

รายงานการ วิจารณ์การดูแลรักษาผู้ป่วยและการเพิ่ม
พื้นที่สีเขียว...

รายงานการวิจัย

การดูแลรักษาป่าและการเพิ่มพื้นที่สีเขียว โดยการมีส่วนร่วมของประชาชน

Conservation of Forest and the Regeneration of Green Areas

Through People's Participation

รายงานวิจัยของ

สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย

โดย

อภิชัย พันธเสน

รองศาสตราจารย์ คณะเศรษฐศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

และ

दनัย ศรีโมรา

ผู้ช่วยวิจัย

1 มิถุนายน 2539

รายงานการวิจัย

การดูแลรักษาป่าและการเพิ่มพื้นที่สีเขียว โดยการมีส่วนร่วมของประชาชน

Conservation of Forest and the Regeneration of Green Areas

Through People's Participation

รายงานวิจัยของ

สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย

โดย

อภิชัย พันธเสน

รองศาสตราจารย์ คณะเศรษฐศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

และ

दनัย ศรีโมรา

ผู้ช่วยวิจัย

1 มิถุนายน 2539

ChangeFusion

เนื้อหาทั้งหมดใน OpenBase ถูกเผยแพร่ภายใต้สัญญาอนุญาต Creative Commons Attribution-Noncommercial-Share Alike 3.0 Unported License ท่านสามารถนำเนื้อหาทุกชิ้นไปใช้และเผยแพร่ต่อได้ โดยต้องอ้างอิงแหล่งที่มา ห้ามนำไปใช้เพื่อการค้า และต้องใช้สัญญาอนุญาตชนิดเดียวกันนี้เมื่อเผยแพร่งานที่ดัดแปลง เว้นแต่จะระบุเป็นอย่างอื่น

บทคัดย่อ

งานวิจัยมุ่งจะตอบประเด็นปัญหาหลักที่เกิดสภาพการณ์ที่พื้นที่ป่าของประเทศลดลงอย่างต่อเนื่องตั้งแต่มีการสำรวจพื้นที่ป่าของประเทศอย่างเป็นระบบ จนมาถึง พ.ศ. 2504 ที่พบว่ามีเนื้อที่ป่าของประเทศร้อยละ 53.3 ของพื้นที่ทั้งหมด จนมาถึง พ.ศ. 2536 มีพื้นที่ป่าเหลือเพียงร้อยละ 26.0 ของพื้นที่ทั้งหมด ประเด็นคำถามก็คือ มีวิธีการใดบ้างหรือไม่ที่จะรักษาพื้นที่ป่าที่มีอยู่ในปัจจุบันให้คงอยู่ต่อไป ถ้าหากเป็นไปได้มีวิธีการใดหรือไม่ที่จะเพิ่มพื้นที่ป่าหรือพื้นที่สีเขียวที่มีสภาพใกล้เคียงกับพื้นที่ป่าให้เพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้ นอกจากจะเป็นการรักษาสภาพความสมดุลทางธรรมชาติแล้ว ยังเป็นการช่วยให้มีการใช้ทรัพยากรที่สำคัญที่สุดของประเทศในลักษณะที่ยั่งยืนตลอดไป โดยมีพื้นที่ป่าอนุรักษ์ชั้นต่ำจำนวนหนึ่ง คือ ประมาณร้อยละ 25 ของเนื้อที่ป่าทั้งหมดของประเทศที่เหลือ ควรจะเป็นพื้นที่สีเขียวอีกส่วนหนึ่งไม่ต่ำกว่าร้อยละ 15 ของพื้นที่ทั้งหมดที่มีความใกล้เคียงกับสภาพป่าตามธรรมชาติ โดยมีเป้าหมายที่จะให้เกิดผลประโยชน์ดังนี้ คือ ควรจะมีพื้นที่สำหรับการเกษตรอย่างน้อยก็พอเพียงสำหรับผลิตอาหาร และสามารถแปรรูปเป็นสินค้าอุตสาหกรรมเพื่อสนองตอบความต้องการของประชากรภายในประเทศ และมีเหลือบางส่วนเพื่อส่งไปจำหน่ายยังต่างประเทศดังที่ประเทศไทยได้เคยมีประสบการณ์มาแล้วในอดีต ประเด็นต่อมาก็คือ ควรมีเนื้อที่พอสำหรับการปลูกไม้ยืนต้นเพื่อการใช้สอยเนื้อไม้ภายในประเทศ โดยไม่ต้องนำเข้าจากต่างประเทศ และท้ายที่สุดมีเนื้อที่พอเพียงที่จะปลูกไม้โตเร็วเพื่อป้อนอุตสาหกรรมเยื่อกระดาษ สำหรับกรณีพื้นที่สำหรับไม้ยืนต้นเพื่อการใช้สอยและไม้โตเร็วเพื่อผลิตเยื่อกระดาษนั้น มีการประเมินโดยกรมป่าไม้ (Royal Forestry Department, 1992) และ PACMAR INC. (1989) ว่าต้องการใช้พื้นที่รวมกันประมาณ 30 ล้านไร่ สำหรับการปลูกในกรณีที่ไม่เน้นประสิทธิภาพของการจัดการเพื่อให้พื้นที่ดังกล่าวมีลักษณะใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติ

ในสภาพที่ประชากรของประเทศเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ถึงแม้ว่าอัตราการขยายตัวของประชากรจะเริ่มลดลง สภาพการณ์ข้างต้นจะมีผลเป็นจริงได้ จะต้องมีการบริหารจัดการการใช้ที่ดินอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่ดินรอบบริเวณพื้นที่ป่าที่ยังมีต้นไม้ปกคลุมอยู่ ให้ทำหน้าที่ที่สำคัญสองประการ ประการแรกคือ ให้ผู้ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ดังกล่าวมีส่วนอย่างสำคัญในการช่วยดูแลรักษาพื้นที่ป่าที่มีอยู่เดิมให้คงอยู่ตลอดไป รวมทั้งช่วยฟื้นฟูให้มีความอุดมสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ประการที่สองก็คือส่งเสริมให้ราษฎรเหล่านั้นทำการเกษตรในเชิงอนุรักษ์ที่มีผลในการสนับสนุนการอนุรักษ์พื้นที่ป่า ในขณะที่เดียวกันก็สามารถมีสถานภาพทางเศรษฐกิจมั่นคงตามอัตภาพ เพื่อเป็นหลักประกันของพัฒนาการที่มีลักษณะยั่งยืน ซึ่งก็หมายความว่า ราษฎรเหล่านั้นจะต้องมีความสามารถในการใช้ที่ดินประกอบอาชีพการเกษตรในเชิงอนุรักษ์อย่างมีประสิทธิภาพด้วย

ดังนั้น ปัจจัยที่สำคัญสำหรับคำตอบในกรณีนี้ก็คือ พื้นที่บริเวณรอบพื้นที่ป่าที่ยังมีต้นไม้ปกคลุมอยู่ ซึ่งในงานวิจัยนี้เรียกว่า พื้นที่ยุทธศาสตร์ หมายถึง พื้นที่ที่อาจจะเป็นรอยไหว้อยู่ภายในพื้นที่ป่า รวมทั้งพื้นที่ที่มีรัศมีห่างจากพื้นที่ป่าประมาณ 10 กิโลเมตร ทั่วประเทศ จะต้องได้รับการเอาใจใส่ดูแลเป็นพิเศษ เพื่อฟื้นฟูให้พื้นที่ดังกล่าวกลับมีสภาพเป็นพื้นที่สีเขียวใกล้เคียงกับสภาพพื้นที่ป่าตามธรรมชาติ ปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งและเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดก็คือ คน หรือราษฎรที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่นั้นๆ โดยที่ราษฎรเหล่านั้นจะมีส่วนสำคัญในการดูแลรักษาตลอดจนฟื้นฟูพื้นที่ป่าและพื้นที่ยุทธศาสตร์ดังกล่าว โดยมีทำการเกษตรอย่างมีประสิทธิภาพที่ทำให้ได้ผลผลิตเป็นไปตามเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้

ประเด็นที่สำคัญจึงอยู่ที่ว่า คนหรือราษฎรเหล่านั้นจะทำหน้าที่ดังกล่าวได้หรือไม่ ซึ่งเป็นประเด็นที่มีการโต้แย้งในเชิงความคิดกันอย่างหนักในช่วงระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมา นับตั้งแต่ต้นนโยบายป่าไม้ของชาติ ปี 2528 เป็นต้นมา ฝ่ายหนึ่งคือ เจ้า

หน้าที่ป่าไม้และข้าราชการโดยทั่วไปที่เกิดจากประสบการณ์โดยตรงที่เห็นราษฎรเป็นผู้ทำลายป่ามาโดยตลอด จึงไม่มีความมั่นใจว่าราษฎรจะสามารถดูแลรักษาป่าได้ โดยที่แนวโน้มดังกล่าวในปัจจุบันเริ่มจะเปลี่ยนไปแล้ว หลังจากมีการเสนอร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน ซึ่งได้ผ่านความเห็นชอบของคณะรัฐมนตรีเมื่อเดือนเมษายน 2539 ที่ผ่านมา อีกฝ่ายหนึ่งนั้น คือ ตัวแทนชาวบ้านหรือองค์กรชาวบ้าน นักพัฒนาองค์กรพัฒนาเอกชน และนักวิชาการจำนวนหนึ่ง ที่ได้มีประสบการณ์ตรงอีกเช่นกัน แต่เป็นประสบการณ์เฉพาะกลุ่มที่เห็นว่าราษฎรเท่านั้นจะเป็นผู้รักษาป่าไม่ได้ดี ส่วนข้าราชการที่มีหน้าที่ในการดูแลรักษาป่า บางครั้งอาจจะมีส่วนสนับสนุนในการทำลายป่าหรือเป็นอุปสรรคที่สำคัญในการดูแลรักษาป่า ความเห็นทั้งสองแนวทางนั้น มีส่วนถูกทั้งคู่ แต่เป็นความเห็นที่เกิดจากสถานะสถิติคือจากภาพนิ่งคนละชุด ในขณะที่เจ้าหน้าที่ของรัฐพิจารณาจากภาพนิ่ง ในระบบโครงสร้างและสิ่งสูงใจที่ปรากฏอยู่เป็นส่วนใหญ่ ชาวบ้านนักพัฒนาองค์กรพัฒนาเอกชน และนักวิชาการพิจารณาจากภาพนิ่งอีกชุดหนึ่งที่เป็นภาพในอุดมคติ

วิธีการที่จะลดความขัดแย้งในแนวความคิดทั้งสองก็คือ ศึกษาจากสถานการณ์ที่เป็นพลวัต นั่นก็คือ ศึกษากระบวนการทั้งหมด เพื่อชี้ชัดออกมาให้ได้ว่า มีปัจจัยอะไรบ้างส่งผลในการกระตุ้นให้ราษฎรรักและหวงแหนป่า มีปัจจัยอะไรบ้างที่กระตุ้นให้ราษฎรหาผลประโยชน์จากป่าเกินขอบเขตจนมีผลในการทำลายป่า ทางออกที่ดีก็คือ ส่งเสริมปัจจัยที่จะส่งผลในทางบวกและขจัดปัจจัยที่จะก่อให้เกิดผลในทางลบออกไปให้หมดหรือให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

การศึกษานี้ได้กระทำโดยมีการนำทฤษฎีเกี่ยวกับการจัดการสินค้าสาธารณะ และระบบแรงจูงใจทั้งหมดมาพิจารณา ในลักษณะการตั้งข้อสมมุติฐาน หลังจากนั้นก็มีทดสอบสมมุติฐาน เหล่านี้โดยการสัมภาษณ์กลุ่มบุคคลต่างๆ ในภาคสนาม ซึ่งประกอบด้วย องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ เจ้าหน้าที่ป่าไม้ และข้าราชการที่เกี่ยวข้องอื่นๆ เช่น เจ้าหน้าที่สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชน สภาตำบล องค์กรประชาชนที่มีได้ดูแลรักษาป่า องค์กรประชาชนที่ดูแลรักษาป่า เกษตรกรที่ทำการเกษตรอนุรักษ์ในพื้นที่ยุทธศาสตร์ เกษตรกรที่ทำการเกษตรพืชเชิงเดี่ยวในพื้นที่ยุทธศาสตร์

โดยสรุปก็คือ ทุกฝ่ายยกเว้นเจ้าหน้าที่ป่าไม้จำนวนหนึ่ง และข้าราชการบางส่วนที่ไม่เห็นด้วยกับข้อเสนอการจัดการพื้นที่ยุทธศาสตร์ โดยให้ราษฎรเข้ามามีส่วนร่วมโดยผ่านการทำงานขององค์กรประชาชนในพื้นที่ดังกล่าว สภาตำบลสนใจที่จะปลูกป่าและดูแลรักษาป่าในบริเวณพื้นที่ยุทธศาสตร์ แต่จำเป็นต้องแก้ไขอุปสรรคในเรื่องที่เกี่ยวกับพื้นที่ และปัญหาที่เกี่ยวข้องอื่นๆ องค์กรประชาชนที่มีได้ดูแลรักษาป่าต่างเห็นว่าองค์กรประชาชนทำหน้าที่ดังกล่าวได้อย่างแน่นอน แต่จะต้องช่วยแก้ปัญหาให้องค์กรเหล่านั้น คือ ความไม่แน่นอนอันเกิดจากสถานภาพทางกฎหมาย ความไม่แน่นอนเกี่ยวกับสิทธิในที่ทำกิน และท้ายที่สุดก็คือทรัพยากรในการบริหารจัดการ ส่วนเกษตรกรที่ทำการเกษตรอนุรักษ์ แม้ในพื้นที่ขนาดเล็ก (เฉลี่ยครอบครัวละ 6.6 ไร่) ก็สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างสบายมาก ในขณะที่เกษตรกรพืชเชิงเดี่ยวส่วนใหญ่จะมีปัญหาในการประกอบอาชีพ ร้อยละ 80 ต้องการจะปรับเปลี่ยนมาทำการเกษตรเชิงอนุรักษ์ ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า การบริหารพื้นที่ยุทธศาสตร์สนับสนุนให้ราษฎรโดยผ่านองค์กรประชาชนทำการรักษาพื้นที่ป่าและทำการเกษตรอนุรักษ์ไปพร้อมกัน เป็นสิ่งที่เป็นไปได้จริง โดยที่ในปัจจุบันจากการศึกษาพบว่า มีเกษตรกรในพื้นที่ยุทธศาสตร์ทำการเกษตรเชิงอนุรักษ์อยู่แล้ว ร้อยละ 23.2 ของพื้นที่ทั้งหมด

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยชิ้นนี้จะไม่เกิดขึ้นได้เลย ถ้าหากมิได้รับการสนับสนุนและผลักดันในด้านกำลังใจ แนวความคิด และการจัดหาทุน รวมทั้งระดมผู้ทรงคุณวุฒิ มาช่วยให้ความคิดเห็นจาก ดร. อีระ พันธุมวนิช ประธานสถาบันสิ่งแวดล้อมไทย ผู้วิจัยขอขอบคุณ ดร. สมฤดี นิโครวัฒน์ยิ่งยง ผู้ที่ช่วยประสานงานทั้งภายในและภายนอกสถาบันสิ่งแวดล้อมไทย รวมทั้งช่วยจัดหาเอกสารที่สำคัญประกอบการวิจัย ทำให้สามารถทำงานได้อย่างราบรื่น และมีข้อมูลประกอบการศึกษามากพอสมควร ขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. โสภณ ทองปาน ที่ช่วยสนับสนุนด้านความคิด และช่วยแนะนำข้อมูลจากแหล่งสำคัญหลายประการ และในฐานะที่งานวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยที่ท่านกำลังทำอยู่ และขอขอบคุณ Dr. David E. Thomas ผู้ซึ่งมีประสบการณ์ในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องการจัดการป่าชุมชน และการจัดการป่าไม้ในประเทศไทยเป็นเวลานาน ที่ได้ช่วยให้ความคิดที่สำคัญแก่ผู้วิจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งความคิดในประเด็นของแรงจูงใจ (incentive) ของกลุ่มต่างๆ ในการดูแลและไม่ดูแลรักษาป่า

ผู้วิจัยขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. สมศักดิ์ สุขวงศ์ ที่ได้ให้โอกาสในการเข้าร่วมสัมมนาของศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิก ทำให้ได้รู้จักกับข้าราชการและนักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมให้ชาวบ้านดูแลรักษาป่า อันเป็นประโยชน์ในการประสานงานเมื่อได้ไปเก็บข้อมูลในพื้นที่ ขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. ชูบ เขื่อนาค จากคณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ในการเอื้อเฟื้อแผนที่พื้นที่ป่าไม้ในประเทศไทย ซึ่งเป็นแนวทางให้ผู้วิจัยใช้ในการกำหนดพื้นที่ศึกษา ขอขอบคุณ ดร. บัญชร แก้วส่อง จากคณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ในการประสานงานเพื่อเก็บข้อมูลในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และ อาจารย์กิตติโชติ ห้อยยี่งู ผู้อำนวยการโรงเรียนเทิงวิทยาคม จังหวัดเชียงราย ที่ได้กรุณาส่ง อาจารย์บุญเพิ่ม จอมใจหาญ และ อาจารย์สืบศักดิ์ พรหมแย้ม มาช่วยในการเก็บข้อมูลในพื้นที่ภาคเหนือ ขอขอบคุณ อาจารย์เปลื้อง คงแก้ว จากโรงเรียนวิเชียรมาตุ จังหวัดตรัง และ อาจารย์ชัยรัตน์ กันตะวงษ์ จากวิทยาลัยครูสุราษฎร์ธานี ในการรวบรวมแบบสอบถามในพื้นที่ทั้งสองจังหวัด ขอขอบคุณ ดร. อัครณัย รัตนมาลัย ช่วยให้เจ้าหน้าที่ของโครงการเซฟ เดอะ ซิลเดรน จังหวัดนครสวรรค์ที่ช่วยให้มีการดำเนินการสัมภาษณ์ในพื้นที่ที่ท่านรับผิดชอบในโครงการ รวมทั้งเอื้อเฟื้อภาพที่ใช้ในงานวิจัยนี้ด้วย

ขอขอบคุณ คุณพินิจ ศรีลัมพ์ ป่าไม้จังหวัดเชียงราย คุณนิมิต ศรีภักดี ป่าไม้จังหวัดพะเยา คุณชัยวัฒน์ ผ่องโสภณ ป่าไม้จังหวัดเลย ร.ต. แสง ระวีศรี ป่าไม้จังหวัดชัยภูมิ คุณณรงค์ ขำหิรัญ ป่าไม้จังหวัดสุราษฎร์ธานี และ คุณธัชชัย อัมพรายน ป่าไม้จังหวัดตรัง ในการให้ความอนุเคราะห์ข้อมูลโครงการส่งเสริมเกษตรกรปลูกป่าและสวนการณป่าไม้ในพื้นที่ ขอขอบคุณ คุณนรินทร์ มนะเกษตรธาร หัวหน้าสำนักงานปฏิรูปที่ดินจังหวัดเลย ในการอนุเคราะห์ยานพาหนะและพนักงานขับรถเพื่อเก็บข้อมูลแม้ในวันหยุดราชการ ขอขอบคุณ คุณชัชวาลย์ พิศดำขำ หัวหน้าเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง ในการอนุเคราะห์ที่พัก และได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์มากกับผู้วิจัย ขอขอบคุณ คุณสมศักดิ์ โกสุวฒนะ จากสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตร ในการให้ข้อมูลการปฏิรูปที่ดินในพื้นที่ที่ได้รับมอบจากกรมป่าไม้

ขอขอบคุณ คุณเทวินทร์ อัครสิลากุล จากโครงการนิเวศน์ชุมชน จังหวัดเชียงราย ในการพาผู้วิจัยลงน้ำกก ไปสัมภาษณ์ชาวบ้านแคววัวคำริมแม่น้ำกก คุณสมศักดิ์ ยาโน ในการนัดแนะชาวบ้านจาก อ.พาน จ.เชียงราย เพื่อแลกเปลี่ยน

ความคิดเห็นในการดูแลรักษาป่าของชาวบ้าน คุณนิคม บุญสร้าง ที่อนุญาตให้เจ้าหน้าที่จากโครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา มาช่วยในการเก็บข้อมูลภาคสนาม ทำให้ได้จำนวนตัวอย่างของแบบสอบถามในพื้นที่ภาคเหนืออย่างเพียงพอ คุณพิศิษฐ์ ชาญเสนาะ ก็ได้อนุญาตให้เจ้าหน้าที่จากสมาคมหยาตผ่น มาช่วยในการเก็บข้อมูลภาคสนามในพื้นที่จังหวัดตรัง เช่นเดียวกับ คุณ วีระศักดิ์ สุวรรณศักดิ์ ได้อนุญาตให้เจ้าหน้าที่จากโครงการเสริมศักยภาพองค์กรชาวบ้าน มาช่วยในการเก็บข้อมูลในพื้นที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ผู้วิจัยขอขอบคุณผู้ช่วยวิจัยทุกท่าน ที่ทำงานด้วยความตั้งใจ แม้จะต้องเดินทางด้วยความยากลำบากในการเก็บข้อมูล ในภาคสนาม คือ คุณประนอม เข็มชัยภูมิ คุณนิธิ ตีสุดจิต คุณเกรียงไกร ปัญสุวรรณ คุณสมยศ น้อมแนบ คุณทรงโสภา วงษา คุณกรณิการ์ บุญเกลี้ยง และ คุณจิตรวัฒน์ ก่าละ ในพื้นที่ภาคเหนือ และคุณวันเพ็ญ หงษ์ทอง ในพื้นที่ภาคตะวันออก เชียงเหนือ คุณวัชร ทิพย์ทอง และ คุณวิชญ์ รัชชีใหม่ ในพื้นที่ภาคใต้ คุณเสริม อร่ามเจริญ และ คุณบังอร พันธเสน ในทุกพื้นที่

ขอขอบคุณองค์กรพัฒนาเอกชน สภาตำบล ตลอดจนข้าราชการ และชาวบ้านเป็นจำนวนหลายร้อยคนที่มีส่วนให้ เวลา ให้ความรู้ และให้ข้อมูลแก่คณะผู้ทำการสัมภาษณ์ โดยปราศจากท่านเหล่านี้นคงเป็นการยากที่จะทำให้งานวิจัยสำเร็จลุล่วง ดังที่มีผลงานปรากฏในขณะนี้

ขอขอบคุณเป็นพิเศษแก่ คุณนิภาวรรณ ธรรมาชีพเจริญ แห่งสถาบันสิ่งแวดล้อมไทย ที่ช่วยพิมพ์แก้ต้นฉบับหลาย ครั้ง โดยมีผลงานพิมพ์ในระดับมืออาชีพอย่างที่ปรากฏอยู่ในขณะนี้

ถึงแม้จะได้รับความอนุเคราะห์จากฝ่ายต่าง ๆ มากมาย แต่เชื่อว่าความบกพร่องในงานวิจัยนี้ก็ยังคงมีอยู่เช่นกัน ข้อ บกพร่องทั้งหลายที่ยังคงปรากฏอยู่ในงานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยขอน้อมรับไว้เพื่อการปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้นในครั้งต่อไป

อภิชัย พันธเสน

คำนำ

ความสนใจเริ่มต้นอันเป็นที่มาของงานวิจัยนี้เกิดจากปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรที่สำคัญของประเทศที่เกิดขึ้นอย่างทั่วไปในขณะนี้ นั่นก็คือ พื้นที่ป่าและผลผลิตจากป่า อันเป็นปัญหาที่สืบเนื่องจากแรงกดดันของความต้องการที่ดินเพื่อใช้ประกอบอาชีพเพื่อการยังชีพของเกษตรกรรายย่อย อันเกิดจากปัญหาความยากจนภาวะการล้มละลายด้านหนึ่ง ในขณะที่อีกด้านหนึ่งนั้นเป็นการรุกของฝ่ายที่มีอิทธิพลและมีอำนาจทางเศรษฐกิจในการที่จะเข้ายึดครองควบคุมปัจจัยการผลิตที่สำคัญคือที่ดิน อันเป็นผลทำให้เป็นการบีบบังคับทางอ้อมให้ราษฎรที่ยากจนเหล่านี้ต้องกลายเป็นศูนย์หน้าของขบวนการบุกรุกพื้นที่ดังกล่าวไปโดยปริยาย ซึ่งก็มีผลในการแย่งชิงเบียดบังเอาทรัพยากรจากผู้ที่ยากจนและอยู่ในสภาพอ่อนแอและอ่อนล้าที่จะต้านทาน ตกอยู่ในสภาพล้มละลายในทางเศรษฐกิจในระลอกต่อมา กลายเป็นส่วนหนึ่งของศูนย์หน้าของขบวนการบุกรุกไปโดยปริยาย ทางแก้ที่ได้ผลอย่างแท้จริงคงจะต้องใช้มาตรการทางกฎหมายที่เกี่ยวกับการคลังที่จะรักษา “ที่ดิน” เอาไว้ให้ทำหน้าที่เป็นแต่เพียงปัจจัยการผลิต มิใช่ในฐานะที่เป็นสินทรัพย์เพื่อการเก็งกำไรหรือหาประโยชน์จาก “ค่าเช่า” ในทางเศรษฐกิจจากกลุ่มผู้มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจและการเมือง

การแก้ไขปัญหาดังกล่าวภายใต้กรอบกติกาของสังคมประชาธิปไตยนั้น จะต้องกระทำโดยผ่านกระบวนการในทางนิติบัญญัติ ซึ่งมีขั้นตอนยืดเยื้อและค่อนข้างจะมีความสลับซับซ้อน ในขณะที่เจ้าหน้าที่ทางการคลังของประเทศ ตลอดจนนักการเมืองที่เกี่ยวข้องทั้งหมด ยังไม่ตระหนักถึงปัญหานี้และเสนอมาตรการในการแก้ปัญหาอย่างตรงประเด็น เนื่องจากปัญหาหลักประการหนึ่งของสังคมไทย ยังคงดำรงไว้ซึ่งประชาธิปไตยแต่เพียงรูปแบบ โดยที่เนื้อหานั้นยังมีการครอบงำโดยกลุ่มผู้มี อำนาจทางเศรษฐกิจและการเมือง ในขณะที่พื้นฐานทางด้าน “สติและปัญญา” ของราษฎรส่วนใหญ่ทั่วประเทศอยู่ในสภาพที่อ่อนล้าและอ่อนแอ เนื่องจากตกเป็นฝ่ายที่ถูกกระทำอย่างต่อเนื่องมาเป็นระยะเวลายาวนาน ความหวังที่จะเห็นผู้มีอำนาจทางสังคมเศรษฐกิจและการเมืองในปัจจุบัน ได้สติที่จะยังคิดรวมทังเกิดมี “ปัญญา” ที่จะแก้ไขปัญา โดยอาศัยการเสียสละที่จะลดความได้เปรียบในทางเศรษฐกิจของกลุ่มตนลง ในขณะที่ตระหนักดีว่า ความได้เปรียบดังกล่าวเป็นเงื่อนไขของปัญหาที่จะพัฒนาไปสู่ความขัดแย้งและความรุนแรงในระยะยาว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่จะมีผลกระทบสำคัญต่อสิ่งแวดล้อมที่จะมีผลกระทบกลับมาถึงกลุ่มคนเหล่านั้นเองโดยไม่มีข้อยกเว้น จึงยังเป็นการยากที่จะทำให้คนเหล่านั้นผลักดันกฎหมายที่จะมีผลในการ “ควบคุม” พฤติกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งมาตรการในทางภาษีและการคลังที่จำกัดให้ “ที่ดิน” ทำหน้าที่ในฐานะปัจจัยการผลิตแต่เพียงอย่างเดียวดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ดังนั้น แทนที่จะรอให้ความหายนะค่อยๆ คืบคลานเข้ามาถึง จึงอาจจะต้องมองหามาตรการในทางเลือก นั่นก็คือมาตรการในเชิงตั้งรับ ซึ่งอาจจะพัฒนาต่อไปในอนาคต เป็นมาตรการในเชิงรุก โดยรวบรวมกำลังจากผู้ตกอยู่ในสภาพที่ “อ่อนล้า” หรืออยู่ในสภาพที่เคยเป็น “เบี้ย” ให้กลับมาเป็นผู้ที่มีขีดความสามารถในการบริหารจัดการทรัพยากรของตนเอง ในขอบเขตปริณทผลของความสามารถและความรับผิดชอบที่จำกัดและเป็นไปได้จริง ในลักษณะที่เป็นการสอดคล้องกับวิถีชีวิตและกิจกรรมในทางเศรษฐกิจของกลุ่มผู้น้อยโอกาสเหล่านี้

ทั้งนี้ โดยมีจุดเริ่มต้นด้วยการที่พยายามวิเคราะห์ปัญหาในลักษณะที่เป็นภาพรวมอย่างเป็นระบบ โดยมีการตั้งเป็นประเด็นคำถามที่สำคัญที่ว่า มีวิธีการอย่างไรหรือไม่ที่จะทำให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมดูแลรักษาทรัพยากรป่าอย่างจริงจัง อันจะมีผลทำให้สามารถรักษาพื้นที่ป่าที่มีอยู่เดิมได้คงอยู่สืบไป ในขณะที่เดียวกันก็อาจจะเพิ่มพื้นที่ที่มีลักษณะใกล้เคียงกับ

พื้นที่ป่าให้เพิ่มมากขึ้นไปพร้อมๆ กับการเสริมสร้างความแข็งแกร่งให้กับพื้นฐานทางเศรษฐกิจของประชาชน ผู้ที่จะเป็นผู้มีบทบาทและหน้าที่ดังกล่าวไปพร้อมกัน

คำตอบที่สำคัญของคำถามนี้ภายใต้โครงสร้างทางเศรษฐกิจและพื้นฐานทางการเมืองที่ยังคงดำรงอยู่ก็คือ การปรับแก้ “ระบบจูงใจ” (incentive system) ของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในลักษณะที่จะเป็นแรงกระตุ้นให้ดูแลรักษาพื้นที่ป่าที่ยังคงมีอยู่ในปัจจุบัน ในขณะที่เดียวกันก็เพิ่มพื้นที่สีเขียวที่มีสภาพใกล้เคียงกับป่าให้มากยิ่งขึ้น ความล่าช้าของพยายามแก้ไขปัญหานี้ในอดีตที่ผ่านมา เกิดจากมีประเด็นความขัดแย้งในแนวความคิดที่สำคัญจากการมองปัญหาในแง่มุมที่ต่างกัน นั่นคือ ในแง่หนึ่งนั้น มีกระแสความคิดว่า “คนไม่สามารถอยู่ร่วมกับป่าได้” เนื่องจากโดยปกติ คนจะเป็นผู้แสวงหาประโยชน์จากป่าจนเกินขอบเขต จนมีลักษณะของการเป็นผู้ทำลายป่าไปในที่สุด ดังนั้นทางแก้ที่ถูกต้องก็คือ จะต้อง “เอาคนออกมาจากป่า” หรือ “กันคนไม่ให้เข้าไปใกล้พื้นที่ป่า” ส่วนอีกกระแสความคิดหนึ่งนั้น เชื่อว่า “คนเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศป่า” คนสามารถอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างมีดุลยภาพ ในขณะที่ใดที่ป่าสูญเสียดุลยภาพจนเป็นเหตุให้คนไม่สามารถอยู่ได้ คนก็จะเข้าไปฟื้นฟูสภาพป่า เพื่อช่วยให้ดุลยภาพกลับคืนมาตามเดิม

ฝ่ายแรกนั้นแต่เดิมค่อนข้างจะยืนยันความคิดดังกล่าว เนื่องจากมีข้อมูลเชิงประจักษ์เป็นเครื่องยืนยันความเห็นของตนเป็นอันมาก จึงเชื่อมั่นว่า ความคิดของตนเป็นฝ่ายที่ถูกต้อง ฝ่ายหลังนั้นมีปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงเป็นเครื่องยืนยันสนับสนุนชุดของความคิดดังกล่าว แต่เป็นภาพที่เป็นความจริงที่ยังคงเป็นส่วนน้อย แต่ค่อนข้างจะเป็นสถานการณ์ที่เป็นอุดมคติ เนื่องจากโครงสร้างสิ่งจูงใจที่ดำรงอยู่ในอดีตไม่เอื้อต่อการดูแลรักษาป่า

ข้อที่ควรสังเกตที่สำคัญสำหรับทั้งสองกรณีดังกล่าวก็คือ แต่ละฝ่ายต่างวิเคราะห์จากภาวะสถิต (static condition) นั่นคือ ฝ่ายที่เห็นว่าคนไม่สามารถจะอยู่ร่วมกับป่าได้ ศึกษาจากประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจริง โดยมีชุดของระบบจูงใจที่ดำรงอยู่ในปัจจุบันเป็นส่วนใหญ่ชุดหนึ่ง (set of incentive system) ที่เป็นตัวกำหนด ในขณะที่อีกฝ่ายหนึ่งเห็นว่าคนสามารถอยู่ร่วมกับป่าได้ จะมีชุดของระบบจูงใจอีกชุดหนึ่งเป็นตัวกำหนด ซึ่งมักจะเป็นกรณีพิเศษหรือกรณียกเว้น ในลักษณะของภาพที่เป็นอุดมคติ โดยที่การวิเคราะห์ดังกล่าวตั้งอยู่บนพื้นฐานของภาวะสถิตเช่นกัน

แนวทางวิเคราะห์ที่ถูกต้องก็คือ ทั้งสองฝ่ายควรจะเลิกแสดงความคิดเห็นขัดแย้งในประเด็นปัญหาที่เป็น “คนละเรื่องเดียวกัน” คือ การมองภาพคนละภาพแต่มาเถียงกันในเรื่องเดียวกัน ควรจะปรับการวิเคราะห์ให้เป็น “ภาวะพลวัต” (dynamic condition) โดยศึกษาดูว่า มีแรงจูงใจอะไรบ้างที่เป็นเงื่อนไขที่จะช่วยให้คนสามารถอยู่ร่วมกับป่าได้ และมีแรงจูงใจอะไรบ้างที่เป็นเงื่อนไขที่ทำให้คนต้องเป็นผู้ทำลายป่า เมื่อสามารถหาข้อยุติร่วมกันได้ ทางแก้ก็คือ ทำอย่างไรจึงจะลดปัจจัยที่ก่อให้เกิดแรงจูงใจในทางลบ ในขณะที่เดียวกันก็เพิ่มปัจจัยที่ก่อให้เกิดแรงจูงใจในทางบวกที่จะทำให้คนอยู่ร่วมกับป่าได้ เพื่อในที่สุดจะทำให้เกิดเงื่อนไขที่ทำให้คนสามารถอยู่ร่วมกับป่าได้เป็นส่วนใหญ่ อันเป็นสถานการณ์ที่พึงปรารถนาที่จะช่วยแก้ปัญหาได้ อันเป็นการสร้างกระแสรับรู้ การรุกเข้ามาทำลายป่าจากภายนอก อันเกิดจากระบบจูงใจโดยรวมที่ยึดเอาที่ดินเป็นทรัพย์สินเพื่อการเก็งกำไร ยังเป็นอิทธิพลใหญ่ที่เป็นเชื้อเพลิงให้พลังการบุกรุกทำลายจากภายนอกยังคงดำรงต่อไป

ในขณะที่เดียวกันพลังการบุกรุกทำลายจากภายนอกจะอ่อนแรงลง ถ้าหากมีปรากฏการณ์หรือแรงปะทะที่เข้มแข็งจากกลุ่มประชาชนที่อาศัยอยู่รอบพื้นที่ป่าและมีความมุ่งมั่นที่จะรักษาพื้นที่ป่าเอาไว้ เนื่องจากมีปัจจัยกระตุ้นให้เกิดแรงจูงใจในทางบวกที่จะต้านทานพลังจากภายนอก งานวิจัยนี้มีได้กล่าวล่วงหน้าไปหรือแม้แต่ว่ามีความพยายามแม้แต่น้อยที่จะศึกษาว่าแรงต้านทานดังกล่าวจะสามารถยับยั้งพลังรุกจากภายนอกในระยะยาวได้หรือไม่ ถ้าไม่มีการจัดการอย่างใดอย่างหนึ่งที่จะทำให้

พลังรูกจากภายนอกอ่อนแรงลง เนื่องจากวิเคราะห์เห็นว่าสถานการณ์ในปัจจุบันเป็นสถานการณ์ที่จะต้องมีการแก้ไขปัญหายอย่างเป็นระบบในลักษณะที่เป็นเรื่องเร่งด่วน และเมื่อมีการลงมือแก้ไขไปบ้างแล้ว สติปัญญาก็จะเกิดมากขึ้น เป็นพลังผลักดันให้มีความพยายามในการแก้ไขปัญหาย ที่จะต้องใช้ความพยายามในระดับสูงขึ้นต่อไป เพราะมีฉะนั้นจะไม่มิจุดเริ่มต้นที่จะทำอะไรอย่างจริงจังเสียที ดังนั้นงานวิจัยนี้จึงมุ่งแต่จะชี้ประเด็นว่ามีวิธีการหรือมีความเป็นไปได้จริง ๆ หรือไม่ที่จะรวบรวมพลังที่อ่อนล้า แม้กระทั่งพลังเหล่านี้ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของพลังรูกไปแล้วบางส่วน ให้กลับมามีความเข้มแข็งพอที่จะเป็นพลังที่จะสามารถปะทะพลังรูกจากภายนอกเหล่านั้นอย่างน้อยในระดับหนึ่ง

ในบทที่หนึ่งของงานวิจัยนี้ได้ศึกษาความเป็นมาของนโยบายป่า “ไม้” ของไทย และสาเหตุของการสูญเสียพื้นที่ป่าซึ่งมีเหตุผลที่สำคัญจาก “ระบบจุใจ” ที่มีอยู่มิได้สนับสนุนให้ผู้ได้รับอำนาจหน้าที่ที่ทำหน้าที่ในการดูแลรักษาป่า ทำหน้าที่ได้ตามที่สังคมได้คาดหวังเอาไว้ นอกจากนี้ ในระดับผู้ควบคุมนโยบายและผู้ที่เกี่ยวข้อง ยังไม่ค่อยมีความมั่นใจ “ราษฎร” จะสามารถที่จะดูแลรักษาป่าได้ ถึงแม้ว่าในครั้งหนึ่งได้เคยมีการยอมรับว่า “ธุรกิจเอกชนขนาดใหญ่ และบริษัทข้ามชาติ มีขีดความสามารถในการช่วยเจ้าหน้าที่ของรัฐในการดูแลรักษาป่าได้ บทที่สอง กล่าวถึงวิถีวิทยาในการศึกษา รวมทั้งการนำทฤษฎีตลอดจนข้อสมมุติฐานที่เกี่ยวข้องมาอภิปราย เพื่อนำไปสู่ข้อสรุปว่ามีปัจจัยอะไรบ้างที่ก่อให้เกิดผลในทางบวกที่ทำให้คนอยู่กับป่าได้ และมีปัจจัยอะไรบ้างที่ก่อให้เกิดผลกระทบในเชิงลบที่ทำให้คนต้องกลายเป็นผู้ทำลายป่า

ในบทที่สามเป็นการวิเคราะห์ข้อมูลจากภาคสนามที่จะสะท้อนให้เห็นว่า ข้อมูลจากภาคสนามสนับสนุนข้อสมมุติฐานที่งานวิจัยนี้กำหนดไว้หรือไม่ และมีเงื่อนไขอะไรบ้างที่จะช่วยให้ความคิดว่า คนสามารถอยู่กับป่าได้มีความเป็นจริงในเชิงเศรษฐกิจ ซึ่งก็พบประเด็นที่สำคัญว่า “เกษตรอนุรักษ์” เป็นทางออกที่สำคัญที่ทำให้อาศัยอยู่รอบพื้นที่ป่าสามารถดำรงชีพอยู่ได้อย่างสบายในทางเศรษฐกิจ ถึงแม้จะมีพื้นที่ถือครองขนาดเล็ก (เฉลี่ย 6.6 ไร่) เมื่อคนเหล่านี้สามารถอยู่ได้อย่างสบายในทางเศรษฐกิจรอบพื้นที่ป่า โดยที่การมีความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ป่าเป็นเงื่อนไขที่สำคัญสำหรับการอยู่รอดในทางเศรษฐกิจของบุคคลเหล่านี้ จึง เป็นธรรมดาอยู่เองที่บุคคลเหล่านี้จะอนุรักษ์และหวงแหน ตลอดจนช่วยฟื้นฟูและดูแลให้พื้นที่ป่ามีความอุดมสมบูรณ์ตลอดไป

ในบทที่สี่ ภายหลังจากที่ได้ศึกษาข้อเท็จจริงทั้งจากภาพที่เกิดขึ้นในเชิงประวัติศาสตร์และภาพตัดขวางจากสถานการณ์ปัจจุบัน ทำให้ได้ข้อมูลที่เพียงพอที่จะนำไปสู่ข้อเสนอในเชิงนโยบายและข้อเสนอแนะที่จะนำไปสู่การปฏิบัติที่เป็นไปได้จริง โดยมีเป้าหมายที่อยากจะเห็นประเทศไทยมีพื้นที่ป่าอนุรักษ์ขึ้นต่ำจำนวนแน่นอนจำนวนหนึ่ง (คือ ประมาณ 80 ล้านไร่ หรือ ร้อยละ 25 ของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศ) มีพื้นที่เพื่อการเกษตร ตลอดจนดำเนินการผลิตทางการเกษตรอย่างมีประสิทธิภาพเพียงพอสำหรับเลี้ยงประชากรภายในประเทศ รวมทั้งอาจจะมีการแปรรูปเป็นสินค้าอุตสาหกรรมเพื่อการบริโภคภายในประเทศ รวมทั้งการส่งออก เช่นที่ประเทศเคยมีประสบการณ์ในอดีตและยังคงดำรงอยู่ในปัจจุบัน มีพื้นที่เพียงพอที่จะผลิตไม้เพื่อการใช้สอยในลักษณะที่สามารถพึ่งตนเองได้ภายในประเทศ (จากการประเมินของกรมป่าไม้ (Royal Forestry Department, 1992) คือ มีพื้นที่ปลูกไม้ยืนต้นเพื่อการใช้เนื้อไม้ประมาณ 26 ล้านไร่) และยังมีไม้เนื้ออ่อนโตเร็วสำหรับผลิตเยื่อกระดาษเพียงพอต่อการใช้สอยภายในประเทศในระยะยาว (พื้นที่ประมาณ 3.5 ล้านไร่จากการประเมินของ PACMAR INC. (1989)) ทั้งหมดนี้ โดยมีต้นทุนการจัดการต่ำที่สุด อันสืบเนื่องมาจากการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการอย่างเต็มประสิทธิภาพ ส่วนบทสุดท้ายคือ บทสรุปงานวิจัยทั้งหมดเพื่อให้ผู้อ่านที่มีได้มีเวลามากนักเห็นภาพโดยย่อของงานวิจัยทั้งหมด และเป็นการเน้นประเด็นสำคัญ ๆ ของงานวิจัยครั้งนี้อีกครั้งหนึ่ง

สารบัญเรื่อง

บทคัดย่อ	ก
กิตติกรรมประกาศ	ค
คำนำ	จ
สารบัญเรื่อง	ช
สารบัญภาพและแผนภูมิ	ญ
สารบัญตาราง	ฎ

บทที่ 1 วิกฤตการณ์ของพื้นที่ป่าในประเทศไทย	1
การปรับเปลี่ยนนโยบายป่าไม้ครั้งแรกในแผนที่สาม	1
การปรับนโยบายครั้งที่สอง	3
การปรับนโยบายครั้งที่สาม	6
สาเหตุของการทำลายป่า : ในทัศนะของนักป่าไม้อาชีพ	10
✓ ป่าไม้สังคมกับการพัฒนาชนบท	12
แนวทางในการแก้ปัญหาวิกฤตการณ์ป่าของรัฐที่ยังคงดำเนินการอยู่	15
สรุปผลจากมาตรการทั้งหมด	28
คำถามที่ยังคงเป็นประเด็น	29

บทที่ 2 ระเบียบวิธีศึกษาข้อมูลสำหรับประกอบการพิจารณา	31
ระเบียบวิธีศึกษา	31
✓ ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพป่าในประเทศไทย	34
เหตุผลของการทำลายและอนุรักษ์ป่าจากมุมมองของราษฎร	38
“พื้นที่กันชน” “แนวกันชน” และ “พื้นที่รอยต่อป่าที่มีต้นไม้อยู่จริง”	44
✓ การสร้างสภาวะแวดล้อมและผลกระทบทางบวกเพื่อให้เกิดแรงจูงใจในการรักษาป่าของราษฎร	54
ปัจจัยที่สนับสนุนและปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการเกิดมืองค์กรประชาชนเพื่อการดูแลรักษาป่า	57
การบริหารจัดการพื้นที่ยุทธศาสตร์	58
คณะกรรมการนโยบายและจัดการป่าแห่งชาติ	63

บทที่ 3 การวิเคราะห์ข้อมูลจากการศึกษาภาคสนาม	67
การทดสอบสมมุติฐานการจัดการพื้นที่ยุทธศาสตร์	69
การทดสอบสมมุติฐานการส่งเสริมเกษตรกรปลูกป่า	74
การศึกษาขีดความสามารถของสภาตำบลในการปลูกป่าชุมชนในพื้นที่ยุทธศาสตร์	79

การทดสอบความคิดเห็นโครงการป้องกัน จัดการ และพัฒนาเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ .	84
/การศึกษาความสามารถของสภาตำบลและองค์กรประชาชนที่ยังไม่ได้ดูแล และที่ดูแลป่าชุมชนในพื้นที่ยุทธศาสตร์	93
สถานการณ์ของเขตรอนุรักษ์ กับเกษตรพืชเดี่ยวในพื้นที่ยุทธศาสตร์	101
ประสิทธิผลของต้นทุนในการสนับสนุนให้ประชาชนดูแลรักษาป่า	114

บทที่ 4 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและข้อเสนออื่น ๆ	122
ความเป็นไปได้ในการพึ่งตัวเองในการผลิตไม้เพื่อทำเชื้อกระดาษและไม้ใช้สอย	122
วิธีการคิดประกอบข้อเสนอ	124
แนวคิดเพื่อพัฒนาไปสู่นโยบาย	127
ข้อเสนอในเชิงนโยบาย	130
ข้อเสนอแนะเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติ	131

บทที่ 5 บทสรุป	134
----------------	-----

ภาคผนวก ก : ตัวอย่างแบบสอบถาม สำหรับกลุ่มตัวอย่างต่าง ๆ TEI 1 ถึง TEI 10	140
ภาคผนวก ข : ตัวอย่างของป่าชุมชนในภาคต่าง ๆ ที่ได้จากการศึกษาในภาคสนาม	172
บรรณานุกรม	184

สารบัญภาพและแผนภูมิ

ภาพที่ 1	ที่ตั้งของพื้นที่เป้าหมายต่าง ๆ ของโครงการป้องกัน จัดการ และพัฒนาพื้นที่ป่าอนุรักษ์	19
ภาพที่ 2	เขตกันชนตามแนวคิดของ Gilmour and Blockhus	45
ภาพที่ 3	แสดงพื้นที่แก่นกลางหรือพื้นที่อนุรักษ์ที่มีป่าปกคลุมไม่เต็มพื้นที่	46
ภาพที่ 4	พื้นที่กันชนตามแนวคิดของ MIDAS	49
ภาพที่ 5	ภาพตัดขวาง แสดงแนวกันชนที่ควรจะเป็นไปตามธรรมชาติ	53
ภาพที่ 6	ตัวแบบของการจัดการพื้นที่ยุทธศาสตร์	61
ภาพที่ 7	พื้นที่กันชนห้วยขาแข้ง ห้วยใหญ่เรศวร	120
ภาพที่ 8	แสดงพื้นที่ป่าอนุรักษ์พื้นที่ยุทธศาสตร์ชั้นแรกและชั้นสอง	125
แผนภูมิที่ 1	แสดงภาพการทำงานโดยย่อของคณะกรรมการดูแลรักษาและขยายพื้นที่ป่า	66

สารบัญตาราง

ตารางที่ 1	พื้นที่ป่าและปฏิกิริยาของรัฐในรูปของนโยบายต่าง ๆ	9
ตารางที่ 2	แสดงทางเลือกในการจัดสรรการใช้ที่ดินตามข้อเสนอของแผนแม่บทเพื่อการพัฒนา ป่าไม้ของประเทศไทย	20
ตารางที่ 3	ลักษณะและจำนวนแบบสอบถามที่เก็บมาเป็นตัวอย่างทั้งหมด	67
ตารางที่ 4	ความเห็นในการจัดการพื้นที่ยุทธศาสตร์	71
ตารางที่ 5	การกระจายของผู้รับสมัครรับความช่วยเหลือในการปลูกไม้มีค่าทางเศรษฐกิจ จำแนกโดยอาชีพและภูมิภาค	74
ตารางที่ 6	การกระจายของขนาดพื้นที่จำแนกตามกลุ่มอาชีพ	76
ตารางที่ 7	จำนวนหมู่บ้านครบครัว และการใช้พื้นที่ของตำบลในภาคต่าง ๆ	79
ตารางที่ 8	ค่าใช้จ่ายตามราคาที่เป็นจริงของแต่ละปีขององค์กรพัฒนาเอกชนและ องค์กรประชาชน	117
ตารางที่ 9	ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการดูแลรักษาป่าชุมชนขององค์กรพัฒนาเอกชนและ องค์กรประชาชน	118

บทที่ 1

วิกฤติการณ์ของพื้นที่ป่าในประเทศไทย

ภายในเวลาไม่ถึงศตวรรษที่ผ่านมา พื้นที่ป่าของไทยได้ลดจำนวนลงอย่างมาก จากที่เคยมีทั้งสิ้น 224.5 ล้านไร่ หรือประมาณร้อยละ 70 ของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศไทยในปี 2453 (กองประเมินผล สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2534) ลดลงเหลือพื้นที่เพียง 83.4 ล้านไร่ หรือร้อยละ 26 ของพื้นที่ทั้งหมดในปี 2536 (ข้อมูลจากกรมป่าไม้, 2538) หรืออีกนัยหนึ่งพื้นที่ป่าในปี 2536 เหลือเพียงร้อยละ 38.1 ของพื้นที่ในปี 2453 หรือประมาณกว่าหนึ่งในสามของพื้นที่ในปีดังกล่าวเล็กน้อย

ความตระหนักของปัญหาดังกล่าวโดยเฉพาะอย่างยิ่งของรัฐบาลไทยโดยกรมป่าไม้มาโดยตลอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่รัฐบาลออกพระราชบัญญัติคุ้มครองและสงวนสัตว์ป่าเป็นครั้งแรกในปี 2503 ติดตามมาด้วย พระราชบัญญัติวนอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 และพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 (วุฒิเทพและคณะ, 2534) ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว คือในปี 2504 ประเทศไทยมีประชากร 30 ล้านคน และมีเนื้อที่ป่าในขณะนั้น 171 ล้านไร่หรือร้อยละ 53.3 ของพื้นที่ทั้งหมด (กองประเมินผล สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2534) ซึ่งตรงกับจุดเริ่มต้นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 (2504-2509) รัฐบาลได้มีนโยบายที่จะกันพื้นที่ป่าเพื่อสงวนเอาไว้เป็นร้อยละ 50 ของพื้นที่ทั้งหมด ในระยะต่อมาได้ออกพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ ในปี 2507 เพื่อผลในการสงวนพื้นที่ป่าไว้ร้อยละ 50 ตามที่ได้กำหนดไว้ในแผน ในทางปฏิบัติจริงก็คือการขีดเส้นลงบนแผนที่โดยยึดหลักพื้นที่ป่าที่สำรวจได้จากภาพถ่ายดาวเทียมในปี 2504 โดยกำหนดพื้นที่ที่จะสงวนเอาไว้ 162.2 ล้านไร่ หรือประมาณร้อยละ 50.6 ของพื้นที่ทั้งหมด โดยค่อยๆ ทะยอยประกาศพื้นที่เหล่านั้นว่าเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ จากข้อมูลของกรมป่าไม้ในปี 2535 ปรากฏว่ากรมป่าไม้ได้ประกาศพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติไปแล้วทั้งหมดจำนวน 147 ล้านไร่ โดยจำแนกเป็นป่าเพื่อการอนุรักษ์ประมาณ 88 ล้านไร่ พื้นที่ป่าเพื่อเศรษฐกิจประมาณ 52 ล้านไร่ พื้นที่เหมาะสมต่อการเกษตร 7 ล้านไร่ (กองที่ดินป่าสงวนแห่งชาติ, กรมป่าไม้, 2535) คาดว่าคงจะไม่มีการประกาศที่ดินเป็นพื้นที่ป่าสงวนเพิ่มจากจำนวนนี้ เนื่องจากไม่มีพื้นที่ป่าเหลือที่จะประกาศเป็นเขตป่าสงวนอีกแล้ว

การปรับเปลี่ยนนโยบายป่าไม้ครั้งแรกในแผนที่สาม

หลังจากนั้นไม่นาน คือในปี 2516 จากการสำรวจพื้นที่ป่าที่เหลือได้พบว่าพื้นที่ป่าที่เหลือจริงๆ มีน้อยกว่าที่ได้สงวนเอาไว้ คือ มีพื้นที่เหลือเพียง 138 ล้านไร่ หรือเพียงร้อยละ 43 ของพื้นที่ทั้งหมด ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะถึงแม้จะมีพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติที่ให้อำนาจเจ้าหน้าที่พนักงานป่าไม้สามารถโยกย้ายครอบครัวย้ายครอบครัวที่อพยพเข้าไปประกอบอาชีพในพื้นที่ป่าสงวนออกไปจากพื้นที่ดังกล่าวได้ แต่ในความเป็นจริงมีพื้นที่ไม่น้อยที่ราษฎรได้เข้าไปบุกรุกเบิกเป็นพื้นที่ทำกินก่อนที่จะทางราชการจะประกาศเป็นพื้นที่ป่าสงวน เนื่องจากมิได้ประกาศพร้อมกันทั้งประเทศ แต่ค่อยๆ ทะยอยประกาศเมื่อกรมป่าไม้มีความพร้อม (วุฒิเทพและคณะ, 2534) ด้วยเหตุผลดังกล่าวพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงได้มีกระแสพระบรมราชโองการ พระราชทานแก่กรมการจัดงาน “วันรพี” ณ ตำนกจิตรลดาโรฐาน วันพุธที่ 27 มิถุนายน 2516 มีข้อความตอนหนึ่งดังนี้

¹ พื้นที่ทั้งหมดของประเทศไทยเป็นส่วนของแผ่นดิน (ไม่นับพื้นที่ในทะเล) มีประมาณ 320.7 ล้านไร่ (กองประเมินผล สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2534)

----- ในป่าสงวนซึ่งทางราชการได้ขีดเส้นไว้ว่าเป็นป่าสงวนหรือป่าจำแนก แต่ว่าเราขีดเส้นไว้ ประชาชนก็มีอยู่ในนั้นแล้ว เราจะออกกฎหมายป่าสงวนไปบังคับคนที่อยู่ในป่าที่ยังไม่ได้สงวน แล้วเพิ่งไปสงวนทีหลังโดยขีดเส้นบนเศษกระดาษก็ดูชอบกล แต่มีปัญหาเกิดขึ้นที่เมื่อขีดเส้นแล้ว ประชาชนที่อยู่ในนั้นก็กลายเป็นผู้ฝ่าฝืนกฎหมายไป ถ้าดูตามกฎหมายเขาก็ฝ่าฝืน เพราะว่ามีกรณีตราเป็นกฎหมายโดยชอบธรรม แต่ว่าถ้าตามธรรมชาติใครเป็นผู้ทำผิดกฎหมาย ก็ผู้ที่ขีดเส้นนั่นเอง เพราะว่าบุคคลที่อยู่ในป่านั้นเขาอยู่ก่อน เขามีสิทธิในทางเป็นมนุษย์ หมายความว่าทางราชการบุกรุกบุคคล ไม่ใช่บุคคลบุกรุกกฎหมายบ้านเมือง-----" (ประมวลพระราชบัญญัติและพระบรมราโชวาท, 2530)

นอกจากการที่มีราษฎรเข้าทำกินในพื้นที่ก่อนหน้าที่กรมป่าไม้ประกาศเป็นพื้นที่ป่าสงวนแล้ว การเข้าไปทำกินในพื้นที่ในป่าสงวนแห่งชาติของราษฎรภายหลังจากที่ทางการประกาศเป็นเขตป่าสงวนแล้วก็ยังเป็นจำนวนมากเช่นกัน ในกรณีเช่นนี้ เจ้าหน้าที่ของกรมป่าไม้ก็ไม่สามารถจะจัดการอย่างเด็ดขาดตามกฎหมายได้แต่อย่างใด เนื่องจากกำลังเจ้าหน้าที่มีเพียงเล็กน้อยไม่สามารถที่จะดูแลพื้นที่ได้อย่างทั่วถึง จึงมักจะแต่งตั้งให้กำนันและผู้ใหญ่บ้านที่อยู่ในพื้นที่ที่ติดต่อกับเขตป่าสงวนเป็นพนักงานเจ้าหน้าที่ป่าไม้ด้วย แต่ก็มีหลายกรณีที่กำนันและผู้ใหญ่บ้านที่ได้รับการแต่งตั้งจากกรมป่าไม้ เป็นผู้ที่มีอิทธิพลและทำการรุกที่ป่าสงวนเสียเอง หรือมีเจตนาที่เป็นเพราะมีราษฎรที่ยากจนไม่มีที่ทำกินเข้าไปอาศัยอยู่ โดยที่กำนันผู้ใหญ่บ้านในพื้นที่รับผิดชอบไม่ทราบหรือทราบก็ไม่อาจจะป้องกันได้หรือไม่อยากจะป้องกัน เนื่องจากราษฎรเหล่านั้นมีฐานะยากจนหรือมีจำนวนมากและไม่ยอมที่จะอพยพออกจากพื้นที่แต่โดยดี

ส่วนในกรณีของการสูญเสียพื้นที่ป่าสงวนตั้งแต่ปี 2504 ถึง 2516 นั้น ส่วนหนึ่งเป็นเพราะในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่หนึ่งและสองนั้น ภายหลังจากที่มีการระดมการลงทุนในด้านสร้างโครงสร้างพื้นฐานโดยเฉพาะอย่างยิ่งการตัดถนนเพื่อเชื่อมภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศ ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผนที่ 1 และ 2 (2504-2514) นั้น ได้มีผู้มีอิทธิพลในระบบราชการที่เกี่ยวข้องและทราบข้อมูลเกี่ยวกับการตัดถนนทั้งที่เป็นพลเรือนและทหารรวมทั้งนักธุรกิจและนายทุนจากส่วนกลางและท้องถิ่น พวกเขันจับจองพื้นที่ป่าบริเวณสองข้างทางที่ถนนจะตัดผ่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ที่ทางการยังมิได้ประกาศเป็นเขตป่าสงวน การให้สัมปทานป่าไม้ ประกอบกับการขยายตัวของพืชเศรษฐกิจที่ตอบสนองแผนพัฒนาเศรษฐกิจในช่วงนั้น เป็นต้นว่า ข้าวโพด และปอ ก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้พื้นที่ป่าลดลงในช่วงระยะเวลาดังกล่าว ตัวอย่างเช่น ในปี 2510 ขณะที่เนื้อที่ป่าลดลงเหลือร้อยละ 48 ของพื้นที่ทั้งหมด มีการเพิ่มพื้นที่ทำการเกษตรเป็นร้อยละ 28 ของประเทศ ในปีต่อมาคือ ปี 2511 รัฐบาลได้ตัดสินใจที่จะยังคงมีรายได้จากการส่งไม้ส่งออกโดยต่ออายุสัมปทานป่าไม้ทั่วประเทศ ครอบคลุมพื้นที่ป่า 500 แห่ง (Pragtong and Thomas, 1990) ซึ่งเป็นประจักษ์พยานชี้ให้เห็นว่ารัฐบาลไทยในขณะนั้นมุ่งจะหารายได้จากการส่งออกพืชผลการเกษตรและไม้ เพื่อนำเงินมาใช้สนับสนุนการพัฒนาอุตสาหกรรมของประเทศ จึงเห็นได้ชัดว่ารัฐบาลในขณะนั้นให้ความสำคัญแก่การพัฒนาอุตสาหกรรมเหนือการอนุรักษ์

ในการแก้ปัญหาพื้นที่ป่าลดลง รัฐบาลไทยโดยคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้มีการปรับแก้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในแผนที่สาม กำหนดเป้าหมายของพื้นที่ป่าลดลงจากเดิมแทนที่จะเป็นร้อยละ 50 เหลือเพียงร้อยละ 40 ของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศ แต่พื้นที่ป่าก็ยังคงลดลงอย่างต่อเนื่อง กล่าวคือ ในปี 2526 พื้นที่ป่าลดลงเหลือเพียง 94 ล้านไร่ หรือร้อยละ 29.3 ของพื้นที่ทั้งหมด การลดลงอย่างต่อเนื่องของพื้นที่ป่าในช่วงระยะเวลาดังกล่าว นอกเหนือจากประเด็นการขยายพื้นที่ทำการเกษตรประกอบกับการการต่ออายุสัมปทานป่าไม้แล้ว สาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ การขยายตัวอย่างรวดเร็วของการสร้างถนนสายยุทธศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการทำสงครามด้วยกำลังอาวุธกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ที่ทวีความรุนแรงมากขึ้นตั้งแต่ปี 2519 ถึง 2522 ในกรณีของภาคอีสานและพื้นที่เขต

ติดต่อกภาคเหนือซึ่งมีฐานที่มั่นที่สำคัญของพรรคคอมมิวนิสต์หลายแห่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจังหวัดเพชรบูรณ์ เลย สกลนคร และนครพนม

จากกรณีศึกษาในอีสานในปี 2497 พบว่า หมู่บ้านทั่วไปในภาคนี้ อยู่ห่างจากถนนลาดยางโดยเฉลี่ยประมาณ 14.5 กิโลเมตร แต่ใน พ.ศ. 2523 มีถนนถึง 200 กิโลเมตรต่อพื้นที่ 1,000 ตารางกิโลเมตร และอย่างน้อยร้อยละ 96 ของหมู่บ้านในแต่ละจังหวัดของภาคนี้ อยู่ใกล้กับถนนหรือมีถนนใหญ่ในรัศมีเพียงหนึ่งกิโลเมตรเท่านั้น (Binswanger and Panpiemraj, 1983) ทั้งนี้ ชัยอนันต์ สมุทวณิช และกุสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา (2535) ได้ชี้ให้เห็นว่า ป่านั้นมีความหมายทาง 'ยุทธศาสตร์' และทาง 'การเมือง' นอกเหนือไปจากความหมายในทางเศรษฐกิจด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงระยะเวลาดังกล่าว ทุกครั้งที่มีการสร้างทางใหม่ตัดผ่านพื้นที่ป่ามีผลทำให้พื้นที่ป่าในบริเวณดังกล่าวถูกทำลายลงไปอย่างง่ายดายยิ่งขึ้น

การปรับนโยบายครั้งที่สอง

จากการที่พื้นที่ป่าลดลงอย่างต่อเนื่องจนต่ำกว่าร้อยละ 30 เป็นครั้งแรกในปี 2526 ทำให้มีการปรับนโยบายเกี่ยวกับป่าที่สำคัญของรัฐบาลอีกครั้งหนึ่งในปี 2528 โดยคณะรัฐมนตรีได้ให้ความเห็นชอบนโยบายป่าไม้แห่งชาติเมื่อวันที่ 3 มีนาคม 2528 สารสำคัญของมติดังกล่าวคือการกำหนดให้มีพื้นที่ 'ป่าไม้' ทั้งหมดร้อยละ 40 ของประเทศ โดยแยกเป็นพื้นที่ 'ป่าเศรษฐกิจ' ร้อยละ 25 และป่าอนุรักษ์ร้อยละ 15 จะเห็นได้ว่านโยบายดังกล่าว เป็นการ 'ถอย' ต่อไปจากเดิมที่เคยกำหนดพื้นที่ป่าร้อยละ 40 ของพื้นที่ทั้งหมด มาเป็นพื้นที่ 'ป่าไม้' นั่นก็คือ ป่าอนุรักษ์ และป่า 'เศรษฐกิจ' ดังกล่าว โดยที่ป่าอนุรักษ์ประกอบไปด้วยเขตพื้นที่ลุ่มน้ำชั้น 1 A วนอุทยานแห่งชาติและเขตสงวนรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ส่วน ป่าเศรษฐกิจ หมายถึงพื้นที่ที่ปกคลุมไปด้วยไม้ที่มีค่าทางเศรษฐกิจ ซึ่งอาจจะเป็นส่วนผลไม้มะม่วง ยางพารา และไม้โตเร็วที่ใช้ทำเยื่อกระดาษ เช่น ยูคาลิปตัส เป็นต้น ส่วนไม้เนื้อแข็งเพื่อการใช้สอย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อการก่อสร้างและเครื่องเรือนมิได้มีการกล่าวถึงอย่างชัดเจนในนโยบายดังกล่าว

ที่มีการเน้นไม้โตเร็วเพื่อใช้ทำเยื่อกระดาษมากในนโยบายดังกล่าว เนื่องจากในขณะนั้นได้พบว่ามีการขยายตัวของความต้องการใช้กระดาษเพื่อการอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นในอัตราที่ค่อนข้างสูง มีผลทำให้ความต้องการการใช้เยื่อกระดาษเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วระหว่าง พ.ศ. 2517-2528 ในขณะที่ภาคอุตสาหกรรมทั้งหมดขยายตัวเพียงร้อยละ 7.8 ต่อปี อุตสาหกรรมเยื่อกระดาษในประเทศไทยขยายตัวในอัตราร้อยละ 8.1 โดยที่การผลิต กระดาษเพื่อการอุตสาหกรรมขยายตัวเพิ่มขึ้นในอัตราร้อยละ 10.6 ในระยะเวลาเดียวกัน (ดาวและคณะ 2530) ในขณะเดียวกันกรมป่าไม้ได้ค้นพบว่า ยูคาลิปตัส คามาลดูลินซิส (eucalyptus camaldulensis) พันธุ์ไม้ที่มีแหล่งกำเนิดจากภาคเหนือของทวีปออสเตรเลีย สามารถเจริญเติบโตได้ดีในเกือบทุกพื้นที่ของประเทศไทย ประกอบกับข้อเท็จจริงที่ว่า อาจจะมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของบุคคลในหน่วยราชการ นักการเมือง และธุรกิจของเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมปลูกสวนไม้ยูคาลิปตัสดังกล่าว (อภิชัยและคณะ, 2534) การมีนโยบายป่าไม้แห่งชาติ 2528 ดังกล่าว จึงเป็นการช่วยให้กรมป่าไม้เข้าไปส่งเสริมธุรกิจเอกชนและบริษัทข้ามชาติปลูกสวนต้นไม้โตเร็ว เช่น ยูคาลิปตัสในพื้นที่ขนาดใหญ่โดยมีความชอบธรรม เพราะมีนโยบายของรัฐบาลรองรับ นอกจากนั้นยังมีข้อเท็จจริงประกอบ การพิจารณาของเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้และเจ้าหน้าที่ระดับสูง ว่าพื้นที่ป่าสงวนจำนวนมากได้ถูกราษฎรเข้าไปใช้ทำประโยชน์เป็นส่วนใหญ่แล้ว วิธีการที่จะช่วยรักษาพื้นที่ในส่วนที่เป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ซึ่งเป็นพื้นที่แกนกลางเอาไว้ จึงควรที่จะใช้พื้นที่ 'ป่าเศรษฐกิจ' ล้อมรอบ ในลักษณะที่เป็น 'เขตกันชน' เพื่อป้องกันราษฎรจากภายนอก 'บุกรุก' เข้าไปจับจองพื้นที่ทำกินในป่าอนุรักษ์ต่อไปอีก

กรมป่าไม้ในขณะนั้นมีความเชื่อว่า ผู้ที่จะทำหน้าที่เหล่านั้นได้ดี ควรที่จะเป็นธุรกิจเอกชนขนาดใหญ่และบริษัทข้ามชาติ เพราะจะสามารถมีเงินทุนที่จะปลูกต้นไม้ในพื้นที่ขนาดใหญ่และคงจะช่วยเป็นแนวป้องกันการ “รุกพื้นที่” เข้าไปในเขตอนุรักษ์ได้เป็นอย่างดี ส่วนพื้นที่ที่จะใช้สำหรับปลูกไม้เศรษฐกิจในส่วนที่เป็น “เขตกันชน” นั้น ถ้าหากยังเป็นพื้นที่ป่าสงวนที่อยู่ในความดูแลของรัฐ โดยที่รัฐยังสามารถควบคุมดูแลพื้นที่ไว้ได้ ก็จะทำให้ธุรกิจเอกชนเช่าในระยะยาว (30 ปี) ในอัตราค่าเช่าปีละ 10 บาทต่อไร่ หรือมีฉะนั้นธุรกิจเอกชนก็อาจจะซื้อสิทธิการครอบครองในพื้นที่มีเอกสารสิทธิ์และไม่มีเอกสารสิทธิ์จากราษฎรที่ครอบครองอยู่ก่อนแล้ว ทำให้สามารถรวบรวมได้พื้นที่ติดต่อกันเป็นผืนใหญ่ เพื่อใช้เป็น “พื้นที่กันชน” ได้ในอนาคต โดยที่ก่อนหน้านี้และภายหลังจากมีนโยบายดังกล่าวประกาศใช้แล้ว ได้มีการให้สิทธิส่งเสริมการลงทุนแก่กิจการผลิตเยื่อกระดาษ กิจการปลูกสงวนไม้โตเร็ว และ อุตสาหกรรมแปรรูปไม้โตเร็วดังกล่าว (อภิชัยและคณะ, 2534)

เพื่อที่จะช่วยให้แผนการดังกล่าวสัมฤทธิ์ผลรวดเร็วยิ่งขึ้น กรมป่าไม้ได้เสนอให้รัฐบาลจัดทำโครงการจัดสรรที่ทำกินให้ราษฎรผู้ยากไร้ในป่าสงวนที่เสื่อมโทรม (คจก.) ในฐานะที่เป็นเครื่องมือสำคัญที่จะช่วยให้มีการอพยพ ราษฎรออกมาจากพื้นที่ “ป่าอนุรักษ์” ให้หมดสิ้นพร้อมกันไปด้วย โครงการดังกล่าวเริ่มที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นพื้นที่แรก โดยมีกองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายใน (กอ.รมน.) ซึ่งเป็นหน่วยงานเพื่อความมั่นคงภายใต้การอำนวยการของข้าราชการทหารมีการทำงานในลักษณะเป็นการสานต่อจากโครงการนำพระทัยจากในหลวงเพื่อการพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (โครงการอีสานเขียว) โดย พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ ผู้บัญชาการทหารบกในขณะนั้น เป็นผู้ริเริ่มโครงการดังกล่าวในปี 2530 (ปรีชา อุตระกุล และคณะ, 2536) และมีกำหนดสิ้นสุดลงในปี 2533 ในแง่หนึ่งโครงการ คจก. เป็นความพยายามของกรมป่าไม้ในการแก้จุดอ่อนอันเกิดจากโครงการสิทธิที่ทำกินของราษฎร เพื่อแก้ปัญหา “การบุกรุก” ของราษฎรเข้าไปในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ โดยการออกเอกสารสิทธิ์เพื่อรับรองสิทธิในการใช้ประโยชน์จากพื้นที่เป็นการชั่วคราว โดยหวังว่าจะช่วยให้มีการยุติ “การบุกรุก” เข้าไปทำกินในพื้นที่ป่าสงวนแห่งใหม่ โดยเริ่มดำเนินโครงการครั้งแรกเมื่อวันที่ 26 สิงหาคม 2522 แต่ประสบความล้มเหลว (อภิชัย, 2535) เช่นเดียวกันกับโครงการอีกลักษณะหนึ่งของกรมป่าไม้ ที่พยายามอพยพราษฎรที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณพื้นที่ป่าอนุรักษ์ให้ออกมามีอาชีพทำการเกษตรตลอดจนปลูกและดูแลรักษาไม้ยืนต้น โดยเรียกว่าโครงการ “หมู่บ้านป่าไม้” ตั้งแต่วันที่ 29 เมษายน 2518 ซึ่งก็ไม่ค่อยประสบผลสำเร็จเช่นกัน โดยความร่วมมือของทหารและหน่วยราชการที่เกี่ยวข้องเป็นอันมากในการดำเนินงานตามโครงการ คจก. กรมป่าไม้หวังว่าจะแก้ไขจุดอ่อนของโครงการสิทธิที่ทำกินและโครงการหมู่บ้านป่าไม้ได้เป็นผลสำเร็จ

มีการวิเคราะห์สาเหตุของความล้มเหลวของโครงการหมู่บ้านป่าไม่ว่า ไม่ได้รับงบประมาณสนับสนุนอย่างเพียงพอ ทั้งนี้ เนื่องจากการตั้งหมู่บ้านป่าไม้เป็นเรื่องของการตั้งถิ่นฐานใหม่ ซึ่งจะต้องประกอบด้วยการอพยพผู้คนเป็นจำนวนมากออกจากพื้นที่เดิม จะต้องมีการให้ความรู้ทักษะเกี่ยวกับการเกษตรที่เหมาะสมภายในพื้นที่จำกัด (ไม่เกิน 14 ไร่ สำหรับใช้เป็นพื้นที่ทำกิน) รวมทั้งการส่งเสริมอาชีพเสริมอื่นๆ ตลอดจนการหาตลาดสำหรับผลผลิต ซึ่งลำพังเจ้าหน้าที่ป่าไม้ย่อมไม่มีทักษะในเรื่องเหล่านี้ โดยที่โครงการ คจก. ก็จะดำเนินการในลักษณะหมู่บ้านป่าไม้ แต่อย่างน้อยในตัวโครงการก็แสดงถึงเจตนาที่จะอำนวยความสะดวกในด้านปัจจัยพื้นฐานทุกชนิดแก่ราษฎรที่ถูกอพยพออกมา รวมทั้งราษฎรที่อยู่ในพื้นที่รองรับ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องอาศัยความช่วยเหลือจากหน่วยงานต่างๆ ของทางราชการร่วมกันทั้งสิ้น 46 หน่วยงาน โดยมี กอ.รมน. เป็นหน่วยงานหลักในการประสาน เนื่องจากได้รับคำอธิบายว่ามีประสบการณ์ในการอำนวยการด้านการประสานงานมาแล้วในโครงการอีสานเขียวนั้นเอง (อภิชัย, 2535) โครงการดังกล่าวมีจุดเริ่มต้นจาก อดีตนายกรัชมุนตรี พลเอก ชชาติ ชูณหะวัณ ในฐานะผู้อำนวยการป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ ได้ออกคำสั่งเมื่อวันที่ 17 เมษายน 2533 ให้ กอ.รมน. เป็นหน่วยงานหลักในการประสานให้ส่วนราชการต่างๆ สนับสนุนและปฏิบัติในการจัดที่ทำกินในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อม

โทรมให้กับประชาชนผู้ยากไร้ที่เข้าไปใช้ประโยชน์โดยไม่ถูกต้องตามกฎหมาย แผนแม่บทโครงการ คจก. ดังกล่าวผ่านความเห็นชอบของคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 22 มกราคม 2534 (ปรีชา อุตระกุลและคณะ, 2536) หลังจากนั้นรัฐบาลของ พลเอกชาติชาย ได้ถูกทำการรัฐประหารโดยคณะรักษาความสงบภายในแห่งชาติ (รชช.) เมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2534 จากนั้นเป็นต้นมา โครงการดังกล่าวก็ได้รับการผลักดันอย่างเต็มที่จากฝ่ายทหาร (อภิชัย พันธเสน, 2535)

ความคิดหลักที่อยู่เบื้องหลังของโครงการ คจก. ก็คือ นำราษฎรที่อยู่ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ออกมาตั้งถิ่นฐานใหม่ในป่าสงวนเสื่อมโทรม ซึ่งโดยปกติก็มักจะเป็นพื้นที่ที่มีราษฎรตั้งถิ่นฐานประกอบอาชีพอยู่แล้ว เนื่องจากถือว่าราษฎรเข้าครอบครองพื้นที่ดังกล่าวโดยไม่ชอบด้วยกฎหมาย จึงเข้าไปจัดสรรพื้นที่ของราษฎรที่อยู่ในพื้นที่ “รองรับ” เสียใหม่ให้มีพื้นที่น้อยลง (ไม่เกิน 14 ไร่ต่อหนึ่งครอบครัว) เพื่อที่จะได้เอาพื้นที่ที่เหลือไปจัดสรรให้ผู้ที่ถูกอพยพมาจากพื้นที่ป่าอนุรักษ์ โดยมีการออกเอกสารสิทธิและปัจจัยอำนวยความสะดวกต่างๆ เป็นการแลกเปลี่ยน โดยมีพื้นที่ที่เกี่ยวข้องในโครงการทั้งหมดในเบื้องต้นประมาณหนึ่งล้านไร่ โครงการนี้มีคำขวัญว่า “รัฐได้ป่า ประชาได้ที่ทำกิน” โดยหวังว่าจะมีเนื้อที่ป่าเพิ่มขึ้นจากการที่นำราษฎรออกจากพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ส่วนพื้นที่ในป่าสงวนที่เสื่อมโทรมหลังจากที่จัดสรรให้ทุกคนแล้ว หากยังมีพื้นที่เหลือก็จะใช้เป็นพื้นที่กันชนเพื่อปลูก “ป่าเศรษฐกิจ” ซึ่งจะมีการดำเนินการโดยธุรกิจเอกชนหรือบริษัทข้ามชาติตามแผนการปฏิบัติงานของกรมป่าไม้ เพื่อตอบสนองต่อนโยบายป่าไม้แห่งชาติในปี 2528 ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ในทางปฏิบัติโครงการ คจก. ได้รับการคัดค้านโดยทั่วไป เพราะส่วนที่โฆษณาว่า “ประชาได้ที่ทำกิน” นั้น ในข้อเท็จจริงเป็นไปในทางตรงกันข้าม กล่าวคือ ส่วนใหญ่ทั้งประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ที่จะต้องถูกอพยพออกมาและในพื้นที่รองรับต่างต้องถูกลดพื้นที่ที่เคยประกอบอาชีพลง อีกทั้งยังประสบความเดือดร้อนที่ต้องย้ายออกจากพื้นที่ที่ค่อนข้างจะอุดมสมบูรณ์มาอยู่ในพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ต่ำกว่า โดยที่องค์ประกอบของความช่วยเหลืออื่นๆ ไม่ปรากฏเด่นชัด เป็นเหตุให้เกิดปัญหามากมาย มีการประท้วงโดยราษฎรในพื้นที่ต่างๆ นับครั้งไม่ถ้วน จนในที่สุดคณะรัฐมนตรีภายใต้การนำของนายกรัฐมนตรี อานันท์ ปันยารชุน ได้มีคำสั่งยกเลิกโครงการ คจก. เมื่อวันที่ 23 มิถุนายน 2535 แต่การยกเลิกดังกล่าวยังมีเงื่อนไขที่ราษฎรที่เกี่ยวข้องในโครงการ ไม่แน่ใจว่าโครงการจะถูกยกเลิกโดยเด็ดขาดหรือไม่ จึงมีการชุมนุมประท้วงถึงขั้นปิดประตูอีสานที่ปากช่องโดยเริ่มเมื่อวันที่ 30 มิถุนายน 2535 และปิดถาวรในวันที่ 2 กรกฎาคม 2535 ข้อเรียกร้องที่สำคัญ คือขอให้รัฐบาลยุติโครงการ คจก. โดยเด็ดขาดภายในวันที่ 23 กรกฎาคม 2535 (ปรีชา อุตระกุลและคณะ, 2536) โครงการดังกล่าวจึงได้ยุติลง ซึ่งก็หมายความว่า แนวความคิดในการที่จะใช้ “ป่าเศรษฐกิจ” เป็น “ป่ากันชน” ล้อมรอบพื้นที่ป่าอนุรักษ์โดยใช้โครงการ คจก. ในฐานะที่เป็นโครงการนำร่องเพื่อประยุกต์กับแนวความคิดนี้ให้ผลในทางปฏิบัติ ร่วมกับโครงการส่งเสริมการลงทุนของธุรกิจเอกชนและบริษัทข้ามชาติในการปลูกไม้โตเร็วเพื่อป้อนอุตสาหกรรมผลิตเยื่อกระดาษ นับว่าล้มเหลวโดยสิ้นเชิง

จากสำเนาจดหมายของกองอธิบดีกรมป่าไม้ ถึงปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ที่ กษ 0710/270 ลงวันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2536 เรื่อง การเร่งรัดงานปฏิบัติที่ดินตามนโยบายของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์

การปรับนโยบายครั้งที่สาม

ภายหลังจากปี 2526 ที่พบว่าพื้นที่ป่าของไทยเหลือเพียงร้อยละ 29.3 ของประเทศ พื้นที่ป่าของไทยก็ยังคงลดลงอย่างต่อเนื่อง โดยที่ในปี 2532 พื้นที่ป่าลดลงเหลือเพียงร้อยละ 27.9 ของพื้นที่ทั้งหมด หรือ 89.6 ล้านไร่ (กองประเมินผล, สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร) และได้ลดลงมาเหลือเพียงร้อยละ 26 หรือ 83.4 ล้านไร่ ในปี 2536 ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ภายหลังเหตุการณ์อุทกภัยครั้งใหญ่ในภาคใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่จังหวัดนครศรีธรรมราชและสุราษฎร์ธานี เนื่องจากฝนตกหนักติดต่อกันหลายวันประกอบกับป่าไม้ถูกทำลาย ทำให้เกิดซุงและโคลนถล่มพังทับบ้านเรือนราษฎร เป็นเหตุให้ราษฎรเสียชีวิตเป็นจำนวนมากในพื้นที่ตำบลกะทูน อำเภอฟิปูน และหมู่บ้านศรีวังษ์ อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช เกิดน้ำท่วมใหญ่ในบริเวณหลายพื้นที่ของจังหวัดสุราษฎร์ธานี เมื่อปลายปี 2531 เป็นเหตุให้รัฐบาลยกเลิกสัมปทานป่าไม้ทั้งหมดโดยสิ้นเชิง³ เมื่อวันที่ 17 มกราคม 2532 (กองจัดการที่ดินป่าสงวนแห่งชาติ, กรมป่าไม้, 2535) พร้อมกันนั้นก็ได้มีการปรับเปลี่ยนนโยบายป่าไม้แห่งชาติใหม่ โดยกำหนดให้มีพื้นที่ป่าอนุรักษ์เพิ่มเป็นร้อยละ 25 และป่าเศรษฐกิจร้อยละ 15 ของพื้นที่ทั้งหมด ทำให้มีการประกาศขยายพื้นที่อุทยานแห่งชาติเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมากในภายหลัง จะเห็นได้ว่าแนวทางป้องกันการลดพื้นที่ป่าได้เปลี่ยนไป จากความพยายามที่จะสนับสนุนให้ธุรกิจเอกชนและบริษัทข้ามชาติทำสวนไม้ยืนต้นในลักษณะป่าเศรษฐกิจเป็นแนวกันชนเพื่อป้องกันพื้นที่อนุรักษ์มาเป็นการขยายพื้นที่อนุรักษ์ โดยให้กรมป่าไม้เป็นผู้ดูแลรับผิดชอบอย่างใกล้ชิดเสียเองในที่สุด

แนวโน้มดังกล่าวอาจจะแสดงเป็นตัวเลขที่ชัดเจนดังต่อไปนี้ ตั้งแต่ประเทศไทยมีพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ.2504 จนถึงปี 2528 รัฐบาลได้ประกาศพื้นที่ป่าอนุรักษ์นั่นก็คือพื้นที่อุทยานและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าไปเพียงร้อยละ 9 ของพื้นที่ทั้งหมด หรือ 28.9 ล้านไร่ (ชัยอนันต์ และกุสุมา, 2535) ในปีเดียวกันนี้ ก็ได้กำหนดพื้นที่ลุ่มน้ำชั้น 1 A เป็นพื้นที่อนุรักษ์ โดยมีมติคณะรัฐมนตรี ลงวันที่ 28 พฤษภาคม 2528 (วุฒิเทพและคณะ, 2534) หลังจากที่ได้ประกาศ "ปิดป่า" ในปี 2532 ก็มีการเพิ่มพื้นที่ป่าอนุรักษ์เป็น 37.9 ล้านไร่ หรือร้อยละ 11.8 ของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศ โดยจำแนกเป็นเขตอุทยานแห่งชาติ 19.9 ล้านไร่ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า 15.4 ล้านไร่ เขตห้ามล่าสัตว์ 2.6 ล้านไร่ ขณะเดียวกันก็มีการเพิ่มพื้นที่ลุ่มน้ำชั้น 1 B เข้าเป็นพื้นที่อนุรักษ์ด้วย ดังนั้นถ้าจะนับรวมพื้นที่ลุ่มน้ำชั้น 1 A และ 1 B อีกร้อยละ 9.5 ของพื้นที่ทั้งหมด หรืออีกประมาณ 30.4 ล้านไร่ ซึ่งจะเป็นพื้นที่ทั้งหมด 68.2 ล้านไร่ หรือประมาณร้อยละ 21.3 ของพื้นที่ทั้งหมด นอกจากนั้นยังมีพื้นที่อยู่ในระหว่างสำรวจเพื่อประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติอีกประมาณ 11.5 ล้านไร่ (กองประเมินผล, สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2534) จะเห็นได้ว่าพื้นที่เป้าหมายเพื่อการอนุรักษ์ทั้งหมดในปี 2532 ได้เพิ่มขึ้นเป็น 79.7 ล้านไร่ ซึ่งมีพื้นที่ใกล้เคียงกับพื้นที่ป่าที่เหลือในปี 2532 คือ 89.6 ล้านไร่ ดังนั้น จึงจะเห็นได้ว่านโยบายที่แท้จริงในเรื่องนี้ก็คือเปลี่ยนพื้นที่ป่าที่เหลือจริงให้กลายเป็นพื้นที่อนุรักษ์ให้หมด

³ หรือที่รู้จักกันในนามของ "นโยบายปิดป่า" โดยรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ในยุคนั้นคือ พลตรี สนั่น ขจรประศาสน์ ทั้งนี้โดยยังมีการยกเว้นสัมปทานป่าชายเลน

ความพยายามเพิ่มพื้นที่ป่าเพื่อการอนุรักษ์ยังคงดำเนินต่อไป โดยมีพื้นที่อนุรักษ์ที่แสดงโดยกองจัดการที่ดินป่าสงวนแห่งชาติ กรมป่าไม้ (2535) โดยอ้างมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 10 และ 17 มีนาคม 2535 ในเรื่องการจำแนกเขตการใช้ประโยชน์ทรัพยากรและที่ดินป่าไม้ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ได้ระบุว่า พื้นที่ป่าเพื่ออนุรักษ์มีทั้งสิ้น 88.2 ล้านไร่ หรือร้อยละ 27.5 ของพื้นที่ทั้งหมด ซึ่งเป็นการสะท้อนเจตนารมณ์ของกรมป่าไม้ในการจะอนุรักษ์พื้นที่ป่าที่เหลือทั้งหมด

เป็นที่น่าสังเกตว่า พื้นที่ป่าอนุรักษ์เหล่านี้ น่าจะรุกเข้าไปทับที่ทำกินของราษฎรที่อยู่ในบริเวณเขตป่าสงวนเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้ เนื่องจากตัวเลขในปี 2534 แสดงพื้นที่ป่าที่เหลือจริง ๆ 85.6 ล้านไร่ ในขณะที่ตัวเลขป่าอนุรักษ์ตามมติของคณะรัฐมนตรีลงวันที่ 10 และ 17 มีนาคม 2535 มีจำนวนถึง 88.2 ล้านไร่ สิ่งสะท้อนให้เห็นปัญหาการทับที่ทำกินของราษฎรจากตัวเลขดังกล่าว โดยไม่ต้องพิจารณาข้อเท็จจริงเพิ่มเติมในภาคสนามก็คือ ความล้มเหลวของโครงการ คจก. ในระหว่างปี 2533-2534 ได้สะท้อนข้อเท็จจริงที่ว่า การเคลื่อนไหวคัดค้านของราษฎรที่มีต่อโครงการนี้มาอย่างต่อเนื่อง ส่วนหนึ่งก็เนื่องจากไม่มีพื้นที่ว่างเปล่าเหลืออยู่อีกแล้วนอกพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ดังนั้นเมื่อมีการขยายพื้นที่ป่าอนุรักษ์เพิ่มมากขึ้น ตั้งแต่ปี 2532 เป็นต้นมา จนถึงที่ได้แสดงตัวเลขไว้ในปี 2535 ย่อมจะต้องเกิดปัญหาการทับที่ทำกินของราษฎรอย่างแน่นอน

ดังนั้น ถ้าหากสรุปตัวเลขการขยายตัวของพื้นที่ป่าอนุรักษ์จนถึงต้นปี 2535 ก็จะได้ภาพดังนี้

	พื้นที่ป่าอนุรักษ์ (ล้านไร่)	ร้อยละของพื้นที่ทั้งหมด
2504-2528	28.9	9.0
มีการกำหนดพื้นที่ลุ่มน้ำชั้น 1 A ให้เป็นพื้นที่อนุรักษ์ในเวลาต่อมาด้วย		
2532	37.9	11.8
เพิ่มพื้นที่ลุ่มน้ำชั้น 1 B เป็นพื้นที่อนุรักษ์โดยเรียกรวมว่าพื้นที่ลุ่มน้ำชั้นหนึ่ง	68.2	21.3
2535 พื้นที่ป่าอนุรักษ์	88.2	27.5

วิฤตการณ์พื้นที่ป่าของไทยที่ผ่านมาทั้งหมด พิจารณาจากจุดเริ่มต้นในปี 2453 เป็นต้นมา จนถึงจุดที่มีการสำรวจพื้นที่ป่าอย่างละเอียดโดยใช้ดาวเทียมนั้น การดำเนินงานทางฝ่ายของรัฐบาลไทยนั้นก็คือ ปรับนโยบายให้สอดคล้องกับตัวเลขและสภาพการณ์ที่เป็นจริง แทนที่จะเน้นหาแนวทางในการแก้ปัญหาอย่างจริงจัง กล่าวคือ เมื่อมีการสำรวจพบว่ามีพื้นที่ป่าเหลืออยู่ร้อยละ 53.3 ของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศ ก็กำหนดนโยบายในการรักษาพื้นที่ป่าร้อยละ 50 ในปี 2504 แต่เมื่อพบความจริงว่าพื้นที่ป่าลดลงเหลือร้อยละ 48 ของพื้นที่ทั้งหมดในปี 2510 ก็ปรับแผนตามลงมา กล่าวคือในปี 2515 ก็ปรับแผนลดพื้นที่ป่าตามลงมาเหลือร้อยละ 40 ของพื้นที่ทั้งหมด แต่เมื่อพบว่าในปี 2526 พื้นที่ป่าลดลงต่อไปอีกเหลือเพียง

ร้อยละ 29.3 ของพื้นที่ทั้งหมด ก็เริ่มหาทาง "ป้องกัน" ในรูปพื้นที่ "ป่าเศรษฐกิจกันชน" ในปี 2528 โดยมีนโยบายป่าไม้แห่งชาติกำหนดพื้นที่ป่าอนุรักษ์ร้อยละ 15 ป่าเศรษฐกิจร้อยละ 25 ของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศ โดยที่พื้นที่อนุรักษ์จริงๆ ในขณะนั้นยังมีเพียงร้อยละ 9 ของพื้นที่ทั้งหมด แต่เมื่อนโยบายของรัฐบาลถูกคัดค้านอย่างหนักจากราชการในพื้นที่องค์กรพัฒนาเอกชน, นักวิชาการ และสื่อมวลชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการคัดค้านโครงการส่งเสริมธุรกิจเอกชนและบริษัทข้ามชาติ ปลุกสวนป่าขนาดใหญ่เป็น "พื้นที่ป่าเศรษฐกิจกันชน" โดยมีการเสนอให้ใช้ไม้ยูคาลิปตัสคามาาล ดูเลนซิสของกรมป่าไม้ รวมทั้งความล้มเหลวของโครงการ คจก. ในฐานะที่เป็นโครงการนำร่องอันจะเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของนโยบายดังกล่าว มีผลทำให้นโยบายดังกล่าวไม่ได้รับการปฏิบัติ ในขณะที่พื้นที่ป่ายังคงลดลงอย่างต่อเนื่อง ประกอบกับเกิดกรณีน้ำท่วมโคลนถล่มอย่างรุนแรงในภาคใต้ เมื่อปลายปี 2531 ความคิดในการแก้ปัญหา โดยการเพิ่มพื้นที่อนุรักษ์จึงเริ่มมีขึ้นในปี 2532 นอกจากนี้ยังได้ประกาศให้ปี 2532-2535 เป็นปีแห่งการป้องกันและอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อีกด้วย (กองประเมินผล, สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2534)

ภายหลังความล้มเหลวโดยสิ้นเชิงของโครงการ คจก. ในปี 2535 รัฐบาลจึงได้ปรับนโยบายอีกครั้งหนึ่ง โดยการเพิ่มพื้นที่ป่าอนุรักษ์เป็นร้อยละ 25 ของพื้นที่ทั้งหมด ส่วนป่าเศรษฐกิจนั้นเป็นร้อยละ 15 ของพื้นที่ทั้งหมด โดยที่ในระยะหลังเกือบจะไม่มีการพูดถึง "ป่าเศรษฐกิจ" อีกเลย และมีการเร่งประกาศขยายพื้นที่อนุรักษ์ไปจนถึง 88.2 ล้านไร่ ในปี 2535 โดยที่ตัวเลขดังกล่าวมากกว่าตัวเลขพื้นที่ป่าที่เหลืออยู่จริงในปี 2534 เนื่องจากในปี 2534 ดังกล่าวพื้นที่ป่าที่เหลืออยู่จริงมีเพียง 85.6 ล้านไร่เท่านั้น

ตารางที่ 1

พื้นที่ป่าและปฏิกริยาของรัฐในรูปของนโยบายต่าง ๆ

พ.ศ.	ร้อยละของพื้นที่ป่า	นโยบายของรัฐที่เกี่ยวข้อง
2453	70.0	พระราชบัญญัติรักษาป่า (ฉบับที่ 1) พ.ศ. 2456 เพื่อแสวงหาผลประโยชน์จากป่าโดยรัฐอย่างต่อเนื่องในระยะยาว
2504	53.3	นโยบายรักษาพื้นที่ป่าร้อยละ 50 ของพื้นที่ทั้งหมดในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผนที่ 1 (2504-2509) มีการออกพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 เพื่อให้มีผลในการสงวนพื้นที่ป่าร้อยละ 50 ตามนโยบายดังกล่าว
2510	48.0	นโยบายรักษาพื้นที่ป่าร้อยละ 40 ของพื้นที่ทั้งหมด ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผนที่ 3 (2515-2519) โดยการปรับนโยบายลดพื้นที่ป่าเพื่อให้สอดคล้องกับตัวเลขการลดลงของพื้นที่ป่าและสอดคล้องกับการเร่งขยายพื้นที่เพื่อการเกษตร อันเป็นการเร่งอัตราการพัฒนาของประเทศ
2526	29.3	ในปี 2528 ประกาศนโยบายป่าไม้แห่งชาติ รักษาพื้นที่ป่าไม้ไว้ร้อยละ 40 โดยแยกเป็น ป่าอนุรักษ์ ร้อยละ 15 ของพื้นที่ทั้งหมด ป่าเศรษฐกิจ ร้อยละ 25 ของพื้นที่ทั้งหมด โดยหวังจะให้ ‘ป่าเศรษฐกิจกันชน’ เป็นพื้นที่ป้องกันรอบ ๆ พื้นที่ป่าอนุรักษ์ โดยที่ขณะนั้นมีพื้นที่ป่าอนุรักษ์เพียงร้อยละ 9 ของพื้นที่ทั้งหมด ส่วนการปฏิบัติตามนโยบายนั้น คือ การส่งเสริมการปลูกไม้ยูคาลิปตัสโดยธุรกิจเอกชนขนาดใหญ่และบริษัทข้ามชาติ พร้อมกับการเสริมด้วยโครงการ คจก. มีการอพยพราษฎรออกจากพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ในช่วงปี (2533-2534) แต่ทั้งสองโครงการได้รับการคัดค้านต่อต้านเป็นอันมาก จนกระทั่งมีการยกเลิก โครงการ คจก. โดยเด็ดขาดในเดือน กรกฎาคม 2535
2532	27.9	เกิดน้ำท่วมใหญ่และโคลนถล่มในหลายจังหวัดภาคใต้ปลายปี 2531 มีผลให้รัฐบาลประกาศ ‘ปิดป่า’ เดือนมกราคม 2535 เริ่มมีแนวคิดที่จะขยายพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ความล้มเหลวของ ‘โครงการป่าเศรษฐกิจ’ โดยธุรกิจเอกชนและบริษัทข้ามชาติของรัฐ และโครงการ คจก. ทำให้การมีเปลี่ยนนโยบายมาเป็นการเพิ่มพื้นที่ป่าอนุรักษ์ร้อยละ 25 ป่าเศรษฐกิจ ร้อยละ 15 ในทางปฏิบัติได้มีการพูดถึงป่าเศรษฐกิจอีกมากนัก
2534	26.7	ประกาศพื้นที่อนุรักษ์เป็นร้อยละ 27.5 ของพื้นที่ทั้งหมด ในปี 2535 โปรดสังเกตุว่าพื้นที่ป่าอนุรักษ์สูงกว่าพื้นที่ป่าที่มีอยู่จริงเป็นครั้งแรกของการกำหนดนโยบายในลักษณะนี้

จะเห็นว่าเบื้องหลังความคิดที่ตอบสนองต่อการลดลงของพื้นที่ป่าในประเทศไทยโดยรัฐบาลและเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้องที่สะท้อนออกมาเป็นรูปธรรมในรูปของนโยบายที่มีผลในการปฏิบัติจริง ก็คือ ในขณะที่ พื้นที่ป่ายังมีเหลืออยู่ยังไม่ถึงจุดวิกฤตก็ใช้วิธีปรับนโยบายให้สอดคล้องกับตัวเลขจริง เมื่อพื้นที่ป่าเริ่มต่ำกว่าจุดวิกฤตก็เน้นการป้องกันพื้นที่ป่าโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐตลอดจนส่งเสริมให้ธุรกิจเอกชนขนาดใหญ่และบริษัทข้ามชาติได้เข้ามาช่วยป้องกันในลักษณะที่เป็นการรักษาผลประโยชน์ของตัวเอง เมื่อแผนการดังกล่าวไม่ประสบความสำเร็จ จึงหันมาเน้นการเพิ่มพื้นที่อนุรักษ์ โดยหวังว่าจะช่วยให้เจ้าหน้าที่ของรัฐสามารถรักษาพื้นที่ป่าที่เหลือได้ดีกว่าเดิม ดังนั้น จุดเน้นในเรื่องนี้จึงต้องการให้เจ้าหน้าที่ของรัฐ และเจ้าหน้าที่ของรัฐร่วมกับธุรกิจเอกชนขนาดใหญ่ตลอดจนบริษัทข้ามชาติเป็นหลัก ให้เป็นผู้ทำหน้าที่ปกป้องรักษาพื้นที่ป่า เมื่อได้รับการคัดค้านก็หันกลับมาเน้นขีดความสามารถของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ด้วยการเพิ่มพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ซึ่งมีผลในทางปฏิบัติส่วนหนึ่งก็คือ เพิ่มมาตรการในทางกฎหมายที่จะเพิ่มจำนวนอำนาจหน้าที่รวมทั้งสมรรถนะในการดูแลรักษาพื้นที่ป่าของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ให้มีความเข้มแข็งกว่าเดิม ลักษณะดังกล่าวอาจจะสะท้อนให้เห็นว่าในอดีตที่ผ่านมา เจ้าหน้าที่ป่าไม้ตลอดจนผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องไม่เคยมีความคิดว่าราษฎรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าหรือบริเวณใกล้เคียงพื้นที่ป่า มีความสามารถที่จะช่วยรักษาพื้นที่ป่าเอาไว้ได้

ทัศนะคติดังกล่าวสะท้อนออกมาจากนโยบายและการปฏิบัติจริงของหน่วยงานที่มีหน้าที่ดูแลรักษาป่าของรัฐฯ ไม่ว่าจะเป็นคำพูดหรือความเห็นในระดับเจ้าหน้าที่แต่ละคนที่อาจจะแตกต่างไปจากแนวคิดหลักนี้บ้างหรือไม่ก็ตามที่

สาเหตุของการทำลายป่า : ในทัศนะของนักป่าไม้อาชีพ

การที่มีทัศนะคติจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ สะท้อนออกมาโดยนโยบายของกรมป่าไม้และการปฏิบัติตามนโยบายในลักษณะดังกล่าว ที่มีได้ให้ความสำคัญแก่ราษฎรที่อาศัยอยู่บริเวณใกล้เคียงหรือภายในพื้นที่ป่าเพื่อช่วยดูแลรักษาป่า เกิดจากการพิจารณาถึงสาเหตุของการทำลายป่าในทัศนะของนักป่าไม้อาชีพจากสภาพที่เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริง จากการศึกษาของ ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2528) ได้ประมวลเอาสาเหตุเหล่านั้นและสรุปได้ดังนี้

1. การเพิ่มขึ้นของประชากรกับการขยายตัวของพื้นที่เพาะปลูก
2. การทำไร่เลื่อนลอยทั้งโดยชาวเขาและชาวพื้นราบ
3. อุตสาหกรรมไม้แกะสลัก⁴
4. การทำลายป่าของส่วนราชการ
 - การเปิดป่าเพื่อจัดตั้งนิคมสร้างตนเอง
 - การตัดทางหลวง
 - การสร้างเขื่อน
 - ฯลฯ

⁴ กองอนุรักษ์สัตว์ป่า ได้มีมาตรการป้องกันและควบคุม

5. วิธีการป่าไม้บางวิธี มีส่วนสนับสนุนให้มีการทำลายป่ามากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงที่ยังมีการให้สัมปทานให้แก่บริษัทป่าไม้จังหวัด องค์การทหารผ่านศึก สหประชาชาติโลกครั้งที่ 1 สหประชาชาติโลก องค์การเหล่านี้ไม่ได้ทำการตัดไม้เอง แต่ขอสัมปทานกันเปลืองอย่างมากมาย ทำให้ผู้รับสัมปทานช่วงต้องหาทางทำไม้ให้ได้จำนวนมากขึ้นและมีกำไรมากในที่สุด นำไปสู่การใช้อิทธิพลทางการเมืองและการละเมิดกฎหมาย

6. การลอบตัดต้นไม้โดยผิดกฎหมาย

- โดยนายทุนหรือพ่อค้าไม้
- โดยนายทุนหรือพ่อค้าไม้จางวานชาวบ้าน
- โดยนายทุนผู้ต้องการกว้านซื้อที่ดินต่อจากชาวบ้าน
- โรงเลื่อยอิทธิพล

7. ความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมายป่าไม้และการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

จากการที่นักป่าไม้อาชีพในอุดมคติมองปัญหาในลักษณะที่เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในลักษณะดังกล่าวทำให้มีแนวโน้มของการคิดแก้ไขปัญหา ในลักษณะที่เป็นนโยบาย ในปี 2528 และต่อมามีมีการปรับเปลี่ยนอีกครั้งในช่วง ปี 2532-2535 ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว คือ พยายามให้ธุรกิจเอกชนขนาดใหญ่ มาร่วมสร้าง “ป่าเศรษฐกิจกันชน” ยกเลิกสัมปทาน เพิ่มพื้นที่ป่าอนุรักษ์ และที่สำคัญที่สุดและมีการเน้นอยู่เสมอก็คือ เพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมายป่าไม้

ประเด็นสุดท้ายนี้เป็นประเด็นที่มีความสำคัญอย่างยิ่งสมควรที่จะได้รับการพิจารณาให้กว้างขวางลึกซึ้งมากขึ้นกว่าเท่าที่เคยเข้าใจกันโดยทั่วไป ประเด็นที่สมควรจะยกมาตั้งเป็นคำถามก็คือ เพราะเหตุใดกฎหมายป่าไม้ที่มีอยู่ทั้งหมด โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ ปี 2507 จึงไม่สามารถที่จะทำให้ผลบังคับใช้อย่างจริงจัง ปัญหาที่สำคัญมิใช้อยู่ที่เรื่องง่าย ๆ เพียงแต่ไม่มีกำลังเจ้าหน้าที่เพียงพอ แต่ประเด็นที่ลึกซึ้งไปกว่านี้ก็คือ ผลตอบแทนการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ตลอดจนขวัญและกำลังใจของเจ้าหน้าที่ อาจจะไม่คุ้มกับความเสียที่จะต้องคอยควบคุมให้มีการปฏิบัติตามกฎหมายอย่างเคร่งครัด หรือมิฉะนั้นสิ่งจูงใจอันเกิดจากการเลือกในการที่ไม่ควบคุมให้มีการปฏิบัติตามกฎหมายอย่างเคร่งครัดของเจ้าหน้าที่มีสูงกว่าความเสี่ยงที่จะบังคับให้มีการปฏิบัติตามกฎหมายอย่างเคร่งครัดนั่นเอง ประเด็นนี้เป็นประเด็นของภาวะแวดล้อมในการบังคับใช้กฎหมาย ซึ่งมีผลทำให้กฎหมายไม่มีความศักดิ์สิทธิ์ จึงปรากฏผลดังเป็นที่ทราบกันดี ดังนั้นเงื่อนไขที่สำคัญที่จะทำให้กฎหมายทุกชนิดมีความศักดิ์สิทธิ์อย่างแท้จริง การออกกฎหมายนั้นจึงไม่ควรมีลักษณะเพียงเพื่อสนองนโยบายของรัฐบาลในลักษณะของการอำนวยความสะดวกในการแก้ปัญหาของฝ่ายข้าราชการ โดยที่ไม่มีผลอย่างแท้จริงในทางปฏิบัติ ดังเช่น พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติปี 2507^๕ ทั้งนี้ก็ด้วยเหตุผลที่ว่าก่อนที่จะมีการออกพระราชบัญญัติดังกล่าว มิได้มีการศึกษาสภาพแวดล้อมว่าจะมีส่วนเอื้ออำนวยให้มีการบังคับใช้กฎหมายได้อย่างแท้จริงหรือไม่ การปรับสภาพแวดล้อมเพื่ออำนวยให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ในการบังคับใช้กฎหมายได้อย่างแท้จริง จึงเป็นประเด็นสำคัญที่จะต้องมีการพิจารณาให้ลึกซึ้งต่อไป

อนึ่งข้อที่น่าสังเกตว่าการที่เจ้าหน้าที่ป่าไม้พยายามเสนอให้ธุรกิจเอกชนขนาดใหญ่ ตลอดจนบริษัทข้ามชาติเข้ามาปลูก “ป่าเศรษฐกิจกันชน” ภายหลังจากมีนโยบายป่าไม้ของชาติตั้งแต่พ.ศ. 2528 เป็นต้นมาจนถึงพ.ศ. 2535 ซึ่งได้มีการ

^๕ ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะสร้างป่าสงวนแห่งชาติขึ้นใหม่ เพื่อที่จะเป็นป่าไม้ที่สงวนไว้เพื่อใช้ประโยชน์ในทางเศรษฐกิจและสังคม และเพื่อที่จะเป็นป่าไม้ที่สงวนไว้เพื่อใช้ประโยชน์ในทางเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑

ปรับเปลี่ยนนโยบายอีกครั้งหนึ่ง^๕ นั่นก็คือ ความพยายามส่วนหนึ่งที่จะสร้างสภาพแวดล้อม เพื่อให้เหมาะสมกับการบังคับใช้กฎหมายได้อย่างแท้จริง แต่เหตุผลที่สำคัญที่ทำให้ความคิดดังกล่าวประสบความล้มเหลว เพราะหากปฏิบัติตามแนวความคิดดังกล่าวอย่างเคร่งครัด จะมีผลกระทบในทางลบต่อราษฎรที่ยากจนเป็นจำนวนมากกว่าหนึ่งล้านครอบครัวที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าสงวนในปัจจุบันตามความคาดคะเนของทางราชการ ความคิดริเริ่มของเจ้าหน้าที่ของรัฐดังกล่าวจึงนับได้ว่า เริ่มดำเนินไปในทิศทางที่ถูกต้อง เพียงแต่มีจุดอ่อนอยู่คือการ ไม่ได้คิดอย่างรอบด้าน ซึ่งก็เป็นจุดอ่อนจากการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ของรัฐโดยทั่วไป ที่มักจะเน้นความสะดวกของตนเองเป็นหลัก โดยไม่ได้พิจารณาผลกระทบอย่างรอบด้านตามที่จะเกิดขึ้นจริง

ป่าไม้สังคมกับการพัฒนาชนบท

การวิเคราะห์ปัญหาได้ไม่ชัดเจนลงไปถึงแก่นแท้ของปัญหา จะนำไปสู่วิธีการแก้ไขปัญหาก็ไม่ตรงประเด็น ซึ่งบอกจากจะไม่สามารถแก้ปัญหาได้แล้ว อาจจะมีผลเสียตามมาด้วย เช่นกรณีตัวอย่างของโครงการ ดงก. ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในอดีต เมื่อพื้นที่ป่าลดลง กรมป่าไม้ก็แก้ปัญหาโดยวิธีการง่าย ๆ คือการปลูกป่า โดยกรมป่าไม้เริ่มดำเนินการตั้งแต่ปี พ.ศ. 2449 จนถึงปี 2536 สามารถปลูกสร้างสวนป่าได้เป็นจำนวนเนื้อที่ทั้งสิ้น 3,734,456 ไร่ เป็นเนื้อที่ปลูกสร้างสวนป่าโดยกองบำรุง (เดิม) 1,799 ไร่ ซึ่งส่วนใหญ่ปลูกในเขตป่าเสื่อมโทรม ส่วนหนึ่งปลูกในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ปลูกโดยกองอนุรักษ์ต้นน้ำ (เดิม) 0.963 ล้านไร่ ทั้งหมดอยู่ในเขตป่าอนุรักษ์และที่ปลูกโดยกองจัดการที่ดินป่าสงวนแห่งชาติ (เดิม) มีเนื้อที่ปลูก 0.971 ล้านไร่ ทั้งในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรม และในเขตป่าอนุรักษ์ การปลูกสร้างสวนป่าข้างต้นใช้เงินงบประมาณค่อนข้างสูง ดังนั้นเนื้อที่ทำการปลูกจึงลดลงโดยตลอด จากที่เคยปลูกได้สูงสุดถึงปีละ 3-4 แสนไร่ ในช่วง พ.ศ. 2522-2523 หลังจากนั้นก็ลดลงมาและเหลือประมาณปีละ 0.160 ล้านไร่ในช่วง พ.ศ. 2535-2536 (โสภณ, 2537) ในขณะที่พื้นที่ป่าลดลงในช่วงระยะเวลาดังกล่าวเกือบ 80 ล้านไร่ จึงเห็นได้ชัดว่า การปลูกต้นไม้เพื่อเพิ่มพื้นที่ป่าไม้นั้นจะเป็นวิธีการที่ได้ผลอย่างจริงจัง

จากความล้มเหลวในการเพิ่มพื้นที่ป่าด้วยการปลูกต้นไม้โดยกรมป่าไม้ หลังจากที่ได้มีการประเมินเมื่อสิ้นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม แผนที่ 5 และก่อนหน้านั้น ทำให้กรมป่าไม้ต้องคิดหาวิธีที่จะให้เอกชนเข้ามาช่วยปลูกป่าในรูปของ "ป่าเศรษฐกิจกันชน" ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่ก็ต้องประสบปัญหาเนื่องจากมีได้วิเคราะห์ผลกระทบอย่างรอบด้านอย่างพอเพียง ทำให้ไม่ประสบผลสำเร็จอีกเช่นกัน

เมื่อเป็นเช่นนี้จึงจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแนวความคิดในการสร้างสภาพแวดล้อมใหม่ เพื่อช่วยทำให้กฎหมายตลอดจนกฎระเบียบที่เกี่ยวกับการรักษาพื้นที่ป่ามีผลอย่างแท้จริง ปัญหาดังกล่าวมิใช่ปัญหาเฉพาะตัวของประเทศไทยแต่เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นทั่วโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศกำลังพัฒนาที่มีการดูแลจัดการรักษาป่าโดยมีเจ้าหน้าที่ของรัฐแต่เพียงฝ่ายเดียว ดังนั้น จึงได้เกิดความคิดในเรื่องป่าไม้สังคมเพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนความเห็นและประสบการณ์ โดยมีการจัดการประชุมในลักษณะสมัชชาป่าไม้ของโลก ในช่วงทศวรรษ 2510 ถึง 2520 ในภูมิภาคต่างๆ อย่างน้อยก็ในสามประเทศ เริ่มจากประเด็นเรื่อง "ป่าไม้เพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ" จัดที่บัวโนส แอเรส ประเทศบราซิล ในปี 2515 "ป่าไม้สำหรับประชาชน" จัดที่จากาต้า ประเทศอินโดนีเซีย ในปี 2521 และ "ทรัพยากรป่าไม้เพื่อการพัฒนาอย่างรอบด้าน" จัดที่เม็กซิโกซิตี ประเทศเม็กซิโก ในปี 2528 (Praglong, 1992) สำหรับในกรณีของประเทศไทย งานวิจัยของ จลาตชาย รมิดานนท์ (2528) ที่ทำให้กับโครงการศึกษานโยบายสาธารณะ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย โดยมีการจัดการสัมมนา ในหัวข้อ

^๕ คือ นโยบายที่ดินฉบับใหม่ซึ่งมีผลบังคับใช้เมื่อวันที่ ๑๖ ตุลาคม ๒๕๒๒

เรื่อง “ป่าไม้สังคมกับการพัฒนาชนบท” ที่โรงแรมออร์คิด จังหวัดเชียงใหม่ ระหว่าง วันที่ 15-17 พฤศจิกายน 2528 นับว่าเป็นงานบุกเบิกในประเทศไทย ที่นำเอาความคิดในเรื่องการจัดการป่าโดยชุมชน โดยที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการป่าและร่วมรับผลประโยชน์ด้วย นอกเหนือจากที่ปล่อยให้ป่าน้ำที่และความรับผิดชอบโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐแต่เพียงผู้เดียว เป็นการเปิดโลกทัศน์ของมิติใหม่ในการจัดการป่าในเชิงวิชาการในประเทศไทยเป็นครั้งแรก ในขณะเดียวกันก็มีความคิดลักษณะดังกล่าวเผยแพร่อยู่ในกลุ่มเจ้าหน้าที่ป่าไม้ของกรมป่าไม้แต่อยู่ในวงแคบ ได้มีความพยายามนำความคิดดังกล่าวมาสู่การปฏิบัติให้มีผลอย่างแท้จริง แต่ก็ได้ประสบความสำเร็จมากนัก

หลังจากนั้นความคิดดังกล่าวก็เริ่มเผยแพร่เข้าไปยัง หน่วยราชการที่เกี่ยวข้องของไทย กรมป่าไม้เองได้ทำโครงการปลูกไม้ใช้สอยชุมชน (2530-2532) ภายหลังได้เปลี่ยนชื่อเป็น โครงการพัฒนาป่าชุมชน และได้รับการบรรจุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (2530-2534) โดยดำเนินการปีละ 392 หมู่บ้าน ปลูกป่าหมู่บ้านละ 50 ไร่ หรือ 20,000 ต้น หรือในที่สาธารณะประโยชน์ หรือที่ประชาชนใช้สอยร่วมกัน เช่น วัด โรงเรียน สองข้างทางรอบอ่างเก็บน้ำ ฯลฯ (กองจัดการที่ดินป่าสงวนแห่งชาติ กรมป่าไม้ (ช), ไม่ระบุ พ.ศ. ที่พิมพ์) จะเห็นได้ว่า แนวความคิดดังกล่าวยังมีลักษณะแยกส่วนกิจกรรมป่าชุมชนออกจากพื้นที่ป่าที่อยู่ในความดูแลของรัฐ และเป็นการปลูกไม้เพื่อการใช้สอยของชุมชนเป็นหลักโดยเฉพาะอย่างยิ่งไม้โตเร็ว โดยที่ยังมีความคิดพื้นฐานว่า การที่ราษฎรส่วนหนึ่งต้องบุกรุกพื้นที่ป่าเนื่องจากความจำเป็นในแง่ของไม้เพื่อการใช้สอย การที่ชุมชนมีป่าไม้เพื่อการใช้สอยเอง จะช่วยลดแรงกดดันในการตัดไม้จากในป่าที่ยังอยู่ในความดูแลของรัฐ ซึ่งก็เป็นความจริงในบางส่วน แต่ก็เป็นส่วนที่ไม่มีความสำคัญมากนักเท่ากับเหตุผลในการบุกรุกพื้นที่ป่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกิดจากปัจจัยเกี่ยวกับพื้นที่ทำกิน ดังจะเห็นได้ว่างานวิจัยของฉลาดชาย ได้เน้นกิจกรรมป่าชุมชน ในฐานะที่เป็นส่วนสำคัญของการพัฒนาชนบท อันเป็นประเด็นที่ค่อนข้างจะแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับกรอบความคิดของเจ้าหน้าที่ป่าไม้

อย่างไรก็ตาม ในส่วนหน่วยงานของรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร ก็ได้มีการจัดการประชุมเชิงปฏิบัติการ ในหัวข้อเรื่อง “ป่าชุมชนและบทบาทของรัฐ” เมื่อวันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2534 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อลดการบุกรุกทำลายป่า อันมีสาเหตุจากความยากจนของราษฎร (กองประเมินผล สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2534) แนวความคิดดังกล่าวเริ่มมีแนวโน้มที่ใกล้เคียงข้อเสนอของฉลาดชาย แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าหน่วยงานที่จัดมิใช่กรมป่าไม้ ในระยะเวลาใกล้เคียงกัน วุฒิเทพ อินทปัญญา และคณะ (2534) ก็ได้เสนอผลงานวิจัยเรื่อง “ป่าชุมชนในประเทศไทย” เสนอต่อคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เมื่อเดือนมีนาคม 2534 ซึ่งจะเป็งานวิจัยที่จะใช้ประกอบการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ฉบับที่ 7 (2535-2539) โดยงานวิจัยนี้ ได้เสนอให้มีการส่งเสริมป่าชุมชนในสามรูปแบบให้แพร่หลาย นั่นก็คือ ป่าชุมชนแบบอนุรักษ์ ป่าชุมชนแบบเศรษฐกิจ ป่าชุมชนแบบเอนกประสงค์ โดยในแบบที่หนึ่งนั้นเป็นการอนุรักษ์เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารเพื่อการเกษตร ส่วนในแบบที่สองนั้น เป็นการปลูกไม้โตเร็วเพื่อนำออกมาจำหน่ายเอาเงินมาใช้ในการพัฒนาชุมชน และแบบสุดท้ายเป็นแบบที่ใช้ประโยชน์เพื่อการอนุรักษ์ ตลอดจนสามารถหาผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจด้านอื่นๆจากพื้นที่ป่าโดยตรงไปพร้อมกัน โดยมีข้อเสนอให้กรมป่าไม้เอาพื้นที่ในเขตป่าสงวน เขตอุทยาน เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ที่สาธารณะของชุมชน ที่ป่าที่เตรียมการสงวนซึ่งจำแนกเป็นป่าชุมชน และที่ส่วนกลางร้อยละ 20 ของโครงการจัดที่ดินทำกินของรัฐ มาให้ชุมชนจัดการดูแลรักษาป่าในรูปแบบต่างๆ ตามความเหมาะสม พร้อมทั้งมีข้อเสนอเพิ่มเติมว่า การปล่อยให้องค์กรของชุมชนจัดการป่าชุมชนเอง จะเป็นวิธีที่เป็นไปได้มากที่สุดและจะประสบผลดีที่สุด โดยหน่วยงานของรัฐควรทำหน้าที่เพียงให้การสนับสนุน รายงานดังกล่าวได้เน้นในด้นท้ายว่าปัญหาของป่าชุมชนที่รัฐจะต้องแก้ไขคือ การยอมรับให้ชุมชนเข้ามาดำเนินการป่าชุมชนในพื้นที่ดังกล่าวได้โดยไม่ผิดกฎหมาย เนื่องจากไม่มีพระราชบัญญัติป่าชุมชนมารองรับ (วุฒิเทพ และคณะ 2534)

เป็นที่น่าสังเกตอีกเช่นกันที่รายงานฉบับดังกล่าวเสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยมีได้ผ่านการพิจารณาของกรมป่าไม้ ถึงแม้ว่าในคณะผู้วิจัยชุดดังกล่าวจะมีนักวิชาการป่าไม้ที่มีบทบาทสำคัญในการผลักดันความคิดเรื่องป่าชุมชนอยู่ร่วมด้วยก็ตาม

นอกจากงานที่อ้างถึง หน่วยงานที่สำคัญอีกหน่วยงานหนึ่งที่ช่วยผลักดันความคิดดังกล่าวอย่างต่อเนื่องก็คือ ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก ซึ่งได้เริ่มดำเนินการในฐานะองค์กรอิสระที่ได้รับความสนับสนุนจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์เริ่มก่อตั้งขึ้นในเดือนมีนาคม 2530 โดยได้รับความช่วยเหลือด้านการเงินจากธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชียและรัฐบาลประเทศสวิตเซอร์แลนด์ องค์กรดังกล่าวได้จัดงานสัมมนาในระดับระหว่างประเทศและระดับประเทศ ในหัวข้อเรื่องเกี่ยวกับป่าชุมชนหลายครั้ง โดยมีเจ้าหน้าที่ระดับสูงในกระทรวงเกษตรและสหกรณ์รวมทั้งเจ้าหน้าที่ระดับสูงในกรมป่าไม้ ร่วมเป็นเจ้าภาพในการจัดการสัมมนาระหว่างประเทศและในประเทศเหล่านี้หลายครั้ง อาทิเช่น ระหว่างวันที่ 15-17 มกราคม 2535 ได้จัดสัมมนาเชิงปฏิบัติเรื่อง “ระบบการจัดการที่ยั่งยืนและมีประสิทธิภาพสำหรับป่าชุมชน” โดยมีปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ในขณะนั้นได้เป็นเจ้าภาพร่วม (RECOFTC, 1992) ระหว่างวันที่ 27-29 มิถุนายน 2536 ได้มีการจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการเรื่อง “นโยบายและพระราชบัญญัติเกี่ยวกับป่าชุมชน” โดยมีรองอธิบดีกรมป่าไม้เป็นเจ้าภาพร่วม (RECOFT, 1993) และเมื่อวันที่ 10-11 กรกฎาคม 2536 ได้มีการสัมมนาเรื่อง “การจัดการเขตกันชนในประเทศไทย” โดยมีรองอธิบดีกรมป่าไม้เป็นเจ้าภาพร่วม (ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิก, 2535)

จะเห็นได้ว่ามีความพยายามมากมายที่จะผลักดันและเชื้อเชิญให้กรมป่าไม้ได้ปรับทัศนคติในการจัดการพื้นที่ป่านอกเหนือจากที่กรมป่าไม้เคยมีประสบการณ์ นั่นก็คือแบกรับภาระหน้าที่และความรับผิดชอบเอาไว้กับหน่วยงานและเจ้าหน้าที่ของรัฐแต่เพียงฝ่ายเดียว มาเป็นการยอมให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรป่า ในขณะที่เดียวกันก็เป็นผู้ร่วมรับผลประโยชน์ด้วย เช่นเดียวกับกรณีที่กรมป่าไม้เคยมีความคิดที่จะให้ธุรกิจเอกชนรายใหญ่และบริษัทข้ามชาติเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ อันเป็นผลจากการใช้นโยบายป่าไม้แห่งชาติ พ.ศ. 2528 อย่างไรก็ตาม ในกรณีของกรมป่าไม้เอง มีเจ้าหน้าที่ระดับผู้อำนวยการในโครงการพัฒนาที่สูงดอยสามหมื่น ยืนยันความเห็นว่าคุณอยู่ร่วมกับป่าได้ แม้ว่าพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่อนุรักษ์อยู่ในเขตลุ่มน้ำชั้นหนึ่งก็ตาม (เสมอ, 2536) แต่ทัศนคติส่วนใหญ่ของเจ้าหน้าที่ในกรมป่าไม้ในปี 2536 เกี่ยวกับการอธิบายเหตุผลในการที่พื้นที่ป่าถูกทำลาย ยังคงมีลักษณะคล้ายกับที่ ฉลาดชาย ได้ทำการศึกษาในปี 2528 โดยยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงในสาระสำคัญ ถึงแม้ในความเป็นจริงข้อเสนอดังกล่าวเป็นความพยายามในการปรับสภาพแวดล้อมเพื่อให้กฎหมายที่เกี่ยวกับการรักษาพื้นที่ป่ามีความศักดิ์สิทธิ์ก็ตาม ทั้งที่ในความเป็นจริงครั้งหนึ่ง กรมป่าไม้จะมีความเชื่อในเรื่องการปรับสภาพแวดล้อม โดยส่งเสริมให้ธุรกิจขนาดใหญ่และบริษัทข้ามชาติเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรป่าเพื่อผลในการอนุรักษ์พื้นที่ป่าที่เหลือ แต่ในขณะนั้น (2536) เจ้าหน้าที่ส่วนใหญ่ของกรมป่าไม้รวมทั้งเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ ยังคงไม่มั่นใจว่าราษฎรที่อาศัยอยู่ในป่าหรืออยู่ใกล้ป่า รวมทั้งองค์กรประชาชนซึ่งจัดตั้งโดยราษฎรหรือประชาชนที่อาศัยอยู่ในป่าหรือรอบบริเวณพื้นที่ป่าเหล่านั้น จะมีความสามารถในการช่วยปรับสภาพแวดล้อมที่เสริมให้การรักษาพื้นที่ป่าเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ เหมือนเช่นที่เคยมีความเชื่อมั่นในความสามารถดังกล่าวของธุรกิจเอกชนขนาดใหญ่และบริษัทข้ามชาติดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

แนวทางในการแก้ปัญหาวิกฤติการณ์ป่าของรัฐที่ยังคงดำเนินการอยู่

งานสภาพการลดลงของพื้นที่ป่าที่เป็นมาอย่างต่อเนื่องในอดีต ถึงแม้ว่าแนวโน้มที่จะชะลอตัวลง เนื่องจากพื้นที่ที่เหลือส่วนใหญ่ถูกประกาศเป็นพื้นที่อนุรักษ์เกือบหมดแล้ว แต่แนวโน้มที่ชัดเจนที่แสดงให้เห็นว่าการทำลายพื้นที่ป่าจะหยุดลง โดยเด็ดขาด ยังไม่น่าจะเกิดขึ้นตราบเท่าที่ยังมิได้มีพระราชบัญญัติป่าชุมชน ประกาศออกมาใช้อย่างเป็นทางการ และถึงแม้จะมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติดังกล่าวไปแล้ว ก็คงจะต้องรอผลของการปฏิบัติอีกระยะหนึ่ง อย่างไรก็ตามเท่าที่ผ่านมา โดยการวิเคราะห์ปัญหาจากแง่มุมของเจ้าหน้าที่ของรัฐแต่เพียงฝ่ายเดียว ทำให้ได้มีการดำเนินมาตรการต่าง ๆ ที่คาดว่าจะช่วยให้มีการหยุดยั้งปัญหาได้บ้างดังนี้

1. โครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในมงคลโรคราชครองราชสมบัติครบ 50 ปี โดยที่โครงการดังกล่าวเริ่มขึ้นอย่างเป็นทางการ เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม 2537 อันเป็นวันฉัตรมงคล หรือวันคล้ายวันครองราชสมบัติครบรอบ 47 ปี โดยที่โครงการนี้แต่เดิมจะดำเนินต่อไปสามปี โดยจะไปสิ้นสุดลงในวันที่ 9 มิถุนายน 2539 ซึ่งเป็นวันครบรอบการครองราชสมบัติครบ 50 ปี ดังกล่าว แต่เนื่องจากไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร ด้วยปัจจัยหลายประการ รวมทั้งการสนับสนุนจากภาคเอกชนไม่มากเท่าที่คาดไว้แต่ต้น จึงจะมีการขยายเวลาออกไปจนถึงปี 2542

ความหมายของการปลูกป่าถาวรตามโครงการนี้ก็คือการปลูกต้นไม้ให้มีลักษณะเป็นสภาพป่าตามธรรมชาติ โดยจะไม่มีการตัดฟันอีกเลยในภายหลัง โดยมีเป้าหมายของพื้นที่ที่จะปลูกทั้งสิ้น 5 ล้านไร่ ซึ่งจะปลูกในป่าอนุรักษ์บริเวณที่พื้นที่ป่าถูกทำลาย รวมทั้งจะมีการปลูกตามบริเวณสองข้างถนนให้มีความหนาแน่นไม่มากว่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน ตลอดจนบริเวณสองฟากคลองตามธรรมชาติที่ไม่มีต้นไม้อุดมสมบูรณ์และคลองชลประทาน รวมทั้งพื้นที่สาธารณะ เช่น วัด โรงเรียน และสถานสาธารณะอื่นๆ โดยทางราชการได้เน้นว่าการปลูกในครั้งนี้จะมีเจ้าหน้าที่รับผิดชอบดูแลอย่างต่อเนื่องทุกแปลงจนกว่าต้นไม้จะเจริญงอกงามดี ซึ่งต่างกับการปลูกต้นไม้ครั้งก่อนๆ ของกรมป่าไม้ ที่ปลูกแล้วก็อาจจะไม่มีเจ้าหน้าที่ดูแลอย่างทั่วถึงทุกแปลง ทำให้ผลที่ได้รับอาจจะไม่เป็นที่น่าพอใจนัก และที่สำคัญยิ่งกว่านั้นก็คือ ตามข้ออ้างของทางราชการประกอบกับสถิติที่เป็นจริงที่ผ่านมา 26 ปี คือ ตั้งแต่ปี 2524-2530 กรมป่าไม้และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ปลูกต้นไม้ได้เพียง 1 ล้านไร่เศษเท่านั้น ดังนั้นถ้าหากใช้สถิตินี้เป็นเครื่องยืนยัน ก็หมายความว่า จะต้องใช้เวลาถึง 80 ปี จึงจะปลูกได้ครบเนื้อที่ 5 ล้านไร่ แต่จะอาศัยพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ประชาชนทุกคนร่วมแรงร่วมใจกันก็จะทำให้สามารถปลูกได้ภายในเวลา 3 ปี ซึ่งในปัจจุบันก็ทราบกันดีแล้วว่า การจะดำเนินการในลักษณะปัจจัยสภาพแวดล้อมที่จะหนุนช่วยไม่พร้อมหรือไม่เหมาะสม ถึงแม้จะพยายามแสวงหาโอกาสพิเศษมาเป็นปัจจัยสนับสนุน ก็ไม่อาจจะบรรลุผลตามต้องการได้

2. เมื่อวันที่ 4 สิงหาคม 2536 กรมป่าไม้ได้จัดทำโครงการขึ้นมาใหม่อีกโครงการหนึ่ง นั่นคือ "โครงการส่งเสริมเกษตรกรปลูกป่า" วัตถุประสงค์ของโครงการดังกล่าวก็เพื่อแก้ไขปัญหาการขาดแคลนไม้ใช้สอยภายในประเทศ อันเนื่องมาจากนโยบายปิดป่าสัมปทานโดยรัฐเมื่อปี พ.ศ.2532 ทั้งนี้ได้มีการอ้างข้อมูลของทางราชการว่าใน ปี พ.ศ. 2534 ประเทศไทยมีการนำไม้เข้าจำนวน 3.3 ล้านลูกบาศก์เมตร คิดเป็นเงิน 16,074 ล้านบาท ถ้าวรวมเชื้อกระดาษด้วยจะเป็นจำนวนเงินถึง 29,710 ล้านบาท เพื่อเป็นการลดความรุนแรงของปัญหาขาดแคลนไม้ในอนาคต โดยส่งเสริมให้ เกษตรกรหันมาประกอบอาชีพปลูกต้นไม้ให้มากขึ้น โดยเฉพาะในพื้นที่ของเกษตรกรที่มีเอกสารสิทธิ์ครอบครอง โดยรัฐเป็นผู้สนับสนุนเงินทุนและปัจจัยตามความจำเป็น ซึ่งจะเป็นการช่วยเพิ่มพื้นที่ป่าไม้ของประเทศ เพื่อผลิตไม้ให้เพียงพอต่อความต้องการในอนาคต สร้างอาชีพมั่นคงให้แก่เกษตรกร ซึ่งเป็นไปตามนโยบายของรัฐที่มีส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกต้นไม้เศรษฐกิจในกรรมสิทธิ์ที่ดินของตนเอง

ก. ภาคเหนือ	200,000 ไร่
ข. ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	300,000 ไร่
ค. ภาคตะวันตกและตะวันออก	300,000 ไร่
ง. ภาคใต้	200,000 ไร่

ระยะเวลาในการดำเนินโครงการ 5 ปี (2537-2541) ส่งเสริมเกษตรกรปลูกปารายละ 5 ไร่ ขึ้นไป แต่ไม่เกิน 50 ไร่ โดยจ่ายเงินให้แก่เกษตรกรไร่ละ 3,000 บาท ในระยะเวลา 5 ปี โดยแบ่งเป็นอัตราปีละ 800, 700, 600, 500, และ 400 บาท ตามลำดับ การจ่ายแต่ละปีจะมีการตรวจสอบสภาพ ตั้งแต่มีการจัดทำบัญชีไร่ซึ่งจะต้องดำเนินการโดยเกษตรกรเอง และจะต้องปลูกไม่น้อยกว่าไร่ละ 200 ต้น พร้อมทั้งมีการกำจัดวัชพืชใส่ปุ๋ย ทำแนวกันไฟและปลูกซ่อมเป็นระยะ เพื่อให้แน่ใจว่ามีต้นไม้ครบไร่ละ 200 ต้น ที่อยู่ในสภาพที่เจริญเติบโตต่อไปได้เองภายหลังจากเวลาผ่านไป 5 ปี สำหรับต้นไม้ที่อยู่ในข่ายการสนับสนุนนั้นจะเป็นประเภทไม้เนื้อแข็งที่มีค่าทางเศรษฐกิจ เช่น ไม้สัก ไม้ยาง ไม้มะค่า ไม้ประดู่ กฤษณา ตะเคียนทอง สะเดา เทียม ทูเรียนป่า เป็นต้น ซึ่งอยู่ในรายการที่กรมป่าไม้ประกาศใช้ประมาณ 100 ชนิด⁷ โครงการนี้ในปัจจุบันก็ได้ประสบผลเช่นกัน เพราะพื้นที่ขึ้นด้าที่ระบุไว้ 5 ไร่ ก็มากขึ้นไปสำหรับเกษตรกรรายย่อย และยังมีปัญหาที่เกี่ยวกับเงินชดเชยที่ต่ำเกินไป รวมทั้งรายได้เพื่อการยังชีพของเกษตรกรรายย่อยในระหว่างรอผลผลิตด้วย ผู้ที่ได้ประโยชน์อย่างแท้จริงจากโครงการนี้ คือผู้ที่เป็เกษตรกรรายใหญ่ หรือผู้ที่มีแผนการที่จะปลูกสร้างสวนป่าอยู่แล้ว เมื่อได้รับการสนับสนุนจากรัฐ ก็จะเป็นหนทางหนึ่งที่จะช่วยให้สามารถลดต้นทุนในการผลิตได้ในระดับหนึ่ง

3. โครงการป้องกันจัดการและพัฒนาเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ โครงการนี้ยังมิได้มีการเริ่มอย่างเป็นทางการ แต่เป็นโครงการที่มีการดำริโดยกรมป่าไม้โดยที่ได้มีโครงการสำรวจเพื่อเตรียมการก่อนการลงทุนที่ได้รับการสนับสนุนทางการเงินจากธนาคารโลก/เงินกองทุนสิ่งแวดล้อมโลก โดยมี MIDAS Agronomics Company Limited เป็นผู้ศึกษา พร้อมกับเสนอเป็นรายงานที่สมบูรณ์ต่อกรมป่าไม้ เมื่อเดือนตุลาคม 2536 (MIDAS (a), 1993) โดยที่โครงการดังกล่าวเน้นการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ พื้นที่ป่าและพื้นดินที่ใช้ในการเกษตรที่อยู่ติดกับเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ หรืออีกนัยหนึ่งคือพื้นที่กันชน (buffer zone) โดยจะเริ่มดำเนินการในเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์หรือกลุ่มพื้นที่ป่าอนุรักษ์ 4 แห่ง ได้แก่ กลุ่มพื้นที่ป่าอนุรักษ์ทุ่งใหญ่นเรศวรและห้วยขาแข้งในเขตจังหวัดนครสวรรค์ อุทัยธานี สุพรรณบุรี และกาญจนบุรี กลุ่มพื้นที่ป่าอนุรักษ์น้ำหนาวและภูเขียว จังหวัดเพชรบูรณ์ และชัยภูมิ กลุ่มพื้นที่ป่าอนุรักษ์อ่างฤๅไนและเขาสอยดาว จังหวัดจันทบุรี ฉะเชิงเทรา และ ปราจีนบุรี กลุ่มพื้นที่ป่าอนุรักษ์แม่น้ำภาชีและแก่งกระจาน ในเขตจังหวัดราชบุรี และเพชรบุรี นอกจากนั้นยังได้ระบุพื้นที่ที่มีความสำคัญ อีก 4 แห่ง คือ บริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ อุทยานแห่งชาติแหลมสนและอ่าวพังงา จังหวัดพังงา อุทยานแห่งชาติเขาสก-คลองแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี บริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำเขบรรทัดจังหวัดตรังและจังหวัดพัทลุง โดยได้จัดทำแผนปฏิบัติงานอย่างละเอียดที่จะดำเนินงานโดยสามกระทรวงหลักคือ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงมหาดไทย และกระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม กิจกรรมในระยะแรกมีกำหนด 5 ปี โดยมีการดำเนินงานที่เหมาะสมในการอนุรักษ์ การปรับปรุง การจัดการพื้นที่ป่าอนุรักษ์และการประสานการพัฒนาเข้ากับการอนุรักษ์พื้นที่กันชนที่อยู่ติดกับกลุ่มพื้นที่ป่าอนุรักษ์ทั้งสี่แห่งในระยะเริ่มต้น สำหรับหลักการบริหารจัดการโดยย่อก็คือการ

⁷ สรุปลักษณะและพฤติกรรมของพืชไม้ที่สำคัญของประเทศไทย กรมป่าไม้ 2534 หน้า 113-114

บริหารจัดการพื้นที่ที่เรียกว่า “พื้นที่กันชน” (buffer zone) คือพื้นที่ที่ติดกับเขตป่าอนุรักษ์ภายในรัศมี ระยะทาง 5 กิโลเมตร โดยมีการแบ่งพื้นที่เป็นสองส่วน ในส่วนแรกคือ พื้นที่ติดเขตป่าอนุรักษ์ในรัศมี 2 กิโลเมตร จะเป็นพื้นที่ที่มีห้ามการเข้าไปอยู่อาศัย แต่จะมีการส่งเสริมให้ปลูกต้นไม้ยืนต้นเพื่อการใช้สอยเป็นสมบัติร่วมกันของชุมชนถ้าหากเป็นพื้นที่ที่อยู่ในความดูแลของกรมป่าไม้ หรือหน่วยราชการอื่นๆ ที่มีการสงวนเพื่อการใช้ประโยชน์ของหน่วยงานนั้นโดยเฉพาะ รวมทั้งที่สาธารณะประโยชน์ของชุมชนหรืออาจจะเป็นพื้นที่ที่มีเอกสารสิทธิ์ของเอกชน โดยที่พื้นที่ดังกล่าวสามารถทำประโยชน์และเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากพื้นที่ดังกล่าวได้ แต่ห้ามมิให้เข้าไปอยู่อาศัยในพื้นที่ดังกล่าวโดยเด็ดขาดในส่วนนี้ สองพื้นที่ห่างออกมาอีก 3 กิโลเมตร นั้น เกษตรกรสามารถเข้าไปอยู่อาศัยและทำการเกษตรได้ แต่จะต้องเป็นการเกษตรในลักษณะที่เป็นการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ นั่นคือเป็นการเกษตรในรูปวนเกษตรที่มีการปลูกไม้ยืนต้นสลับกับธัญพืชและพืชไร่ได้บ้าง รวมทั้งอาจจะมีการเลี้ยงสัตว์น้ำและสัตว์บกประกอบไปด้วย ที่สำคัญที่สุดก็คือ จะต้องไม่มีการใช้สารเคมีหรือสารพิษในการทำการเกษตร ถ้าหากว่าจำเป็นต้องมี ควรจะต้องมีให้น้อยที่สุด

สำหรับผู้ที่อยู่อาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่ป่าอนุรักษ์ หรือพื้นที่กันชนรัศมี 2 กิโลเมตรแรก จะได้รับการชักชวนให้อพยพออกจากพื้นที่ แต่ถ้าหากเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่เดิมมานานแล้วก่อนมีการประกาศเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติและพื้นที่ป่าอนุรักษ์ และแสดงเจตจำนงค์ที่จะอยู่ในพื้นที่เดิมต่อไป ก็จะได้รับอนุญาตให้อยู่ต่อไป แต่จะมีมาตรการที่จะจำกัดจำนวนประชากรมิให้มีจำนวนเพิ่มขึ้นจากที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน มีการสนับสนุนที่จะให้โอกาสทางการศึกษาเป็นพิเศษแก่เยาวชนในพื้นที่ดังกล่าว เพื่อที่จะได้มีทางเลือกในการประกอบอาชีพมากขึ้น และท้ายที่สุดจะสนับสนุนให้ผู้ตั้งถิ่นฐานอยู่เดิมเหล่านั้นเป็นพนักงานรักษาป่าของรัฐ เพื่อที่จะมีรายได้เสริมอันจะมีผลในการลดความกดดันในการหาผลประโยชน์จากพื้นที่ป่า โดยหวังว่าจำนวนประชากรในชุมชนเหล่านั้นจะค่อย ๆ หมดไปในที่สุด (MIDAS (b), 1993)

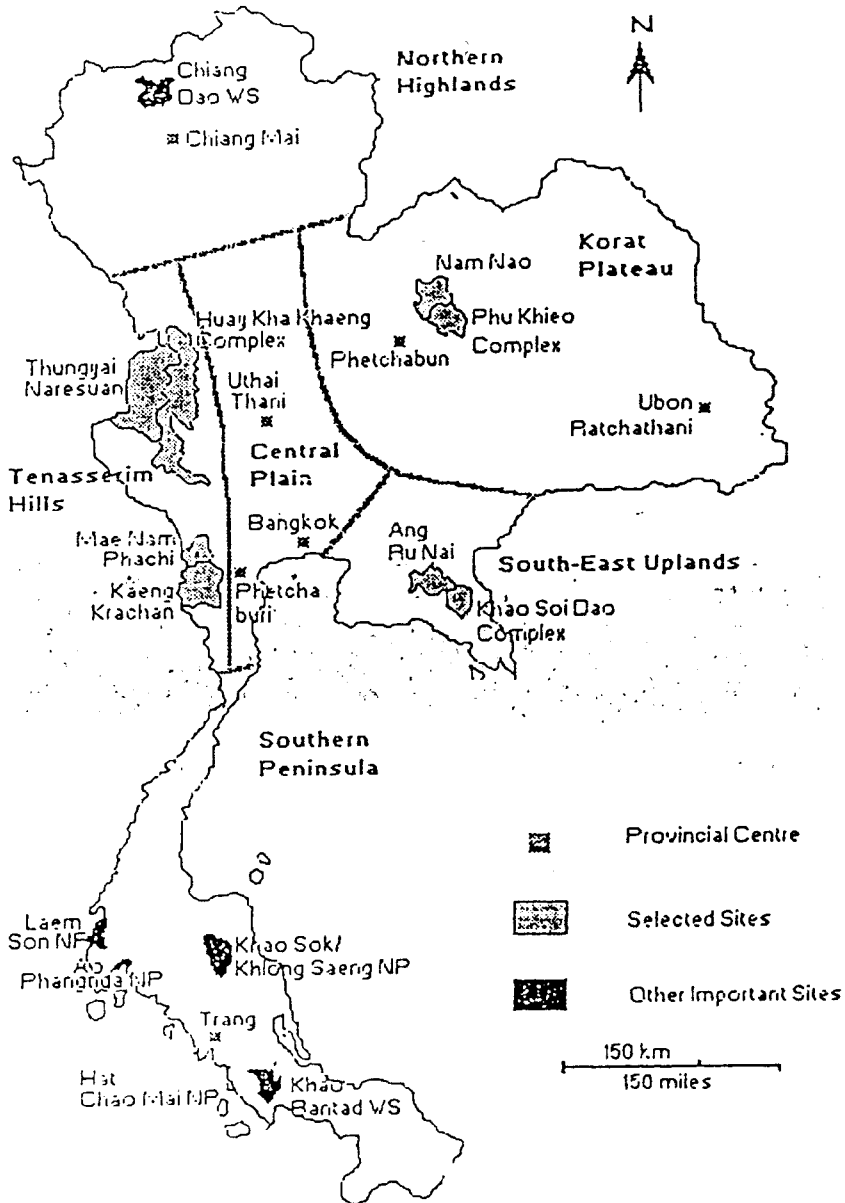
โครงการดังกล่าวได้มีการประมาณการใช้งบประมาณ 5 ปี มีจำนวนทั้งสิ้นประมาณ 2,400 ล้านบาท โดยกองทุนสิ่งแวดล้อมโลกจะให้ความช่วยเหลือไม่เกิน 500 ล้านบาท เงินกู้จากแหล่งอื่น ๆ รวมทั้งธนาคารโลกซึ่งส่วนใหญ่จะใช้เพื่องานทางเทคนิคและค่าใช้จ่ายสำหรับผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศประมาณ 1,000 ล้านบาท ที่เหลือจ่ายสมทบโดยรัฐบาลไทย ทั้งนี้โดยไม่นับรวมเงินเดือนและเบี้ยเลี้ยงของเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เข้าไปร่วมงานในโครงการตามปกติ ในยอดเงินค่าใช้จ่ายดังกล่าวจะเป็นค่าใช้จ่ายเพื่อการพัฒนาสถาบันที่เกี่ยวข้องประมาณ 550 ล้านบาท และอีก 350 ล้านบาทสำหรับโครงการศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพ ที่เหลือเป็นค่าใช้จ่ายสำหรับการบริหารงานในเขตหวงห้าม ตลอดจนการกำหนดแนวพื้นที่ต่างๆ ให้ชัดเจน รวมทั้งการบริหารการอนุรักษ์เขตกันชน โดยมีค่าใช้จ่ายรวมกันประมาณ 1,500 ล้านบาท (MIDAS (c), 1993)

ในปัจจุบันคาดว่าโครงการนี้คงจะไม่ถูกนำกลับมาพิจารณาอีก เนื่องจากโครงการนี้มีความเกี่ยวเนื่องกับแผนแม่บทเพื่อพัฒนาป่าไม้ของไทย ในเมื่อแผนดังกล่าวในปัจจุบันก็ยังมิได้มีการนำมาใช้ และถ้าหากนำมาใช้ในรูปแบบที่เป็นอยู่ก็จะต้องได้รับการคัดค้านเนื่องจาก แผนดังกล่าวตั้งอยู่บนฐานคติที่อยู่เบื้องหลังนโยบายป่าไม้แห่งชาติ 2528 ที่ไม่เชื่อว่าคนจะรักษาป่าได้ จึงต้องใช้เทคนิคพื้นที่กันชน เป็นเครื่องป้องกันการบุกรุกพื้นที่ป่า ซึ่งจะขัดแย้งกับร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนในร่างปัจจุบัน ที่จัดทำโดยคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ใช้แนวทางของงานวิจัยของ วุฒิเทพและคณะในปี 2534 เป็นฐานความคิดประกอบด้วย นอกจากนั้นยังมีความไม่ชัดเจนเกี่ยวกับผลประโยชน์ที่จะได้จากการศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพ ว่าประเทศไทยจะได้ประโยชน์จริงหรือไม่ ทั้งที่จะต้องเป็นผู้ออกค่าใช้จ่ายเป็นส่วนใหญ่ในที่สุด จึงน่าจะมีผลดี

ในแง่ของการประหยัดความสูญเสียค่าใช้จ่ายที่อาจจะเกิดขึ้น ตลอดจนผลกระทบที่ไม่ถึงปรารถนาที่อาจจะมีตามมา ถ้าหากโครงการนี้ดำเนินต่อไป โดยภาพรวมในแง่ผลประโยชน์ของประเทศ การที่โครงการนี้ถูกระงับไป น่าจะมีผลดีแก่ประเทศไทยมากกว่าผลเสีย

ภาพที่ 1

ที่ตั้งของพื้นที่เป้าหมายต่าง ๆ ของโครงการป้องกัน จัดการ และพัฒนาพื้นที่ป่าอนุรักษ์

4. แผนแม่บทเพื่อการพัฒนาป่าไม้ของประเทศไทย เป็นการดำเนินงานสืบเนื่องจากนโยบายป่าไม้แห่งชาติ 2528 โดยที่ภายหลังจากได้ประกาศใช้นโยบายดังกล่าวแล้ว จำเป็นจะต้องมีแผนงานที่สามารถนำไปปฏิบัติได้จริงมารองรับ ในช่วง พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ได้ติดต่อขอความร่วมมือจากรัฐบาลประเทศฟินแลนด์ในปี 2531 โดยได้รับความช่วยเหลือ Finnida และ UNDP เริ่มดำเนินงานเพื่อจัดทำโครงการให้เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น โดยที่โครงการดังกล่าวเริ่มต้นในปี 2533 และสำเร็จลงจนพิมพ์เผยแพร่เมื่อเดือนพฤศจิกายน 2536 (กรมป่าไม้ (ช), 2526) แต่จนกระทั่งบัดนี้ (2539) ก็ยังมิได้มีการดำเนินการ เพื่อให้มีผลบังคับใช้อย่างจริงจังประการใด ในความจริงสิ่งที่รัฐบาลดำเนินการไปแล้วมีสาระที่สำคัญบางประการเป็นไปตามข้อเสนอบางส่วน of แผนแม่บทนี้อยู่ด้วยแล้ว แต่มีการปรับปรุงตัวเลขในบางเรื่องให้เป็นไปตามนโยบายของรัฐบาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งตามความต้องการของรัฐมนตรีที่มีหน้าที่รับผิดชอบในระหว่างปี 2537 และ 2538 ทั้งนี้แผนดังกล่าวได้ใช้ตัวเลขพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติตามมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 10 และ 17 มีนาคม 2525 จำนวน 147.34 ล้านไร่ รวมกับพื้นที่ป่าไม้เกือบ 5 ล้านไร่ ซึ่งมีสภาพดี เพราะเป็นเขตนอกพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ และบางส่วนเป็นพื้นที่คุ้มครอง รวมเป็นตัวเลขของพื้นที่ทั้งหมด 153.67 ล้านไร่ โดยที่แผนแม่บทฯ ดังกล่าวได้เสนอการจัดสรรไว้เป็นทางเลือกสองทางดังต่อไปนี้

ตารางที่ 2

แสดงทางเลือกในการจัดสรรการใช้ที่ดินตามข้อเสนอของแผนแม่บทเพื่อการพัฒนาป่าไม้ของประเทศไทย

	เขตป่า ปี 2535	ร้อยละ	จัดสรร ตามทางเลือกที่ 1	ร้อยละ	จัดสรร ตามทางเลือกที่ 2	ร้อยละ
ป่าอนุรักษ์	88.23	27.5	88.23	27.5	80.2	25.0
ป่าเศรษฐกิจ	51.89	16.2	51.89	16.2	48.1	15.0
- ป่าชุมชน			28.66	8.9	33.0	10.3
- ฟาร์มป่าไม้ และให้เช่าเพื่อ อุตสาหกรรม			23.23	7.3	15.1	4.7
ที่ดินปฏิรูปเพื่อการเกษตร	7.22	2.2	13.55	4.2	25.37	7.9
ป่านอกเขตป่าสงวนแห่งชาติ*	6.33	2.0	0.00	0.0	0.00	0.0

* รวม 4.89 ล้านไร่ เป็นป่าที่ยังมีสภาพดี และประมาณ 1.44 ล้านไร่ เป็นป่าเสื่อมโทรม

ที่มา : กรมป่าไม้ แผนแม่บทเพื่อการพัฒนาป่าไม้ของประเทศไทย Volume I บทคัดย่อ สำหรับผู้บริหารและข้อเสนอแนะนโยบายเพื่อพัฒนากรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ พฤศจิกายน 2536 หน้า 17

ข้อที่น่าสังเกตจากแผนดังกล่าวก็คือ ในส่วนที่เป็นพื้นที่ป่าเศรษฐกิจนั้น ป่าชุมชนจะถูกจำแนกให้เป็นป่าเศรษฐกิจ แต่ เพียงอย่างเดียว ซึ่งก็เป็นการสอดคล้องกับร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนของกรมป่าไม้เดิมที่กำหนดให้ป่าชุมชนเป็นพื้นที่นอกเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ เพียงเท่านั้นก็ทำให้แผนแม่บทดังกล่าวมีปัญหาทันทีถ้านำมาใช้ เพราะจะขัดแย้งกับร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนของคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในปัจจุบัน

สิ่งที่เกิดขึ้นจริงก็คือ มีการเพิ่มพื้นที่ป่าอนุรักษ์เป็น 88.2 ล้านไร่ หรือร้อยละ 27.5 ของพื้นที่ทั้งหมดตามข้อเสนอของทางเลือกที่หนึ่ง แต่ที่ดินปฏิรูปเพื่อการเกษตรในความเป็นจริงนั้น สูงกว่าข้อเสนอตามทางเลือกที่สองเสียอีก ซึ่งกำหนดใช้เพียง 25.4 ล้านไร่ เนื่องจากเป็นนโยบายหลักของรัฐบาลในสมัยนั้น จากเอกสารของทางราชการลงวันที่ 29 มีนาคม 2536 โดยอธิบดีกรมป่าไม้ถึงป่าไม้เขตทุกเขต ให้มีการส่งมอบพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรม 4 ประเภท (พื้นที่ป่าเหมาะสมต่อการเกษตร 7.2 ล้านไร่) พื้นที่ป่าทดลอง 27 ป่า (จาก 36 ป่า ที่กระทรวงเกษตรและสหกรณ์อนุมัติให้สำรวจฯ เพื่อเตรียมการปฏิรูปที่ดิน) เนื้อที่ประมาณ 1.4 ล้านไร่ พื้นที่ตามโครงการ คจก. เดิม 17 ป่า เนื้อที่ประมาณ 1.03 ล้านไร่ พื้นที่ป่าเศรษฐกิจ (Zone E) จำนวน 364 ป่า กรมป่าไม้กำหนดส่งมอบข้อมูลให้ สปก. ภายในเดือนพฤษภาคม 2536³ หลังจากนั้นก็ยังมีการส่งมอบพื้นที่ป่าสงวนจากกรมป่าไม้ให้ สปก. เพื่อทำการปฏิรูป จนถึงสิ้นปี 2536 เป็นจำนวนทั้งสิ้นประมาณ 57.44 ล้านไร่ เป็นพื้นที่ที่เป็นป่าจริง ๆ ที่จะนำมาปฏิรูปได้ 44.3 ล้านไร่ ส่วนที่แตกต่างนั้นเป็นพื้นที่ที่ได้พัฒนาเป็นพื้นที่เมืองเรียบร้อยแล้ว พื้นที่ที่ทางกระทรวงกลาโหมขอถอนออกไว้เพื่อกิจการทางทหาร พื้นที่ราชพัสดุและพื้นที่ที่หน่วยราชการกันไว้ในกิจการของหน่วยราชการนั้น ๆ ในจำนวน 44.3 ล้านไร่นั้น จำแนกเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมกับการเกษตร 7.2 ล้านไร่ อีก 37.1 ล้านไร่นั้นเป็นพื้นที่ป่าเศรษฐกิจในจำนวนนี้หลายแห่งเป็นพื้นที่ลาดชันไม่เหมาะสมที่จะนำมาปฏิรูปสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม จึงส่งคืนให้กรมป่าไม้เมื่อวันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2539 0.4 ล้านไร่ จึงเป็นเนื้อที่ที่กันไว้เพื่อการปฏิรูปในขณะนี้รวมทั้งสิ้น 43.9 ล้านไร่ ในส่วนที่เป็นเรื่องของแผนการใช้ที่ดิน ความขัดแย้งในแง่ของข้อเท็จจริงดังกล่าว ก็น่าจะเป็นสาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่ง ที่ไม่ควรจะนำแผนแม่บทฉบับนี้มาพิจารณาใช้อีก

เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อเริ่มดำเนินการศึกษาเพื่อร่างแผนแม่บทฯ ดังกล่าวโดยมี Jaakko Poyry ซึ่งเป็นบริษัทที่ปรึกษาจากประเทศฟินแลนด์ที่ได้ทำการศึกษานั้น มีแนวทางที่นำความคิดจากนโยบายป่าไม้แห่งชาติ 2528 มาพัฒนาให้เป็นรูปธรรม ในขณะที่ประเทศฟินแลนด์เองก็มีความเชี่ยวชาญในด้านการจัดการทรัพยากรป่าที่เน้นหนักการผลิตเนื้อไม้ให้มีประสิทธิภาพสูง แผนแม่บทดังกล่าวที่ได้มีการนำเสนอความคิดเห็นต่อสาธารณชนในตอนต้น ๆ จึงค่อนข้างจะเน้นหนักไปในเรื่องการส่งเสริมปลูกสร้างสวนไม้ยืนต้นของภาคเอกชน ซึ่งก็ได้ถูกวิพากษ์วิจารณ์จากนักวิชาการและนักอนุรักษ์ขององค์กรพัฒนาเอกชนเป็นจำนวนมาก ถึงขั้นมีการพิมพ์เอกสารวิชาการออกมาวิพากษ์แผนแม่บทฯ ดังกล่าวออกมาเผยแพร่เมื่อเดือนเมษายน 2536 ก่อนที่เอกสารทางการจะได้รับการเผยแพร่ มีการรวบรวมแนวความคิดจากนักวิชาการที่ไม่เห็นด้วย เพื่อตอบโต้แนวคิดในแผนแม่บทฯ ดังกล่าว (วิฑูรย์ ปัญญากุล, 2536) เป็นเหตุให้มีการปรับแก้แนวคิดที่สำคัญในแผนแม่บทฯ ฉบับนี้ เมื่อทำ

³ สำเนาหนังสือ กรมป่าไม้ที่ กษ 0710/7793 ลงวันที่ 29 มีนาคม 2536 ถึงป่าไม้เขตทุกเขต เรื่องพื้นที่กรมป่าไม้มอบให้สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตร (ส ป ก) พร้อมทั้งสำเนาหนังสือกรมป่าไม้ส่วนที่สด ที่ กษ 0710/270 ลงวันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2536 โดยมีข้อมูลรายละเอียดดังนี้ ในระหว่างปี 2518-2534 กรมป่าไม้ได้โอนพื้นที่เหล่านี้ให้สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ป่าไม้เสื่อมสภาพ 5.14 ล้านไร่ ที่สาธารณประโยชน์ 0.68 ล้านไร่ ที่จำแนกตามมติ ครม. 5.42 ล้านไร่ ที่ราชพัสดุ 2.12 ล้านไร่ ที่อื่นๆ 0.59 ล้านไร่ รวม 12.86 ล้านไร่ ระหว่างปี 2535-2536 ป่าเสื่อมสภาพ 42.59 ล้านไร่ ที่สาธารณประโยชน์ 0.09 ล้านไร่ ที่จำแนกตามมติ ครม. 1.06 ล้านไร่ ที่ราชพัสดุ 0.83 ล้านไร่ อื่นๆ 0.01 ล้านไร่ รวม 44.58 ล้านไร่ รวมทั้งสิ้นเป็น 57.44 ล้านไร่ ที่มา กองวิชาการและแผนงาน สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, 2537)

การพิมพ์เผยแพร่ในเดือนพฤศจิกายน 2536 โดยหันมาเน้นบทบาทของราษฎรในท้องถิ่นในฐานะ “ผู้ร่วมงาน” (partners) ในขณะเดียวกันในแผนดังกล่าวได้มีการยอมรับว่า

“เจ้าหน้าที่ป่าไม้หลายคนยังคิดว่าชาวบ้าน คือผู้ “บุกรุก” และ “ผู้ฝ่าฝืนกฎหมาย” ซึ่งไม่ควรได้รับรางวัลให้มาควบคุมและจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่พวกเขามีส่วนรับผิดชอบในการทำลายให้หมดไป” (กรมป่าไม้ (ก), 2536) จากฐานคิดดังกล่าวนี้เอง จึงทำให้แผนแม่บทดังกล่าวมีความขัดแย้งภายในแผนเองมาก จนไม่สมควรที่จะพิจารณานำกลับมาใช้ อย่างไรก็ตาม การมีแผนแม่บทนั้นเป็นสิ่งที่ดี แต่จะต้องเริ่มใหม่จากฐานคิดที่ถูกต้อง ซึ่งอาจจะต้องเริ่มต้นจากข้อที่สื่อความหมายที่ถูกต้อง แทนที่จะเป็นแผนแม่บทเพื่อการพัฒนาป่าไม้ของประเทศไทย ควรจะเรียกเสียให้ถูกแต่เริ่มต้นว่า แผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์และใช้ทรัพยากรป่าอย่างยั่งยืน โดยเน้นการอนุรักษ์และการใช้ป่าที่ยั่งยืน แทนเน้นการผลิตไม้โดยธุรกิจเอกชน และตั้งข้อสงสัยกับราษฎรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่รอบป่า โดยมิได้พิจารณาเหตุผลที่อยู่เบื้องหลังอย่างแท้จริง การมีแผนแม่บทเพื่อพิจารณาปัญหาโดยรวมและแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ เป็นสิ่งจำเป็น มิฉะนั้น การพิจารณาประเด็นปัญหาจะกระจัดกระจายและแก้ได้อย่างไม่เป็นระบบ ซึ่งจะเป็นการสูญเสียทั้งเวลา ทรัพยากรและโอกาสในการแก้ปัญหา แต่ประเด็นสำคัญที่สุดนั้น จะต้องมุ่งเริ่มต้นจากการวินิจฉัยปัญหาให้ตรงประเด็น และมีฐานคิดที่ถูกต้องสอดคล้องกับข้อเท็จจริงที่สามารถวิเคราะห์ได้ตั้งแต่ต้น

5. แผนการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม แผนการปฏิรูปดังกล่าวคาดว่าจะมีผลต่อการรักษาพื้นที่ป่าเอาไว้ได้บ้าง ทั้งนี้เพราะการปฏิรูปที่ดินของไทยที่ดำเนินอยู่อย่างเร่งรีบในระยะแรก เนื่องจากเป็นนโยบายหลักของรัฐบาล ชวน หลีกภัย ชุดที่ผ่านมา ก็คือการรับมอบพื้นที่ป่าสงวนที่เสื่อมโทรมจากกรมป่าไม้ มาจัดการออกเอกสารสิทธิให้แก่ราษฎรที่ครอบครองพื้นที่เพื่อการทำการก่อนหน้าที่คณะรัฐมนตรีจะมีมติในการแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับที่ดินในเขตป่าไม้ เมื่อวันที่ 4 พฤษภาคม 2536 ซึ่งก็เป็นผลสืบเนื่องของความล้มเหลวของโครงการ คจก. ถึงขั้นราษฎรในภาคอีสานลุกขึ้นมาเรียกร้องให้ยุติโครงการ โดยเด็ดขาดภายในวันที่ 23 กรกฎาคม 2535 ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว มติดังกล่าวจึงเป็นแนวทางเพื่อให้เจ้าหน้าที่ได้ใช้วินิจฉัยในการแก้ปัญหาพื้นที่ที่ดินในเขตป่าที่จะมีขึ้นภายหลังด้วย โดยมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้ (สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม 2536)

(ก) ที่ดินในเขตป่าสงวนแห่งชาติและเขตป่าไม้อาวุโรรที่เสื่อมสภาพแล้วมีราษฎรถือครองทำกินอยู่ (ยกเว้น พื้นที่ป่าอนุรักษ์ตามกฎหมายหรือมติของคณะรัฐมนตรี) ให้กรมป่าไม้มอบให้ สปก. นำไปดำเนินการปฏิรูปที่ดินโดยการออกเอกสาร สปก. 4-01

(ข) เมื่อราษฎรได้รับ สปก. 4-01 แล้วเห็นว่า ตนเองมีสิทธิครอบครองมาก่อนกำหนดเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติหรือเขตป่าไม้อาวุโรร มีสิทธิยื่นคำร้องขอพิสูจน์สิทธิของตนต่อคณะกรรมการที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยแต่งตั้งขึ้น

1. ถ้าพิสูจน์ได้ว่าครอบครองมาก่อนกำหนดเป็นเขตป่า สปก. จะส่งบัญชีรายชื่อพร้อม ทั้ง สปก. 4-01 ให้กรมที่ดินออกเอกสารสิทธิตามประมวลกฎหมายที่ดินให้แก่ผู้ร้องต่อไป

2. ถ้าพิสูจน์ไม่ได้ว่าครอบครองมาก่อนกำหนดเป็นเขตป่า ราษฎรจะได้สิทธิในที่ดินโดยผ่านกระบวนการปฏิรูปที่ดิน กล่าวคือ มีสิทธิได้รับเอกสารสิทธิตามประมวลกฎหมายที่ดินเช่นกัน แต่อยู่ภายใต้เงื่อนไขมาตรา 39 พ.ร.บ. การปฏิรูป

ที่ดินฯ พ.ศ. 2518 ห้ามแบ่งแยกหรือโอน เว้นแต่ตกทอดทางมรดกแก่ทายาทโดยชอบธรรมหรือโอนไปยังสถาบันการเกษตร หรือ สปก.

(ค) ที่ดินเขตชุมชนที่เป็นหมู่บ้านถาวร ชุมชนพาณิชยกรรม สถานที่ราชการ ศาสนสถาน สาธารณูปโภคต่างๆ ให้ สปก. ออกเอกสาร สปก. 4-01 และส่งเอกสารนั้นให้กรมที่ดินออกเอกสารสิทธิตามประมวลกฎหมายที่ดินต่อไป

นโยบายสำคัญของมติคณะรัฐมนตรีดังกล่าว มีผลให้พื้นที่ป่าสงวนและพื้นที่ป่าถาวรที่เสื่อมสภาพก่อนหน้าวันที่ 4 พฤษภาคม 2536 จะต้องหมดสภาพเป็นป่าสงวนในที่สุด ในกรณีนี้เมื่อพิจารณาตัวเลข พื้นที่ป่าอนุรักษ์ร้อยละ 27.5 ของพื้นที่ทั้งหมด ในปี 2535 ประกอบกับพื้นที่ป่าจริง ๆ ของกรมป่าไม้ในปี 2536 มีเพียงร้อยละ 26.0 ของพื้นที่ทั้งหมด ซึ่งน้อยกว่าพื้นที่ป่าอนุรักษ์อยู่แล้วถึงแม้จะมีการสำรวจมาก่อน ก็พอจะอนุมานได้ว่าพื้นที่ป่าสงวนและป่าถาวรที่ไม่เสื่อมโทรมคงไม่มีอีกแล้ว ซึ่งก็มีความหมายต่อไปว่า พื้นที่เหล่านี้จะถูกปฏิรูปหมด ส่วนพื้นที่ป่าจริง ๆ จะมีเหลือก็แค่เฉพาะพื้นที่ป่าอนุรักษ์เท่านั้น ประการต่อมาก็คือ ราษฎรที่เข้าครอบครองที่ดินในพื้นที่ป่าสงวนก่อนหน้าวันที่ 4 พฤษภาคม 2536 มีสิทธิที่จะได้รับเอกสารสิทธิ สปก. 4-01 เป็นอย่างน้อย ซึ่งต่อไปอาจจะเป็นการตัดปัญหาการ “บุกรุก” ที่มีมาก่อนหน้านี้ทั้งหมด ประเด็นที่จะต้องพิจารณาเพิ่มก็คือ การปฏิรูปที่ดินจะช่วยให้มีการรักษาพื้นที่ป่าไม้ ซึ่งอาจจะอธิบายตามความเห็นของเจ้าหน้าที่ของ สปก. ได้ดังต่อไปนี้หรือไม่

“ต่อไปเขตปฏิรูปที่ดินฯ ก็จะกลายเป็นฉนวนหรือแนวต้านทานคนที่จะบุกรุกป่า โดยถือประชาชนที่อยู่ในเขตปฏิรูปที่ดินเป็นแนวสุดท้ายที่จะเข้าไปอยู่อาศัยได้ ถ้าพื้นที่นี้ไปแล้วถือเป็นพื้นที่บุกรุกเข้าไปไม่ได้ เป็นการขีดเส้นกันเขตป่ากับเขตที่อยู่อาศัย ประชาชนที่อยู่แนวสุดท้ายนี้ก็จะช่วยเป็นหูเป็นตาดูแลให้ เพราะพวกนี้เป็นผู้ที่ได้ทำกินอย่างถูกต้องตามกฎหมายแล้ว” (สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม, 2536)

ประเด็นนี้เป็นประเด็นที่น่าสนใจและจะสอดคล้องกับแนวคิดของการที่ราษฎรจะสามารถช่วยดูแลรักษาป่าไม้ตามแนวคิดของป่าชุมชน และแนวคิดเขตกันชนที่ เสนอโดย MIDAS ในข้อ (3) รวมทั้งแนวคิดที่ปรากฏอยู่ในข้อเสนอของแผนแม่บทด้วย แต่อาจจะต้องมีการปรับเปลี่ยนบ้างตามสมควร โดยที่ประเด็นหลักยังคงเหมือนเดิม นั่น ก็คือเงื่อนไขที่สำคัญที่จะช่วยให้ราษฎรมีสิ่งจูงใจที่จะรักษาพื้นที่ป่า คือราษฎรจะต้องมีกรรมสิทธิ์ในที่ทำกินของตนเอง ทำให้มีความมั่นใจที่จะพัฒนาที่ดินของตนพร้อมทั้งอนุรักษ์ป่าไว้ด้วย เพราะการทำการเกษตรของราษฎรที่ทำการรักษาป่าเอาไว้จะได้ประโยชน์จากการมีพื้นที่ป่าดังกล่าว ถ้าหากราษฎรมีความรู้สึกว่าเขาเป็นเจ้าของป่าที่ดูแลรักษา โดยมีผลผลิตจากป่าเป็นผลประโยชน์ตอบแทนด้วยแล้ว ราษฎรก็มักจะครอบครองในลักษณะที่ทำให้ป่าอยู่ได้อย่างยั่งยืน เพราะเขาก็จะบำรุงรักษาป่าเอาไว้เพื่อผลประโยชน์ในระยะยาวของเขาเอง และจะป้องกันมิให้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าเกิดขึ้น ที่สำคัญที่สุดก็คือ เมื่อมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินก็จะสามารถแบ่งที่ดินบางส่วนที่ติดกับชายป่า มาปลูกไม้ยืนต้นหรือไม้ผล เพื่อเป็น “แนวกันชน” และเพื่อผลประโยชน์ในระยะยาวของตัวเอง ทั้งนี้เนื่องจากกฎหมายปฏิรูปที่ดินมิได้จำกัดสิทธิการถือครองขึ้นสูงสุดไม่เกิน 15 ไร่ เหมือนโครงการอื่นๆ ของกรมป่าไม้ ซึ่งมักจะมีปัญหาว่าไม่สามารถแบ่งที่ดินเพื่อปลูกไม้ยืนต้นระยะยาวได้ เนื่องจากจะต้องมีรายได้หมุนเวียนจากการปลูกพืชไร่ให้พอเลี้ยงชีพทั้งครอบครัวตลอดทั้งปี แต่พื้นที่ถือครองสูงสุดที่กำหนดไว้ในกฎหมายปฏิรูปที่ดิน คือ 50 ไร่ โดยที่ในความเป็นจริง ขนาดพื้นที่เอกสารสิทธิโดยเฉลี่ยที่ออกไปแล้ว ในพื้นที่ 3.30 ล้านไร่ ระหว่างปี 2518 - 2535 และพื้นที่ 4.53 ล้านไร่ในปี 2536 เฉลี่ย 18.2 และ 19.6 ไร่ ต่อครอบครัวตามลำดับ (กองวิชาการและแผนงาน , สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม, 2537) ซึ่งจะทำให้ราษฎรมีที่ดินอย่างน้อย ไม่ต่ำกว่า 3 ไร่ ที่จะนำไปปลูกเป็นไม้ยืนต้นเพื่อให้เป็น “แนวกันชน” ติดกับพื้นที่ป่าได้ ถ้าหากพื้นที่ที่ได้รับการจัดสรรติดกับพื้นที่ป่า ด้วยเหตุนี้งานปฏิรูปที่ดินจึงสอดคล้อง

กับแนวความคิดที่จะให้ราษฎรช่วยรักษาป่าเป็นอย่างดี พร้อมทั้งสอดคล้องกับโครงการปลูกป่าของกรมป่าไม้ในข้อ (2) ถ้าหากจะมีการร่วมมือกันอย่างจริงจัง โดยมีนโยบายกำหนดลงไปอย่างมีเงื่อนไขในการออก สปก. 4-01 ในพื้นที่ที่ติดกับพื้นที่ป่า ก็คือจะต้องกันพื้นที่ที่ติดกับป่าไม่น้อยกว่า 5 ไร่ เพื่อปลูกไม้ยืนต้นเป็น ‘แนวกันชน’ โดยที่เงื่อนไขดังกล่าวเป็นเงื่อนไขที่ สปก. สามารถกำหนดได้ และยิ่งถ้าหากกรมป่าไม้มีเงินสนับสนุน 3,000 บาทต่อไร่ ก็จะเป็นแรงจูงใจที่สำคัญให้เกษตรกรทุกคนปฏิบัติตาม ในลักษณะดังกล่าว ผลที่ควรจะได้ตามมาก็คือ ได้ ‘แนวกันชน’ เป็นไม้ยืนต้นในพื้นที่ สปก. บริเวณที่ติดกับพื้นที่ป่า ช่วยให้การอนุรักษ์พื้นที่ป่าเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นไป ในปัจจุบันกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ภายใต้การดูแลของ นายสุวิทย์ คุณกิตติ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงได้นำนโยบายนี้มาใช้แล้ว โดยกำหนดให้พื้นที่ สปก. ทุกแห่งจะต้องปลูกไม้ยืนต้นไม่น้อยกว่าร้อยละ 20 ของพื้นที่ พร้อมกับมีการสนับสนุนด้วยโครงการปลูกไม้ยืนต้นไร่ละ 3,000 บาทด้วย แต่ผลที่ได้รับตามมายังไม่มีการประเมินในขณะนี้ เนื่องจากนโยบายดังกล่าวเพิ่งจะมีการนำมาใช้ได้ไม่นานนัก

เป็นที่น่าสังเกตว่าเท่าที่ผ่านมา สถานการณ์จริงในระหว่างปี 2537-2538 มิได้เป็นไปตามแนวคิดนี้ด้วยเหตุผลหลายประการ ประการแรกเจ้าหน้าที่ของ สปก. ต่างเร่งที่จะออกเอกสาร สปก. 4-01 ในพื้นที่ที่สามารถทำได้ทันทีก่อน โดยมีได้เน้นประเด็นให้ความสำคัญแก่พื้นที่ที่ติดกับป่าก่อน ประการต่อมาก็คือ ทาง สปก. มิได้มีการตั้งเงื่อนไขการปลูกต้นไม้ยืนต้นเอาไว้ และประการสุดท้ายซึ่งมีความสำคัญที่สุดก็คือ มิได้มีการประสานงานเชิงนโยบายอย่างชัดเจนระหว่าง สปก. กับกรมป่าไม้ นโยบายดังกล่าวได้แก่การให้ สปก. เร่งออกเอกสารสิทธิในพื้นที่ที่ติดกับป่าก่อน โดยมีเงื่อนไขให้ผู้รับเอกสารสิทธิดังกล่าว ปลูกไม้ยืนต้นในบริเวณส่วนที่ติดกับป่าอย่างน้อยครอบครัวละ 5 ไร่ ทั้งนี้โดยมีกรมป่าไม้เป็นผู้สนับสนุนในด้าน งบประมาณ ไร่ละ 3,000 บาท ดังกล่าว

6. พระราชบัญญัติป่าชุมชน ก็เป็นมาตรการที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่จะช่วยให้มีการรักษาพื้นที่ป่าไว้ได้และอาจจะมีพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้นด้วย ภายหลังจากที่กระแสความคิดเรื่องป่าสังคมเริ่มแพร่หลายมากขึ้น กรมป่าไม้โดยกองจัดการที่ดินป่าสงวนแห่งชาติ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้จัดทำโครงการปลูกไม้ใช้สอยชุมชนขึ้นในครั้งแรก ในปี 2530-2532 (กองจัดการที่ดินป่าสงวนแห่งชาติ กรมป่าไม้ (ข), ไม่ระบุ พ.ศ.) ภายหลังจากที่โครงการนำร่องด้วยความช่วยเหลือจากต่างประเทศเป็นต้นว่า ธนาคารโลก, UNDP/FAO, USAID ตั้งแต่ปี 2525 (วุฒิเทพ และคณะ, 2534) โดยมีพื้นฐานทางความคิดว่า การที่ราษฎรต้องเข้าไปตัดไม้จากในป่าก็เพราะไม่มีแหล่งไม้ที่ใช้สอยของตนเอง ดังนั้นถ้าหากจะส่งเสริมให้ชุมชนมีแหล่งไม้ใช้สอยของตนเอง แรงกดดันที่ราษฎรจะไปตัดไม้ในพื้นที่ป่าที่อยู่ในควบคุมดูแลของรัฐจะลดลง แต่ประเด็นความสลับซับซ้อนของปัญหาไม้ใช้สอยที่เพียงเท่านี้ เพราะไม้ใช้สอยนั้นอาจจะแบ่งได้เป็นสองประเภท ประเภทแรกนั้นคือไม้พืชมซึ่งเป็นไม้ที่กรมป่าไม้ค่อนข้างจะเน้นหนักเป็นพิเศษ ส่วนไม้อีกประเภทหนึ่งนั้นคือไม้เพื่อการก่อสร้างและใช้ทำเครื่องเรือนเป็นไม้เศรษฐกิจที่มีค่า ไม้เหล่านี้กรมป่าไม้ได้จำแนกว่าเป็นไม้กระยาเลยหวงห้าม ไม้เหล่านี้ถึงแม้จะปลูกในพื้นที่ของราษฎร ถ้าจะตัดโค่นมาทำประโยชน์ก็จำเป็นต้องขออนุญาต ทั้งนี้เนื่องจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้เกรงไปว่าราษฎรจะสวมรอยตัดเอามาจากป่าเนื่องจากมีขั้นตอนและพิธีกรรมในการขออนุญาตตมมาก ประกอบกับเป็นไม้ที่ใช้เวลาในการเติบโต จึงปรากฏว่ามีไม้เหล่านี้ในพื้นที่กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลน้อยมาก ถ้ากรณีพื้นที่สาธารณะประโยชน์ของชุมชน ก็จะมีปัญหาต่อไปว่าเป็นพื้นที่ป่าสงวนหรือไม่ เพราะถ้าพื้นที่เหล่านั้นยังเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ป่าสงวนไม่ว่าเหล่านี้นั้นก็จะกลายเป็นไม้หวงห้ามไปโดยปริยาย เนื่องจากไม้กระยาเลยหวงห้ามเป็นไม้ที่มีค่าทางเศรษฐกิจประกอบกับเป็นไม้ที่มีปัญหามากในการจัดการถ้าหากราษฎรจะปลูกขึ้นเองหรือปลูกในพื้นที่สาธารณะ ประกอบกับที่เจ้าหน้าที่ป่าไม้เห็นประเด็นไม้พืชมเพื่อใช้สอยมีความสำคัญมากกว่าไม้มีค่าทางเศรษฐกิจ การที่ราษฎรไม่ปลูกไม้ดังกล่าวเองแต่ไปลักลอบตัดไม้ที่มีค่าทางเศรษฐกิจในป่าสงวนจึงเป็นเรื่องปกติ

ดังนั้นจึงจะเห็นได้ว่าแนวคิดในเรื่องป่าชุมชนตามแบบแนวคิดของกรมป่าไม้ที่ผ่านมาในอดีต ในความเป็นจริงจะไม่ช่วยลดความกดดันในการลักลอบตัดไม้มีค่าทางเศรษฐกิจออกจากพื้นที่ป่าที่อยู่ในความดูแลของรัฐแต่อย่างใด ปัจจัยดังกล่าวก็เป็นปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ที่ทำให้พื้นที่ป่ายังคงถูกทำลายลงอย่างต่อเนื่องจนถึงบัดนี้

เนื่องจากลักษณะของการส่งเสริมที่มีขอบเขตจำกัดมากรวมทั้งความจำกัดในแง่จำนวนเจ้าหน้าที่ตลอดจนงบประมาณที่ใช้ในการส่งเสริม ทำให้การขยายตัวของพื้นที่ป่าชุมชนเป็นไปอย่างไม่รวดเร็วนัก โดยมีปัญหาที่สำคัญที่สุดก็คือปัญหาการหาพื้นที่สำหรับปลูกไม้พื้เพื่อการใช้สอยเหล่านี้ จากการรวบรวมข้อมูลของวุฒิเทพ และคณะ (2534) พบว่าตั้งแต่มีโครงการนำร่องต่าง ๆ เกิดขึ้นตั้งแต่ปี 2525-2530 มีพื้นที่ปลูกป่าไม้ใช้สอยประมาณ 120,000 ไร่ โดยการส่งเสริมของหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐ แต่ถ้าจะเทียบกับโครงการปลูกสวนป่าของรัฐแต่ละปีแล้วก็นับว่าการปลูกไม้เพื่อใช้สอยของชุมชนจะมีความก้าวหน้ามากกว่า

อย่างไรก็ตามเมื่อมีเสียงเรียกร้องจากนักวิชาการ ทั้งนักวิชาการป่าไม้เองและนักวิชาการทางด้านสังคมศาสตร์ที่ชี้ให้เห็นว่าอุปสรรคที่สำคัญประการหนึ่งของส่งเสริมให้มีการปลูกและดูแลรักษาป่าชุมชน ก็เนื่องจากไม่มีกฎหมายมารองรับสิทธิของชุมชนในการดูแลรักษาและหาผลประโยชน์จากป่า ซึ่งมีประเด็นขัดแย้งทางด้านกฎหมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากไม้มีค่าทางเศรษฐกิจ ถึงแม้รัฐบาลจะได้ออกพระราชบัญญัติสวนป่าเมื่อวันที่ 1 มีนาคม 2535 แต่ก็จะมีผลประโยชน์กับธุรกิจเอกชน หรือการปลูกสวนต้นไม้ในพื้นที่กรรมสิทธิของเอกชนซึ่งไม่สามารถนำมาใช้ได้กับการดูแลรักษาป่าของชุมชน ที่มีมิติของการดูแลที่หลากหลาย เริ่มตั้งแต่การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อตอบสนองคุณค่าทางวัฒนธรรมจารีตประเพณี ตลอดจนไปถึงเพื่อประโยชน์ในการใช้สอยที่สำคัญที่สุดก็คือ ชุมชนควรจะได้รับสิทธิให้หลักประกันเกี่ยวกับสิทธิในการดูแลตลอดจนการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากป่าที่ชุมชนช่วยกันดูแลรักษา ขณะเดียวกันกฎเกณฑ์ที่ชุมชนได้ตั้งขึ้นใช้เพื่อป้องกันการละเมิดอันจะมีผลทำให้การใช้ทรัพยากรเป็นไปอย่างยั่งยืนในแต่ละพื้นที่ ก็ควรจะได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการ ดังนั้นจึงต้องมีพระราชบัญญัติป่าชุมชนโดยเฉพาะเพื่อรับรองสิทธิต่าง ๆ ของชุมชนดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

เนื่องจากความแตกต่างในความคิดของเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ ที่มีความเห็นว่าป่าชุมชนน่าจะมีลักษณะเป็น "ป่าพื้" มากกว่าป่าเพื่อการอนุรักษ์หรือป่าเพื่อประเพณีวัฒนธรรมต่าง ๆ ดังนั้นจึงมีความขัดแย้งที่สำคัญในด้านความคิดเบื้องหลังในการร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้มาตลอด โดยกรมป่าไม้จะยืนยันที่จะยึดเอาพื้นที่นอกพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติเป็นสำคัญ ซึ่งในความเป็นจริงที่จะเกิดขึ้นภายหลังจากมีการออกเอกสารสิทธิ สปก. หมดแล้วก็คือพื้นที่นอกป่าอนุรักษ์นั่นเอง ในขณะที่ตัวอย่างในความเป็นจริงเป็นจำนวนมากที่ปรากฏอยู่ในขณะนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคเหนือ ป่าที่ราษฎรร่วมกันอนุรักษ์ในลักษณะที่เป็นป่าชุมชนนั้นเป็นป่าอนุรักษ์เสียเป็นส่วนมาก ด้วยเหตุนี้สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนาจึงได้ทำการวิจัยเชิงปฏิบัติการป่าชุมชนในช่วง พ.ศ. 2534- 2536 ภายใต้วช้องเรื่องว่า "ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา" โดยร่วมกับคณะกรรมการประสานงานองค์กร เอกชนพัฒนาชนบท (กป.อพช.) ภาคเหนือและภาคอีสาน สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น จึงได้ข้อสรุปที่แตกต่างกันออกไป และใช้ผลสรุปจากงานวิจัยดังกล่าวมาทำเป็น "ร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน (ฉบับประชาชน)" (โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการป่าชุมชน, 2536) โดย สำระสำคัญคือการที่รัฐให้การรับรองสิทธิในการดูแลรักษาป่า ได้โดยไม่ถูกจำกัดจากการแบ่งประเภทของป่าโดยรัฐ

จุดนี้จึงเป็นจุดต่างที่สำคัญระหว่างร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนฉบับของกรมป่าไม้ในอดีตกับ "ร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน (ฉบับประชาชน)" เป็นเหตุให้เกิดเป็นประเด็นการขัดแย้งที่ยืดเยื้อมาตลอด จนถึงขั้นปะทุเป็นความขัดแย้งที่อาจจะพัฒนาไปสู่ความรุนแรง เมื่อกรมป่าไม้ยืนยันจะนำร่างที่มีสาระสำคัญที่จะกำหนดพื้นที่ป่าชุมชนให้อยู่นอกพื้นที่ป่าสงวนแห่ง

ชาติเท่านั้นเป็นหลัก ภายหลังจากการทำ “ประชาพิจารณ” ร่างของดนตรีทั้งสี่ภูมิภาคในประเทศ และรวมทั้งในกรุงเทพมหานคร ในที่สุดในช่วงเดือนมีนาคม 2539 ที่ผ่านมา เป็นผลให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ นายสุวิทย์ คุณกิตติ สั่ง ระเบียบการดำเนินการของร่างดังกล่าว แล้วแต่งตั้งคณะกรรมการชุดใหม่ ซึ่งประกอบด้วยตัวแทนของเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ และ ผู้ทรงคุณวุฒิ อันประกอบด้วยนักวิชาการ และองค์กรพัฒนาเอกชนที่ดูแลเรื่องป่า ฝ่ายละ 10 คน โดยมอบให้คณะกรรมการ พัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นเจ้าของเรื่อง พิจารณาร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนขึ้นมาใหม่ โดยในที่สุดสาระของ ประเด็นความขัดแย้งที่สำคัญ ได้รับการแก้ไขให้เป็นที่พอใจของหลายฝ่าย เป็นที่คาดหมายได้ว่าร่างดังกล่าว คงจะผ่านการ พิจารณาของสภาผู้แทนราษฎร และมีผลบังคับใช้เป็นกฎหมายในที่สุด ถ้าหากแรงคัดค้านมีไม่มากจนเกินไปนัก

เป็นที่น่าสังเกตว่านอกจากการมีพระราชบัญญัติป่าชุมชนตามร่างออกมาบังคับใช้เงื่อนไขที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่จะ ว่าจะเป็นที่ช่วยให้ราษฎรที่ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่รอบป่าชุมชนมีการดูแลรักษาป่าชุมชน ราษฎรเหล่านี้ควรจะมีเอกสารสิทธิในการใช้ ประโยชน์จากที่ทำกินโดยชอบด้วยกฎหมาย เพื่อความมั่นคงในการตั้งถิ่นฐานในการประกอบอาชีพเกษตรกรรมที่มีลักษณะ ยั่งยืน ในกรณีนี้หลังจากมีมติคณะรัฐมนตรีเกี่ยวกับการปฏิรูปที่ดินเมื่อวันที่ 4 พฤษภาคม 2536 ออกมาเป็นแนวปฏิบัติแล้ว ปัญหาเรื่องกรรมสิทธิในที่ดินนี้ในอนาคตจะค่อยๆ ลดลง จึงเป็นเงื่อนไขที่ดีที่ช่วยเสริมให้มีการดูแลรักษาพื้นที่ป่าและหา ประโยชน์จากป่าได้ในระยะยาวของชุมชน ถ้าหากมีการผ่านพระราชบัญญัติป่าชุมชนดังกล่าวในที่สุด ผลที่จะเกิดขึ้นจริง จะ เป็นเช่นไรเป็นเรื่องที่จะต้องติดตามศึกษากันไป

7. พระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ. 2537 ที่ได้ออกมาบังคับใช้เป็นกฎหมายโดย สมบูรณ์เมื่อวันที่ 2 มีนาคม 2538 จะมีผลสำคัญที่จะเพิ่มบทบาทของสภาตำบลในการ อนุรักษ์หรือเพิ่มพื้นที่ป่ามีมากขึ้นเนื่อง จากสภาตำบลมีสถานะภาพเป็นนิติบุคคล โดยผลของพระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบลดังกล่าว การที่ ให้ความสนใจแก่บทบาทของสภาตำบลในเรื่องนี้ก็เพราะได้มีการพบว่า จากการศึกษาป่าชุมชนในภาคเหนือจำนวน 153 ป่า พบ ว่ามี 89 ป่า ดูแลโดยคณะกรรมการหมู่บ้าน และอีก 16 ป่า ดูแลโดยสภาตำบลโดยตรง ที่เหลือนั้นดูแลโดยองค์กรประชาชนใน รูปแบบอื่นๆ เช่น กลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มอนุรักษ์ป่า และกลุ่มกิจกรรมเชิงจาริตประเพณี (เสนห์ และยศ, 2536) โดยที่เมื่อสภา ตำบลมีฐานะเป็นนิติบุคคลแล้ว สิ่งที่จะช่วยให้สภาตำบลทำงานในเรื่องนี้ได้ดีขึ้นก็คือ ความสามารถในการเป็นเจ้าของและ จัดการทรัพยากรที่เป็นสมบัติร่วมกันของประชาชนในตำบลได้ในระดับหนึ่ง ดังนั้นภายหลังสภาตำบลมีฐานะเป็นนิติบุคคล แล้วคณะกรรมการหมู่บ้านก็จะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญส่วนหนึ่งของสภาตำบลโดยปริยาย โดยที่สภาตำบลเป็นผู้มอบหน้าที่ให้ กรรมการหมู่บ้านเป็นผู้ดูแลรักษาป่าชุมชน โดยที่สภาตำบลตามพระราชบัญญัติดังกล่าวมีหน้าที่ในการคุ้มครองดูแลและบำรุง รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอยู่แล้ว หน้าที่ดังกล่าวทำให้สภาตำบลสามารถตีความว่าการดูแลรักษาป่าชุมชนนั้น เป็นการทำหน้าที่ซึ่งจะต้องปฏิบัติ (อภิชัยและคณะ (ช), 2536) นอกจากนั้นข้อดีอีกประการหนึ่งของสภาตำบลก็คือ เนื่องจาก เป็นองค์กรที่ได้รับการยอมรับจากหน่วยงานของทางราชการอย่างเป็นทางการ จึงสามารถที่ดำเนินการทุกชนิดตามขั้นตอนของ ระบบราชการ โดยมีอุปสรรคน้อยกว่าองค์กรประชาชนในรูปแบบอื่นที่จำเป็นจะต้องผ่านขั้นตอนของการพิจารณาจากหน่วยงาน ที่เกี่ยวข้องมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิทธิในการดูแลและหาผลประโยชน์จากป่าชุมชนตามกฎหมาย ในกรณีที่มีพระราช บัญญัติป่าชุมชนมารองรับเพิ่มเติม จะยิ่งทำให้สภาตำบลมีขีดความสามารถในการดำเนินการเพื่อดูแลรักษาป่าชุมชนได้มากขึ้น กว่าเดิม ข้อได้เปรียบอีกประการหนึ่งของสภาตำบลก็คือเป็นหน่วยงานที่รัฐให้ความสนับสนุนในทางการเงิน โดยอาจจะมียาได้ ส่วนหนึ่งมาจากงบประมาณสภาตำบลที่จัดสรรให้เป็นประจำทุกปีโดยรัฐ และอีกส่วนหนึ่งนั้นได้มาจากรายได้ส่วนแบ่งจากภาษี อากรในท้องถิ่น หรือถ้าหากได้รับยกฐานะให้เป็นองค์กรบริหารส่วนตำบลก็จะสามารถจัดเก็บภาษีอากรของตนเองได้ นอกจากนี้ ยังสามารถออกกฎระเบียบที่เกี่ยวข้องกับการปรับเป็นรายได้ของสภาตำบลได้ โดยกำหนดวงเงินค่าปรับสูงสุดไม่เกิน 500

บาท ดังนั้นในด้านความพร้อมทางด้านการเงินของสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล ในเรื่องนี้ก็ค่อนข้างจะมีผลต่อองค์การประชาชนรูปแบบอื่น ๆ ตามสมควร

ขณะเดียวกันการให้สภาตำบลทำหน้าที่ดังกล่าวก็อาจจะยังมีจุดอ่อนประการอื่นอีกมากพอสมควร ในประเด็นแรกเนื่องจากสภาตำบลเป็นองค์กรท้องถิ่นที่ดำเนินงานภายในชุมชนขนาดเล็ก ทุกคนรู้จักกันดี การตัดสินใจประเด็นปัญหาทุกชนิดบนพื้นฐานของหลักการอย่างเคร่งครัดอาจจะทำได้ยากถ้าหากมีความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ ดังนั้นเงื่อนไขที่สำคัญที่จะเป็นแรงจูงใจผลักดันให้สภาตำบลทำหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพก็คือ จะต้องไม่มีความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ภายในกลุ่มในระดับที่มีความขัดแย้งสูงมากนัก ขณะเดียวกันจะต้องเป็นผลประโยชน์ร่วมกันของคนส่วนใหญ่ในระยะยาว ปัญหาอีกประการหนึ่งที่จะต้องนำมาพิจารณาก็คือ ความจำกัดของงบประมาณ ซึ่งจะต้องนำมาใช้ในการแก้ปัญหาทุกชนิดที่มีการจัดลำดับความสำคัญเอาไว้ในตำบล ดังนั้นถ้าหากการดูแลป่าชุมชนเป็นการเพิ่มรายได้ให้แก่สภาตำบลและไม่มีค่าใช้จ่ายมากนักสภาตำบลจะสามารถทำได้ทันที แต่ถ้าหากมีค่าใช้จ่ายสูง เนื่องจากจะต้องลงทุนหาซื้อพื้นที่จากรายการมาปลูกป่า หากพื้นที่ป่าไม่มาเองรวมทั้งจะต้องจัดจ้างราษฎรจำนวนหนึ่งบำรุงรักษา สภาตำบลจะไม่มีขีดความสามารถที่จะดำเนินการได้ ประเด็นสุดท้ายที่เชื่อมโยงกับประเด็นที่ได้กล่าวมาแล้วก็คือ จากการศึกษาของ อภิชัยและคณะ (ช) (2536) พบว่าแต่ละตำบลที่ไม่มีพื้นที่ติดกับป่าอนุรักษ์ จะมีพื้นที่สาธารณะประโยชน์ของสภาตำบลเองที่จะมาดำเนินการปลูกป่าชุมชนได้ไม่มากนัก พื้นที่สาธารณะประโยชน์โดยเฉลี่ยของตำบลในภาคต่างๆ ทั้งประเทศจะมีประมาณตำบลละ 1,000 ไร่ อีกทั้งพื้นที่จำนวนนี้ส่วนใหญ่ก็ถูกจับจองเข้าทำประโยชน์หมดแล้ว ดังนั้น ปัญหาในส่วนที่เกี่ยวกับการจัดหาพื้นที่ในตำบลที่มีป่าที่อยู่ในความดูแลของรัฐมาปลูกป่าชุมชนจึงเป็นเรื่องที่ค่อนข้างจะยากมาก ยกเว้นแต่จะมีนโยบายส่งเสริมเป็นพิเศษ โดยรัฐบาลจากส่วนกลางสนับสนุนให้สภาตำบลซื้อที่ดินจากรายการมาปลูกป่าชุมชน ในลักษณะที่มีแผนงานแน่นอน ลักษณะเช่นนี้สภาตำบลย่อมมีขีดความสามารถที่จะเพิ่มพื้นที่ป่าชุมชนได้จริง

โดยสรุปก็คือ สภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบลพร้อมทั้งพระราชบัญญัติป่าชุมชนที่จะออกมาจะเพิ่มศักยภาพให้สภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบลมีส่วนช่วยในการเพิ่มพื้นที่ป่า และมีส่วนช่วยป้องกันรักษาป่าที่มีอยู่เดิมได้ ถ้าหากพื้นที่ป่าของสภาตำบลเป็น "แนวกันชน" ของป่าอนุรักษ์ แต่ขณะเดียวกันก็ต้องมีมาตรการที่ชัดเจนในการที่จะลดอุปสรรคและข้อจำกัด ที่ทำให้สภาตำบลไม่สามารถทำหน้าที่นี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพออกไปให้หมดด้วย

นอกจากมาตรการต่าง ๆ ที่มีอยู่ในปัจจุบันและอาจจะมีในอนาคตที่จะมีผลในการลดปัญหาวิกฤติการณ์ การลดลงอย่างต่อเนื่องของพื้นที่ป่าทั้ง 7 ตามที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น อาจจะมีมาตรการอื่นที่มีผลในทางอ้อมในการเพิ่มพื้นที่ป่า มีการกล่าวถึงพระราชบัญญัติการใช้ป่า ที่จะมีส่วนช่วยให้มีการดูแลรักษาจัดการลุ่มน้ำอย่างเป็นระบบ ซึ่งอาจจะมีมาตรการเสริมที่จะเพิ่มพื้นที่ป่าด้วยเช่นกัน พระราชบัญญัติสิทธิในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารของทางราชการโดยประชาชน ในกรณีที่มีการทำโครงการใหญ่ ๆ ซึ่งอาจจะมีผลในการทำลายป่า เช่น การสร้างเขื่อน ฝาย หรืออ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ ในกรณีที่มีการเปิดเผยข้อมูลอย่างโปร่งใสจะช่วยให้ลดการมีโครงการที่จะมีผลในการทำลายพื้นที่ป่าโดยไม่จำเป็น และอีกพระราชบัญญัติหนึ่งที่มีการกล่าวถึงอยู่เสมอคือ พระราชบัญญัติประชานิยม คือการเปิดให้มีการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนในกรณีที่เป็นโครงการขนาดใหญ่ และมีผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของคนเป็นจำนวนมาก โดยที่ในความเป็นจริง ก็ได้มีการนำความคิดเห็นในเรื่องนี้ไปปฏิบัติแล้ว ถึงแม้จะยังไม่มียกกฎหมายบังคับให้ต้องทำเช่นนั้น ประเด็นที่อาจจะเกี่ยวข้องกับอีกประเด็นหนึ่งคือ นโยบายกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคที่มีการเน้นเป็นพิเศษในยุครัฐบาล ชวน หลีกภัย ตั้งแต่ปลายปี 2535 เป็นต้นมา และได้รับ

การสานต่อโดยรัฐบาลชุดปัจจุบันในรูปของคณะกรรมการกระจายอำนาจ โดยมีสาระสำคัญก็คือ กระจายอุตสาหกรรมออกไปสู่ภูมิภาค โดยเพิ่มมาตรการส่งเสริมการลงทุนให้กับพื้นที่ที่ห่างไกลความเจริญออกไป พยายามหาวิธีการเพิ่มอำนาจต่อรองทั้งในทางการเมืองและเศรษฐกิจให้กับคนในชนบทเพิ่มขึ้น ผลทางอ้อมที่อาจจะเป็นบวกก็คือ ราษฎรจะมีอาชีพนอกการเกษตรมากขึ้นและอาจจะลดแรงกดดันในการขยายพื้นที่ทำกินเข้าไปในพื้นที่ป่า แต่ผลก็อาจจะเกิดในทางตรงกันข้ามได้ก็คือ เมื่อภูมิภาคมีความเจริญมากขึ้นราษฎรมิรายได้สูงขึ้นอาจจะมีการซื้อที่ดินทั้งที่เป็นการลงทุนและเป็นการเก็งกำไรเพิ่มมากขึ้น เป็นการเพิ่มแรงกดดันให้มีการรุกพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้นก็เป็นได้ ในเมื่อยังไม่มีความมาตรการที่ชัดเจนพอที่จะป้องกันสถานการณ์ดังกล่าวไม่ให้เกิดขึ้นในขณะนี้ เนื่องจากประเด็นเหล่านี้เป็นเรื่องที่ยังไม่อาจจะมียุติที่ชัดเจนได้ง่าย จึงเพียงนำมากล่าวไว้เพื่อความรอบคอบของการพิจารณาผลที่จะเกิดตามมาจาก นโยบาย แนวคิด และมาตรการต่าง ๆ ของรัฐบาลในช่วงระยะที่มีการวิจัยอย่างรอบด้านพอสมควร

สรุปผลจากมาตรการทั้งหมด

ในบรรดามาตรการทั้งหมด 7 ประการ ที่ได้ยกขึ้นมาพิจารณาแล้วนั้น มาตรการที่ค่อนข้างจะเป็นระบบถ้าหากตั้งอยู่บนฐานคติและข้อเท็จจริงที่ถูกต้องก็คือ แผนแม่บทเพื่อพัฒนาการป่าไม้ของประเทศไทยในข้อ (4) ซึ่งมีความพยายามที่จะเชื่อมโยงกับมาตรการในข้อที่ (3) คือการบริหารจัดการพื้นที่กันชนเพื่อการอนุรักษ์ในกลุ่มป่าอนุรักษ์สี่แห่งของประเทศไทยและประสานได้เป็นอย่างดี ถ้าหากมีแนวคิดที่ถูกต้องกับมาตรการในข้อ (6) ในเรื่อง พระราชบัญญัติป่าชุมชนด้วย ผลในที่สุดน่าจะออกมาคล้าย ๆ กับข้อเสนอในงานวิจัยชิ้นนี้ แต่เนื่องจากมีปัญหาอันเกิดจากความขัดแย้งของความคิด อันเกิดจากฐานคติที่ไม่ถูกต้อง ทำให้จุดเน้นต่อมากลายเป็นการปฏิรูปที่ดินซึ่งเป็นนโยบายหลักของรัฐบาลชน หลักรัก เกื้อ โดยมิข้อเสียที่สำคัญก็คือ มีการทำงานในลักษณะที่เป็นการรีบเร่งจนเกินไป จนเกิดปัญหาข้อบกพร่อง และมีการออกเอกสารสิทธิให้แก่ผู้ที่ไม่สมควรจะได้รับสิทธิด้วย ขณะเดียวกันก็มิมีการวางแผนล่วงหน้าในเรื่องนี้อย่างดีพอ ในระยะแรกงานออกเอกสารสิทธิ จึงมิได้มีการวางแผนอย่างเป็นระบบ ที่จะประสานเข้ากับงานอนุรักษ์ป่า และเพิ่มพื้นที่สีเขียวไปพร้อมกัน จนกระทั่งมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นจนนำไปสู่การยุบสภา ทำให้เสียโอกาสที่ดีในการที่จะมีส่วนสำคัญในการแก้ปัญหาไปมาก ขณะเดียวกันการที่ร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนร่างปัจจุบัน ที่คาดว่าจะมีผลออกมาบังคับใช้ได้ไ้ในที่สุดนั้น นับว่าจะมีส่วนสำคัญที่จะช่วยลดปัญหาความขัดแย้ง และความรุนแรงของการทำลายพื้นที่ป่าลงไปได้ในระดับหนึ่ง ถ้ามีการประสานร่วมมือเป็นระบบกับงานปฏิรูปที่ดิน และงานในด้านอนุรักษ์ดูแลรักษาป่าของสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล ทั้งหมดนี้นำไปสู่การที่จำเป็นจะต้องมีคณะกรรมการในระดับชาติที่มีวิสัยทัศน์กว้างไกล และมีการทำงานเป็นระบบในลักษณะจับพลัดมาพิจารณาปัญหาและหาแนวทางแก้ไขอย่างเป็นระบบ มีการจัดการที่ดี โดยมีแผนแม่บทที่พัฒนามาจากฐานคติที่ถูกต้องที่จะสอดคล้องกับความเป็นจริงในการอนุรักษ์ เพื่อการใช้ประโยชน์จากป่าในระยะยาว รวมทั้งมีการจัดการให้มีการประสานการทำงานอย่างเป็นระบบ

ส่วนโครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติฯ และโครงการปลูกไม้ใช้สอยในที่มิเอกสารสิทธิที่กล่าวมาแล้ว ในข้อ (1) และ (2) จากการศึกษาแนวโน้มในระยะยาวที่เป็นมาในอดีตที่กรมป่าไม้ได้พยายามเพิ่มพื้นที่ป่าโดยการปลูกเพิ่มเติมทั้งในส่วนของรัฐ, รัฐวิสาหกิจ เช่น องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ (ออป.) ตลอดจนธุรกิจเอกชนล้วนแต่ประสบความล้มเหลว ดังนั้นความหมายในการอนุรักษ์ป่า และเพิ่มพื้นที่ป่าในระยะยาวจากโครงการทั้งสอง จะมีไม่มากนัก ยกเว้นจะมีการเปลี่ยนแปลงการจัดการให้เป็นส่วนหนึ่งของแผนแม่บทที่จะมีการแก้ไขปัญหาย่างเป็นระบบในภาพรวม

คำถามที่ยังคงเป็นประเด็น

ถึงแม้แนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงที่สังเกตเห็นได้ตั้งแต่เริ่มงานวิจัยนี้ตั้งแต่ต้นปี 2537 ที่มีผลต่อการอนุรักษ์ป่า และเพิ่มพื้นที่สีเขียว จนถึงปัจจุบันจะเริ่มคลี่คลายไปในทางที่ดี แต่เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งหมดนั้น เป็นผลจากการลองผิดลองถูก และเป็นการลองผิดเสียส่วนมากกว่าลองถูก เนื่องจากฐานคติที่นำมาใช้แก้ปัญหา เกิดจากแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังข้อเสนอของนโยบายป่าไม้แห่งชาติ 2528 โดยที่ปัจจุบันได้พิสูจน์อย่างชัดเจนแล้วว่า แนวคิดดังกล่าวล้าสมัย และไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง ซึ่งนำไปสู่การแก้ปัญหาอย่างไม่เป็นระบบ ทำให้เสียทั้งเวลา ทรัพยากร และโอกาสในการแก้ปัญหา และมีส่วนสำคัญในการสร้างความตึงเครียดให้เกิดขึ้นในสังคมหลายครั้ง นับตั้งแต่ต้นนโยบายส่งเสริมการปลูกยูคาลิปตัส โครงการ คจก. จนมาถึงการเผชิญหน้าในกรณีของร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน ในเดือนมีนาคม 2539 ที่ผ่านมา

โดยที่การดำเนินงานที่ผ่านมา ยังไม่มีการตั้งคำถามอย่างเป็นระบบมาก่อนเลย โดยเฉพาะอย่างยิ่งฐานคติที่เคยเชื่อว่า คนไม่สามารถอยู่ร่วมกับป่าได้นั้น มิได้พยายามเข้าใจมูลเหตุที่เป็นปัจจัยแท้จริงมาอธิบายให้เป็นที่รับฟังได้ อันจะนำไปสู่การดึงผู้คนเป็นจำนวนมากให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลและจัดการรักษาป่าของไทย ลำพังจะอาศัยเฉพาะเจ้าหน้าที่ และงบประมาณของรัฐแต่เพียงอย่างเดียวเข้าไปแก้ปัญหา เมื่อเทียบกับขนาดของปัญหาแล้ว ย่อมเห็นได้ชัดว่าไม่มีทางเป็นไปได้ จะหวังพึ่งธุรกิจเอกชนให้ช่วยเข้ามาแก้ปัญหาโดยไม่ไปขัดแย้งกับประชาชนส่วนใหญ่ ก็ยากที่จะมีทางมีทางสำเร็จ ดังนั้นเมื่อถึงจุดที่เห็นว่ามีคามจำเป็นที่จะต้องหาทางแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ จึงอาจจะต้องมีการทบทวน โดยเริ่มจากชุดคำถามง่าย ๆ ที่ต้องการคำตอบอย่างเป็นระบบดังต่อไปนี้

1. มีวิธีการใดหรือไม่ที่จะหยุดยั้งการทำลายพื้นที่ป่าและสามารถเพิ่มปริมาณพื้นที่ป่าหรือพื้นที่ใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติ (พื้นที่สีเขียว) ให้มีมากขึ้น
2. มีเงื่อนไขอันใดหรือไม่ที่ทำให้คนสามารถอยู่ร่วมกับป่าในลักษณะที่เป็นการเกื้อกูลซึ่งกันและกัน มีเหตุปัจจัยอะไรที่เป็นแรงจูงใจให้คนต้องทำลายป่า มีมาตรการใดบ้างหรือไม่ที่จะลดมูลเหตุจูงใจในทางลบ ขณะเดียวกันก็เพิ่มมูลเหตุจูงใจในทางบวก เพื่อสามารถทำให้คนอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างแท้จริง เพราะ ประเด็นนี้เป็นประเด็นที่สำคัญที่จะช่วยให้เกิดความสำเร็จในการจัดการบริหารทรัพยากรป่าในอนาคต
3. มาตรการที่มีอยู่ทั้งหมดนั้นมีมาตรการและวิธีการใดบ้างที่จะนำมาใช้ในการแก้ปัญหาในข้อ (1) และ (2) ได้อย่างเป็นระบบ
4. ในที่สุดเมื่อแน่ใจว่าสามารถที่จะหามาตรการและวิธีการที่จะหยุดยั้งการทำลายพื้นที่ป่าและสามารถเพิ่มพื้นที่ป่าได้ ประเด็นที่ควรจะต้องตั้งคำถามมากก็คือ มีมาตรการและวิธีการอย่างไรที่จะทำให้มีการบริหารจัดการใช้พื้นที่เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ คือ มีพื้นที่ป่าเพื่อการอนุรักษ์เป็นจำนวนขั้นต่ำจำนวนหนึ่ง มีพื้นที่ที่จะสามารถปลูกไม้ยืนต้นเพื่อการใช้สอยภายในประเทศในระยะยาวจนสามารถพึ่งตัวเองได้อย่างที่เคยเป็นในอดีต ขณะเดียวกันก็เพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้กับระบบนิเวศไปพร้อมกัน มีพื้นที่ที่สามารถจะปลูกไม้เพื่ออุตสาหกรรมเชื้อ

กระดาษภายในประเทศโดยไม่ต้องพึ่งการนำเข้าจากต่างประเทศ และท้ายที่สุดมีพื้นที่ทางการเกษตรเพียงพอเพื่อผลิตอาหารและอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องพอเพียงกับการเลี้ยงดูประชากรทั้งประเทศ และยังมีเหลือพอที่จะส่งเป็นสินค้าออก อย่างเช่นที่เคยเป็นมาในอดีตได้หรือไม่

แน่นอนที่สุดประเด็นคำตอบสำหรับคำถามในข้อสุดท้ายนี้ คือเป้าหมายสุดท้ายที่ประเทศต้องการจะบรรลุ จากสภาพข้อเท็จจริงที่ว่าในปัจจุบันประเทศไทยมีพลเมือง 60 ล้านคน ในขณะที่พื้นที่ป่าลดลงเหลือเพียงร้อยละ 26 ของพื้นที่ทั้งหมด เมื่อเทียบกับปี 2453 ที่มีพื้นที่ป่าร้อยละ 70 และมีประชากรเพียง 8 ล้านคน การจะบรรลุเป้าหมายดังกล่าวได้คำตอบจึงอยู่ที่การบริหารจัดการใช้พื้นที่อย่างมีประสิทธิภาพ มิใช่เป็นคำตอบที่เกี่ยวข้องกับเทคนิคในการดูแลรักษาป่าแต่เพียงอย่างเดียว ถ้าหากจะมีประเด็นทางเทคนิคเหล่านี้เข้ามาเกี่ยวข้อง จะต้องเชื่อมโยงกลับมาสู่ประเด็นเทคนิคในการบริหารจัดการการใช้พื้นที่ ตลอดจนการบริหารจัดการกับคนในที่สุด ประเด็นเหล่านี้คือประเด็นหลักที่งานวิจัยชิ้นนี้มุ่งจะหาคำตอบ ซึ่งถึงแม้เวลาจะผ่านมากกว่า 2 ปีแล้ว แต่ประเด็นที่จะนำมาอภิปรายต่อไปก็ยังมีล้าสมัย เพราะพื้นฐานของปัญหาและความขัดแย้ง ตลอดจนแนวทางในการแก้ไขยังไม่เคยมีการนำมาเสนออย่างเป็นระบบในที่ใดมาก่อนเลย

บทที่ 2

ระเบียบวิธีศึกษา ข้อมูลสำหรับประกอบการพิจารณา สมมุติฐานและแนวคิดเชิงทฤษฎี

ระเบียบวิธีศึกษา

หลังจากที่ได้ตั้งประเด็นที่จะใช้สำหรับศึกษาในท้ายบทที่ 1 แล้ว ในบทนี้จะได้กล่าวถึงระเบียบวิธีศึกษา จะเห็นได้ว่าในบทที่หนึ่งนั้นได้มีการศึกษางานวิจัยที่ได้มีการทำในเรื่องที่เกี่ยวข้องกันนี้ประกอบข้อมูลที่มีอยู่ มาเพื่อประกอบการวิเคราะห์ถึงปฏิกิริยาต่อการลดลงของพื้นที่ป่า โดยที่นักป่าไม้อาชีพมีเหตุผลที่อธิบายการลดลงของพื้นที่ป่าในลักษณะของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ในขณะที่งานวิจัยนี้ได้นำเอาผลการวิเคราะห์จากงานวิจัยก่อนหน้านี้ที่อธิบายการลดลงของพื้นที่ป่า ซึ่งมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับแนวทางของการพัฒนาประเทศที่เน้นการก่อสร้างโครงสร้างกายภาพขั้นพื้นฐาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งถนน และเขื่อนเพื่อผลิตไฟฟ้าจากพลังน้ำ การให้สัมปทานทำไม้เพื่อหารายได้มาสนับสนุนการพัฒนาประเทศ ตลอดจนการขยายพื้นที่การเกษตรเพื่อเพิ่มรายได้ของประเทศ เป็นการรองรับการพัฒนาอุตสาหกรรมในยุคถัดไป การพัฒนาในลักษณะดังกล่าวมีผลอย่างยิ่งต่อการใช้ทรัพยากรป่าให้หมดไปอย่างรวดเร็ว ส่วนในช่วงต่อมาโดยเฉพาะทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา การสร้างถนนสายยุทธศาสตร์เชื่อมโยงระหว่างเป้าหมายทางยุทธศาสตร์ที่สำคัญโดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ก็มีส่วนทำให้พื้นที่ป่าหมดไปอย่างรวดเร็ว

ผลจากการพัฒนาในลักษณะดังกล่าวที่ปรากฏเป็นรูปธรรมของการทำลายพื้นที่ป่าก็คือ มีราษฎร “บุกรุก” พื้นที่ป่าอยู่ตลอดเวลา จะด้วยเหตุผลในการไม่มีที่ดินในการประกอบอาชีพหรือเหตุผลจากการกว้านซื้อที่ดินของนายทุน นอกจากนั้นก็มีการเข้าป่าตัดไม้ในป่าเพื่อจะเป็นรายได้ในการเลี้ยงชีพ หรือเพื่อเป็นรายได้เสริมหรือเป็นเครื่องมือของนายทุน และกลุ่มอิทธิพลต่าง ๆ รวมทั้ง ข้าราชการของรัฐเองที่มีผลประโยชน์เกี่ยวข้อง อันมีผลทำให้กฎหมายป่าไม้ไม่มีความศักดิ์สิทธิ์

เมื่อเป็นเช่นนั้น นโยบายของรัฐจึงเป็นฝ่าย “ถอย” มาโดยตลอด คือการปรับนโยบายให้สอดคล้องกับจำนวนพื้นที่ป่าที่เหลือจริง และมีความพยายามสร้างสภาพแวดล้อมเพื่อให้กฎหมายมีผลบังคับใช้ได้มากขึ้น โดยการปรับนโยบายมาเป็นการส่งเสริมให้ธุรกิจเอกชนขนาดใหญ่ ตลอดจนบริษัทข้ามชาติมาลงทุนปลูกไม้โตเร็วในเขต “ป่าเศรษฐกิจกันชน” เพื่อที่จะใช้เป็นเครื่องมือป้องกันการ “บุกรุก” เข้าไปในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ แต่เมื่อได้รับการต่อต้านเนื่องจากไปเพิ่มปัญหาความกดดันในที่ดินทำกินแก่ราษฎรที่ยากจนเพิ่มขึ้น จึงได้เปลี่ยนวิธีการหันไปประกาศพื้นที่ป่าอนุรักษ์และพื้นที่คุ้มครองเพิ่มมากขึ้น จนมีพื้นที่ป่าอนุรักษ์ในปี 2535 มากกว่าเนื้อที่ป่าที่เหลือจริงในปี 2534 เสียอีก มาตรการหนึ่งที่รัฐบาลไทยยังไม่ได้ใช้ความพยายามอย่างเพียงพอ คือ การให้ราษฎรเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่า

การวิเคราะห์ทั้งหมดจึงเป็นการวิเคราะห์บนพื้นฐานจากข้อมูลที่มีอยู่และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ได้ทำมาก่อนหน้านี้ ใน การวิเคราะห์ต่อไปในงานวิจัยนี้ ส่วนหนึ่งก็จะใช้ข้อมูลทุติยภูมิและผลงานศึกษาค้นคว้าก่อนหน้างานวิจัยนี้มาเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ต่อไป

ในขณะเดียวกัน เพื่อที่จะได้ข้อมูลจากภาคสนามมายืนยันหรือปฏิเสธข้อสมมุติฐานบางอย่าง งานวิจัยนี้ได้มีการเก็บข้อมูลภาคสนามรวมเป็นระยะเวลา 3 สัปดาห์ ระหว่างวันที่ 14-25 พฤษภาคม 2537 และระหว่างวันที่ 6-12 มิถุนายน 2537 โดยมีพื้นที่ครอบคลุมทั้งหมดดังนี้

14-16	พฤษภาคม	2537	จังหวัดเชียงราย	ภาคเหนือ
17-18	พฤษภาคม	2537	จังหวัดพะเยา	ภาคเหนือ
19-20	พฤษภาคม	2537	จังหวัดเชียงใหม่	ภาคเหนือ
22-23	พฤษภาคม	2537	จังหวัดเลย	ภาคอีสาน
24	พฤษภาคม	2537	จังหวัดชัยภูมิ	ภาคอีสาน
25	พฤษภาคม	2537	จังหวัดนครราชสีมา	ภาคอีสาน
6-7	มิถุนายน	2537	จังหวัดตรัง	ภาคใต้
8-9	มิถุนายน	2537	จังหวัดสุราษฎร์ธานี	ภาคใต้
10	มิถุนายน	2537	จังหวัดนครสวรรค์	ภาคกลาง
(พื้นที่ห้วยขาแข้ง)				
11-12	มิถุนายน	2537	จังหวัดอุทัยธานี	ภาคกลาง
(เขตสงวนพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้งและพื้นที่กันชน)				

ทั้งนี้เพื่อให้ครอบคลุมพื้นที่ทั่วทุกภาคของประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในจังหวัดที่ยังมีพื้นที่ป่าเหลืออยู่ค่อนข้างมาก เพื่อศึกษาข้อมูลภาคสนามและเพื่อศึกษาโครงการป้องกันจัดการและพัฒนาเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ที่บริเวณพื้นที่กันชนห้วยขาแข้งด้วย

การศึกษาดังกล่าวใช้เทคนิคของการประเมินผลเร็วในชนบท (rapid rural appraisal) เนื่องจากมีเวลาในการปฏิบัติงานจำกัด โดยมีแบบสอบถามทั้งหมด 10 แบบ ดังต่อไปนี้

1. TEI 1 สำหรับองค์กรพัฒนาเอกชนที่ส่งเสริมองค์กรชาวบ้านในการดูแลรักษาป่าชุมชน และองค์กรชาวบ้านที่ดูแลรักษาป่าชุมชน เพื่อทราบถึงค่าใช้จ่ายและพื้นที่ป่าที่อนุรักษ์ได้ รวมทั้งพื้นที่การเกษตรที่ได้รับผลประโยชน์จากการรักษาป่า
2. TEI 2 สำหรับองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าและ ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อขอความคิดเห็นในการบริหารจัดการพื้นที่กันชนเพื่อการอนุรักษ์
3. TEI 3 สำหรับนักวิชาการ ข้าราชการกรมป่าไม้ และข้าราชการที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ ได้แก่ สปก. และเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ในพื้นที่ติดกับป่า เพื่อขอความคิดเห็นในการบริหารจัดการพื้นที่กันชนเพื่อการอนุรักษ์

4. TEI 4 สำหรับผู้ที่สมัครขอรับเงินจากกรมป่าไม้เพื่อการปลูกไม้ค่าทางเศรษฐกิจ เพื่อทราบขนาดพื้นที่ที่ขอสนับสนุนฐานะและอาชีพของผู้สมัคร ตลอดจนไม้ที่ต้องการจะปลูก เพื่อที่จะทราบว่าผู้ขอรับการสนับสนุนเป็นเกษตรกร ทั้งหมดหรือไม่
5. TEI 5 สำหรับสภาตำบล เพื่อขอทราบความเห็นว่าจะถ้าให้สภาตำบลสมัครขอรับเงินจากกรมป่าไม้เพื่อการปลูกไม้ค่าทางเศรษฐกิจ นอกเหนือไปจากเอกชนแต่ละราย สภาตำบลจะมีขีดความสามารถทำได้หรือไม่
6. TEI 6 สำหรับสภาตำบลที่ตั้งอยู่ในเขต "พื้นที่กันชน" ว่าสนใจที่จะดูแลป่าชุมชนใน "พื้นที่กันชน" เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของความพยายามที่จะช่วยอนุรักษ์พื้นที่ป่าอนุรักษ์ได้หรือไม่
7. TEI 7 สำหรับองค์กรประชาชนในปัจจุบันที่ยังไม่ได้ดูแลรักษาป่าชุมชน ว่ามีความรู้เกี่ยวกับองค์กรที่ดูแลรักษาป่าชุมชนมากน้อยเพียงใด ในกรณีที่พื้นที่ดังกล่าวยังไม่มียุทธศาสตร์ที่ดูแลป่าชุมชนมีความเป็นไปได้มากน้อยเพียงใดที่องค์กรประชาชนดังกล่าวจะสนใจทำหน้าที่นี้ด้วย
8. TEI 8 สำหรับองค์กรประชาชนในพื้นที่กันชนที่ดูแลรักษาป่าชุมชนอยู่แล้วในขณะนี้ว่า มีปัญหาหรืออุปสรรคอย่างไรบ้าง สามารถอนุรักษ์พื้นที่ป่าชุมชนได้มากน้อยเพียงใด
9. TEI 9 สำหรับเกษตรกรที่ทำการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์อยู่แล้วในปัจจุบัน ในพื้นที่ "เขตกันชน" โดยความหมายของเกษตรกรอนุรักษ์คือ วนเกษตร เกษตรผสม ผลิตไร่ นาสวนผสม และเกษตรธรรมชาติ เป็นต้น เพื่อสอบถามความเห็นว่าจะสามารถเลี้ยงตัวเองอยู่ได้ในระยะยาวหรือไม่ เพื่อจะดูว่าข้อเสนอที่จะให้มีการทำการเกษตรอนุรักษ์ในพื้นที่กันชนมีความเป็นไปได้จริงมากน้อยเพียงใด
10. TEI 10 สำหรับเกษตรกรที่ทำการเกษตรโดยการปลูกพืชเดี่ยวเพื่อการพาณิชย์ใน "พื้นที่กันชน" ซึ่งอาจจะมีผลลบต่อพื้นที่ป่าบริเวณใกล้เคียง โดยอยากจะทำทราบว่าเกษตรกรเหล่านี้ ต้องการจะเปลี่ยนมาทำการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์หรือประกอบอาชีพอื่นหรือไม่ ทั้งนี้ เพื่อศึกษาว่ามีช่องทางใดบ้างที่จะส่งเสริมให้ผู้ที่ย้ายอยู่ใกล้บริเวณพื้นที่ป่าหันมาประกอบอาชีพที่สอดคล้องกับการอนุรักษ์พื้นที่ป่าทั้งหมด

สำหรับในการสัมภาษณ์จริงนั้นจะแบ่งกลุ่มผู้ที่สัมภาษณ์ด้วยแบบสอบถามชุดต่าง ๆ ดังนี้

1. องค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำหน้าที่ส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าชุมชน TEI 1 และ TEI 2
2. นักวิชาการ ข้าราชการกรมป่าไม้ ข้าราชการ สปก. และเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร TEI 3
3. ผู้สมัครขอปลูกป่า TEI 4
4. สภาตำบลที่อยู่นอก "พื้นที่กันชน" และไม่มีป่าชุมชน TEI 5
5. สภาตำบลที่อยู่ใน "พื้นที่กันชน" และไม่มีป่าชุมชน TEI 5 และ TEI 6
6. สภาตำบลที่อยู่ใน "พื้นที่กันชน" และมีป่าชุมชนด้วย TEI 1, TEI 5 และ TEI 6

7. สภาพป่าที่อนุรักษ์ "พื้นที่กันชน" และมีป่าชุมชน TEI 1 และ TEI 5

8. องค์การประชาชนที่ไม่ได้ดูแลรักษาป่าชุมชน TEI 7

9. องค์การประชาชนที่ดูแลรักษาป่าชุมชน TEI 1 และ TEI 8

10. เกษตรกรที่ทำการเกษตรแบบอนุรักษ์ ใน "พื้นที่กันชน" TEI 9

11. เกษตรกรที่ทำการเกษตรเชิงพาณิชย์ ใน "พื้นที่กันชน" TEI 10

(รายละเอียดของแบบสอบถามแต่ละแบบอยู่ในภาคผนวก ก)

แบบสอบถาม TEI 2 และ TEI 3 จะให้ผู้ตอบสัมภาษณ์กรอกเอง เนื่องจากความจำเป็นที่จะต้องใช้เวลาเพื่อการเดินทางไม่น้อยกว่าเวลาที่ใช้ในการสัมภาษณ์ การเลือกตัวอย่างขึ้นอยู่กับความสะดวกในการเก็บตัวอย่างแต่ละจุดว่าจะเก็บได้มากน้อยเพียงใด ทั้งนี้เพื่อต้องการได้ภาพกว้างๆ เกี่ยวกับสภาพในพื้นที่เท่านั้น ส่วนข้อมูลค่าใช้จ่ายขององค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรประชาชนในการดูแลรักษาป่า ก็เพื่อศึกษาว่า มีค่าใช้จ่ายในการบริหารจัดการให้มีการดูแลรักษาป่าชุมชนโดยองค์กรพัฒนาเอกชนต่อพื้นที่ป่าที่จะรักษาไว้ได้มากน้อยเพียงใด เมื่อเทียบกับทางเลือกอื่นๆ ที่ดำเนินการอยู่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากตัวอย่างของโครงการป้องกันจัดการและพัฒนาเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ที่ทำการศึกษาโดย MIDAS (1993) ในช่วงเวลาก่อนหน้านั้นเล็กน้อย

ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสภาพป่าในประเทศไทย

สำหรับป่าประเภทต่าง ๆ ของไทยซึ่งจำแนกโดยไม้ที่ขึ้นในป่า นักวิชาการป่าไม้ของไทยได้แบ่งออกเป็นสามประเภท (มงคลและคณะ, ไม่ระบุ พ.ศ.) คือ

1. ป่าประเภทไม่ผลัดใบ (evergreen forest)
2. ป่าประเภทไม้ผลัดใบ (deciduous forest)
3. ป่าทุ่งหญ้า (savanna forest)

สำหรับป่าไม้ไม่ผลัดใบ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นป่าในทางภาคใต้ของประเทศไทย ยกเว้นสวนยางพาราที่มีการผลัดใบ ประกอบด้วย ป่าไม้เนื้อแข็งที่หลากหลายแบบมลายู (Malayan mixed dipterocarp forest) ป่าดิบชื้น (wet seasonal evergreen forest) ป่าดิบแล้ง (dry evergreen forest) ป่าพรุ (peat swamp forest) และป่าชายเลน (beach forest and mangroves) (Royal Forest Department, 1993) ลักษณะดังกล่าว คือ ลักษณะป่าส่วนใหญ่ในภาคใต้ ซึ่งมีลักษณะที่สำคัญคือจะไม่มีปัญหาไฟป่า เนื่องจากมีความชื้นในป่าค่อนข้างสูง มีผลต่ออย่างมากต่อการช่วยลดต้นทุนในการดูแลรักษาป่า รวมทั้งการฟื้นตัวของพื้นที่ป่าจะเป็นไปอย่างรวดเร็วภายหลังจากถูกทำลาย เพราะพื้นที่ที่มีความชื้นสูง และไม่มีปัญหาไฟป่านั้นเอง สำหรับป่าผลัดใบนั้นแบ่งออกเป็น

(1) ป่าเบญจพรรณ (mixed deciduous forest)

(1.1) ป่าเบญจพรรณที่มีไม้สัก

(1.2) ป่าเบญจพรรณที่ไม่มีไม้สัก

(2) ป่าเต็งรัง (deciduous dipterocarps forest)

ในกรณีของภาคเหนือส่วนใหญ่นั้นจะเป็นป่าเบญจพรรณ ซึ่งเป็นป่าที่มีไม้มีค่าที่สุดของประเทศไทย แต่มีปัญหาเกิดไฟไหม้ป่าเป็นประจำในฤดูแล้ง ซึ่งมีสาเหตุส่วนใหญ่จากหลายประการ เป็นต้นว่า มีการจุดไฟเผาไร่ของราษฎรแล้วลามเข้าไปในพื้นที่ป่า นอกจากนั้นในอดีตมีหลายพื้นที่ที่มีการจุดไฟเผาป่าเพื่อไล่สัตว์ป่าออกมาเพื่อการล่าเอาไปเป็นอาหารหรือเป็นสินค้า นอกจากนั้นจนกระทั่งขณะนี้ ยังมีความเชื่อซึ่งก็มีความจริงร่วมอยู่ด้วย นั่นก็คือ ถ้ามีการเผาป่าก่อนฝนตก บริเวณพื้นที่ที่ถูกเผาจะมีปริมาณเห็ดขึ้นมามาก ทั้งนี้เนื่องจากการเผาเป็นการเผาซากพืชบางส่วนทำให้ดินมีสภาพความเป็นกรดน้อยลงปริมาณอินทรีย์วัตถุในดินเพิ่มขึ้นเป็นการเพิ่มปริมาณธาตุอาหาร ได้แก่ แคลเซียม แมกนีเซียม ฟอสฟอรัส และโปแตสเซียม (สมศักดิ์, 2525) และเป็นการปรับสภาพความเป็นด่างให้แก่พื้นที่มากขึ้น อยู่ในระดับที่เห็ดต้องการ (อานนท์, 2535) ลักษณะดังกล่าวสร้างความสูญเสียแก่พื้นที่ป่าที่มีไม้มีค่าเป็นอย่างมาก รวมทั้งเป็นการเพิ่มต้นทุนในการดูแลรักษาป่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้นทุนในด้านการป้องกันไฟป่า และที่สำคัญก็คือทำให้การเพิ่มพื้นที่ป่าโดยการปลูกต้นไม้ไม่ค่อยจะได้ผล เพราะกล้าไม้หรือต้นไม้อ่อนมีโอกาสถูกไฟไหม้ตายไปเสียก่อน

ส่วนป่าในภาคกลางบริเวณจังหวัดกาญจนบุรี จะมีป่าเบญจพรรณที่มีสักและป่าเบญจพรรณที่ไม่มีสัก รวมทั้งป่าไผ่เป็นจำนวนมาก ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะมีพื้นที่ป่าทุกประเภท แต่จะหนักไปทางป่าโคกหรือป่าเต็งรัง (deciduous dipterocarp forest or dry dipterocarp forest) นอกจากนั้นทั้งทางภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือเริ่มที่จะมีพื้นที่ป่าหญ้า (savanna forest) เพิ่มขึ้น ทั้งนี้ เนื่องจากพื้นที่ที่ถูกไฟป่าเผาเป็นประจำ ต้นไม้ใหญ่จะขึ้นไม่ได้จึงมีแต่ป่าหญ้าเท่านั้น และยังมีป่าหญ้ามามากเท่าไร โอกาสที่จะเกิดไฟป่าก็จะมีมากขึ้น

โดยสรุปก็คือทุกภาคของประเทศไทยยกเว้นภาคใต้จะมีปัญหาที่สำคัญของการดูแลรักษาพื้นที่ป่า อันเกิดจากไฟป่า และมีผลทำให้การเพิ่มพื้นที่ป่าด้วยการปลูกต้นไม้ก็จะไม่ได้ผล เพราะถูกไฟป่าทำลายเสียก่อน แต่เป็นที่น่าสนใจว่า มีการนิยมนิคมของชาวบ้านดื่มน้ำดิบจากบ่อน้ำร้อน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ชาวบ้านได้ใช้ป่าหญ้าในบริเวณอุทยานภูหินร่องกล้าเป็นที่เลี้ยงวัวจำนวนพันกว่าตัว วัวได้เข้าไปกินหญ้าคาในเขตอุทยานจนหมด ทำให้ไม่เกิดไฟป่าในฤดูแล้ง นอกจากนั้นมูลวัวในบริเวณดังกล่าวยังช่วยให้เกิดเป็นปุ๋ยตามธรรมชาติ เมื่อฝนตกลงมาทำให้สภาพป่าเริ่มฟื้นตัว ได้มีการประมาณว่าภายในระยะเวลา 5 ปี หญ้าคาจะหมดไปป่าจะกลับคืนมา ในขณะที่วัวจะไม่มีหญ้ากินในที่สุด (วีระชัย และคณะ, 2537) ลักษณะดังกล่าวแสดงถึงการฟื้นตัวของป่า โดยผ่านการเป็นทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ ซึ่งเป็นวิธีการที่ดีกว่าการถางป่าหญ้าคาเพื่อปลูกต้นไม้ เพราะหญ้าคาจะกลับมาใหม่และจะทำให้เกิดไฟป่าใหม่ต้นไม้ที่ปลูกไว้ตายหมด เป็นวิธีการจัดการกับพื้นที่ป่าหญ้าอย่างดีที่สุด เป็นตัวอย่างที่ดีของสมดุลระหว่างคน สัตว์เลี้ยง และป่า เป็นตัวอย่างอันดีของความจำเป็นในการศึกษาความสัมพันธ์ในลักษณะที่เป็นพลวัต (dynamic) ด้วย

ลักษณะที่สำคัญของป่าผลัดใบ (mixed deciduous forest) อย่างเช่น ประเทศเขตร้อนอย่างประเทศไทย ที่แบ่งออกเป็นป่าที่มีต้นสัก (teak bearing mixed deciduous) และป่าที่ไม่มีต้นสัก (non-teak bearing deciduous) นักวิชาการป่าไม้เขต

ร็อน Dr. Loetsch (1958) ที่ได้เข้ามาสำรวจทรัพยากรป่าไม้ในประเทศไทย เชื่อว่าป่าเบญจพรรณที่ไม่มีไม้สักขึ้นนั้น เกิดจากกิจกรรมของมนุษย์ที่เลือกตัดเฉพาะไม้สักแล้วปล่อยให้ป่าฟื้นตัวขึ้นเรื่อยๆ ทำให้ป่าผสมผลัดใบบางแห่งไม่มีต้นสักขึ้นอยู่ เพราะไม้สักมีเมล็ดขนาดใหญ่การกระจายของเมล็ดไม่ไปไกลเหมือนต้นไม้ผลัดใบชนิดอื่นๆ ปัจจุบันป่าเบญจพรรณที่ไม่มีไม้สักพบมากแถบด้านตะวันตก เช่น กาญจนบุรี สุพรรณบุรี ราชบุรี เป็นต้น (สมศักดิ์, 2537) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าถ้าหากมนุษย์รู้จักใช้อย่างมีผลยั่งยืนแล้ว จะมีไม้สักอยู่คู่กับประเทศไทยในป่าผลัดใบทุกแห่ง

ในทำนองเดียวกันในด้านพลวัตรของป่า ถ้าไม่มีไฟป่าเลยเป็นเวลานาน ป่าผลัดใบที่ค่อนข้างจะชุ่มชื้น (moist deciduous forest) มีแนวโน้มจะถูกป่าดิบแล้ง (dry evergreen forest) เข้ามาแทน เพราะจะมีไม้ทนร่มไม่ทิ้งใบเข้ามาแทนที่ไม้ผลัดใบซึ่งชอบแสงสว่าง เช่น ไม้ไผ่ เถาวัลย์ และลูกไม้ทนร่มอื่นๆ สามารถเติบโตได้ดี การมีไฟป่าเป็นครั้งคราวจะช่วยสกัดการขยายตัวของไม้ทนร่มเหล่านี้ นอกจากนี้ไฟปายังช่วยย่อยสลายอินทรีย์วัตถุและเพิ่มธาตุอาหารในดินดังได้กล่าวมาแล้ว ในกรณีของต้นสัก เมล็ดสักมีเปลือกหนา ไฟป่าที่ไม้รุ่มแรงจนเกินไปจะช่วยเร่งการงอกเมล็ดสักได้ หรือกรณีไม้เต็งรังเมื่อถูกไฟไหม้ เหนือในดินก็จะส่งหน่อใหม่ขึ้นมาอีก กล่าวโดยสรุปก็คือไฟป่าเป็นครั้งคราวที่ไม่รุนแรงมากนักจะมีส่วนสำคัญในการขยายพื้นที่ป่าเบญจพรรณซึ่งเป็นป่าไม้มีค่าของไทย

ในหลายแห่งไม้ไผ่มีความสัมพันธ์กับการเจริญของไม้สักเป็นอย่างมาก ไผ่จะออกดอกพร้อมกันทุก 30-50 ปี เมื่อออกดอกแล้วก็ตาย ซึ่งต่อมาก็เกิดไฟป่า เมื่อถูกไฟไหม้ป่าเปิดโล่งจะช่วยในการสืบพันธุ์ตามธรรมชาติของไม้สักได้เป็นอย่างดี ป่าสักในเอเชียหลายแห่งก็เกิดขึ้นโดยวิธีนี้ (สมศักดิ์, 2537)

ธรรมชาติของป่าผลัดใบที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ มีความทนทานต่อการถูกรบกวนจากการกระทำของมนุษย์ไม่จะเป็นการแผ้วถางป่า การตัดไม้อย่างหนักหรือการจุดไฟเผา จากการศึกษาของ สมศักดิ์ สุขวงศ์ และคณะ (2518) ไม้สักที่ถูกแผ้วถางตัดหมด (clear cut) แต่ยังมีตอไม้และรากไม้อยู่ ภายในระยะเวลา 1 ปี ต้นไม้ต่างๆ จะแตกหน่อใหม่ได้ดีจนกลายเป็นไม้วัยรุ่น เฉลี่ยแล้ว 457 ต้น/ไร่ อันเพียงพอสำหรับการสืบพันธุ์ และภายใน 3 ปี มีจำนวนต้นเพิ่มขึ้น 473 ต้น/ไร่ มีไม้ 47 ชนิด ไม้สักที่แตกหน่อใหม่สูง 9-13 เมตร ในเวลา 3 ปี (Sukwong, 1978) ในปีที่ 6 มีลูกไม้ขนาดเล็ก (เส้นผ่าศูนย์กลางต่ำกว่า 3 ซม.) จำนวน 490-690 ต้น/ไร่ กรณีของไม้สักที่แตกจากหน่อใหม่ (coppice) จะเริ่มให้เมล็ดตั้งแต่ปีที่ 3 และ 4 หน่อสักอายุ 9 ปีให้เมล็ดทั้งออกเป็นกล้าไม้ที่แข็งแรง

ในกรณีป่าผลัดใบที่แห้งแล้ง (deciduous dipterocarp forest) เช่น ป่าเต็งรัง จากกรณีศึกษาของ สมศักดิ์ สุขวงศ์ และคณะ (2521) ในบริเวณป่าเต็งรังที่อำเภอจาง จังหวัดลำปาง ซึ่งถูกรถไถหน้าดิน และทำนาปลูกข้าวไปแล้ว 1-2 ปี หลังจากนั้นปล่อยให้ร้างไว้ก็ยังสามารถมีพรรณไม้รุ่นใหม่ที่แพร่พันธุ์ขึ้นมาตามธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ไม้เต็ง เหียง พลวง รัง ประดู่ ก่อแพะ เหมือดแอ เป็นต้น ในป่าเต็งรังที่ถูกทดลองตัดฟันชักลากไม้ออกหมดที่จังหวัดลำปาง ก็พบว่าไม้เหียง เต็ง รัง และก่อกแพะ ขึ้นทดแทนเป็นอย่างดีภายใน 5 ปี โดยในปีแรกๆ ที่ตัดฟันป่าเปิดใหม่ๆ แด่วและครามป่าจะมีมาก เมื่อไม้ที่แตกหน่อเติบโตบดบังให้ร่มเงา แด่วและครามป่าจะลดน้อยลง

นอกจากนี้ จากการสาธิตการโตด้วยหน่อเมื่อเปรียบเทียบกับไม้โตเร็วที่ปลูกขึ้นใหม่ที่จังหวัดลำปาง โดยตัดหมดเป็นแถบกว้าง 20 เมตร ยาว 100 เมตร รวม 7 แถบ แล้วปลูกไม้เลื้อย กระถินณรงค์ สีเสียดแก่น ยมหิน ประดู่ มะค่าโมง และสัก แถบละ 1 ชนิดๆ ละ 231 ต้น ภายหลัง 3 ปี ไม้โตเร็วที่ปลูกใหม่มีอัตราการตายต่ำมาก ไม้เลื้อยรอดตายร้อยละ 33 กระถินณรงค์รอดตายร้อยละ 17 ไม้โตเร็วชนิดอื่นตายเกือบหมดยกเว้นไม้สักที่ปลูก ต้นไม้ที่ตายก็เนื่องมาจากไฟแต่ปรากฏว่า

ในปีที่ 3-4 หน่อใหม่ของสัก (coppice) และพรรณไม้ดั้งเดิมชนิดอื่น ซึ่งแตกขึ้นมาจากตอเดิมที่ถูกฟันกลับโตเร็ว จอกงามดี กว่าไม้ที่ปลูกเสียอีก ต้นสักที่แตกจากตอนี้สูง 9-10 เมตรในเวลา 3 ปี ในปีที่ 6 ไม้เลื้อยที่รอตตายมีเส้นผ่าศูนย์กลาง 2-13 ซม. ประดู 1.2-30 ซม. ยมหิน 0.8-1.6 ซม. สีเสียดแก่น 4.0-12.3 ซม. กระดินณรงค์ 6-10 ซม. เมื่อเทียบกับไม้สัก ที่แตกหน่อตามธรรมชาติ มีเส้นผ่าศูนย์กลาง 7-18 ซม. ซึ่งโตเร็วกว่าไม้ทุกชนิดที่นำไปปลูก (Sukwong, 1978)

ทั้งหมดนี้เป็นการสนับสนุนข้อเท็จจริงที่สำคัญในกรณีของป่าลัดใบในประเทศไทย 4 ประการ

1. ป่าลัดใบเป็นป่าไม้ที่มีคุณค่าในทางเศรษฐกิจเป็นจำนวนมาก มีขีดความสามารถสูงที่จะฟื้นตัวเองได้เร็วตามธรรมชาติ ถึงแม้จะถูกไฟป่าเผาหรือมีการตัดฟันแบบแผ้วถางทั้งหมด
2. ไม้โตเร็วที่ปลูกทดแทนไม้ตามธรรมชาติมีโอกาสรอดน้อยกว่าไม้ที่โตจากหน่อ (coppice) ตามธรรมชาติ เนื่องจากถูกไฟป่าเผาและไม่มีโอกาสแตกหน่อใหม่ เพราะต้นยังอ่อนอยู่
3. ไม้โตเร็วที่ปลูกทดแทนไม้ตามธรรมชาติที่รอตตาย ถึงแม้จะเติบโตได้เร็วแต่ก็ยังโตช้ากว่าไม้ธรรมชาติที่โตจากหน่อ เพราะไม้ธรรมชาติมีรากที่แข็งแรงและหาอาหารได้มากกว่า
4. ไฟป่าถ้าหากไม่เกิดขึ้นบ่อย และมีความรุนแรงมากจนเกินไป จะยังมีส่วนช่วยให้ป่าลัดใบมีโอกาสขยายตัว ทั้งนี้ เพราะไฟป่าจะหยุดยั้งและพร้อมกับลดพื้นที่ป่าดิบแล้ง ซึ่งจะมีไม้ทนร่มได้มากกว่า โดยที่ไม้จากป่าเบญจพรรณจะมีคุณค่าทางเศรษฐกิจมากกว่า

จากการจัดสัมมนาในหัวข้อเรื่อง ‘การฟื้นฟูป่าโดยช่วยให้ต้นไม้สืบพันธุ์ตามธรรมชาติ’ ที่ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ ชุมชน มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วันที่ 11 เมษายน 2537 ได้มีบทความซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสามารถของการฟื้นฟูป่าตัวเอง ของป่าธรรมชาติมากมาย อาทิเช่น กรณีป่าดงดิบแล้ง อ.ปัว จังหวัดน่าน ที่พื้นที่ป่าได้ถูกทำลายด้วยสาเหตุต่างๆ มากมาย เนื่องจากการอพยพชาวเขาเข้าไปอยู่ในพื้นที่ป่าระหว่างปี 2511-2512 ติดตามมาด้วยการสร้างถนนสายยุทธศาสตร์ สาย ปัว-น้ำยาว ระยะทาง 26 กิโลเมตร ทำให้มีการเสียไม้ออกใช้เป็นจำนวนมาก และท้ายสุดมีการตั้งโรงบ่มใบยาสูบ ช่วงปี 2520-2523 ขึ้นมาสองโรง การแก้ปัญหาเริ่มจากระหว่างปี 2510-2520 พ่อหลวงเมืองดี ปรีดางค์ ได้เสนอผ่านสภา ตำบลให้มีการควบคุมลูกบ้านให้หยุดตัดฟันป่าต้นน้ำ หยุดการทำไร่เลื่อนลอย ห้ามตัดไม้บริเวณลำห้วยในรัศมี 50 เมตร แล้วขยายเป็น 100-150 เมตรตามลำดับ ซึ่งใช้เวลา 5-6 ปี จึงยุติการฟันไร่ได้ ระหว่างปี 2520-2534 กำนันธวัช ยั่งยืน ได้มีมติผ่านสภาตำบลขอให้ผู้ใหญ่บ้านชอกกั้งชาวบ้าน 2 คนต่อหนึ่งหมู่บ้าน ช่วยเดินตรวจป่าประจำเดือน และออกกฎหมายห้ามชาวบ้านขึ้นไปทำไร่เลื่อนลอย ในปี 2528 องค์กรชาวบ้านที่มีชื่อว่า ‘คณะกรรมการรักษาป่าไม้และต้นน้ำลำธาร ตำบลศิลาแลง’ โดยมีสภาตำบลเป็นที่ปรึกษาได้จัดตั้งขึ้นเพื่อดูแลรักษาป่าและได้รับการยอมรับโดยสภาตำบลอย่างเป็นทางการ ซึ่งก็ช่วยให้ป่าดงดิบแล้งฟื้นตัวและรักษามาได้จนถึงปัจจุบัน (ลำแพน, 2537) นอกจากนั้นก็มีตัวอย่างของการฟื้นตัวของป่าและลุ่มน้ำที่บ้านแล้ง ตำบลบ้านแล้ง อำเภอเมืองระยอง (พงศ์ศักดิ์, 2537) การฟื้นป่าด้วยการรักษาตอไม้ของวัดบึงพระ ตำบลท่าลาดขาว อำเภอโคกชัย จังหวัดนครราชสีมา (พระมหาวันต์, 2537) และกรณีการฟื้นตัวของป่าชุมชนดงใหญ่ อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ (วิสูตร, 2537) กรณีตัวอย่างทั้งหมดนี้ช่วยยืนยันว่า แนวความคิดทั้งหมดมิใช่เป็นเฉพาะประเด็นในทางทฤษฎีแต่เป็นเรื่องที่ได้เกิดขึ้นมาแล้วจริงในพื้นที่จุดต่างๆ ของประเทศ ทั้งภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคตะวันออก

นอกจากไม้ที่มีคุณค่าในป่าผลัดใบแล้ว ยังมีผลผลิตอื่นๆ จากป่า เช่น เห็ด ใบ ยอด ดอก ผล ตลอดจนสมุนไพรและไม้อื่น เห็ดที่เกิดขึ้นในป่าผลัดใบ ได้แก่ เห็ดลมหรือเห็ดกระด้าง เห็ดแครงหรือเห็ดตีนตุ๊กแก เห็ดหูหนูหรือหูลัวะ เห็ดโคน เห็ดหอยนางรมขาว ส่วนในป่าเต็งรังก็ได้แก่ เห็ดเผาะหรือเห็ดถอบ เห็ดระโงกเหลือง เห็ดหล่มขาวหรือเห็ดตะไคล เห็ดหล่มหลังเขียว เห็ดน้ำหมากหรือเห็ดหลังแดง

ข้อมูลทั้งหมดที่เกี่ยวกับสภาพป่าในประเทศไทยที่น่าพิจารณาทั้งหมดนี้ นำไปสู่ข้อสรุปที่สำคัญก็คือ

ก. ป่าเขตร้อนในประเทศไทยไม่ว่าจะเป็นป่าดิบชื้นในภาคใต้ และป่าผลัดใบในภาคอื่นๆ ที่เหลือของประเทศ สามารถฟื้นตัวได้เองถ้าหากป้องกันรักษาพื้นที่ป่าที่ถูกทำลายเอาไว้ ไม่ให้มีการถูกบุกรุกทำลายอย่างถาวรได้โดยไม่จำเป็นจะต้องมีมาตรการพิเศษแต่อย่างใด ทำให้มาตรการ “ปลูกป่า” เป็นเรื่องที่ไม่มีความจำเป็น ที่จำเป็นมากกว่าคือ การป้องกันการบุกรุกซ้ำแล้วซ้ำเล่า หรือการบุกรุกอย่างถาวร รวมทั้งการป้องกันไฟป่าที่มีความรุนแรงและบ่อยเกินไป

ข. ป่าในภาคใต้ไม่มีปัญหาไฟป่า ในขณะที่ไฟป่าในภาคอื่นนั้น ถ้าหากไม่รุนแรงจนเกินไปและไม่บ่อยจนเกินไปจะมีประโยชน์ต่อการขยายพื้นที่ป่าผลัดใบ ซึ่งประกอบไปด้วยไม้มีค่าทางเศรษฐกิจเป็นจำนวนมาก

ค. ป่าที่ผลัดใบมีความคงทนต่อการใช้งานอย่างหนัก ไม่ว่าจะเป็นการแผ้วถางป่าแบบตัดหมด หรือแม้แต่ไฟป่า โอกาสที่ป่าจะฟื้นตัวกลับมาและสืบพันธุ์ต่อไปก็มีได้เกือบร้อยละร้อย นอกจากนั้นยังมีผลพลอยได้จากของป่าที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจอีกมาก จึงเหมาะสมที่จะนำมาจัดการบริหารในรูปของป่าชุมชนเพื่อการใช้ประโยชน์ที่ยั่งยืนต่อไปได้

ทั้งหมดนี้จึงหมายความว่า พื้นที่ป่าทุกแห่งในประเทศไทยถ้าหากเปิดโอกาสให้ชุมชนได้ดูแลรักษาป่า และได้รับผลประโยชน์ตอบแทนตามสมควรจากการดูแลรักษาป่าดังกล่าว โดยเน้นการมีผลประโยชน์ที่ยั่งยืนภายใต้เงื่อนไขที่ช่วยให้ชุมชนมีความรู้ทางด้านเทคนิคในส่วนที่เกี่ยวข้องกับป่าและการจัดการป่าตามสมควร ย่อมหมายความว่า ป่าทุกประเภทในประเทศไทยสามารถดูแลรักษาโดยชุมชนได้อย่างน้อยก็ในบริเวณพื้นที่ป่าที่อยู่ใกล้เคียงกับที่อยู่อาศัยของชุมชน วิธีการดูแลรักษาในความหมายที่เข้ากันได้โดยทั่วไปก็คือป้องกันมิให้มีการทำลายพื้นที่ป่าเพื่อเปลี่ยนเป็นพื้นที่การเกษตร ป้องกันการตัดไม้ในปริมาณที่มากเกินไป ดูแลมิให้มีการทำลายสัตว์ป่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งสัตว์ป่าที่ได้รับการคุ้มครองเนื่องจากมีปริมาณลดลงจนเป็นที่น่าวิตก และในการสุดท้ายคือ ป้องกันมิให้เกิดไฟป่าที่มีความรุนแรงและเกิดขึ้นบ่อยจนเกินไป ส่วนกรณีของภาคใต้นั้น การป้องกันไฟป่าไม่มีความจำเป็น เนื่องจากมีลักษณะเป็นป่าดิบชื้นและไม่เคยมีปัญหาเรื่องไฟป่ามาก่อน จะมีปัญหาบ้างก็ในกรณีสวนยาง แต่มักจะไม่ลามเข้าไปในพื้นที่ป่ามากนัก

เหตุผลของการทำลายและอนุรักษ์ป่าจากมุมมองของราษฎร

จากข้อมูลสภาพป่าของประเทศไทย ซึ่งนำไปสู่ข้อสรุปว่า ลักษณะทางกายภาพของป่าในประเทศไทยมีความเหมาะสมที่จะเปิดโอกาสให้ชุมชนดูแลรักษาป่าไว้ เพื่อที่จะได้รับผลประโยชน์ตอบแทนในลักษณะที่ยั่งยืนจากการดูแลรักษาพื้นที่ป่าดังกล่าว ในส่วนนี้จึงควรที่จะกลับมาพิจารณาเงื่อนไขจากปัจจัยทางสังคมว่า มีเงื่อนไขอะไรบ้างที่จะสร้างแรงจูงใจให้ราษฎรรักษาหรือทำลายป่า จากมุมมองของราษฎรเอง ทั้งนี้เพื่อจะพิจารณาประเด็นการให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่า ข้อมูลในส่วนนี้ส่วนใหญ่จะได้รับการพูดคุยกับชาวบ้าน นักพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชน และเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้องในช่วงของการทำวิจัยในภาคสนาม

เพื่อที่จะลดประเด็นข้อโต้แย้งที่อาจจะทำให้เกิดมติดต่องานวิจัยนี้ โดยที่ฝ่ายราชการมักจะเรียกการกระทำที่ราษฎรเข้าไปหาประโยชน์จากพื้นที่ป่า ไม่ว่าจะเป็นไปในรูปแบบเข้าไปตัดไม้เพื่อการจำหน่ายเป็นรายได้เลี้ยงชีพ รับจ้างเข้าไปล่าสัตว์ป่าที่ได้รับการคุ้มครองโดยได้รับเงินจากนายทุนภายนอก หรือเข้าไปยึดครองพื้นที่ป่าเพื่อทำการเกษตร โดยเรียกการกระทำดังกล่าวว่าเป็นการ “บุกรุก” ในขณะที่ทางนักวิชาการบางส่วน ตลอดจนนักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชนรวมทั้งราษฎรที่เข้าไปเปิดพื้นที่ป่าเพื่อเป็นที่ทำกิน เรียกการกระทำดังกล่าวว่าเป็นการ “บุกเบิก” ในการวิจัยนี้จึงจะใช้คำที่เป็นกลางและมีความหมายครอบคลุมว่า การเข้าไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่ในลักษณะที่ไม่มีผลในทางทำลาย เช่น เข้าไปหาของป่า ไปตัดไม้ในป่าในลักษณะที่ไม่มีอันตรายต่อการฟื้นตัวของป่า กับการใช้ประโยชน์ที่มีผลในทางทำลาย เช่น การเข้าไปล่าสัตว์ป่าที่ได้รับการคุ้มครอง การเข้าไปเปลี่ยนพื้นที่ป่าเป็นพื้นที่เพื่อการเกษตรกรรมอย่างถาวร เป็นต้น

ในส่วนแรกจะได้พิจารณาว่ามีมูลเหตุใดบ้างที่ทำให้ราษฎรเข้าไปหาประโยชน์จากพื้นที่ป่าในลักษณะที่มีผลในทางทำลาย เช่น มีการลักลอบเข้าไปตัดไม้เป็นจำนวนมากเพื่อการพาณิชย์ เป็นเหตุให้มีผู้เอาอย่างกระทำตาม และอาจจะมีผลให้มีการตามเข้าไปตั้งถิ่นฐานภายหลังเมื่อพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมและหมดสภาพไปแล้ว ส่วนการเข้าไปล่าสัตว์ที่ได้รับการคุ้มครองนั้นมีเฉพาะในบางพื้นที่ที่สัตว์เหล่านั้นยังมีชุกชุม เนื่องจากได้รับการคุ้มครองโดยหน่วยงานของรัฐ โดยการประกาศเป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เป็นต้น

คงจะเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า การใช้ประโยชน์จากป่าในลักษณะที่เป็นการทำลายหรือมีผลในทางทำลายในระยะยาวก็คือ (1) การตัดไม้ในป่าเป็นจำนวนมากเพื่อมีรายได้เพิ่มขึ้น (2) การล่าสัตว์ที่ได้รับการคุ้มครอง และ (3) การเปลี่ยนพื้นที่ป่าให้เป็นพื้นที่การเกษตร ลักษณะในข้อ (1) นั้น ไม่มีผลในการลดพื้นที่ป่าแต่อย่างใด และถ้าหากมีการหยุดยั้งการกระทำดังกล่าว ป่าก็จะสามารถฟื้นสภาพได้เองตามธรรมชาติ ลักษณะในข้อ (2) ไม่มีผลในการลดพื้นที่ป่าเช่นกัน แต่มีผลต่อการลดจำนวนสัตว์ป่าและอาจจะทำให้สัตว์ป่าที่ถูกล่าสูญพันธุ์ได้ เนื่องจากการขยายพันธุ์ของสัตว์เหล่านั้นในสถานการณ์ที่พื้นที่ป่ามีจำนวนจำกัดทำได้ยากมาก ส่วนในกรณีข้อ (3) นั้น จะมีผลในการลดพื้นที่ป่าเป็นการถาวร กรณีนี้จึงเป็นกรณีการใช้ประโยชน์จากป่าในลักษณะที่เป็นการทำลายมากที่สุด

คำถามที่ควรจะต้องตั้งเป็นประเด็นก็คือ เหตุใดราษฎรจึงเข้าไปเปลี่ยนพื้นที่ป่าเป็นพื้นที่ทำกิน เหตุผลนั้นมีมากมาย แต่คำตอบสั้น ๆ และกระทัดรัดก็คือ เนื่องจากไม่มีพื้นที่ทำกิน หรือมีแต่นั่นก็ต้องการจะมีพื้นที่ทำกินมากกว่าที่เคยมีอยู่ หรือเพียงแต่จะเข้าไปจับจองไว้ก่อนเพื่อเป็นสินทรัพย์หรือหลักประกันในชีวิต (โดยอาจจะเอาไปแบ่งให้ลูกหลานใช้ทำกินหรือเอาไปจำหน่ายในภายหลังยามขัดสน) จะเห็นได้ว่ามีเหตุผลที่หนักแน่นที่ราษฎรจะอ้างได้เพียงประการเดียวคือ ไม่มีที่ดินทำกิน นอกจากนั้นไม่สามารถยกมาเป็นเหตุผลที่อ้างได้ทั้งสิ้น ทางแก้ปัญหาที่ถูกต้องก็คือ พยายามกระจายการถือครองที่ดินออกไปอย่างทั่วถึงกว้างขวางและเป็นธรรม จากการประมาณตัวเลขของหน่วยงานที่ศึกษาการใช้ที่ดินของรัฐพบว่า มีพื้นที่อีกประมาณหนึ่งในสามของพื้นที่นอกเหนือจากพื้นที่ป่าถูกปล่อยไว้ให้เป็นพื้นที่รกร้างว่างเปล่า เนื่องจากการถือครองในลักษณะที่เป็นการเก็งกำไร ขนาดของพื้นที่ดังกล่าวจึงมีปริมาณใกล้เคียงกับพื้นที่ป่าที่เหลือในปัจจุบัน ดังนั้น ถ้าหากมีวิธีการจัดการพื้นที่ดังกล่าวให้มีการกระจายออกไปอย่างเป็นธรรมจะช่วยลดปัญหานี้ได้มาก ประเด็นนี้จึงเป็นประเด็นที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ที่ควรจะต้องได้รับการแก้ไขอย่างเป็นระบบในโอกาสต่อไป ขณะเดียวกันงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมที่กำลังดำเนินอยู่ในปัจจุบันก็มีส่วนช่วยลดแรงกดดันดังกล่าวลงไปได้มากพอสมควร เมื่อแรงกดดันลดลงแล้ว ข้ออ้างดังกล่าวก็ควรจะลดลงไปด้วย แต่ถ้าหากยังมีแรงกดดันดังกล่าวก็สมควรจะเข้าไปจัดการกระจายพื้นที่ที่ถือครองให้เหมาะสม โดยวิธีการปฏิรูปที่ดินตามความหมายที่แท้จริงในโอกาสต่อไปด้วย

ประเด็นสำคัญที่ก่อให้เกิดมีการโต้เถียงอย่างมากในอดีตจนลุกลามเป็นความรุนแรงก็คือ ในกรณีที่ธุรกิจเอกชนจะขอทำสัญญากับกรมป่าไม้เพื่อให้เช่าพื้นที่ป่าในระยะยาวในปริมาณเนื้อที่ตั้งแต่พันไร่ถึงแสนไร่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของบริษัทเซลล์ ได้อธิบายสิทธิพิเศษในการส่งเสริมการลงทุน เมื่อวันที่ 3 กันยายน 2530 จำนวน 125,000 ไร่ ในจังหวัดจันทบุรี เพื่อให้ธุรกิจเอกชนเหล่านั้นปลูกไม้โตเร็วเพื่อป้อนอุตสาหกรรมเยื่อกระดาษ โดยคิดค่าเช่าเพียงไร่ละ 10 บาทต่อปี โดยมีสัญญาเช่าระยะยาวคือ 30 ปี (อภิชัย และคณะ, 2534) อันมีผลทำให้ราษฎรถูกขับไล่ หรือถูกอพยพจากพื้นที่ เป็นเหตุให้ราษฎรรวมตัวกันทำลายแปลงกล้าไม้และสวนไม้ยูคาลิปตัสที่อยู่ในความดูแลของเจ้าหน้าที่ของรัฐหลายแห่ง สะท้อนถึงความไม่เป็นธรรมที่ธุรกิจขนาดใหญ่สามารถใช้ที่ดินที่ราษฎรเห็นว่ามีได้เป็นการเพิ่มพื้นที่ป่า แต่เป็นการทำลายระบบนิเวศที่อาจจะรุนแรงกว่าการทำเกษตรของราษฎร แต่กลับได้รับการสนับสนุนโดยหน่วยงานของรัฐ ส่วนราษฎรนั้นตกเป็นผู้รับเคราะห์โดยไม่มีที่ทำกิน จึงไม่มีทางเลือกนอกจากจะขอย้ายที่เดิมหรือไปทำลายพื้นที่ป่าแห่งใหม่ ดังนั้นจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า นโยบายขยายพื้นที่ปลูกไม้ยูคาลิปตัสในอดีตมีผลในความเป็นจริงคือ การทำลายพื้นที่ป่ามากขึ้น

ประเด็นต่อมาคือการที่ราษฎรเข้าไปใช้พื้นที่ป่าในลักษณะที่เป็นการทำลาย คือเข้าไปตัดไม้เป็นอาชีพ เข้าไปหาของป่าในลักษณะที่ไม่เป็นการอนุรักษ์ เป็นต้นว่า มีการระดมผู้คนเป็นจำนวนมากจากภายนอกมาเก็บหาของป่าในคราวเดียวกัน คำถามก็คือ ทำไมจึงเกิดสถานการณ์เช่นนั้น คำตอบที่ตรงประเด็นที่สุดก็คือ ราษฎรไม่มีที่ทำกินและไม่มีอาชีพอย่างอื่นนอกจากอาชีพเข้าไปตัดไม้ในป่า นอกจากนั้นจะมีเหตุปัจจัยอื่นมากมาย อาทิเช่น ราษฎรได้รับการจ้างวานจากนายทุนให้เข้าไปตัดไม้ ราษฎรเห็นว่านายทุนและ/หรือผู้มีอิทธิพลที่มีอำนาจหน้าที่ในทางราชการ เข้าไปหาประโยชน์จากพื้นที่ป่าในลักษณะดังกล่าว ราษฎรจึงได้ทำตามบ้าง ในหลายกรณีอาจจะมีคนจากหมู่บ้านอื่นจากถิ่นอื่น เข้ามาหาประโยชน์จากป่าที่ราษฎรบริเวณใกล้เคียงป่านั้นดูแลอยู่เป็นจำนวนมาก และเมื่อไม่สามารถป้องกันบุคคลจากภายนอกได้ เพราะราษฎรในบริเวณนั้นยังไม่มี การรวมตัวกันอย่างพร้อมเพรียง เนื่องจากมีกำลังน้อยไม่อาจต้านทานได้ ผลที่สุดราษฎรเหล่านี้ก็เข้าไปหาผลประโยชน์จากป่าในลักษณะที่เป็นการทำลายบ้าง ก่อนที่ทรัพยากรป่าจะหมดไปโดยที่ตนเองไม่ได้รับผลประโยชน์แต่อย่างใด ทั้งที่อยู่ไม่ไกลจากพื้นที่ป่ามากนัก ในกรณีของภาคใต้การเข้าไปตัดไม้ในป่าของราษฎรนั้น ทำไปในลักษณะที่เป็นอาชีพเสริม เนื่องจากราษฎรส่วนใหญ่ที่เข้าไปตัดไม้นั้นมักมีสวนยางหรือสวนผลไม้เป็นอาชีพหลักอยู่แล้ว ส่วนในกรณีของภาคเหนือ นั้น ราษฎรส่วนใหญ่มีขนาดพื้นที่ทำกินไม่มาก เนื่องจากที่ดินในภาคเหนือมีปริมาณจำกัด ในแต่ละหมู่บ้านหลายครอบครัวไม่มีที่ทำกิน หมู่บ้านที่อยู่ใกล้ป่าราษฎรส่วนหนึ่งจึงมีรายได้หลักจากการตัดไม้ขาย

จะเห็นได้ว่าในกรณีที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ กรณีที่เป็นปัญหาระดับจริง ๆ มีเพียงประเด็นเดียว นั่นคือ ประเด็นที่ราษฎรไม่มีที่ดินทำกินและไม่มีอาชีพอย่างอื่น แนวทางในการแก้ปัญหานี้ก็คือนหาทางส่งเสริมหรือฝึกอาชีพให้ราษฎรเหล่านั้นหันไปประกอบอาชีพอย่างอื่น ส่วนในกรณีที่เหลืออันล้วนแต่เป็นเหตุผลที่ไม่สมควรทั้งสิ้น เช่น ในกรณีของภาคใต้ การที่ราษฎรยุติการตัดไม้ก็ไม่มีปัญหาในเรื่องค่าครองชีพแต่ประการใด เพราะส่วนใหญ่จะมีรายได้หลักจากการทำสวนอยู่แล้ว

ในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในลักษณะอื่น ขอให้ตั้งสมมุติฐานก่อนว่าถ้าหากรวบรวมราษฎรที่ตั้งถิ่นฐานประกอบอาชีพอยู่รอบ ๆ บริเวณพื้นที่ป่าให้ช่วยดูแลรักษาป่าไม้ทุกแห่ง โดยมีผลประโยชน์ตอบแทนในระยะยาว คือ นอกจากป่าจะช่วยให้สภาพดินและน้ำที่ราษฎรทำการเกษตรอยู่มีความอุดมสมบูรณ์แล้ว ยังสามารถเข้าไปเก็บผลผลิตจากป่าในลักษณะที่มีผลประโยชน์อย่างยั่งยืนได้ เช่น สามารถตัดไม้มาทำที่อยู่อาศัย ลำสัตว์ป่าที่อยู่นอกการคุ้มครองเพื่อมาใช้เป็นอาหาร ตลอดจนเข้าไปเก็บหาของป่า เช่น หวาย ฟิน เห็ด ครั่ง พืชสมุนไพรเพื่อการอุปโภคบริโภคในครัวเรือนตามความจำเป็น ช่วยให้ราษฎรเกิดมีความรู้สึกว่าเขาเป็นเจ้าของป่าที่อนุรักษ์ไว้ พวกเขาก็จะหวงแหนพื้นที่ป่าและป้องกันมิให้บุคคลภายนอกเข้าไปหาประโยชน์จากพื้นที่ป่าในลักษณะที่เป็นการทำลาย เพราะต่างตระหนักดีว่ายิ่งพวกเขา รักษาไว้ได้มากเพียงใดผลประโยชน์ ก็จะ

ตกอยู่กับพวกเขามากเพียงนั้น สถานการณ์ที่สมมุติขึ้นนี้ คือสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริงจากการออกเก็บข้อมูลในภาคสนาม จำนวน 30 ป่า ที่ชุมชนดูแลรักษาไว้ในพื้นที่ภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคใต้

กรณีนี้อาจจะมีปัญหาอยู่บ้างก็คือ ในกรณีที่มีบุคคลจากภายนอกเข้ามาหาผลประโยชน์จากป่าเป็นจำนวนมากในคราวเดียวกัน ลำพังราษฎรในพื้นที่ที่ยังไม่เข้มแข็งพอ อาจจะไม่สามารถสกัดกั้นการกระทำของกลุ่มบุคคลจากภายนอกได้ แต่ถ้าหากได้รับความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าหน้าที่ป่าไม้ สถานการณ์ดังกล่าวก็จะไม่เกิดขึ้น กรณีนี้อาจจะมีปัญหาก็คือ กรณีที่บุคคลภายนอกเป็นนายทุน ที่มีเจ้าหน้าที่ของรัฐสนับสนุนอยู่เบื้องหลัง หรือในกรณีที่เจ้าหน้าที่ของรัฐเข้ามาหาผลประโยชน์เสียเอง การที่มีองค์กรชาวบ้านที่เข้มแข็งดูแลรักษาป่าจะทำให้กลุ่มบุคคลเหล่านั้นสูญเสียประโยชน์ไป ด้วย มีผลทำให้ราษฎรเหล่านั้นอาจจะไม่ได้รับความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่ของรัฐอย่างเพียงพอ เมื่อมีการร้องขอให้เข้ามาแก้ปัญหาการหาผลประโยชน์จากป่าในลักษณะที่เป็นการทำลายดังกล่าว

ดังนั้นเงื่อนไขที่แท้จริงในกรณีนี้ก็คือ ทำอย่างไรจึงจะทำให้เกิดองค์กรประชาชนที่มีความเข้มแข็งที่ได้จากชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณรอบพื้นที่ป่า ทำหน้าที่ในการดูแลอนุรักษ์ป่าทุกแห่งที่มีอยู่ในประเทศไทย

ประเด็นที่ควรพิจารณาต่อไปก็คือ มีการใดบ้างที่ราษฎรที่อยู่รอบพื้นที่ป่าไม่มีความพร้อมที่จะทำหน้าที่ดูแลรักษาป่า มีการที่เป็นตัวอย่างมากมายอันสืบเนื่องมาจากความไม่มั่นคงในปัญหาที่ทากิน โดยไม่มีความแน่ใจว่าจะถูกย้ายออกจากพื้นที่หรือไม่ จึงพยายามหาประโยชน์เป็นตัวเงินจากที่ดินให้ได้มากที่สุดในระยะสั้นด้วยการปลูกพืชไร่ ในขณะที่ดินยังอุดมสมบูรณ์ โดยไม่พร้อมที่จะทำการเกษตรและอนุรักษ์และปลูกไม้ยืนต้น กรณีที่ชัดเจนที่ได้จากงานวิจัยในภาคสนามคือ บ้านเขาเขียว ซึ่งเป็นหมู่บ้านหนึ่งที่ถูกรัฐบาลระบุว่าหมู่บ้านที่อยู่ในพื้นที่กันชนในระยะสองกิโลเมตร ในบริเวณรอยต่อเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง ในบริเวณพื้นที่อำเภอลานสัก จังหวัดอุทัยธานี หมู่บ้านดังกล่าวอยู่ในแผนงานที่จะต้องมีการอพยพออกมา ขณะทำการสำรวจพบว่า ลักษณะพื้นที่ส่วนใหญ่จะเป็นไร่ข้าวโพด มีการปลูกไม้ผลอยู่บ้างซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นมะม่วง ขนุน ขณะเดียวกันก็มีพื้นที่บางแห่งมีการปลูกต้นนุ่นเอาไว้มากพอสมควร สังเกตเห็นได้ว่ามีต้นนุ่นอยู่ในพื้นที่ไร่ข้าวโพดบ้างประปราย โดยมีการรักษาเอาไว้ เมื่อสอบถามตัวแทนราษฎรได้รับการชี้แจงว่าความจริงแล้วต้องการจะปลูกไม้ยืนต้นเพราะอาชีพทำไร่ข้าวโพดนั้นเป็นงานหนักต้องเริ่มต้นใหม่ทุกปี ถึงอยากจะปลูกไม้ยืนต้นประเภทไม้ผลและนุ่น โดยเฉพาะนุ่นนั้นมีผู้มารับซื้อถึงที่ แต่ทำไมทำอย่างนั้นเพราะเสียดายว่าปลูกไปแล้วจะถูกย้ายออกและไม่สามารถเก็บเกี่ยวผลได้ การทำพืชไร่ถ้าถูกย้ายเมื่อใดก็ไม่ต้องห่วงที่จะต้องเก็บเกี่ยวผลผลิต พร้อมได้ชี้ให้เห็นเหตุผลที่ต้องทำงานหนักอันเกิดจากอาชีพทำไร่เพราะในบริเวณดังกล่าวป่าฟื้นตัวได้เร็วมาก โดยยกตัวอย่างพื้นที่ของเพื่อนบ้านที่ได้ออกจากพื้นที่ไปประกอบอาชีพที่กรุงเทพฯ สามปี ในปัจจุบันพื้นที่ที่ได้จับจองไว้กลับมีสภาพเป็นป่าไปหมดแล้ว

ตัวอย่างนี้เป็นตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นว่า ในกรณีที่ราษฎรมีความไม่มั่นใจเกี่ยวกับสิทธิในการประกอบอาชีพในพื้นที่ที่ได้จับจองไว้ในระยะยาว ย่อมไม่เกิดความมั่นใจที่จะทำการเกษตรแบบอนุรักษ์ คือ การปลูกไม้ยืนต้นเป็นหลัก อีกทั้งไม่ใช้สารเคมีซึ่งจะเป็นอันตรายต่อระบบนิเวศของดินและสภาพแวดล้อม หรือพร้อมที่จะรวมตัวกันเพื่อร่วมมือร่วมใจกันอนุรักษ์พื้นที่ป่า ที่อยู่บริเวณใกล้เคียงกับพื้นที่ตั้งถิ่นฐานในการประกอบอาชีพของพวกเขา

ประเด็นสุดท้ายที่ควรนำมาพิจารณาในกรณีนี้ก็คือ ถ้าเป็นเช่นนั้นจะมีแรงจูงใจประการใดบ้างที่จะทำให้ราษฎรร่วมมือร่วมใจกันดูแลรักษาป่าได้ มีการกล่าวถึงมูลเหตุจูงใจทางด้านบวก คือผลประโยชน์ที่จะได้จากการดูแลรักษาป่าในระยะยาวในรูปแบบต่างๆ ซึ่งในความเป็นจริงแล้วยังไม่เกิดขึ้น ทั้งนี้ เนื่องจากพื้นที่ป่าส่วนใหญ่ที่ราษฎรได้รวมตัวกันเพื่อดูแลรักษาจากที่ได้ศึกษาในงานภาคสนาม จำนวน 30 ป่า ล้วนแต่เป็นป่าที่อยู่ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติทั้งสิ้นจะมีอยู่นอกพื้นที่ป่าสงวนเพียงไม่กี่แห่งบางแห่งเป็นเขตลุ่มแม่น้ำชั้น 1 และบางแห่งเป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์โดยกฎหมายพระราชบัญญัติป่าสงวนและ

พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ ราษฎรไม่สามารถเข้าไปหาประโยชน์จากพื้นที่ป่าเหล่านี้ได้ แต่ที่มีข้อตกลงกันเองในบางแห่ง นั้นก็ด้วยการอนุโลมจากเจ้าหน้าที่ แต่ส่วนใหญ่แล้วเจ้าหน้าที่ของรัฐโดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าหน้าที่ป่าไม้จะไม่รับรู้ หรือไม่ยอมรับว่ามีองค์กรประชาชนดูแลพื้นที่ป่าเหล่านั้น เพราะถือว่าราษฎรไม่มีหน้าที่ตามกฎหมาย ยกเว้นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งมีหน้าที่ในการดูแลรักษาป่าตามกฎหมายแต่ก็ไม่มีสิทธิในการใช้ประโยชน์จากป่า

ดังนั้นแรงจูงใจที่จะพิจารณาในที่นี้คือ แรงจูงใจที่เกิดจากผลกระทบทางด้านลบ ซึ่งมีกรณีต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ ประการแรกเกิดจากการที่ราษฎรต่างมีความเห็นร่วมกันว่าจำเป็นจะต้องร่วมมือร่วมใจกันอนุรักษ์พื้นที่ป่าที่มีอยู่ร่วมกันให้คงอยู่ตลอดไป เนื่องจากได้สังเกตเห็นว่า น้ำตามธรรมชาติลดน้อยลงหรือหดหายไปเมื่อพื้นที่ป่าหมดไป ทำให้มีปัญหาในการประกอบอาชีพเกษตรกรรมของราษฎรเอง ราษฎรเริ่มตระหนักว่าการที่ปล่อยให้คนต่างถิ่นต่างพื้นที่มาใช้ประโยชน์จากป่าในลักษณะที่เป็นการทำลายป่าในระยะยาวโดยมีราษฎรบางส่วนในชุมชนให้ความร่วมมือด้วย หรือในบางกรณีราษฎรเป็นจำนวนมากในพื้นที่ต่างมีส่วนในการใช้ประโยชน์จากป่าในลักษณะที่เป็นการทำลาย ในที่สุดก็จะต้องตกแก่ราษฎรที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่นั่นเอง คือมีปัญหาขาดแคลนน้ำ พื้นดินเสื่อมคุณภาพ ผลผลิตทางการเกษตรได้รับความเสียหายหรือมีปริมาณลดลง มีต้นทุนในการผลิตเพิ่มขึ้น ราษฎรจึงได้มาประชุมปรึกษาหารือร่วมกันในการที่จะอนุรักษ์พื้นที่ป่าที่เป็นแหล่งน้ำลำธารที่ราษฎรได้ใช้หาประโยชน์ในการประกอบอาชีพ

สำหรับในกรณีภาคใต้ในพื้นที่ในจังหวัดตรัง และสุราษฎร์ธานี ซึ่งได้แก่ ป่าชุมชนบ้านทุ่งส้มป่อย ตำบลละมอ และป่าชุมชนในตำบล ละมอ-น้ำผุด อำเภอเขา-โยง จังหวัดตรัง บ้านป่าอม ตำบลปากแพรก อำเภอตอนสัก จังหวัดสุราษฎร์ธานี บ้านคลองครามเหนือ ตำบลปากแพรก อำเภอตอนสัก จังหวัดสุราษฎร์ธานี ราษฎรได้ประกาศ “ปิดไม้” แต่ “ไม่ปิดป่า”¹⁰ แรงจูงใจที่เกิดผลกระทบทางด้านลบนี้ เป็นผลให้ราษฎรรวมตัวกันเพื่อรักษาป่าในหลายพื้นที่ สำหรับในภาคใต้ปัญหามีน้อยกว่าในภาคอื่นมาก เพราะราษฎรไม่มีปัญหาไม่มีที่ทำกินหรือไม่มีรายได้จากการประกอบอาชีพอื่น เพราะส่วนใหญ่มีส่วนยางและสวนผลไม้ของตนเองอยู่แล้ว เมื่อตัดสินใจร่วมมือกัน “ปิดไม้” ก็คือพร้อมใจกันเลิกตัดไม้จากในป่าออกมาขาย ขณะเดียวกันก็ห้ามมิได้บุคคลภายนอกกระทำการในลักษณะดังกล่าวด้วย ซึ่งในกรณีของภาคใต้ก็ไม่มีปัญหาที่สำคัญในการดูแลรักษาพื้นที่ป่า อันเนื่องจากไฟป่า เนื่องจากไม่เป็นปัญหาอยู่แล้ว ดังนั้นโอกาสของราษฎรในภาคใต้จะรวมตัวกันเพื่อแสวงหาความร่วมมือในการดูแลรักษาป่าจึงเป็นเพราะแรงผลกระทบในทางลบ การรวมตัวลักษณะดังกล่าวในภาคใต้จึงมีความเป็นไปได้มากกว่าภาคอื่น ๆ ของ ประเทศ เนื่องจากมีข้อจำกัดในด้านอาชีพและการดูแลรักษาป่าน้อยกว่า

แรงจูงใจที่เกิดจากแรงผลกระทบในทางลบที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ในหลายพื้นที่โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการวิจัยภาคสนามในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ราษฎรเกรงว่าบริเวณพื้นที่ที่ได้ตั้งถิ่นฐานเพื่อประกอบอาชีพการเกษตรถูกทางการจะประกาศให้เป็นพื้นที่อุทยานหรือป่าอนุรักษ์ เนื่องจากถือว่าเป็นเขตลุ่มแม่น้ำชั้น 1 โดยมีเจ้าหน้าที่ป่าไม้เข้ามาดำเนินการจัดการสำรวจเพื่อปักปันเขต ความเกรงกลัวว่าจะถูกอพยพออกจากพื้นที่ ทำให้ราษฎรรวมตัวกันดูแลรักษาป่าในพื้นที่ป่าที่เหลือน้อยพร้อมทั้งปรับปรุงเปลี่ยนอาชีพการเกษตรที่เคยเป็นการปลูกพืชไร่ มาเป็นการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ โดยเป็นการปลูกไม้ยืนต้นมากขึ้นในลักษณะค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงมากขึ้น ทั้งนี้ เพราะการปลูกไม้ยืนต้นต้องอาศัยระยะเวลาที่จะได้ผล ถ้าหากเลิกการทำไร่ทันทีจะไม่มีความได้มาเลี้ยงครอบครัวในขณะที่ไม่ผลยังไม่มีผลผลิต ดังนั้นการที่ค่อยปรับเปลี่ยนจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นและสามารถทำได้

¹⁰ เป็นคำที่สร้างขึ้นเพื่อเปรียบเทียบกับนโยบายของรัฐบาลที่มีการ “ปิดป่า” แต่ไม่สามารถป้องกันการตัดไม้ทำลายป่าได้ กลุ่มชาวบ้านเหล่านี้จึงเสนอว่าความจะปิดไม้ คือป้องกัน การตัดไม้แต่ “ไม่ปิดป่า” คือราษฎรยังสามารถเข้าไปหาผลประโยชน์จากของป่าเพื่อการบริโภคและใช้สอยในครอบครัวได้

อีกลักษณะหนึ่งของการที่เคยมีประสบการณ์ในทางลบมาก่อน จากกรณีตัวอย่างของบ้านชำผักหนาม ตำบลนากุ่ม อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดขอนแก่น หมู่บ้านดังกล่าวถูกทางการประกาศเป็นพื้นที่อุทยานภูผาม่าน ทั้งที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำกินของราษฎรทั้งหมู่บ้าน เป็นต้นเหตุให้ถูกอพยพออกจากพื้นที่ทั้งหมดเมื่อครั้งรัฐบาลมีโครงการ คจก. แต่เมื่อได้รับชัยชนะจากการต่อสู้เรียกร้องจนรัฐบาลยอมยกเลิกโครงการ คจก. โดยสิ้นเชิง ราษฎรจึงได้พากันอพยพกลับไปอยู่ในที่ดั้งเดิม เนื่องจากในระหว่างการต่อสู้เรียกร้องได้รับประสบการณ์และเรียนรู้เกี่ยวกับเทคนิคการจัดการเพื่อการอนุรักษ์พื้นที่ป่าเป็นอย่างดี เมื่อได้กลับมาที่เดิมจึงมีแผนการที่จะอนุรักษ์พื้นที่ป่าโดยรอบ พร้อมทั้งมีโครงการที่จะยกที่ทำกินของราษฎรบางคนที่อยู่ในบริเวณหุบเขาบนพื้นที่สูงจำนวน 200 ไร่ เพื่อปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติฯ เพราะที่อยู่อาศัยทั้งหมดในปัจจุบันถูกล้อมรอบด้วยอุทยานอยู่แล้ว โดยที่คณะกรรมการหมู่บ้านได้ตกลงใจที่จะกันพื้นที่รอบบริเวณหมู่บ้านที่เป็นพื้นที่ที่ต่ำกว่าที่แบ่งเอามาจากราษฎรทุกคนในหมู่บ้าน แลกเปลี่ยนกับพื้นที่ที่จะปลูกไม้ป่าเฉลิมพระเกียรติฯ โดยราษฎรที่ยอมแลกเปลี่ยนพื้นที่ของตนยอมรับแลกกับพื้นที่ที่มีขนาดเล็กกว่าเดิมมาก (ประมาณ 40 ไร่) เนื่องจากพื้นที่ในหมู่บ้านมีเหลือไม่มากนัก

ในกรณีสุดท้าย คือกรณีการล่าสัตว์ป่าในพื้นที่ที่มีการดูแลรักษาเพื่อให้เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า เช่น ในบริเวณอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง เป็นต้น จากการวิจัยภาคสนามในพื้นที่บ้านซับใต้ ตำบลพญาเย็น อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งมีหน่วยงานของสมาคมพัฒนาประชากรตั้งสำนักงานส่งเสริมให้มีการปลูกป่าที่ถูกทำลายในบริเวณอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ โดยมีลักษณะเช่นเดียวกันกับในกรณีห้วยขาแข้งที่ได้มีบุคคลจากภายนอกมาว่าจ้างราษฎรในพื้นที่ให้ทำการล่าสัตว์ที่ได้รับการคุ้มครอง โดยตั้งราคาไว้ค่อนข้างสูงสำหรับราษฎร อาทิเช่น ให้ค่าหัววัวกระทิงหัวละสามหมื่นบาท เป็นต้น ลักษณะดังกล่าวทำให้อาชีพล่าสัตว์ที่ได้รับการคุ้มครองในบริเวณพื้นที่เหล่านี้ยังคงมีต่อไป เหตุผลที่ยังไม่สามารถป้องกันได้อย่างเด็ดขาดนั้นเนื่องจากการตั้งราคาซึ่งเป็นแรงจูงใจให้ทำความผิดนั้นมีค่อนข้างสูง กรณีนี้อาจจะเปรียบได้กับการลักลอบค้ายาเสพติดที่มีผลกำไร เช่น เฮโรอีน และยาบ้า เป็นต้น อีกประการหนึ่งเป็นการสะท้อนว่าองค์กรชาวบ้านที่ดูแลรักษาป่าและสัตว์ป่ายังไม่เข้มแข็งพอ และยังอาจจะเป็นองค์กรปิดไม่เปิดให้เจ้าหน้าที่ของรัฐมาร่วมรับทราบหรือแสดงความคิดเห็น รวมทั้งอาจจะมีปัญหาด้านกำลังเจ้าหน้าที่ที่จะเข้าร่วมกิจกรรมดังกล่าว

อย่างไรก็ตามจากการกรณีตัวอย่างที่ได้ทำการศึกษาทั้งหมด ที่พิจารณาเหตุผลของการทำลายและอนุรักษ์ป่าจากมุมมองของราษฎร แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่ามีโอกาสเป็นไปได้มากที่จะให้ราษฎรที่ตั้งถิ่นฐานเป็นการถาวรอยู่บริเวณพื้นที่รอบ ๆ ป่า จะรวมตัวกันในลักษณะที่เป็นองค์กรของชาวบ้านทำการดูแลรักษาป่าที่มีอยู่แล้ว เพื่อให้พื้นที่ป่าที่มีอยู่ในปัจจุบันยังคงดำรงอยู่ไม่ลดลงต่อไป และอาจจะมีวิธีการเพิ่มพื้นที่ป่าหรือพื้นที่ใกล้เคียงกับป่า (พื้นที่สีเขียว) โดยการส่งเสริมให้ราษฎรที่อาศัยอยู่รอบบริเวณพื้นที่ดังกล่าว ปลูกไม้ยืนต้นในบริเวณพื้นที่ที่ติดกับป่า ไม่ว่าจะเป็นไม้ผลหรือไม้ที่มีค่าทางเศรษฐกิจเพื่อการใช้สอย ในฐานะที่เป็น “แนวกันชน” ในขณะเดียวกันก็ประกอบอาชีพการเกษตรในลักษณะของการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ ถ้าหากการดำเนินการในลักษณะดังกล่าวบังเกิดผลดี ราษฎรที่อยู่ในพื้นที่ไกลออกไปที่เคยมีอาชีพปลูกพืชไร่หรือพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวที่ไม่มีผลดีต่อการอนุรักษ์ เล็งเห็นประโยชน์ของการดำเนินการในลักษณะดังกล่าวและลงมือปฏิบัติตาม โอกาสที่จะทำให้พื้นที่สีเขียวหรือพื้นที่ใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติขยายตัวออกไปก็จะมีมากขึ้น ในหลายกรณี “แนวกันชน” เหล่านี้จะเป็นพื้นที่ “ป่าชุมชน” ที่อยู่นอกเขตป่าที่มีอยู่เดิม ซึ่งมีคณะกรรมการหมู่บ้านและสภาตำบลในหลายพื้นที่ดูแลรักษาอยู่แล้ว

โอกาสที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่เคยเป็นปัจจัยในทางลบในอดีตนั้นก็คือ ปัญหาเรื่องความไม่มั่นคงในการถือครองที่ดินเนื่องจากไม่มีเอกสารสิทธิที่ถูกต้องตามกฎหมาย ในอนาคตปัญหานี้จะลดน้อยลงไป เมื่อพื้นที่ป่าสงวนที่เสื่อมโทรมทั้ง

หมดในความเป็นจริง " จะต้องถูกโอนไปให้ สปก. เพื่อทำการปฏิรูปที่ดิน ความมติดคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 4 พฤษภาคม 2536 ที่ได้กล่าวมาแล้ว เป็นสิ่งที่น่าจะเกิดขึ้นในอนาคตที่ไม่ไกลเกินไปนัก¹² ปัจจัยดังกล่าวเป็นปัจจัยในทางบวกที่สำคัญที่จะช่วยให้การรวมตัวของราษฎรเป็นองค์กรชุมชนเพื่อดูแลรักษาพื้นที่ป่ามีความเป็นไปได้มากยิ่งขึ้น

จากข้อมูลทั้งหมดที่ได้นำมาพิจารณาจากแง่มุมต่าง ๆ จะเห็นได้ว่า เมื่อพิจารณาจากสภาพทางกายภาพของป่าในประเทศไทย ก็พบว่ามีความเหมาะสมที่จะให้อยู่ในความดูแลขององค์กรชุมชน ในลักษณะที่เป็นป่าชุมชนเพื่อผลประโยชน์ร่วมกับชุมชนในระยะยาวได้ และเมื่อพิจารณาจากเงื่อนไขทางสังคมโดยพิจารณาเหตุผลของการทำลายและอนุรักษ์ป่าจากมุมมองของราษฎรก็มีความเป็นไปได้สูงเช่นกัน อุปสรรคที่ยังคงมีอยู่ล้วนแต่เป็นอุปสรรคที่สามารถแก้ไขไปได้ทั้งสิ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัจจัยด้านความมั่นคงในการถือครองที่ดินอันสืบเนื่องจากปัญหากรรมสิทธิ์ในที่ดิน ก็มีแนวโน้มที่จะลดน้อยลงไปตามในอนาคตอันไม่ไกลนัก ประเด็นสำคัญที่เหลือก็คือจะมีวิธีการจัดการอย่างไรในลักษณะที่เป็นรูปธรรม และมีการดำเนินงานในลักษณะที่เป็นระบบ โดยมีการกำหนดพื้นที่เป้าหมายให้ชัดเจน โดยที่ในการพิจารณาประเด็นที่เกี่ยวข้องกันนี้ ได้มีการใช้คำว่า "พื้นที่กันชน" และ "แนวกันชน" มากพอสมควร เพื่อประกอบคำอธิบายให้เห็นภาพ จึงเป็นการสมควรที่จะนำเอาคำเหล่านี้มาอธิบายให้มีความหมายชัดเจนต่อไป

"พื้นที่กันชน" "แนวกันชน" และ "พื้นที่รอยต่อป่าที่มีต้นไม้อยู่จริง"

ในหัวข้อที่ผ่านมาได้มีการกล่าวถึง "พื้นที่ที่ราษฎรตั้งถิ่นฐานอยู่ติดกับพื้นที่ป่า" หรือราษฎรที่อาศัยอยู่ใน "บริเวณพื้นที่รอบป่า" พื้นที่เหล่านี้จะเป็นจุดตั้งต้นในการศึกษาในฐานะที่เป็น "พื้นที่ยุทธศาสตร์" ที่จะแก้ปัญหาการลดลงของพื้นที่ป่าได้ ดังนั้นใน การแก้ปัญหาโดยมุ่งความพยายามทั้งหมดไปที่พื้นที่ในลักษณะดังกล่าวทั้งหมด เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวมีอิทธิพลต่อการดำรงอยู่ของพื้นที่ป่า จึงอาจจะเรียกพื้นที่ดังกล่าวว่าเป็นเขตอิทธิพล (influence zone) ก็ได้เช่นกัน โดยที่งานวิจัยนี้จะเน้นการจัดการพื้นที่ดังกล่าวอย่างเป็นระบบ ก่อนที่จะมีการอธิบายถึงพื้นที่ยุทธศาสตร์หรือเขตอิทธิพลในอดีตได้มีความพยายามที่จะใช้เขตกันชนหรือพื้นที่กันชน (buffer zone) เพื่อให้ทำหน้าที่ดังกล่าว

ในการจัดสัมมนาเรื่อง "การจัดการเขตกันชนในประเทศไทย" โดยศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ระหว่างวันที่ 10-11 กรกฎาคม 2536 ได้ให้ความหมายของเขตกันชนดังนี้

เขตกันชน ใช้ในความหมายทั่วไป หมายถึงเขตหรือพื้นที่ใด ๆ ที่อยู่ติดกับหรือข้างเคียงกับพื้นที่อนุรักษ์ ซึ่งมีการดำเนินการกิจกรรมใด ๆ แล้ว อาจจะส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่อนุรักษ์ โดยมีพื้นที่อนุรักษ์ในที่นี้ หมายถึงพื้นที่ป่าที่แนวการคุ้มครองธรรมชาติ วัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิม และความหลากหลายทางชีวภาพของพืชและสัตว์ ส่วนความหมายเขตกันชนในที่เฉพาะส่วน เนื่องจากเขตกันชนแต่ละแห่งมีสภาพภูมิประเทศ สภาพทางเศรษฐกิจสังคม และสภาพแวดล้อมอื่น ๆ แตกต่างกันไป จึงอาจให้คำจำกัดความเขตกันชนแตกต่างกันไปจากคำจำกัดความตามความหมายข้างต้นที่กำหนดสำหรับใช้ทั่วไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความรู้และความเข้าใจของประชาชนในท้องถิ่น ในส่วนท้องถิ่นนี้เองที่ความหมายของคำว่า เขตกันชน อาจจะมีมีความหมายแตกต่างกันไป ตามการตีความของแต่ละคนซึ่งอาจจะก่อให้เกิด

¹¹ พิจารณาประกอบจากตัวเลขพื้นที่ป่าอนุรักษ์ในปัจจุบันเปรียบเทียบกับพื้นที่ป่าทั้งหมดที่เหลืออยู่ซึ่งชี้ให้เห็นว่าพื้นที่ป่าที่เหลืออยู่ทั้งหมดน่าจะเป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ทั้งหมดแล้ว ดังนั้นพื้นที่ป่าสงวนที่เหลืออยู่น่าจะเป็นพื้นที่ป่าสงวนที่เสื่อมโทรมทั้งหมด

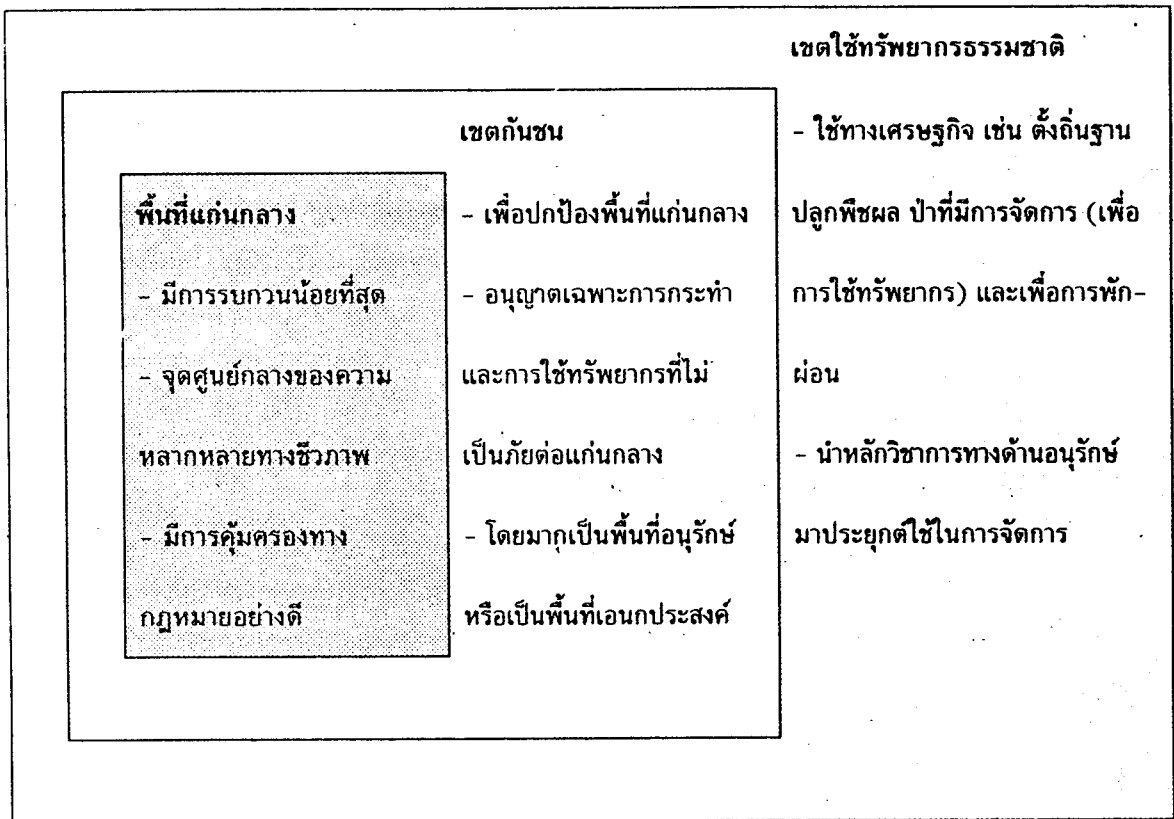
¹² เนื่องจากในยุครัฐบาลชวน หลีกภัย ได้มีการเร่งให้ออกเอกสารสิทธิ์ทั้งหมดภายในระยะเวลา 5 ปี แต่เนื่องจากภายหลังมีปัญหาอันเกิดจากการรีบเร่งออกเอกสารสิทธิ์ การดำเนินการดังกล่าว จึงชะงักงัน แต่การดำเนินการออกเอกสารสิทธิ์ทั้งหมดได้ภายในปี 2543

ความสับสนได้ อันเป็นประเด็นที่จะนำมาซึ่งการถกเถียง เนื่องจากต่างคนต่างให้ความหมาย ต่างกัน สำหรับคำว่า “เขตกันชน” หรือ พื้นที่กันชนเหมือนกัน

เพื่อใช้แนวความคิดดังกล่าวมาแสดงให้เห็นเป็นรูปธรรมมากขึ้น Gilmour and Blockhus (1993) ได้แสดงไว้เป็นภาพง่าย ๆ ดังนี้

ภาพที่ 2

เขตกันชนตามแนวคิดของ Gilmour and Blockhus

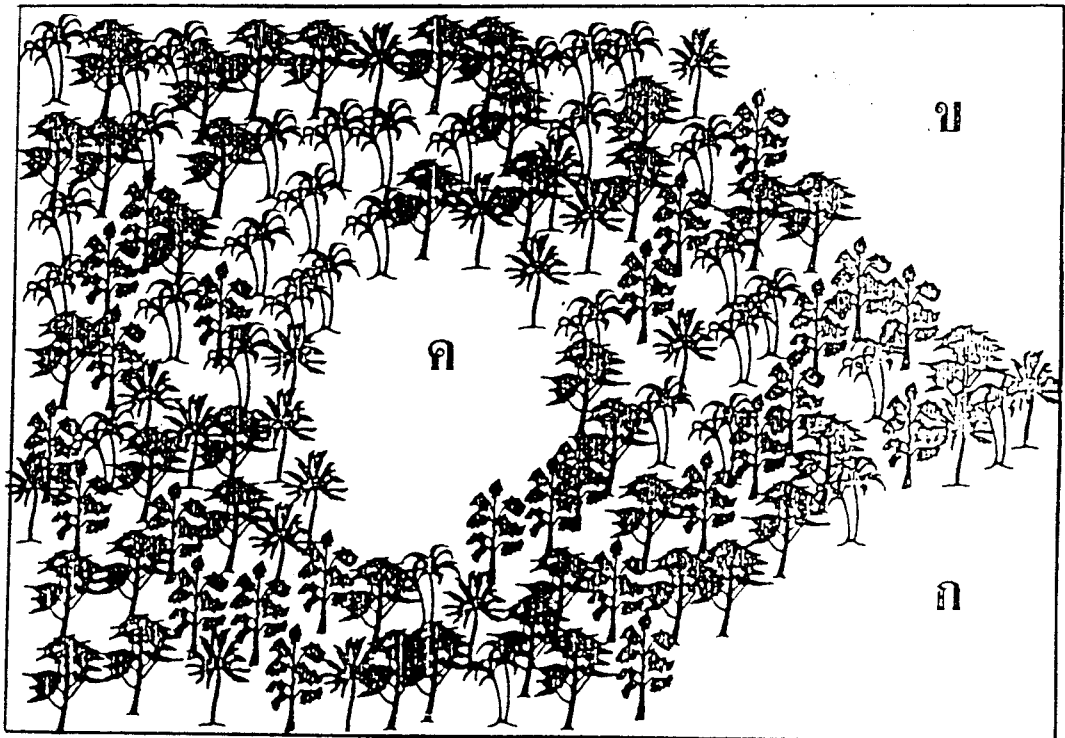
ประเด็นที่ต้องการชี้ให้เห็นตามความหมายนี้ก็คือ เขตกันชน คือ “แถบของพื้นที่” ที่ตั้งอยู่ระหว่างพื้นที่แกนกลาง กับเขตใช้ทรัพยากรธรรมชาติตามปกติ โดยที่ภายในเขตกันชนหรือภายใน “แถบของพื้นที่” ดังกล่าว ราษฎรไม่สามารถเข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่ได้ แต่สามารถดำเนินกิจกรรมได้ในลักษณะเป็นการใช้ทรัพยากรที่ไม่เป็นภัยต่อแกนกลาง และอาจจะเป็นพื้นที่อนุรักษ์ คือ ผู้ที่สิทธิเข้าถึงพื้นที่ดังกล่าวจะจำกัดอยู่ในเฉพาะบุคคลที่ได้รับอนุญาตจำนวนไม่มาก การมีเขตกันชนดังกล่าวก็เพื่อเน้นความสำคัญของพื้นที่แกนกลาง เป็นการป้องกันมิให้อุทกภัยกรุกเข้าไปใช้ประโยชน์ ซึ่งอาจจะก่อให้เกิดความเสียหายแก่สิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ในพื้นที่แกนกลางซึ่งอาจจะถือว่า อยู่ในสภาพที่เปราะบางและอ่อนไหว (sensitive) ต่อการถูกทำลายหรือแปรเปลี่ยนไปจากสภาพธรรมชาติที่ต้องการจะรักษาไว้ได้ง่าย กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เขตกันชน ก็คือ กำแพงหรือแนวรั้ว ที่จะช่วย

ป้องกันสมบัติร่วมกันของคนในบริเวณพื้นที่ที่อยู่ตรงกลาง คำถามที่เกี่ยวข้องกันก็คือ กำแพงหรือแนวรั้วนี้จำเป็นต้องมีความแข็งแรงมั่นคงมากน้อยเพียงใดและจะต้องใช้พื้นที่มากน้อยเพียงใด ถ้าหากเพียงแต่จะใช้แบ่งเขตระหว่างพื้นที่แก่งกลางกับเขตใช้ทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้น “แถบของพื้นที่” ดังกล่าวก็อาจจะไม่มีความหมายมากนัก ทำหน้าที่คล้ายๆ กับแนวรั้วที่แบ่งอาณาเขต ซึ่งอาจจะเรียกว่าง่าย ๆ ว่า “แนวกันชน” ก็ได้ แต่ถ้าหากจำเป็นต้องมีความหนาแน่นเพื่อให้มั่นใจว่าสามารถจะป้องกันอันตรายได้จริง “แถบของพื้นที่” ดังกล่าวก็อาจจะกลายเป็นแถบใหญ่ ซึ่งก็อาจจะเรียกว่า “เขตกันชน” หรือ “พื้นที่กันชน” ในบางกรณีเขตดังกล่าวอาจจะมีการแบ่งแยกโดยสภาพภูมิศาสตร์หรือสิ่งก่อสร้างโดยฝีมือมนุษย์อยู่แล้ว เช่น มีหน้าผาหรือ ลำธารน้ำ ไปจนถึงสายน้ำขนาดเล็กและขนาดกลาง หรือมีถนนหรือรั้วกันโดยรอบ มีการขุดคลองโดยรอบพื้นที่แก่งกลางหรือพื้นที่อนุรักษ์ออกจากเขตการใช้ทรัพยากรธรรมชาติตามปกติอยู่แล้ว ตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ หรือสิ่งก่อสร้างโดยฝีมือมนุษย์ ก็อาจจะอนุโลมใช้เป็น “พื้นที่กันชน” หรือ “แนวกันชน” ได้แล้วแต่ความหนาบางของ “แถบพื้นที่” ดังกล่าว

ประเด็นต่อไปนี้อาจจะเป็นปัญหาก็คือ พื้นที่แก่งกลางหรือพื้นที่อนุรักษ์เอง อาจจะไม่มีความปลอดภัยพื้นที่ทั้งหมดดังที่ได้แสดงในภาพข้างล่างนี้ โดยอาจจะมีความเสี่ยงที่หายไปในลักษณะที่เป็นป่าหญ้า หรือการเข้าไปตั้งถิ่นฐานของราษฎรอยู่ก่อนแล้วที่จะมีการประกาศเป็นป่าอนุรักษ์ หรืออาจจะไม่มีป่าปกคลุมพื้นที่ซึ่งก็อาจจะเป็นเพราะมีการเข้าไปครอบครองพื้นที่ดังกล่าว เพื่อเปลี่ยนเป็นพื้นที่ทำการเกษตร ก่อนหน้าหรือภายหลังจากที่มีการประกาศพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่อนุรักษ์ไปแล้ว

ภาพที่ 3

แสดงพื้นที่แก่งกลางหรือพื้นที่อนุรักษ์ที่มีป่าปกคลุมไม่เต็มพื้นที่

โดยที่ในสภาพจากภาพข้างบนนี้คือ ในพื้นที่ที่สืบทอดผืนผาคือพื้นที่ที่ได้กำหนดลงบนแผนที่ว่าเป็นพื้นที่แก่งกลางหรือพื้นที่ป่าอนุรักษ์ แต่ไปความเป็นจริง พื้นที่ (ก) (ข) และ (ค) คือพื้นที่ที่ไม่มีต้นไม้ปกคลุมอยู่แล้ว ประเด็นที่ควรพิจารณา ก็คือจะเอาเฉพาะพื้นที่ที่มีเนื้อที่ป่าปกคลุมหรือจะเอาพื้นที่ทั้งหมดที่ขีดวงเอาไว้ในแผนที่ ลักษณะดังกล่าวเป็นลักษณะที่เป็น

จริงอยู่ในปัจจุบันของพื้นที่ป่าอนุรักษ์ทุกพื้นที่ทั่วประเทศไทย อันเป็นที่มาของโครงการการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติฯ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในพื้นที่ (ก) (ข) และ (ค) ที่แสดงไว้ในภาพ

ลักษณะดังกล่าวจะต้องเริ่มพิจารณาจากความเป็นจริง กล่าวคือ การที่พื้นที่ป่าหมดไปถ้าหากไม่ใช่เป็นเพราะสาเหตุตามธรรมชาติ เช่น น้ำท่วมขังอยู่นานหรือแผ่นดินถล่ม ถ้าให้เวลาพอสมควรสภาพป่าก็อาจจะฟื้นตัวกลับมาได้เอง การที่พื้นที่ไม่มีป่าปกคลุมอยู่ก็เป็นเพราะมีราษฎรเข้าไปใช้พื้นที่เหล่านั้นทำประโยชน์อย่างอื่นนั่นเอง ดังนั้นจึงต้องยอมรับความจริงว่าพื้นที่ที่ไม่มีป่าปกคลุมทั้ง ๆ ที่เป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ก็เนื่องมาจากมีราษฎรเข้าไปใช้พื้นที่เหล่านั้นเป็นที่ประกอบอาชีพ ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ (ก) หรือ (ข) หรือ แม้กระทั่งพื้นที่ (ค) ในกรณีดังกล่าวคำถามที่ควรจะมีคำตอบให้ชัดเจนก็คือ ในกรณีเหล่านี้สมควรที่จะอพยพโยกย้ายราษฎรออกจากพื้นที่หรือไม่ ทั้งนี้ถ้าหากจะยึดหลักการพื้นที่ป่าอนุรักษ์อย่างเคร่งครัด ตามตัวบทกฎหมายจะต้องมีการอพยพราษฎรทั้งหมดออก แต่การจะพิจารณาย้ายราษฎรออกจากพื้นที่มีประเด็นที่สำคัญว่า การอาศัยอยู่ในพื้นที่ถูกต้องตามกฎหมายหรือไม่เป็นประการแรก ซึ่งก็จะมีปัญหาในเรื่องการพิสูจน์ข้อเท็จจริงมากมายว่า คนอยู่มาก่อนประกาศเป็นป่าอนุรักษ์หรือคนอพยพเข้ามาภายหลัง นอกจากนั้นในกรณีของการอพยพคนออกจากพื้นที่ไม่ว่าในกรณีใด ๆ รวมทั้งกรณีพิสูจน์ได้แน่ชัดว่าผู้เข้ามาใช้พื้นที่นั้นทำผิดกฎหมายคือ เข้ามาตั้งถิ่นฐานภายหลังจากพื้นที่ดังกล่าวได้ถูกประกาศเป็นพื้นที่ป่าสงวน ก็ยังมีหลักเกณฑ์อีกข้อหนึ่งที่จะต้องพิจารณาประกอบคือหลักเมตตาธรรมซึ่งจะต้องพิสูจน์ต่อไปว่าราษฎรเหล่านั้นมีทำกินอยู่ที่แห่งอื่นหรือไม่ ถ้าหากไม่มีก็สมควรจะต้องจัดหาพื้นที่แห่งใหม่ให้คนเหล่านั้นได้มีที่ไป ซึ่งในความเป็นจริง “พื้นที่แห่งใหม่” ก็มักจะไม่มี เนื่องจากทุกพื้นที่ที่มีผู้จับจองอยู่เต็มไปหมดแล้ว ยกเว้นจะสามารถจัดสรรที่ดินที่ถูกทิ้งว่างเปล่าเอาไว้เพื่อการเก็งกำไร โดยการปฏิรูปที่ดินตามความหมายที่แท้จริง หรือการใช้มาตรการทางภาษีเพื่อทำให้การถือครองที่ดินในลักษณะดังกล่าวมีต้นทุนสูงจนเกินไป มิฉะนั้นถ้าหากจะหา “ที่แห่งใหม่” ให้ได้จริง ๆ ก็คือ ต้องไปทำลายพื้นที่ป่าที่จุดอื่นต่อไปอีก ซึ่งก็เท่ากับว่าไม่ได้พื้นที่ป่าเพิ่มขึ้นแต่อย่างใด ทั้งยังก่อให้เกิดปัญหาทั้งฝ่ายเจ้าหน้าที่และราษฎรที่เกี่ยวข้องที่จะเกิดความรู้สึกบาดเจ็บทาง ขณะเดียวกับเจ้าหน้าที่ก็จะมีภาระหน้าที่มากขึ้นในขณะที่ราษฎรก็จะต้องเดือดร้อนจากการขนย้ายและตั้งถิ่นฐานใหม่

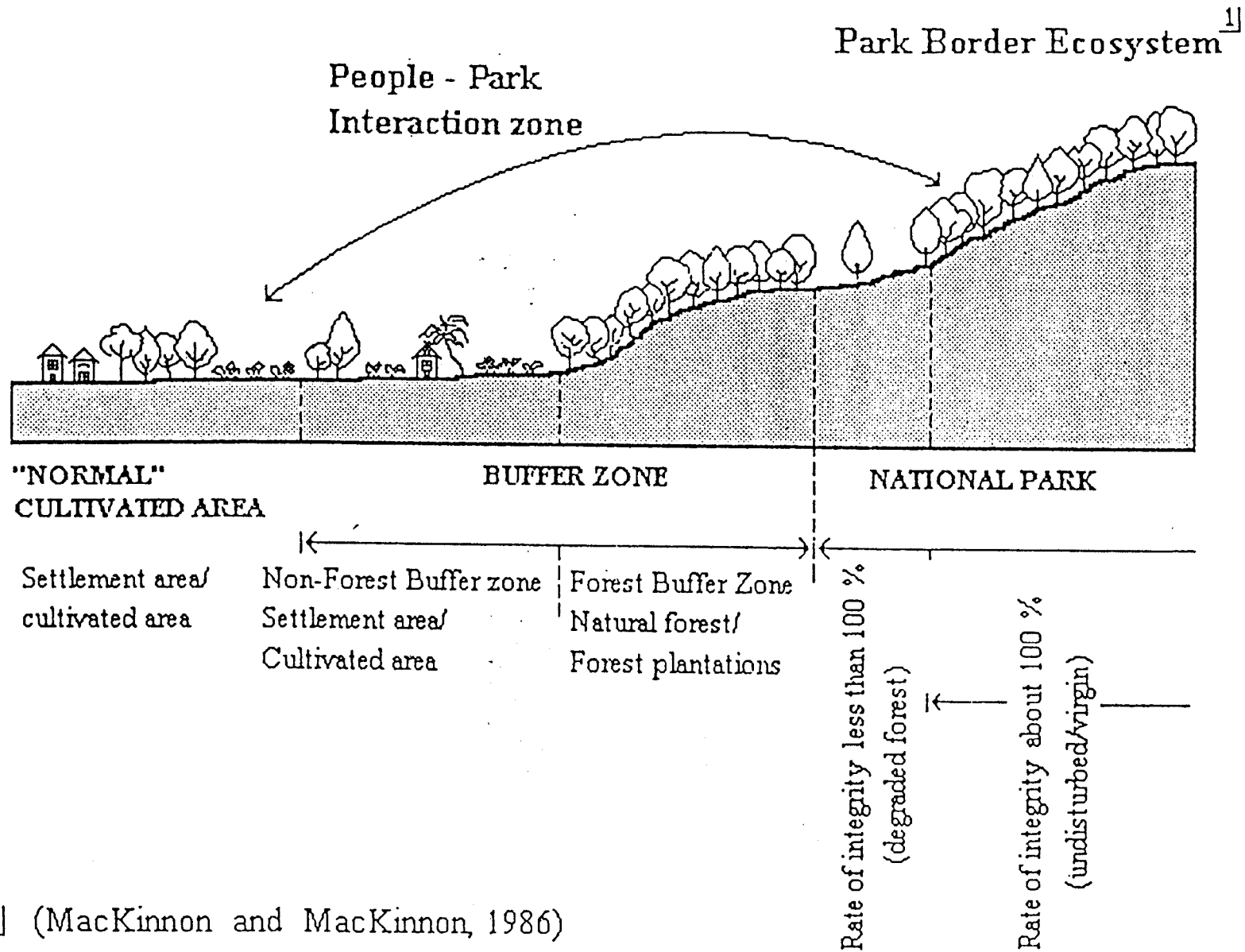
ดังนั้นจากสภาพข้อเท็จจริงในปัจจุบันข้อยุติที่เป็นการดีที่สุดสำหรับทุกฝ่ายก็คือ ยอมรับสภาพความเป็นจริงว่าพื้นที่ป่าอนุรักษ์ที่เหลืออยู่จริง ๆ นั้น คือ พื้นที่ทั้งหมดในรูปสี่เหลี่ยม หักพื้นที่ (ก) พื้นที่ (ข) และ พื้นที่ (ค) ออกมาจากพื้นที่ดังกล่าว โดยพยายามส่งเสริมให้ราษฎรตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่เดิม ในลักษณะช่วยอนุรักษ์พื้นที่ที่เหลือเอาไว้ให้มากที่สุด ซึ่งน่าจะเป็นแนวทางที่เป็นไปได้จริงมากกว่า ถึงแม้ข้อเสนอดังกล่าวจะมีข้อโต้แย้งได้มากในขณะนี้ แต่ทางเลือกอื่น ๆ ที่จะก่อให้เกิดปัญหาน้อยกว่านี้ ยังไม่มีผู้ใดสามารถจะยืนยันได้

ก่อนที่จะผ่านประเด็นนี้ไป มีกรณียกเว้นที่น่าสนใจควรแก่การพิจารณาก็คือ ในกรณีที่พื้นที่ป่าอนุรักษ์มิได้ถูกปกคลุมด้วยไม้ยืนต้นแต่เป็นป่าหญ้าแทน จะเป็นเพราะสภาพพื้นดินไม่อุดมสมบูรณ์เพราะมีหน้าดินบาง หรือต้นไม้ใหญ่ไม่ขึ้นหรือเติบโตโดยอาจจะเกิดจากถูกไฟป่าเป็นประจำ จึงมีปัญหาว่าควรจะมีการจัดการอย่างไร ในกรณีที่มีปัญหาเช่นว่านั้น การที่มีคนเข้าไปอยู่ในพื้นที่ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ จะช่วยให้ป่าฟื้นตัวได้ดังเช่นตัวอย่างการเลี้ยงวัวของราษฎรในป่าหญ้าในบริเวณอุทยานภูหินร่องกล้าที่ได้ยกมาแล้ว กรณีเช่นนี้มีประเด็นว่าควรจะให้ราษฎรเข้ามามีส่วนร่วมอนุรักษ์พื้นที่ป่าด้วยหรือไม่ ขณะเดียวกันก็มีประเด็นที่ว่า สัตว์ป่าที่มีอยู่ตามธรรมชาติก็ย่อมต้องการพื้นที่ป่าหญ้า เป็นแหล่งอาหาร เช่น กระต่าย เก้ง กวาง วัวแดง และวัวกระทิง เป็นต้น การที่ไม่มีทุ่งหญ้าจะทำให้สัตว์เหล่านั้นประสบปัญหาในเรื่องแหล่งอาหาร ข้อยุติในเรื่องนี้น่าจะเป็นได้ว่า ถ้าหากบริเวณป่าหญ้านั้นเป็นป่าธรรมชาติที่เกิดจากสภาพภูมิศาสตร์ ประกอบกับเป็นพื้นที่แก่งกลางที่มนุษย์ไม่เคยเข้าไปเกี่ยวข้องมากนัก รวมทั้งมีสัตว์ป่าที่ใช้พื้นที่เหล่านั้นเป็นแหล่งอาหารจริง ก็ควรจะปล่อยให้อยู่ตามสภาพ

ธรรมชาติ แต่ถ้าหากมิได้เป็นไปตามธรรมชาติที่มีอยู่เดิมแต่เกิดจากฝีมือมนุษย์เป็นผู้ทำลายพื้นที่ป่า ก็ชอบที่มนุษย์จะช่วยฟื้นฟูพื้นที่ดังกล่าวในลักษณะ “คนอยู่ร่วมกับป่า” ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

เมื่อได้ข้อสรุปว่าควรจะยอมรับความเป็นจริงว่าพื้นที่ป่าอนุรักษ์ความตามเป็นจริงมีเท่าใด ในฐานะที่เป็นแนวคิดสำหรับงานวิจัยนี้เท่านั้น (working concept) โดยไม่มีการอพยพราษฎรออกไปจากพื้นที่ที่ได้ตั้งถิ่นฐานอยู่แล้ว แต่หันกลับมาปรับแก้ไขแรงจูงใจทั้งในทางบวกและทางลบเพื่อให้ราษฎรเหล่านั้นเป็นผู้อนุรักษ์ป่าแทน ซึ่งจะได้พิจารณาต่อไป ก่อนที่จะพิจารณาถึงประเด็นดังกล่าว จะนำเอาความหมายของพื้นที่กันชนตามแนวคิดในรายงานของ MIDAS มาเสนอ เพื่อความครอบคลุมประเด็นที่เกี่ยวข้องในทุกกรณี โดยจะพิจารณาจากข้อเสนอของ MIDAS ก่อน แล้วจะเสนอแนวคิดของงานวิจัยฉบับนี้

ในรายงานของ MIDAS ได้เสนอแนวความคิดเขตกันชนที่เป็นรูปธรรมไว้ดังภาพต่อไปนี้

^{1]} (MacKinnon and MacKinnon, 1986)

โดยมีคำอธิบายเกี่ยวกับที่ตั้งของพื้นที่กันชนดังต่อไปนี้

พื้นที่กันชนนั้น ควรจะล้อมรอบพื้นที่คุ้มครอง (protected area) ถ้าหากพื้นที่คุ้มครองประกอบด้วย อุทยานและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าหลายผืนติดต่อกัน พื้นที่กันชนจะต้องล้อมรอบกลุ่มพื้นที่ป่าทั้งหมด และเพื่อเหตุผลในทางชีววิทยา พื้นที่กันชนอนุรักษ์ (conservation buffer zone) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในกรณีพื้นที่กันชนรอบเขตพื้นที่ทุ่งใหญ่นเรศวรและห้วยขาแข้ง จะต้องรวมพื้นดิน (หรือพื้นน้ำ ในกรณีที่พื้นที่เป็นเขตรักษาพันธุ์น้ำ) อย่างน้อย 5 กิโลเมตร จากเส้นเขตป่า ซึ่งประกอบด้วยสองส่วน พื้นที่กันชนชั้นใน ในรัศมี 2 กิโลเมตรที่ติดต่อกับเขตพื้นที่คุ้มครอง ซึ่งจะต้องไม่มีมนุษย์เข้าไปอาศัยอยู่ แต่อาจจะให้เข้าไปทำประโยชน์ได้ในลักษณะจำกัด และในส่วนพื้นที่กันชนชั้นนอก จะมีการเข้มงวดกับการจัดการใช้ที่ดินจะยอมให้มนุษย์เข้าไปอาศัยอยู่ได้ ความหมายในกรณีนี้ก็ควรจะไม่นิยามให้ สปก. นำที่ดินบริเวณพื้นที่เขตกันชนชั้นในไปออกเอกสารสิทธิ์ (MIDAS (d), 1993)

จากภาพที่ 4 จะเห็นได้ว่า พื้นที่ของอุทยานแห่งชาตินั้น มิได้พิจารณาจากจุดที่มีพื้นที่ป่าครอบคลุมทั้งหมดจริง เพราะมีบางส่วนของพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม ในตัวอย่างของภาพที่แสดงไว้โดยต้นไม้ต้นเดียว ทางด้านขวามือของภาพ ซึ่งต่อมาจากพื้นที่อุทยานที่มีต้นไม้ขึ้นอย่างหนาแน่น ส่วนในพื้นที่กันชนจะมีการแบ่งเป็นสองส่วนดังกล่าวคือ 2 กิโลเมตรห่างจากแนวเขตอุทยานจะปล่อยให้ป่าขึ้นตามธรรมชาติหรือเป็นสวนไม้ยืนต้น ซึ่งถือว่าเป็นเขตชั้นในห้ามเข้าไปอยู่อาศัยในบริเวณดังกล่าว อีกส่วนหนึ่งคือส่วนที่มีไร่คือพื้นที่กันชนชั้นนอกในระยะ 3 กิโลเมตรต่อมา ซึ่งไม่ถือว่าเป็นป่า สามารถตั้งถิ่นฐานและทำการเพาะปลูกในลักษณะการเกษตรอนุรักษ์ได้ เลยออกไปจะเป็นพื้นที่ตามปกติ

ส่วนในรายงานวิจัยนี้ยังคงยึดพื้นที่ที่ติดต่อกับพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ที่มีต้นไม้ขึ้นอยู่จริงในรัศมี 5 กิโลเมตร ในฐานะที่เป็นพื้นที่เป้าหมาย หรือ พื้นที่ยุทธศาสตร์ ชั้นแรกโดยที่ความพยายามในการรักษาพื้นที่ป่าทั้งหมดของรัฐทั่วประเทศจะต้องมุ่งเน้นไปที่จุดนี้ ทั้งนี้จะต้องคำนึงถึงข้อเท็จจริงประกอบว่า พื้นที่ดังกล่าวยังคงเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ หรือพื้นที่ในความดูแลของสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมหรือไม่ เพราะในภายหลังจะมีประเด็นในเรื่อง สถานภาพของกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลเข้ามาพิจารณาประกอบด้วย พื้นที่ดังกล่าวไม่มีความหมายเหมือนกับงานของ MIDAS ที่กำหนด พื้นที่ในรัศมี 2 กิโลเมตร จากแนวเขตอุทยานเป็นพื้นที่กันชนอนุรักษ์ ความแตกต่างที่สำคัญคงจะอยู่ตรงจุดที่ว่ามีความจำเป็นหรือไม่ที่จะกันพื้นที่ในรัศมี 2 กิโลเมตร สำหรับเป็นเขตกันชนอนุรักษ์ จากการสอบถามความเห็นของ นายชัชวาลย์ พิศดำชา อธิบดีผู้ว่าราชการเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง ได้ให้ความเห็นว่า พื้นที่ดังกล่าวจะจัดทำเป็นเขตป่าชุมชนอนุรักษ์กล่าวคือ ชุมชนที่อยู่ติดกับพื้นที่ป่าดังกล่าวจะช่วยป้องกันดูแลรักษาพื้นที่ และจะได้รับประโยชน์จากการหาของป่า เช่น เห็ด และไม้ยืนต้นรวมทั้งสมุนไพรในบริเวณนั้นด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพียงแค่ปริมาณเห็ดเพียงอย่างเดียว ก็มีมูลค่าทางเศรษฐกิจมากมาย ในกรณีของห้วยขาแข้งอาจจะไม่มีปัญหามากนัก เพราะในปัจจุบันมีหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในรัศมีห่างจากเขตอุทยานไม่เกิน 2 กิโลเมตรนั้น ตามที่ได้แสดงไว้ในแผนที่ของอุทยานมีเพียง 8 แห่ง ประกอบด้วย บ้านเขาเขียว บ้านเขาไม้นวล บ้านชุมตาคลี-เขาแม่ปุย บ้านเสาธง บ้านห้วยสาย บ้านไซเบอร์ บ้านกะเพนคลี บ้านลำขาแข้ง จากจำนวนทั้งสิ้น 25 บ้าน โดยทางอุทยานมีความเชื่อมั่นว่าจะเจรจาให้ราษฎรเหล่านั้นอพยพออกมายืนอยู่ในพื้นที่รองรับได้ ซึ่งถ้าเป็นความสมัครใจของราษฎรในกรณีนี้ก็ไม่น่าจะมีปัญหาอะไร กรณีดังกล่าวจึงน่าจะเป็นกรณียกเว้นมากกว่าจะเป็นกรณีโดยทั่วไป เพราะตามปกตินั้น การตั้งถิ่นฐานของราษฎรรอบพื้นที่ป่าในพื้นที่อื่น ๆ จะหนาแน่นกว่าบริเวณเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้งเป็นอันมาก

ในส่วนของงานวิจัยนี้ไม่ต้องการจะใช้พื้นที่กันชนอนุรักษ์ (รัศมี 2 กิโลเมตรจากแนวเขตป่า) เป็นบรรทัดฐาน เช่น ในกรณีของห้วยขาแข้ง เพราะในข้อเท็จจริงกรณีของห้วยขาแข้งน่าจะเป็นกรณียกเว้นที่มีราษฎรอยู่ติดกับพื้นที่ป่าไม่มาก เหมือนกรณีพื้นที่ป่าทั่ว ๆ ไปในประเทศไทย แต่ขณะเดียวกันก็เห็นความสำคัญของการมีพื้นที่สำหรับปลูกไม้ยืนต้นที่ติดกับพื้นที่ป่าจำนวนหนึ่งตามความสมัครใจของราษฎรที่ครอบครองพื้นที่เหล่านั้น ซึ่งจำเป็นจะต้องปรับให้เหมาะสมกับสภาพเศรษฐกิจของครอบครัวในการ ประกอบอาชีพ ประกอบกับเนื้อที่ทั้งหมดที่ราษฎรได้รับตามเอกสารสิทธิ์ รวมทั้งสภาพภูมิศาสตร์ที่เป็นจริงเป็นสำคัญ พื้นที่ในลักษณะดังกล่าวซึ่งน่าจะเรียกว่า “แนวกันชน” มากกว่า “พื้นที่กันชน” เพราะจะมี “แถบความกว้าง” ของพื้นที่น้อยกว่าข้อเสนอ “พื้นที่กันชนอนุรักษ์” (ในรัศมีจากแนวเขตวนอุทยาน 2 กิโลเมตร) เป็นอันมาก

ความแตกต่างที่สำคัญอีกประการหนึ่งของความหมายพื้นที่กันชนในงานวิจัยนี้ที่ได้กล่าวถึงข้างแล้ว แต่ต้องการเน้นให้ชัดอีกครั้งหนึ่งก็คือ แทนที่จะยึดแนวเขตอุทยานตามที่ปรากฏในแผนที่ งานวิจัยจะยึดพื้นที่ป่าที่เหลืออยู่จริงเป็นแนวเขตอุทยาน โดยสรุป ข้อแตกต่างความหมายพื้นที่กันชนในงานวิจัยนี้กับของ MIDAS มีอยู่ 3 ประการ

1. “แถบพื้นที่กันชนอนุรักษ์” จะไม่มีความแน่นอนตายตัวขึ้นอยู่กับว่าพื้นที่ที่ติดอยู่กับอุทยานนั้นคืออะไร ถ้าหากพื้นที่ดังกล่าวเป็น “ป่าชุมชน” ที่อยู่นอกพื้นที่อุทยานและมีพื้นที่กว้างกว่า 2 กิโลเมตร ก็สามารถทำหน้าที่เป็น “แถบกันชนอนุรักษ์” ได้ดี แต่ถ้าหากเป็นพื้นที่กรรมสิทธิ์ในการถือครองของราษฎรแต่ละครอบครัว “แถบกันชนอนุรักษ์” ดังกล่าวอาจจะแคบลง ขึ้นอยู่กับความสมัครใจของราษฎร ซึ่งจะมีองค์ประกอบในการพิจารณา ประกอบด้วยขนาดของพื้นที่ที่ถือครองตามความจำเป็นในทางเศรษฐกิจของครอบครัวและลักษณะทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่นั้น ซึ่งโดยปกติสามารถคาดได้ล่วงหน้าว่า “แถบพื้นที่” ดังกล่าวจะแคบมาก ซึ่งจะมีลักษณะเป็นเพียง “แนวกันชน” มากกว่า

2. การพิจารณาเขตป่า พิจารณาจากจุดที่มั่นคงไม่ปกคลุมอยู่จริง มิใช่เป็นแนวเขตที่กำหนดบนแผนที่เพราะการใช้เส้นแนวเขตบนแผนที่มักจะมีปัญหาขัดแย้งกันอยู่เสมอ

3. “พื้นที่กันชน” ในรัศมี 5 กิโลเมตรจากแนวเขตอุทยาน จะไม่เป็นพื้นที่ที่แน่นอนตายตัวตลอดไป แต่จะเคลื่อนย้ายได้ในฐานะที่เป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ในการจัดการ และข้อเท็จจริงในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินว่าเป็นที่ดินส่วนบุคคลหรือไม่ ในกรณีที่สามารถจัดการทุกอย่างได้ดีในพื้นที่ในรัศมี 5 กิโลเมตรแรกอาจจะมีการขยายออกมาในพื้นที่อีก 5 กิโลเมตร เริ่มจากขอบของพื้นที่เดิม

สำหรับเหตุผลในข้อที่ (1) และ (2) ก็เพื่อที่จะลดปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ ที่ไม่จำเป็นลงเสีย โดยน่าจะแสวงหาความร่วมมือจากราษฎรในทางบวก ที่จะช่วยกันดูแลรักษาพื้นที่ป่า แทนที่จะเป็นความขัดแย้งตั้งแต่เริ่มต้น โดยพิจารณาจากข้อเท็จจริงอันก่อให้เกิดปัญหาอันสืบเนื่องมาตั้งแต่ต้นนโยบายการจัดการพื้นที่เพื่อธุรกิจของธุรกิจเอกชนอันเป็นผลจากนโยบายป่าไม้แห่งชาติ 2528 และต่อมาเกิดเป็นความขัดแย้งอย่างรุนแรงและในโครงการ คจก. บทเรียนจากประสบการณ์ดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า การแสวงหาความร่วมมือในทางบวกจากราษฎรน่าจะมีผลดีต่องานอนุรักษ์พื้นที่ป่ามากกว่าความขัดแย้ง เพราะในที่สุดแล้วการจะสามารถอนุรักษ์พื้นที่ป่าเอาไว้จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือเป็นอย่างดีจากราษฎรในพื้นที่ในที่สุดนั่นเอง

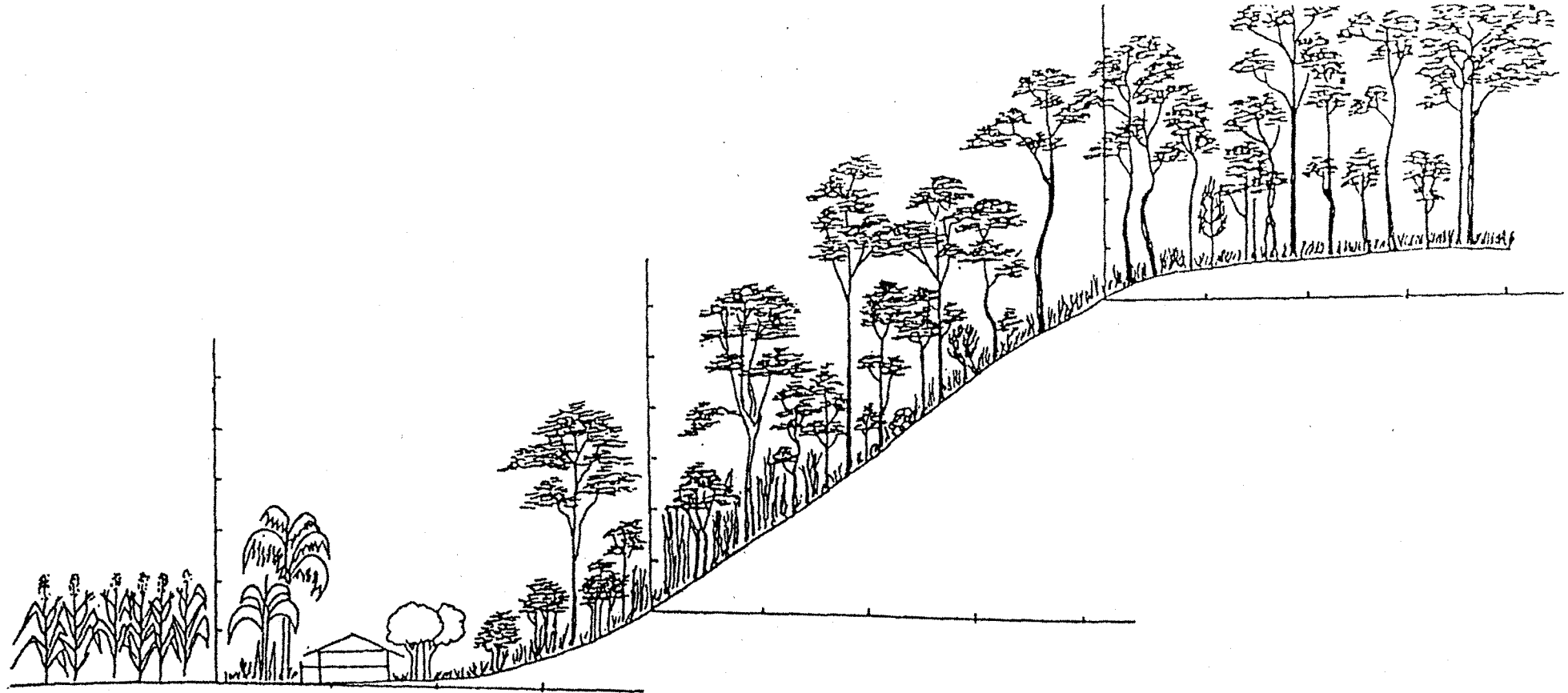
ส่วนข้อที่สามสุดท้ายนั้นได้พิจารณาการดำเนินงานในลักษณะที่เป็นพลวัตรไม่ใช่ลักษณะภาพนิ่ง ดังนั้นถ้าหากทำงานได้สำเร็จในพื้นที่รัศมี 5 กิโลเมตรแรกห่างจากพื้นที่ป่า ก็ควรดำเนินการในลักษณะเดียวกันต่อไปในพื้นที่ที่ห่างออกมา ความหมายของ “พื้นที่กันชน” ของงานวิจัยนี้จึงเป็น “พื้นที่ยุทธศาสตร์เพื่อการจัดการอนุรักษ์” มากกว่าการเป็น “พื้นที่ทาง

ภูมิศาสตร์ หรือมีแนวโน้มไปในทางนั้นตามความหมายของ MIDAS ซึ่งมุ่งเน้นประเด็นทางเทคนิคเป็นหลัก ความคิดดังกล่าวที่ใช้ในงานวิจัยนี้อาจจะแสดงด้วยภาพดังนี้

โดยที่ภาพดังกล่าวได้รับการเอื้อเฟื้อจาก ดร.อัศนีย์ รัตนมาลัย องค์กรพัฒนาชนบทเซฟเดอะчилเดรน สหรัฐอเมริกา

ภาพที่ 5

ภาพตัดขวางแสดงแนวกันชนที่ควรจะเป็นไปตามธรรมชาติ

การสร้างสภาวะแวดล้อมและผลกระทบทางบวกเพื่อให้เกิดแรงจูงใจในการรักษาป่าของราษฎร

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วว่า การที่จะทำให้กฎหมายที่จะใช้ในการป้องกันรักษาพื้นป่ามีความศักดิ์สิทธิ์นั้น จำเป็นต้องสร้างสภาวะแวดล้อมในการที่จะช่วยทำให้กฎหมายมีผลในการปฏิบัติได้อย่างแท้จริง การที่จะทำให้เกิดสถานการณ์ในลักษณะเช่นนั้นได้ก็คือ ราษฎรที่อาศัยอยู่ใน “พื้นที่กันชน” ตามความหมายของงานวิจัยนี้ช่วยกันดูแลรักษาป่าและพื้นที่ป่าด้วยตนเอง ถ้าหากเป็นการเกินกำลังของราษฎรที่จะจัดการได้เองไม่ว่าจะเป็นในด้านกำลังทรัพย์หรืออุปกรณ์เครื่องใช้ต่างๆ ก็ควรจะได้รับ ความสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง แต่ถ้าเกินขีดความสามารถในการปฏิบัติหน้าที่ได้ตามที่คาดหวัง เจ้าหน้าที่ของรัฐที่มีอำนาจหน้าที่โดยตรงจำเป็นที่จะต้องใช้กำลังเจ้าหน้าที่พร้อมด้วยอำนาจหน้าที่ที่มีอยู่เข้าช่วยจัดการแก้ไข

ประเด็นที่สำคัญที่ควรพิจารณาก็คือ ทำอย่างไรจึงจะสร้างผลกระทบในทางบวกเพื่อให้เกิดแรงจูงใจในการรักษาป่าของราษฎร ในงานวิจัยนี้ได้กล่าวมาแล้วถึงผลกระทบในทางลบที่ราษฎรได้รับ ที่กระตุ้นทำให้ราษฎรรวมตัวกันดูแลรักษาพื้นที่ป่ารวมทั้งการประกอบอาชีพการเกษตรในแนวทางอนุรักษ์สองประการที่สำคัญคือ ประการแรกการที่ราษฎรที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในติดกับพื้นที่ป่าประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำกินน้ำใช้ตลอดจนน้ำเพื่อทำการเกษตรอันมีผลกระทบในทางลบต่อการประกอบอาชีพของตนเอง ทำให้การดำรงชีวิตลำบากยากแค้นมากขึ้นกว่าเดิม อีกประการหนึ่งนั้น เกิดจากความกลัวที่จะถูกทางราชการอพยพออกจากพื้นที่ จึงจำเป็นต้องรวมตัวกันอนุรักษ์ป่า เพื่อพิสูจน์ให้ทางราชการเห็นว่าราษฎรสามารถอยู่ร่วมกับป่า ช่วยให้ป่าฟื้นฟูสภาพตลอดจนรักษาความอุดมสมบูรณ์ของป่าให้คงอยู่ต่อไปได้

ความเกรงกลัวผลกระทบในทางลบดังกล่าว ข่มขู่ผลักดันต่อการที่ราษฎรจะร่วมมือกันดูแลและบำรุงรักษาป่าเพื่อประโยชน์ร่วมกันของทุกคนในพื้นที่กันชนในระยะยาว อย่างไรก็ตาม ในกรณีทั่วไปซึ่งคงจะเป็นกรณีส่วนใหญ่มากกว่าที่จะเป็นข้อยกเว้น ก็คือ ราษฎรมิได้ตระหนักถึงผลกระทบในทางลบดังกล่าว หรือมิได้คำนึงถึงผลกระทบในทางลบในระยะยาว แต่มุ่งจะแสวงหาผลประโยชน์ให้ตัวเองในระยะสั้นเป็นหลัก ซึ่งก็จะส่งผลในการทำลายพื้นที่ป่าให้หมดไปอย่างรวดเร็ว ซึ่งก็เป็นภาพส่วนใหญ่ที่เจ้าหน้าที่ป่าไม้ได้ประสบ คำถามที่สำคัญก็คือ ทำอย่างไรจึงจะสร้างสภาวะแวดล้อมในลักษณะที่ส่งผลกระทบในทางบวก เพื่อให้เกิดแรงจูงใจในการรักษาป่าของราษฎร เพราะลำพังการขู่ว่าจะอพยพราษฎรออกจากพื้นที่แต่ประการเดียวอาจจะไม่บังเกิดผลแต่ประการใด และในความเป็นจริงการจะอพยพราษฎรออกจากพื้นที่เป็นจำนวนมากนั้น นอกจากจะสร้างปัญหาให้ทุกฝ่ายแล้ว ก็ยังไม่เป็นการแก้ปัญหาอย่างแท้จริง ฉะนั้นการพิจารณาถึงการสร้างผลกระทบในทางบวกจึงเป็นประเด็นที่สำคัญ

ในการพิจารณาเรื่องนี้ คงจะต้องพิจารณาทฤษฎีที่ว่าด้วยสินค้าและบริการสาธารณะ (public goods and services) หรือสินค้าบริการของกลุ่ม (clubs' goods and services) เมื่อเปรียบเทียบกับสินค้าและบริการตามปกติ ซึ่งเป็นแนวคิดทางทฤษฎีที่มีการใช้อย่างมากในวิชาเศรษฐศาสตร์การคลัง หรือวิชาที่ว่าด้วยการดำเนินนโยบายทางการคลังของรัฐ ทั้งนี้ เพราะป่านั้นมีลักษณะเป็นสินค้าสาธารณะ นั่นก็คือเป็นสมบัติของทุกๆ คน เนื่องจากในทางทฤษฎีทุกคนต่างมีความเป็นเจ้าของ ในขณะที่เดียวกันก็ไม่สามารถใช้กลไกของราคาตามปกติ เพื่อให้เกิดการใช้สินค้าสาธารณะอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุดได้ เนื่องจากการคำนวณต้นทุนในการใช้และการได้รับผลประโยชน์ตอบแทนของแต่ละบุคคลทำได้ยาก และที่สำคัญที่สุดก็คือ เป็นการยากที่จะสร้างระบบตัวแทนที่มีอำนาจผูกขาดในการดูแลรับผิดชอบแต่ผู้เดียวและสามารถจัดการได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยที่สาธารณชนไม่สามารถจะควบคุมตรวจสอบได้อย่างใกล้ชิด ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงเป็นที่ประจักษ์โดยทั่วกันก็คือ ความ

ล้มเหลวระบบการวางแผนจากส่วนกลางในประเทศสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ ทั้งนี้เนื่องจากการที่รัฐได้ทำให้สินค้าและบริการทุกชนิดกลายเป็นสินค้าและบริการสาธารณะโดยไม่มี ความจำเป็น ก่อให้เกิดปัญหาในการผลิต (production) และการกระจายจ่ายปัน (distribution) เป็นเหตุให้ประเทศเหล่านั้นจำเป็นต้องหันกลับมาสู่ระบบตลาด การบริหารจัดการป่า โดยกรมป่าไม้เก่าที่ผ่านมา ป่าที่อยู่ในสภาพเช่นนั้น นั่นก็คือการทำให้ป่ากลายเป็นสินค้าสาธารณะ โดยไม่มี ความจำเป็น

ประเด็นสำคัญที่ควรพิจารณาอย่างชัดเจนก็คือ <การอนุรักษ์ทรัพยากรใด ๆ นั้น วัตถุประสงค์ที่สำคัญของการอนุรักษ์มิใช่เป็นการอนุรักษ์เพื่อเก็บเอาไว้เฉย ๆ เพราะถ้าเป็นเช่นนั้นจะไม่มีผู้ใดสนใจที่จะอนุรักษ์ การอนุรักษ์จะมีความหมายก็ต่อเมื่อสามารถนำมาใช้เพื่อประโยชน์ระยะยาว การอนุรักษ์ของเก่าของคนบางคนก็เนื่องจากสิ่งของที่อนุรักษ์นั้น มีคุณค่าทางจิตใจแก่ผู้ที่ได้อนุรักษ์นั้น หรือมีฉะนั้นก็ก่อให้เกิดมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจในระยะยาว โบราณสถานและตลอดจนชิ้นส่วนวัตถุในอดีตนั้น มีคุณค่าต่อการรักษาเพื่อประโยชน์ในการศึกษาหาความรู้แก่อนุชนรุ่นหลัง การอนุรักษ์ตลอดจนความพยายามในการเพิ่มพื้นที่ป่าหรือพื้นที่ที่มีลักษณะใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติ ก็เนื่องจากมีผลประโยชน์ในแง่สามารถเพิ่มขีดความสามารถในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นในระยะยาว ช่วยสร้างสมดุลของระบบนิเวศ ลดปัญหาสภาวะเรือนกระจก ซึ่งมีผลดีไม่เฉพาะแต่ประเทศไทย แต่จะส่งผลดีต่อสิ่งมีชีวิตทั้งหมดทั่วโลก ประโยชน์จากการมีพื้นที่ป่าเหล่านี้จึงยังทำให้มีคุณค่าที่ควรแก่การอนุรักษ์ ในขณะที่เดียวกันผู้ที่ทำหน้าที่ในการอนุรักษ์หรือดูแลรักษา ก็จำเป็นต้องมีต้นทุนในการดูแลรักษา ถึงแม้ในการดูแลรักษาเป็นการอยู่เฉย ๆ ไม่ได้ทำอะไรเลย เพียงแต่การไม่เข้าไปหาผลประโยชน์ในระยะสั้นเท่านั้น ต้นทุนของคนเหล่านั้นก็คือ “ค่าเสียโอกาส” (opportunity cost) ในการเข้าไปช่วงชิงประโยชน์ระยะสั้นร่วมกับหรือจากผู้อื่น ดังนั้นบุคคลเหล่านั้นจึงควรจะได้รับผลตอบแทนด้วย >

ผู้ที่อาศัยอยู่ใกล้พื้นที่ป่าย่อมมีต้นทุนของการเสียโอกาสดังกล่าวค่อนข้างจะสูง เพราะเป็นผู้ที่อยู่ใกล้ตัวทรัพยากรสามารถเข้าไปตัดถวงทรัพยากรมาเป็นสมบัติส่วนตัวได้ง่ายกว่าถ้าปราศจากผู้รู้เห็น หรือถ้าไม่ถูกลงโทษจากสังคมที่ถือว่าเป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้อง ถ้าหากจะมีการเอาผิดกับคนเหล่านี้โดยการจับมาลงโทษ ก็จำเป็นอย่างยิ่งจะต้องเพิ่มจำนวนเจ้าหน้าที่ที่จะต้องคอยสอดส่องตรวจตราดูแลไม่ให้มีการละเมิด “กฎกติกา” ของสังคมดังกล่าว ในอดีตกรมป่าไม้ได้ผูกขาดการทำหน้าที่เป็นตำรวจที่ตรวจตราดูแลไม่ให้มีการ “ละเมิดกฎหมาย” แต่เพียงลำพังโดยได้รับค่าจ้างตอบแทนเป็นเงินเดือนที่มาจากภาษีอากรของราษฎร ซึ่งเท่ากับราษฎรจ้างให้เจ้าหน้าที่ของกรมป่าไม้ทำหน้าที่นี้แต่เพียงผู้เดียว เมื่อมีเฉพาะเจ้าหน้าที่ป่าไม้เท่านั้นที่เป็นผู้มีหน้าที่ตามกฎหมาย ราษฎรที่เหลือทั้งหมด โดยเฉพาะอย่างยิ่งราษฎรที่อยู่ใกล้บริเวณพื้นที่ป่า จึงเป็นฝ่ายที่อยู่ตรงข้ามกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ คอยหาโอกาสเพื่อจะตัดถวงทรัพยากรที่เป็นสาธารณสมบัติเอาไปเป็นสมบัติส่วนตัว ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนพื้นที่ป่าไปเป็นพื้นที่ทำกิน ตลอดจนตัดไม้มีค่าจากป่าและผลิตภัณฑ์จากป่าที่มีค่าในทางเศรษฐกิจให้ได้มากที่สุด ในเมื่อยังมีโอกาสที่จะทำเช่นนั้นได้ เนื่องจากทุกคนที่เหลือที่อยู่ฝ่ายตรงข้ามกับเจ้าหน้าที่ผู้รักษากฎหมายล้วนมีต้นทุนของ “ค่าเสียโอกาส” จึงสามารถที่จะเห็นได้ชัดว่าไม่มีทางเป็นไปได้ในทางทฤษฎีที่เจ้าหน้าที่ของรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรมป่าไม้จะรักษาพื้นที่ป่าไว้ได้แต่เพียงลำพัง

เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงจำเป็นต้องเพิ่มจำนวน “เจ้าหน้าที่ป่าไม้” โดยให้ราษฎรทุกคนที่มี “ค่าเสียโอกาส” ที่อาศัยอยู่รอบพื้นที่ป่า ซึ่งมีจำนวนไม่น้อยกว่า 10 ล้านคนได้เข้ามาเป็นหูเป็นตาในการดูแลรักษาป่าไม้ ในลักษณะเช่นเดียวกันกับ “เจ้าหน้าที่ป่าไม้” ด้วย หรือถ้าจะนับเป็นจำนวนครอบครัวและนับเอาราษฎรที่เป็นตัวแทนของครอบครัว ครอบครัวละหนึ่งคน จะได้จำนวน “เจ้าหน้าที่” จากราษฎรเหล่านี้เพิ่มขึ้นอีกอย่างน้อยประมาณ 2 ล้านคน ถ้าให้คนเหล่านี้รับเงินเดือนจากทางราชการ

รัฐบาลจะไปเก็บภาษีอากรมาจากที่ไหน ที่จะเพิ่มเงินเดือนให้กับ ‘เจ้าหน้าที่’ เหล่านี้ และก็ไม่แน่ว่า ‘เจ้าหน้าที่’ ทั้ง 2 ล้านคนนี้ จะไม่พยายามหาประโยชน์ให้ตนเองอีกต่างหาก

แต่ถ้าหากให้คนจำนวน 10 ล้านคน หรือขั้นต่ำ 2 ล้านคนนี้ ได้รับ ‘เงินเดือน’ จากการดูแลพื้นที่ป่าในรูปของ ผลผลิตจากป่า ในลักษณะที่สามารถเก็บเกี่ยวได้ยั่งยืน ทั้งนี้ เพราะป่าก็เหมือนทุนขนาดมหึมาของสังคม เป็นทุนที่มีได้อยู่ เจาะๆ แต่เป็นเสมือนโรงงานผลิตขนาดใหญ่ที่ทำหน้าที่ในการผลิตทั้งกลางวันและกลางคืน โดยไม่มีกรหยุดพัก เปรียบเทียบ ได้กับการเจริญเติบโตของต้นไม้และสิ่งมีชีวิตทั้งหมดที่อยู่ในป่าและเป็นประโยชน์แก่มนุษย์ ดังนั้น ถ้าหากมีการนำผลผลิต เหล่านี้มาแบ่งปันให้ ‘เจ้าหน้าที่รักษาป่า’ โดยตรง¹³ ซึ่งเป็นวิธีการที่มีประสิทธิภาพสูงสุด โดยไม่จำเป็นต้องกินทุนเก่าเลย พร้อมกันนั้นอาจจะมีการเพิ่มเงินเดือนให้แก่มนุษย์ เนื่องจากผลของการจัดการอย่างมีประสิทธิภาพ วิธีการเช่นนี้จะทำให้ สามารถได้ ‘เจ้าหน้าที่ป่าไม้’ เพิ่มอีก 2 ล้านคน โดยที่ต้นทุนคือป่าและผลผลิตจากป่าอาจจะเพิ่มขึ้นด้วยพร้อมกันไป วิธีการ ดูแลรักษาป่าโดยวิธีนี้ จึงน่าจะเป็นวิธีการที่มีประสิทธิภาพสูงสุด

ประเด็นที่อาจจะเป็นคำถามของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ของทางราชการ คือ จะเชื่อได้อย่างไรว่า ‘เจ้าหน้าที่ใหม่’ อีก 2 ล้าน คนนี้ จะไม่ทุจริตและร่วมมือกันหาประโยชน์โดยตรงจากป่าเสียเอง แทนที่จะคอยรอรับส่วนแบ่งอย่างเป็นธรรม คำตอบก็คือ ถ้าไม่มีวิธีการที่จะมีการตรวจสอบได้อย่างโปร่งใสในการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ใหม่เหล่านี้ เช่นเดียวกับที่ไม่มีการที่จะ ตรวจสอบการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ของรัฐได้อย่างเต็มที่เช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ก็ย่อมไม่มีหลักประกันว่า จะควบคุมการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ที่มีอยู่ในปัจจุบันไม่ให้มีการทุจริตได้ คำตอบสำหรับ ‘เจ้าหน้าที่ใหม่’ เหล่านี้ก็คงจะเป็นเช่น เดียวกัน

แต่ถ้าให้ราษฎรทั้งหมด ‘เป็นเจ้าหน้าที่ป่าไม้’ รวมด้วย ย่อมมีระบบในการจัดการที่อาจจะมีการตรวจสอบกันเองได้ พอสมควร นั่นก็คือการดำเนินงานในลักษณะที่เป็นคณะกรรมการที่เปิดโอกาสให้ชุมชนทั้งหมด สามารถตรวจสอบได้ เพราะ การทำงานในระบบคณะกรรมการที่เป็นระบบเปิด ในชุมชนขนาดใหญ่จนเกินไปนัก ระบบการควบคุมกันเองจะสามารถ ทำได้อย่างใกล้ชิดมากกว่า เปิดโอกาสให้การร่วมมือกันเพื่อการทุจริตเป็นไปได้ยากยิ่งขึ้น และถ้าจะให้ได้ผลดียิ่งขึ้น ชุมชนทั้งหมดควรจะได้รับความรู้ความเข้าใจ ตลอดจนยกระดับจิตสำนึกในการอนุรักษ์ไปพร้อมกันด้วย วิธีการเช่นนี้จะยิ่งทำให้ระบบ การควบคุมกันเองจะยิ่งมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

อาจจะมีคำถามต่อมาว่า ถ้าเป็นอย่างนั้นจะทำให้มั่นใจได้อย่างไรว่า ชุมชนทั้งชุมชนจะไม่ร่วมมือกันแสวงหาผลประโยชน์จนเกินขอบเขต คำตอบก็คือไม่มีทางจะทำให้มั่นใจได้อย่างแน่นอนว่าจะไม่เกิดสถานการณ์เช่นนั้น แต่สามารถจะ ช่วยลดปัญหาเหล่านั้นได้ ด้วยการควบคุมตรวจสอบจากภายนอก และผู้ที่ทำหน้าที่เหล่านี้ได้ดีที่สุดก็คือ เจ้าหน้าที่ของรัฐ รวมทั้งคณะกรรมการจากภายนอกที่ทำหน้าที่ตรวจสอบเป็นระยะๆ คล้ายๆ กับเจ้าหน้าที่ตรวจเงินแผ่นดินของรัฐนั่นเอง ทั้งนี้ โดยจะต้องมีมาตรฐานในการดูแลรักษาป่าให้เป็นไปตามมาตรฐานที่ได้กำหนดไว้ แต่ถ้าหากคณะกรรมการดังกล่าว รวมทั้ง ชุมชนไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ในการดูแลรักษาได้ตามมาตรฐานที่กำหนดไว้ ก็จำเป็นจะต้องมีบทลงโทษ บทลงโทษที่ร้ายแรงที่ สุดน่าจะเป็นการเพิกถอนสิทธิในพื้นที่ทำกินของชุมชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่ดังกล่าว ในเมื่อพื้นที่ทั้งหมดเหล่านั้นยังคงอยู่ ในความดูแลของรัฐอยู่

¹³ โดยไม่จำเป็นต้องผ่านกระบวนการเปลี่ยนรัฐเป็นส่วนตัวผ่านกระบวนการเก็บภาษีแล้วจ่ายมาเป็นค่าเงินให้เจ้าหน้าที่ ซึ่งเป็นกระบวนการที่สิ้นเปลืองและไม่มีประสิทธิภาพ

ดังนั้นโดยสรุปจึงเห็นได้ว่าถ้ายึดถือหลักการร่วมดูแลรักษาและร่วมรับประโยชน์แล้วย่อมมีวิธีการจัดการ ที่จะทำให้ การดูแลรักษาเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุดได้

อาจจะมีปัญหาต่อมาในส่วนที่เกี่ยวกับความยุติธรรมในการแบ่งผลประโยชน์จากสินค้าสาธารณะ “ป่า” ดังกล่าวว่า ในเมื่อป่าเป็นของทุกคน แต่คนที่อยู่ใกล้ป่ากลับได้รับผลประโยชน์จากป่ามากกว่า ส่วนผู้ที่อยู่ไกลป่าไม่ได้รับประโยชน์อะไรเลยจะมีความเป็นธรรมกับผู้ที่อยู่ไกลป่าหรือไม่ คำตอบในข้อนี้ก็คือ ผู้ที่อยู่ไกลป่าโดยปกติแล้วก็ไม่เคยได้รับประโยชน์ โดยตรงไม่ว่าใครจะเป็นผู้ดูแลรักษาป่า แต่จะได้รับประโยชน์ทางอ้อมจากการที่สังคมโดยรวมมีสภาพพื้นที่ป่าที่อุดมสมบูรณ์ นั่นก็คือ มีคุณภาพของระบบนิเวศผลดีจากการมีพื้นที่ป่าเป็นจำนวนมากและสมบูรณ์ทำให้มีผลผลิตทางการเกษตรอุดมสมบูรณ์ และมีราคาถูก และอาจจะมีโอกาสได้ใช้ผลิตภัณฑ์จากป่าหรือสภาพที่ใกล้เคียงกับป่าคือไม้และเชื้อกระดากในราคาต่ำกว่าถ้าหากพื้นที่ป่าได้รับการดูแลเป็นอย่างดี ในทางตรงข้ามถ้าป่าหมดไป ผู้ที่อยู่ไกลป่านอกจากไม่ได้รับประโยชน์เหล่านั้นแล้ว ยังอาจจะได้รับผลกระทบในทางลบอีกมากมายจากการที่ไม่มีพื้นที่ป่า ผู้ที่อยู่ไกลป่าจึงไม่จำเป็นต้องสนใจว่าใครจะเป็นผู้ดูแลรักษาป่า แต่ควรที่จะสนใจว่าใครจะเป็นผู้ดูแลรักษาป่าให้มีประสิทธิภาพมากที่สุด

ประเด็นสุดท้ายที่จะต้องพิจารณาในหัวข้อนี้ก็คือ ทำอย่างไรจึงจะเกิดมืองค์กรประชาชนที่มีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ตามสมควรในบริเวณพื้นที่เขตกั้นชนรอบพื้นที่ป่า เพื่อที่จะทำหน้าที่ในการดูแลรักษาป่าทั่วทั้งประเทศ มีเงื่อนไขประการใดบ้างที่จะช่วยส่งเสริมให้เกิดมืองค์กรในลักษณะดังกล่าวมากยิ่งขึ้น และมีเงื่อนไขอะไรบ้างที่อาจจะเป็นอุปสรรคที่สำคัญต่อการเกิดขึ้นขององค์กรเหล่านั้น เมื่อทราบถึงปัจจัยที่สนับสนุนและปัจจัยที่เป็นอุปสรรคแล้ว ขั้นตอนต่อไปที่จะทำให้บรรลุผลก็คือพยายามสร้างปัจจัยที่สนับสนุนให้เกิดขึ้นจริง และลดปัจจัยที่เป็นอุปสรรคให้หมดไปหรือให้น้อยที่สุด

ปัจจัยที่สนับสนุนและปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการเกิดมืองค์กรประชาชนเพื่อดูแลรักษาป่า

ปัจจัยที่สนับสนุนที่สำคัญในประการที่หนึ่งก็คือ หลักการมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาและหลักการในการร่วมรับผลประโยชน์ หลักการนี้เป็นหัวใจที่สำคัญของการจะช่วยให้ราษฎรเข้ามามีส่วนร่วมได้อย่างจริงจัง ตามข้อเสนอของงานวิจัยนี้ราษฎรควรจะได้เข้ามามีส่วนร่วมดูแลป่าทุกประเภท และโดยหลักการจะไม่มีกรอบพรมแดนออกไปจากพื้นที่ที่เคยประกอบอาชีพอยู่แล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งราษฎรที่ประกอบอาชีพในพื้นที่ก่อนวันที่ 4 พฤษภาคม 2536 อันเป็นวันที่คณะรัฐมนตรีมีมติเกี่ยวกับหลักการและวิธีการในการดำเนินงานปฏิรูปที่ดิน ส่วนประโยชน์ที่จะได้รับจากการดูแลรักษาป่ามาน้อยเพียงใดนั้น อาจจะต้องพิจารณาแยกกันเป็นแต่ละกรณีไป เป็นต้นว่าเขตที่มีความเปราะบางในด้านความหลากหลายทางชีวภาพ การเข้าไปหาประโยชน์ในพื้นที่ป่าจะต้องมีข้อจำกัดมาก หรือถ้าหากเป็นพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าก็จะต้องป้องกันไม่ให้มีการล่าสัตว์ที่ได้รับการคุ้มครอง แต่การหาผลประโยชน์จากพื้นที่ป่าในรูปอื่นน่าจะทำได้ ในเขตอุทยานการเข้าไปหาฟัน เกือบของป่าตลอดจนการตัดไม้เพื่อการปลูกสร้างที่อยู่อาศัยน่าจะไม่มีปัญหา เช่นเดียวกับการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าในเขตลุ่มน้ำชั้นหนึ่ง ถ้าหากไม่มีการทำลายมากเกินไปก็ไม่น่าจะมีปัญหาอะไร

ปัจจัยที่สนับสนุนประการที่สองก็คือ ความมั่นคงในกรรมสิทธิ์ที่ดินที่ถือครอง ราษฎรจะต้องได้รับหลักประกันให้เกิดความมั่นใจว่าจะสามารถใช้ประโยชน์ในพื้นที่ที่ครอบครองตลอดไป และถ้าหากประสงค์จะเลิกประกอบอาชีพการเกษตร ก็สามารถจำหน่ายให้แก่ผู้อื่นได้ โดยมีข้อแม้แต่เพียงว่าผู้ที่เข้ามาอยู่อาศัยใหม่จะต้องเป็นผู้ที่พร้อมจะประกอบอาชีพการเกษตรเช่นเดียวกันและก็พร้อมที่จะช่วยดูแลรักษาพื้นที่ป่า ทั้งสองปัจจัยนี้เป็นเงื่อนไขที่จำเป็นที่จะต้องทำให้เกิดมีขึ้นให้ได้ ถ้าหากจะให้ราษฎรเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาพื้นที่ป่าอย่างจริงจัง

งานปฏิรูปที่ดินที่กำลังดำเนินอยู่ อันสืบเนื่องมาจากนโยบายของรัฐบาลชุดก่อน จะช่วยให้เงื่อนไขในข้อที่สองนี้เป็นจริงได้มาก แต่ในขณะนี้ยังมีปัญหาที่อยู่นอกเหนือขีดความสามารถในการแก้ไขปัญหของเจ้าหน้าที่ สปก. นั่นก็คือ พื้นที่หลายแห่งในพื้นที่ป่าที่มีราษฎรอาศัยอยู่ และกรมป่าไม้ก็ไม่ได้ส่งมอบที่ดินเหล่านั้นให้กับสำนักงานปฏิรูปที่ดิน เนื่องจากถือว่าเป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์หรือป่าสงวนที่ยังคงสภาพต่อไป ในกรณีนี้คงจะต้องมีวิธีการให้หลักประกันในการตั้งถิ่นฐานในระยะยาวแก่ราษฎรเหล่านั้น ภายใต้เงื่อนไขที่เหมาะสม เพราะการอพยพราษฎรออกจากพื้นที่ ไม่ใช่วิธีการแก้ปัญหการหมดไปของพื้นที่ป่าอย่างได้ผล

สำหรับปัจจัยที่เป็นอุปสรรคที่สำคัญประการแรกก็คือ กฎหมายตลอดจนระเบียบข้อบังคับต่าง ๆ ที่มีอยู่ในปัจจุบันไม่เอื้อต่อการส่งเสริมให้ราษฎรเข้ามาร่วมดูแลรักษาป่าและร่วมรับผลประโยชน์จากการดูแลพื้นที่ดังกล่าวได้ จำเป็นจะต้องได้รับการปรับปรุงแก้ไข ในขณะเดียวกันจะต้องมีการตรากฎหมายขึ้นมาใหม่เพื่อให้เกิดมีการรับรองสิทธิต่าง ๆ เหล่านี้ของราษฎรและของชุมชนขึ้นมาอย่างจริงจัง อุปสรรคที่สำคัญประการที่สองคือ ทศนะคติในทางลบที่มีต่อราษฎรที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณพื้นที่กันชนของเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องตลอดจนสาธารณะชนทั่วไป ส่วนที่ที่มีความเห็นในลักษณะที่เป็นปฏิปักษ์ดังกล่าวจะต้องค่อย ๆ ได้รับการปรับปรุงแก้ไข แต่อุปสรรคประการหลังนี้เป็นอุปสรรคที่ไม่มีความสำคัญมากนัก ทั้งนี้ก็เพราะถ้าหากภายหลังเจ้าหน้าที่เหล่านั้นตลอดจนสาธารณะชนที่เกี่ยวข้อง ได้รับทราบข้อมูลในลักษณะที่เป็นเชิงบวกมากขึ้น ทศนะคติที่ไม่ดีเหล่านั้นก็จะค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปเอง สำหรับอุปสรรคในข้อแรก เชื่อว่าถ้าหากร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนฉบับของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติผ่านออกมาโดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงในสาระสำคัญ อุปสรรคที่สำคัญที่มีอยู่ในขณะนี้ จะได้รับการขจัดออกไปเป็นส่วนมาก

การบริหารจัดการพื้นที่ยุทธศาสตร์

ในงานวิจัยนี้ถือว่าพื้นที่รอยต่อกับพื้นที่ป่าที่มีต้นไม้ปกคลุมอยู่จริงในรัศมี 5 กิโลเมตร เป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ ในความเป็นจริงพื้นที่เหล่านี้ก็คือ พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาตินอกเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ซึ่งส่วนใหญ่กรมป่าไม้ได้ส่งมอบให้สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมไปแล้ว แต่อีกส่วนหนึ่งก็ยังคงอยู่ในความดูแลของกรมป่าไม้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่กันชนอนุรักษ์ ในพื้นที่รอบกลุ่มป่าอนุรักษ์ 4 แห่ง ได้แก่ทุ่งใหญ่นเรศวรและห้วยขาแข้ง น้ำหนาวและภูเขียว อ่างฤๅไนและเขาสอยดาว และแม่น้ำภาชีและแก่งกระเจาน โดยที่โครงการทั้งหมดของรัฐจะต้องเน้นในลักษณะรวมศูนย์มาลง ณ ที่จุดนี้จุดเดียว ตัวอย่างเช่น โครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติฯ แม้ว่าเป็นโครงการที่ดีมากในเชิงสัญลักษณ์ แต่ก็ก็เป็นโครงการที่ดึงเอาทรัพยากรและเจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องไปเป็นจำนวนมาก เจ้าหน้าที่และทรัพยากรเหล่านี้อาจจะนำมาใช้เพื่อการฟื้นฟูและบำรุงรักษาป่าได้มาก ถ้าหากมีการเน้นสนับสนุนกิจกรรมปลูกป่าในบริเวณพื้นที่ยุทธศาสตร์นี้เป็นหลัก โครงการส่งเสริมให้มีการปลูกไม้มีค่าทางเศรษฐกิจเพื่อการใช้สอยก็ควรมุ่งเน้นมาส่งเสริมให้ปลูกในพื้นที่รอยต่อกับป่าในฐานะที่ป่าชุมชนหรือในฐานะที่เป็นการปลูกป่าในที่กรรมสิทธิของราษฎร เพื่อให้ต้นไม้เหล่านั้นช่วยทำหน้าที่เป็น “แนวกันชน” แบ่งแยกพื้นที่ป่าอนุรักษ์ออกจากพื้นที่ป่าชุมชนที่อยู่นอกเขตป่าอนุรักษ์ และพื้นที่ป่าของราษฎรหรืออาจจะเรียกว่า “ป่าครอบครัว” โดยให้มีฐานะเป็นส่วนหนึ่งของเงื่อนไขในการที่จะได้รับเอกสารสิทธิ สปก. พร้อมกับเงื่อนไขการทำเกษตรอนุรักษ์พร้อมกันไปด้วย ในปัจจุบันเงื่อนไขยังคงมีแต่เพียงประการเดียวคือ ผู้ที่ได้รับเอกสารสิทธิจะต้องปลูกไม้ยืนต้นไม่น้อยกว่าร้อยละ 20 ของพื้นที่ โดยยังไม่มีมาตรการสนับสนุนอื่น ๆ ประกอบ และมาตรการในการตรวจสอบที่ชัดเจน

ถ้าหากมีการระดมเจ้าหน้าที่และทรัพยากรมาลงในพื้นที่ยุทธศาสตร์ดังกล่าวทั้งหมด โดยมีแผนงานและมีการประสานงานกันเป็นอย่างดี น่าจะมีโอกาสเป็นไปได้มากที่จะช่วยให้มีการฟื้นฟูสภาพป่าที่มีอยู่เดิมแล้วเป็นอย่างดี นอกจากนั้น อาจจะยังได้พื้นที่สีเขียวที่มีความใกล้เคียงกับพื้นที่ป่าธรรมชาติเพิ่มขึ้น ภายใต้งบประมาณตามโครงการต่างๆ ที่มีอยู่แล้วใน รวมทั้งกำลังของเจ้าหน้าที่ที่ได้ดำเนินการทั้งหมดในปัจจุบัน

ในการบริหารการจัดการพื้นที่ยุทธศาสตร์ตามแนวความคิดของงานวิจัยนี้ ต้องการที่จะให้เกิดมีองค์กรประชาชนของราษฎรที่ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ยุทธศาสตร์ทุกแห่ง องค์กรเหล่านี้จะมีหน้าที่ในการดูแลรักษาพื้นที่ป่าที่มีอยู่แล้ว ในขณะเดียวกัน ถ้าหากมีพื้นที่สาธารณะอยู่ในพื้นที่ของหมู่บ้านหรือตำบลติดกับพื้นที่ป่าก็ควรจะส่งเสริมหรือสนับสนุนให้องค์กรประชาชนเหล่านั้นจัดเป็น “ป่าชุมชน” เพื่อให้พื้นที่ป่าดังกล่าวทำหน้าที่ “ป่ากันชน” และเพื่อการใช้สอยผลิตผลจากป่าของชุมชนไปพร้อมกันด้วย แต่ถ้าหากมีพื้นที่สาธารณะในบริเวณอื่นในพื้นที่ยุทธศาสตร์ที่พอจะใช้เป็นพื้นที่ป่าชุมชนได้ ก็ควรส่งเสริมให้มีการจัดการพื้นที่ป่าชุมชนเหล่านั้นด้วย จากงานศึกษาของ อภิชัย พันธเสน และคณะ (ช), (2536) ได้พบว่ามีข้อเสนอจากกรรมการสภาตำบลบางแห่งซึ่งเป็นข้อเสนอที่ดี เสนอให้สภาตำบลควรจะมีพื้นที่ป่าชุมชนอย่างน้อยตำบลละ 10,000 ไร่ ในกรณีที่ตำบลเหล่านั้นไม่มีพื้นที่ติดกับป่า โดยให้พื้นที่ป่าดังกล่าวกระจายอยู่ทุกหมู่บ้านประมาณหมู่บ้านละ 1,000 ไร่ ถ้าหากไม่มีพื้นที่ดังกล่าวก็ควรสนับสนุนให้สภาตำบลค่อย ๆ ซื้อที่ดินจากราษฎรเพื่อเอามาปลูกป่าชุมชนโดยได้รับการสนับสนุนในด้านงบประมาณจากรัฐบาล ซึ่งก็นับว่าเป็นข้อเสนอที่น่าสนใจ รวมทั้งโครงการปลูกป่าไม่มีค่าทางเศรษฐกิจที่กรมป่าไม้ดำเนินการอยู่ในปัจจุบัน ก็ควรที่จะสนับสนุนให้สภาตำบลในพื้นที่ยุทธศาสตร์เหล่านี้ได้มีส่วนร่วมด้วย เพราะการดำเนินงานในลักษณะนี้ของสภาตำบลนอกจากจะได้ผลในการเพิ่มพื้นที่ป่าแล้ว ยังมีส่วนสำคัญในการช่วยพัฒนาประชาธิปไตยในระดับพื้นฐานด้วย

ดังนั้น บริเวณพื้นที่ยุทธศาสตร์ดังกล่าว ในทางทฤษฎีน่าจะมีบางส่วนเป็นพื้นที่ป่าชุมชนที่ติดกับพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ที่เหลือนั้นน่าจะเป็น “แนวกันชน” หรือ “ป่าครอบคร้ว” ของราษฎรแต่ละครอบครัว รายล้อมรอบพื้นที่ป่า ภายในพื้นที่ยุทธศาสตร์ดังกล่าวอาจจะมีป่าชุมชนในพื้นที่อื่นๆ ที่สามารถจะมีได้อีก และก็จะมีการ “ป่าครอบคร้ว” และ “สวนผลไม้” กระจายอยู่ในพื้นที่ทั่วไป ดังแสดงไว้ในภาพที่ 6

ที่สำคัญที่สุดก็คือ ในพื้นที่ยุทธศาสตร์เหล่านี้จะต้องมีองค์กรประชาชนซึ่งประกอบด้วยกลุ่มหรือคณะบุคคลที่เป็นส่วนหนึ่งของสมาชิกในแต่ละชุมชนที่มีความสนใจและมีความพร้อมที่จะดูแล ซึ่งอาจจะมากกว่าหนึ่งองค์กรในแต่ละตำบลทำหน้าที่ในการดูแลพื้นที่ป่าอนุรักษ์และดูแลพื้นที่ป่าชุมชนทั้งหมดในพื้นที่แต่ละตำบล โดยสภาตำบลหรือองค์การบริหารส่วนตำบลจะมีบทบาทสำคัญในการออกกฎระเบียบที่ได้จากข้อตกลง เพื่อเป็นระเบียบปฏิบัติให้รับทราบกันทั้งตำบล ภายหลังที่มีการประชุมร่วมกันขององค์กรประชาชนที่ทำหน้าที่ดูแลรักษาป่าต่างๆ ทั้งนี้เพื่อนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการป้องกันรักษาป่าให้ได้ผลดีตลอดไป

เมื่อเสนอให้มีการทำการเกษตรอนุรักษ์ในพื้นที่ยุทธศาสตร์ ประเด็นคำถามที่เกี่ยวข้อง คือ เกษตรอนุรักษ์คืออะไร และเกษตรอนุรักษ์จะสามารถช่วยให้คุณภาพชีวิตของเกษตรกรดีขึ้นกว่าการทำเกษตรในแบบที่รู้จักกันเป็นส่วนใหญ่ในปัจจุบัน คือ การปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อจำหน่ายในฐานะที่เป็นพืชเศรษฐกิจได้อย่างไร เพราะถ้าหากไม่สามารถแสดงให้เห็นว่าเกษตรอนุรักษ์ เป็นทางเลือกที่ดีกว่า สำหรับผู้ที่อาศัยอยู่ติดกับพื้นที่ป่า ก็ย่อมจะไม่สมควรที่จะมีมาตรการบังคับหรืออย่าง

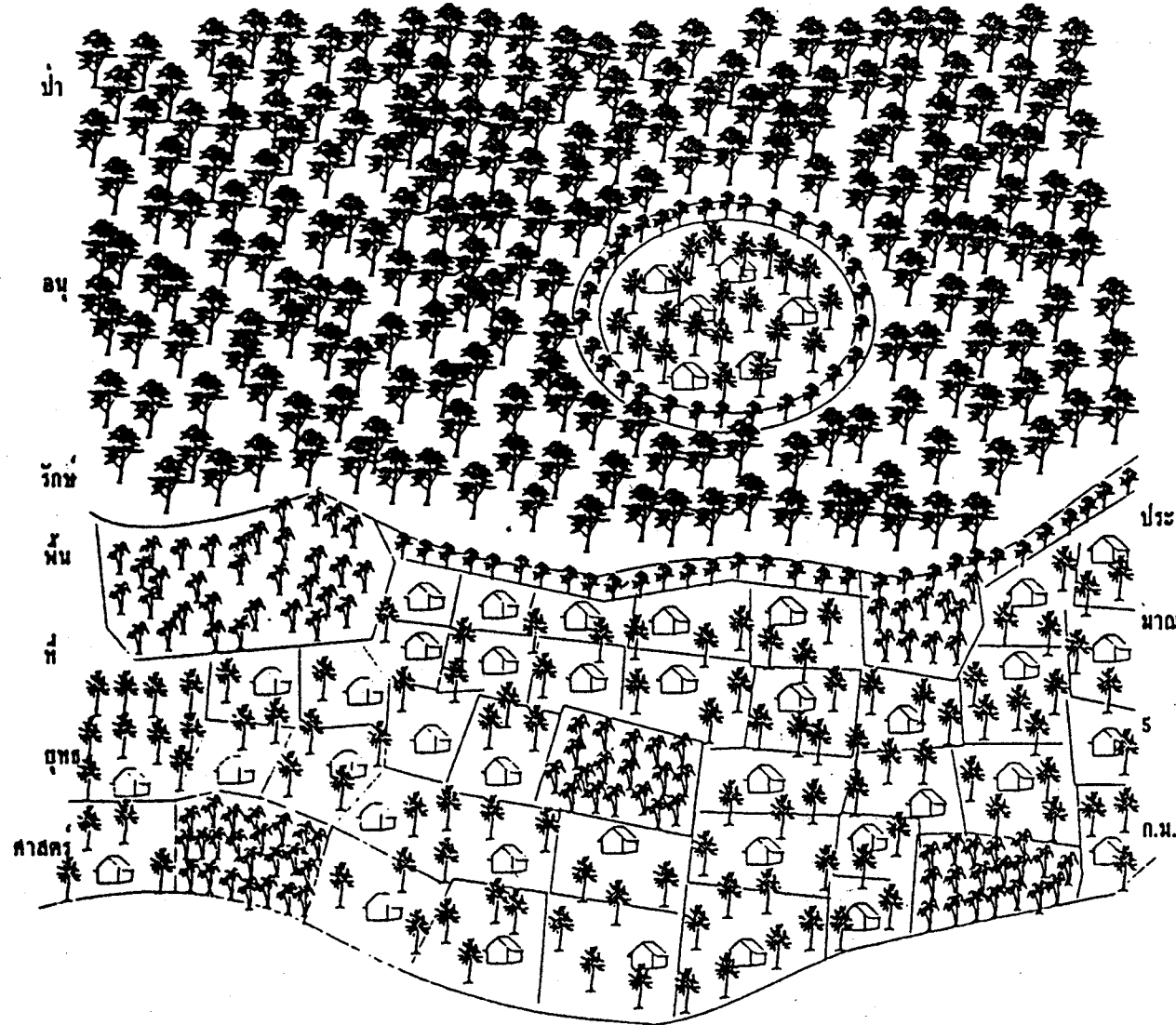
น้อยก็เป็นการสนับสนุนให้ทุกคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ยุทธศาสตร์ ปรับเปลี่ยนการผลิตทั้งหมดจากเกษตรพืชเชิงเดี่ยว มาเป็น เกษตรอนุรักษ์

ในปัจจุบันเกษตรอนุรักษ์ที่มีการปฏิบัติอย่างแพร่หลายในประเทศไทย อาจจะจำแนกออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ 4 ประเภท ดังต่อไปนี้ คือ วนเกษตร เกษตรผสมผสาน ไร่นาสวนผสม และเกษตรธรรมชาติ หรืออาจจะมีรูปแบบที่ผสมผสาน ของรูปแบบหลัก ๆ สี่แบบนี้ โดยจะมีการพิจารณารายละเอียดในเรื่องนี้ในบทที่ 3

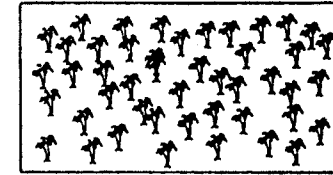
ในสถานการณ์ปัจจุบันเกษตรกรที่ทำการผลิตในเชิงอนุรักษ์นั้นมีแนวโน้มที่มีฐานะทางเศรษฐกิจมั่นคงได้ด้วย เนื่องจากไม่ขึ้นต้นก็ได้กลาย เป็นสินค้าที่มูลค่าสูงในทางเศรษฐกิจไปแล้ว ใน ขณะที่ตลาดผลไม้ของไทยก็น่าจะมีอนาคตที่สดใส ด้วยเงื่อนไขที่เปลี่ยนไปหลายประการ แต่เดิมนั้นจะมีปัญหาความจำกัดของตลาดภายในประเทศ ค่าใช้จ่ายในการขนส่งสูง นอกจากนั้นยังนำเข้าได้ง่าย และไม่มีโรงงานแปรรูปผลไม้เหล่านั้น นอกจากนั้นคุณภาพตลอดจนเทคนิคในการผลิตก็ยังไม่มีการปรับปรุงถึงระดับที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน และที่น่าสนใจที่สุดก็คือ การปรับปรุงคุณภาพตลอดจนเทคนิคในการผลิตนั้น เกษตรกรเป็นผู้ศึกษาค้นคว้าเอง ซึ่งก็หมายความว่าเกษตรกรสามารถควบคุมเทคโนโลยีได้เอง ซึ่งต่างกับการผลิตพืชไร่ เนื่องจากเทคโนโลยีทั้งหลายส่วนใหญ่จะผลิตมาจากห้องทดลองที่มีความสลับซับซ้อนมาก

ข้อเท็จจริงที่สำคัญที่มักจะมีการมองข้ามไปก็คือ การทำการเกษตรในลักษณะดังกล่าวก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ ด้วยตนเองอย่างน่ามหัศจรรย์ เนื่องจากผู้ที่ปลูกไม้ยืนต้นจะมีเวลาที่จะคิดค้นศึกษาเพิ่มเติมได้ตลอดเวลาและอาศัยอยู่ในบรรยากาศที่ร่มเย็นและเงียบสงบ ซึ่งเป็นบรรยากาศที่จะสร้างกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวได้เป็นอย่างดี ขณะเดียวกันก็จำเป็นต้องมีความรู้เกี่ยวกับพืชหลายชนิดพร้อม ๆ กันไป สถานการณ์ดังกล่าวจึงส่งเสริมให้เกิดมีกระบวนการเรียนรู้โดยไม่หยุดยั้ง เป็นการพัฒนาศักยภาพมนุษย์อย่างต่อเนื่องพร้อมกันไปด้วย ที่สำคัญก็คือ ระบบจิตใจมีส่วนเกี่ยวพันอย่างมาก เนื่องจากการทดลองค้นคว้า (วิจัย) สามารถปรับเปลี่ยนเป็นผลผลิต (พัฒนา) ได้ในเวลาไม่ช้านัก และมีผลโดยตรงที่จะช่วยเพิ่มรายได้แก่ ผู้ที่ทำการค้นคว้า แรงจูงใจที่แฝงอยู่ในระบบ มีส่วนเสริมให้มีความพยายามคิดค้นและปรับปรุงอย่างต่อเนื่อง จึงไม่น่าประหลาดใจที่การปรับปรุงคุณภาพตลอดจนเทคนิคในการผลิตนั้นสามารถเรียนรู้ได้โดยเกษตรกรเอง จนก่อให้เกิด สถานการณ์ความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบในการแข่งขันนอกประเทศ เพราะมีการพัฒนาคุณภาพอย่างต่อเนื่องไม่หยุดยั้ง โดยตัวของเกษตรกรเอง ซึ่งควรจะนับว่าเป็นนิมิตหมายที่ดี

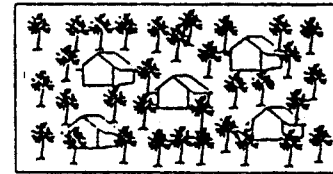
ตัวแบบของการจัดการพื้นที่ยุทธศาสตร์

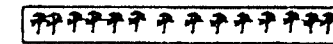
พื้นที่ป่าอนุรักษ์

พื้นที่ป่าชุมชน

เขตเพื่อการอนุรักษ์

แนวกันชน

ส่วนเงื่อนไขที่เคยเป็นอุปสรรคต่อการผลิตและจำหน่ายผลไม้ บัดนี้ได้หายไปเกือบหมด ตลาดต่างประเทศขยายตัวไปอย่างกว้างขวาง เนื่องจากต่างชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่อาศัยอยู่ในประเทศในเขตอบอุ่นและเขตหนาว รู้จักรับประทานผลไม้ในเขตร้อนมากขึ้น นอกจากนั้นข้อได้เปรียบที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ มีเนื้อที่ในประเทศเขตร้อนอยู่จำนวนไม่มากเมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่ทั้งหมดของโลกที่สามารถจะผลิตผลไม้จากเขตร้อนที่มีคุณภาพดีส่งออกจำหน่ายในตลาดโลกได้ เนื่องจากหลายประเทศที่อยู่ในเขตร้อนก็ไม่สามารถจะผลิตผลไม้เพื่อให้พอเพียงกับการบริโภคภายในประเทศได้ ดังนั้น จำนวนคู่แข่งจึงมีจำกัด ในปัจจุบันการคมนาคมภายในประเทศของไทยค่อนข้างสะดวกเกือบทุกพื้นที่ ประกอบกับระบบการขนส่งทางอากาศก็สามารถทำได้อย่างสะดวกและรวดเร็ว ในขณะที่โรงงานแปรรูปผลไม้ในประเทศไทยก็มีจำนวนมาก ดังนั้น อนาคตที่เกี่ยวกับตลาดและเทคโนโลยีจึงไม่มีปัญหาแต่ประการใด การส่งเสริมการปลูกไม้ยืนต้นและการทำสวนผลไม้จึงเป็นเรื่องที่มีอนาคตและสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจได้ ในการวิจัยภาคสนามได้เคยมีเจ้าของสวน 200 ปี ซึ่งเป็นสวนผลไม้ยืนต้นเชิงอนุรักษ์ในพื้นที่อำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร ที่เจ้าของสวนที่มีเนื้อที่ประมาณ 20 ไร่ เล่าให้ฟังอย่างภาคภูมิใจว่า สามารถส่งลูกเรียนจบปริญญาโท จากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ได้ ในระหว่างศึกษาได้ทำวิจัยเรื่องมังคุด ซึ่งก็อาศัยมังคุดในสวนใช้ประกอบการวิจัย ตัวอย่างนี้แสดงถึงความมั่งคั่งในฐานะทางเศรษฐกิจพอสมควรในระยะยาวของผู้ที่ประกอบอาชีพนี้ หรือตัวอย่างในทางตรงกันข้ามที่ตัวแทนราษฎรในบ้านเขาเขียว ปราปรวออยากปลูกไม้ยืนต้นเพราะไม่ต้องออกแรงถางไร่ใหม่ทุกปี ซึ่งใช้แรงงานมาก แต่ที่ทำอย่างนั้นไม่ได้เพราะไม่มีความมั่นใจในกรรมสิทธิ์ของพื้นที่ที่ครอบครองอยู่ในปัจจุบัน ทั้งสองตัวอย่างนี้ต่างชี้ให้เห็นว่าอาชีพปลูกไม้ยืนต้นและอาชีพทำสวนผลไม้เป็นอาชีพที่ชาวไร่เป็นจำนวนมากในปัจจุบัน ต้องการจะปรับตัวไปสู่อาชีพดังกล่าว เนื่องจากเงื่อนไขที่เกี่ยวกับตลาดที่เปลี่ยนไปนั่นเอง

ลักษณะที่เป็นพลวัตรของตัวแบบดังกล่าวก็คือ เมื่อราษฎรมี “ป่าครอบครั” ของตัวเองแล้วรวมทั้งมีป่าของชุมชน ประกอบกับฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้น ความจำเป็นที่จะต้องเข้าไปใช้ประโยชน์หรือหาผลผลิตจากพื้นที่ ป่าอนุรักษ์ก็น้อยลง แนวคิดนี้ก็ป็นวิถีคิดเช่นเดียวกันกับที่กรมป่าไม้ต้องการจะให้ธุรกิจขนาดใหญ่ของเอกชน “ปลูกป่าเศรษฐกิจกันชน” รอบพื้นที่ป่าอนุรักษ์นั่นเอง แต่ในกรณีดังกล่าวจะก่อปัญหาความเดือดร้อนให้แก่ราษฎรเกี่ยวกับพื้นที่ทำกินเป็นอันมาก วิธีการนี้จะเป็นการตัดต่อการประกอบอาชีพของราษฎร ซึ่งจะเป็นการแก้ปัญหาได้ในลักษณะที่เป็นการถาวร

ลักษณะที่เป็นพลวัตรอีกอย่างหนึ่งก็คือ ในพื้นที่นอกพื้นที่เขตยุทธศาสตร์ ถ้าหากราษฎรเหล่านั้นเห็นประโยชน์ และมีเงื่อนไขอย่างที่ว่าราษฎรที่ประสบความสำเร็จในพื้นที่ยุทธศาสตร์ได้รับมาแล้ว ยากจะดำเนินการตามตัวอย่างดังกล่าวบ้าง ก็จะเป็นการเพิ่มพื้นที่ป่าที่ใกล้เคียงกับพื้นที่ป่าธรรมชาติโดยปริยาย ปริมาณไม้เพื่อการใช้ภายในประเทศในระยะยาวก็จะมีเพิ่มขึ้น และอาจจะไม่ปริมาณไม้เพียงพอเพื่อทำเยื่อกระดาษได้เอง ถ้าหากปล่อยให้กลไกของตลาดทำหน้าที่ตามปกติเหมือนเช่นการผลิตพืชเศรษฐกิจชนิดอื่น ๆ ถ้าหากการปลูกไม้เพื่อทำเยื่อกระดาษไม่ก่อผลในทางลบให้กับสังคมทางด้านกายภาพ ในขณะที่ราคาซึ่งสะท้อนภาพของอุปสงค์สูงพอที่จะจูงใจให้เกษตรกรหันมาปลูกไม้เพื่อทำเยื่อกระดาษแทนการปลูกไม้ผล เมื่อสามารถเปลี่ยนพื้นที่ยุทธศาสตร์ให้เป็นพื้นที่ใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติได้มากพอสมควรตามตัวแบบที่ได้อธิบายและแสดงภาพประกอบไปแล้ว รัฐบาลก็สามารถขยับพื้นที่ยุทธศาสตร์ให้ร่นออกมาในระยะรัศมี 5 กิโลเมตรต่อมาได้ ในกรณีที่สามารถทำได้ตามเงื่อนไขของกรรมสิทธิ์ในพื้นที่ดังกล่าว โดยระดมกำลังคนและทรัพยากรทั้งหมดไปสู่พื้นที่เป้าหมายใหม่ โดยวิธีการเช่นนี้ ก็มีทางเป็นไปได้มากที่ประเทศไทยจะได้พื้นที่ป่าที่เคยมีมาในอดีตกลับคืนมาได้

คณะกรรมการนโยบายและการจัดการป่าแห่งชาติ

เงื่อนไขทั้งหมดที่จะช่วยให้บรรลุผลตามตัวแบบที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นก็คือ องค์การประชาชนที่จะทำหน้าที่ดูแลรักษาป่าในพื้นที่ยุทธศาสตร์ทั่วประเทศ ประกอบกับจะต้องมีหน่วยงานที่จะมาสนับสนุนให้เกิดองค์การประชาชนเหล่านี้ ทำหน้าที่ส่งเสริมให้ราษฎรแต่ละครอบครัวในพื้นที่ยุทธศาสตร์หันมาปลูก “ป่าครอบครัว” พร้อมทั้งทำการเกษตรแนวอนุรักษ์พร้อมกันไปด้วย ในขณะเดียวกันก็จำเป็นจะต้องมีหน่วยงานระดับชาติที่จะเป็นผู้ทำหน้าที่ผลักดันนโยบายดังกล่าว รวมทั้งการจัดหางบประมาณ ประกอบกับการจัดการให้มีการดำเนินงานตามนโยบายดังกล่าวให้เกิดขึ้นจริงในที่สุดในรูปแบบของคณะกรรมการ ซึ่งจำเป็นจะต้องมีทั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐ สถาบันทางวิชาการ องค์การพัฒนาเอกชน พระสงฆ์ ตลอดจนตัวแทนชาวบ้านที่มีความรู้และประสบการณ์ เข้าร่วมอยู่ในคณะกรรมการดังกล่าว เพื่อทำหน้าที่กำหนดนโยบายในการดำเนินงาน จัดทำแผนปฏิบัติการ รวมทั้งจัดหางบประมาณ และจัดสรรงบประมาณให้หน่วยงานในพื้นที่ลงไปดำเนินงาน โดยที่หน่วยงานในพื้นที่จะต้องประกอบด้วย ข้าราชการในหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง นักวิชาการ องค์การพัฒนาเอกชนที่ทำงานในพื้นที่ พระสงฆ์ในพื้นที่ รวมทั้งองค์กรชาวบ้าน ถ้าสามารถจัดตั้งขึ้นมาได้ คณะกรรมการนี้อาจจะเรียกว่า “คณะกรรมการนโยบายและการจัดการป่าแห่งชาติ” โดยที่ในส่วนของผู้เจ้าหน้าที่ของรัฐนั้นควรจะประกอบด้วยตัวแทนระดับสูงจากกระทรวงมหาดไทยระดับรัฐมนตรี โดยอย่างน้อยมีรองนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน เช่นเดียวกับคณะกรรมการนโยบายป่าไม้แห่งชาติ ซึ่งยังคงมีอยู่ในปัจจุบัน แต่ไม่มีผลงานเท่าที่ควร เนื่องจากขาดองค์ประกอบของคณะกรรมการจากภายนอกจากระบบราชการที่สำคัญ ดังที่ได้เสนอไว้ในคณะกรรมการชุดนี้ เพื่อช่วยให้คณะกรรมการได้มีโอกาสพิจารณาประเด็นต่าง ๆ โดยมีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลกว่ากรรมการที่ประกอบด้วยนักการเมืองและข้าราชการระดับสูงแต่เพียงอย่างเดียว

นอกจากนี้องค์ประกอบนอกกระบบราชการดังกล่าว จะมีส่วนช่วยผลักดันและกระตุ้นให้คณะกรรมการชุดนี้ทำงานเข้มแข็งกว่าเดิม เนื่องจากถูกเฝ้าและตรวจสอบจากองค์กรที่เกี่ยวข้องและสาธารณชนในวงกว้าง ส่วนองค์ประกอบทั้งหมดที่เป็นหน่วยงานของทางราชการควรประกอบด้วย กระทรวงการคลัง กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ สำนักนายกรัฐมนตรี กระทรวงมหาดไทย และกระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้ คือ สำนักงานเศรษฐกิจการคลัง คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ กรมป่าไม้ สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม กรมส่งเสริมการเกษตร กรมพัฒนาที่ดิน กรมการปกครอง กรมที่ดิน กรมพัฒนาชุมชน กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม เป็นต้น รวมทั้งสำนักงานกฤษฎีกา ซึ่งมีหน้าที่ช่วยดูแลปรับปรุงแก้ไขกฎหมายให้สอดคล้องกับนโยบายและแผนปฏิบัติงานด้วย ส่วนหน่วยงานทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง ก็ได้แก่ คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และคณะเกษตรศาสตร์ในมหาวิทยาลัยส่วนภูมิภาคทุกแห่ง ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิก มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และคณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ส่วนหน่วยงานองค์กรเอกชนนั้น ได้แก่ สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืช มูลนิธิสืบนาคะเสถียร องค์กรเซฟเดอะวิลเดอเนสแห่งสหรัฐอเมริกา สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย สมาคมพัฒนาประชากร และสถาบันสันติประชาธรรม เป็นต้น ส่วนทางด้านของพระสงฆ์นั้น ควรจะได้ อาภรณ์พระสงฆ์กลุ่มเสขิยธรรมพระราชสิมามรณ์ (เจ้าคณะจังหวัดนครราชสีมา) เป็นต้น ส่วนตัวแทนชาวบ้านนั้นควรจะประกอบด้วย ผู้ใหญ่บุญส่ง เข้มเฉลิม นายจันทร์ สุรามิตร นายจรัส ขาสัก พ่อหลวงจอนิ ตลอดจนผู้นำองค์กรชาวบ้านที่มีผลงานดีเด่น ในการดูแลป่าชุมชนซึ่งมีเป็นจำนวนมาก โดยมีการเลือกบุคคลเหล่านี้จากภาคต่าง ๆ ตัวแทนภาคละสองคนเป็นอย่างน้อย ทั้งนี้เพื่อให้องค์ประกอบของคณะกรรมการดังกล่าวเป็นไปอย่างกว้างขวางมากที่สุด

โดยจะต้องมีหน่วยงานที่เป็นสำนักงานเลขาธิการ ซึ่งอาจจะเป็นสำนักงานร่วมระหว่างกรมป่าไม้และสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม สำนักงานเศรษฐกิจการคลัง ซึ่งจะมีบทบาทที่สำคัญในงานนี้ หรือเป็นหน่วยงานที่ตั้งขึ้นมาใหม่ โดยมีองค์ประกอบของบุคคลที่มีความเชี่ยวชาญในงานจากหน่วยที่กล่าวมาแล้ว สำหรับงบประมาณที่จะใช้ในการดำเนินงานนี้ ก็ควรจะใช้งบประมาณตามปกติของหน่วยงานต่างๆ ที่จะต้องลงไปทำงานในพื้นที่ยุทธศาสตร์อยู่แล้ว แต่ขณะเดียวกันก็ระดมทรัพยากรทั้งหมดจากงานทั้งหลายให้มาอยู่ในพื้นที่ยุทธศาสตร์ทั้งหมด ยกตัวอย่างเช่น งานของกรมป่าไม้ทั้งหมดที่เกี่ยวข้อง เช่น โครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติฯ ในส่วนที่เป็นของรัฐ โครงการส่งเสริมเกษตรกรปลูกป่า งานปฏิรูปที่ดินทั้งหมดในพื้นที่ยุทธศาสตร์ งานส่งเสริมการเกษตรทั้งหมดในพื้นที่ยุทธศาสตร์ งานอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งสิ้นในพื้นที่ยุทธศาสตร์ของกระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม งานพัฒนาชุมชนทั้งหมดในพื้นที่ยุทธศาสตร์ รวมทั้งงบประมาณจังหวัดและพัฒนาตำบลทั้งหมดในส่วนที่จะลงไปใช้ในบริเวณพื้นที่ยุทธศาสตร์

เหตุผลที่จำเป็นต้องมีคณะกรรมการชุดดังกล่าวขึ้นมาทำหน้าที่แทนคณะกรรมการนโยบายป่าไม้แห่งชาติโดยการอนุมัติของคณะรัฐมนตรีตั้งแต่ปี 2528 โดยที่คณะกรรมการดังกล่าวชุดแรกมีนายพิชัย รัตตกุล รองนายกรัฐมนตรีในขณะนั้นเป็นประธาน และต่อมาในปี 2531 ได้มีการกำหนดอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการดังกล่าวเอาไว้อย่างชัดเจน เช่น การกำหนดพื้นที่ป่าทั่วประเทศให้มีย่าน้อยร้อยละ 40 กำหนดแนวทางและเป้าหมายการจัดการพัฒนาและอนุรักษ์ในระยะยาว กำหนดมาตรการอนุรักษ์ป่า สอดส่องเร่งรัดพนักงานเจ้าหน้าที่ให้ปฏิบัติตามอำนาจหน้าที่ที่กฎหมายกำหนด ปรับปรุงระบบการบริหารป่าไม้ของชาติ กำหนดนโยบายและมาตรฐานการส่งเสริมการปลูกป่าเอกชน และเสนอความเห็นต่อคณะรัฐมนตรีเกี่ยวกับนโยบายและการจัดการด้านป่าไม้ (โสภณ, 2537) แต่งานของคณะกรรมการชุดดังกล่าว ไม่สามารถคืบหน้าไปได้ เพราะขาดวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล เนื่องจากพิจารณาปัญหาจากมุมมองของข้าราชการในวงแคบแต่ฝ่ายเดียวเป็นหลัก นอกจากนั้นความเข้มแข็งในการทำงานของคณะกรรมการชุดดังกล่าวยังขึ้นอยู่กับความสนใจส่วนตัวในปัญหาของรองนายกรัฐมนตรีที่รับผิดชอบ โดยที่มีอำนาจหน้าที่น้อยกว่านายกรัฐมนตรี เมื่อตัวประธานมองไม่เห็นปัญหา ไม่เข้าใจปัญหาหรือหมดความสนใจ คณะกรรมการทั้งชุดก็จะไม่ทำงาน แต่ถ้ามีส่วนที่ประกอบด้วยฝ่ายนอกราชการ และสถาบันทางวิชาการอยู่ร่วมในคณะกรรมการชุดนี้ด้วยแล้ว กลุ่มต่าง ๆ จะมีส่วนสำคัญที่ก่อให้เกิดพลวัตในการทำงาน ถึงแม้ในขั้นต้นตัวประธานจะไม่เห็นความสำคัญ แต่ถ้าหากปัญหาได้มาถึงจุดวิกฤติแล้ว พลัฏที่ต้องการจะผลักดันจะมีมากและประธานจะต้องให้ความสนใจ

ปัจจุบันปัญหาป่าไม้ของไทยได้มาถึงจุดวิกฤติ ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อความเป็นความตายของประเทศในอนาคตที่ไม่ไกลนักหากไม่ได้รับการแก้ไขในทางที่ถูกต้องอย่างฉับพลัน ด้วยเหตุนี้การมีคณะกรรมการในระดับชาติดังกล่าวจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องเกิดขึ้นเพื่อดำเนินการในเรื่องนี้อย่างจริงจัง และเนื่องจากแนวคิดในการแก้ไขปัญหามิใช่แบบที่ได้นำเสนอเป็นแนวคิดที่ไม่อาจจะเกิดขึ้นได้ถ้าหากข้าราชการเป็นผู้เสนอนโยบายแต่เพียงฝ่ายเดียว รวมทั้งเป็นผู้กำหนดมาตรการในการแก้ไขปัญหาลงไปด้วยพร้อมกัน ซึ่งก็จะมีผลลัพธ์ดังเช่นภาพรวมของป่าในอดีตที่ผ่านมา ข้อเสนอของคณะกรรมการชุดดังกล่าวในงานวิจัยนี้ จึงมีความแตกต่างอย่างมีนัยยะสำคัญไปจากคณะกรรมการป่าไม้แห่งชาติที่มีอยู่ในปัจจุบัน

สำหรับข้อเสนอในเบื้องต้นของโครงสร้างและการทำงานของคณะกรรมการนโยบายและการจัดการป่าแห่งชาติ โดยที่นอกจากตัวคณะกรรมการจะมีหน้าที่หลักในการกำหนดนโยบายเพื่อใช้เป็นแนวทางในการทำงานแล้ว คณะกรรมการดังกล่าวควรจะต้องมีสำนักงานเลขาธิการและมีอนุกรรมการอีกอย่างน้อยสี่ฝ่ายทำหน้าที่ควบคุมการดำเนินการให้เป็นไปตามนโยบายที่ได้กำหนดไว้โดยคณะกรรมการอย่างน้อยอีก 4 คณะอนุกรรมการ ซึ่งประกอบด้วย คณะอนุกรรมการวิชาการ คณะอนุกรรมการวางแผนปฏิบัติงาน คณะอนุกรรมการจัดสรรงบประมาณ และคณะอนุกรรมการติดตามและประเมินผล

คณะกรรมการวิชาการ จะทำหน้าที่ศึกษานโยบายป่า ประกอบด้วยประเด็นที่เกี่ยวข้องทั้งหมด มีการจัดทำ แผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์และใช้ทรัพยากรป่าอย่างยั่งยืน เพื่อจะนำมาตรการทางการคลังมาใช้เพื่อยุติปัญหาการถือครองที่ดินในลักษณะที่เป็นทรัพย์สินเพื่อเก็งกำไร ศึกษาเพื่อปรับแก้ระเบียบข้อบังคับตลอดจนกฎหมายที่เกี่ยวข้อง เพื่อสร้างแรงจูงใจให้คนส่วนใหญ่ของประเทศได้เข้ามามีส่วนร่วมดูแลรักษาทรัพยากรป่า ตลอดจนลงไปศึกษาข้อมูลในสนามที่เกิดจากการปฏิบัติจริง เพื่อนำมาปรับแก้ความรู้ความเข้าใจในการเสนอความเห็นให้สอดคล้องกับข้อเท็จจริง

คณะกรรมการวางแผนปฏิบัติงาน ควรจะนำผลงาน การศึกษา ข้อเสนอแนะ ของคณะกรรมการวิชาการที่ได้กลาย เป็นมติของคณะกรรมการใช้แล้วไปจัดทำแผนงาน เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติจริงให้เกิดผลต่อไป รวมทั้งมีการลงไปแก้ไข ปัญหาข้อขัดข้องที่เกิดขึ้นในชั้นมีการปฏิบัติจริง

คณะกรรมการงบประมาณ มีหน้าที่ในการระดมงบประมาณจากหน่วยงานที่เคยทำหน้าที่คล้าย ๆ กันนี้ แต่เป็นการทำงานที่มีลักษณะกระจายกระจายและแยกกันทำ เพื่อเน้นการประหยัดงบประมาณและเพิ่มประสิทธิภาพในการใช้งบประมาณ รวมทั้งจัดสรรงบประมาณใหม่ ตามแผนงานที่ได้กำหนดไว้อย่างเป็นระบบ

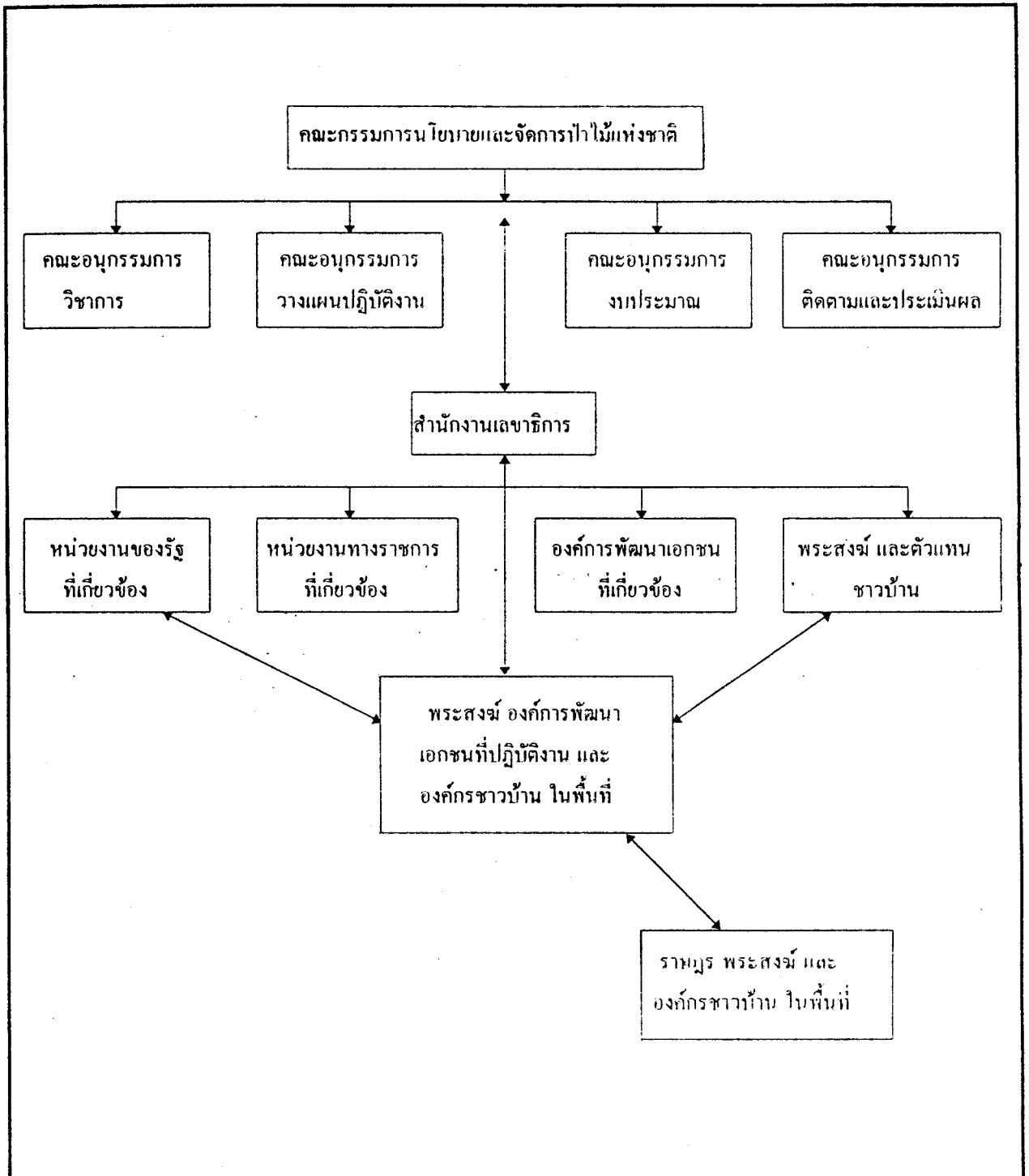
คณะกรรมการติดตามและประเมินผล จะมีหน้าที่หลักในการลงไปติดตามการปฏิบัติงานจริงในสนาม เพื่อร่วมศึกษาปัญหา ตลอดจนแนะนำให้มีความคิดเห็น โดยเน้นประเด็นการติดตามศึกษาและช่วยแก้ปัญหา มากกว่าการประเมินผลในที่สุด โดยที่ในคณะกรรมการทุกชุดจะต้องมีตัวแทนจากฝ่ายนอกระบบราชการเข้าร่วมอยู่ด้วยในทุกคณะ

ส่วนการลงมือปฏิบัติงานในพื้นที่ ควรจะเป็นเรื่ององค์กรชาวบ้าน ในพื้นที่เป็นหลักที่ทำงานร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนที่ลงไปทำงานร่วมกับชาวบ้าน ตลอดจนพระสงฆ์ที่อยู่ในพื้นที่ ที่อาจจะทำงานในลักษณะเป็นเครือข่ายย่อยและเครือข่ายใหญ่ เพื่อประสานองค์ความรู้ และเรียนรู้จากประสบการณ์ของกันและกัน หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง หน่วยงานทางวิชาการที่เกี่ยวข้องจะทำหน้าที่ในการหนุนช่วยเท่านั้น จะไม่ลงไปดำเนินงานโดยตรงเช่นหน่วยงานของรัฐในปัจจุบันเป็นส่วนมากโดยเด็ดขาด ทั้งนี้เพื่อต้องการสร้างประสิทธิภาพและกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในพื้นที่เอง

โครงสร้างและวิธีการทำงานโดยย่อของคณะกรรมการชุดดังกล่าวได้แสดงไว้ในแผนภูมิที่ 1 แล้ว

แผนภูมิที่ 1

แสดงภาพการทำงานโดยย่อของคณะกรรมการดูแล รักษา และขยายพื้นที่ป่า

บทที่ 3

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการศึกษาภาคสนาม

ในบทที่แล้วได้ชี้ให้เห็นว่าได้มีการออกเก็บข้อมูลในภาคสนามในลักษณะของการประเมินผลอย่างรวดเร็วในชนบทในพื้นที่ภาคต่างๆทั่วประเทศไทย เน้นจังหวัดที่มีพื้นที่ป่าเหลืออยู่ในสัดส่วนที่ค่อนข้างสูงเมื่อเทียบกับจังหวัดอื่นๆ ในภาคเดียวกัน โดยเน้นการเป็นป่าต้นน้ำลำธารเป็นหลัก มีการแบ่งกลุ่มผู้จะทำการสอบถามเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานเกี่ยวกับการส่งเสริมให้ราษฎรทำการปลูกและอนุรักษ์พื้นที่ป่า และองค์กรชาวบ้านโดยทั่วไปในพื้นที่ที่ยังไม่มีกลุ่มอนุรักษ์ป่าเพื่อศึกษาทัศนคติในการดูแลในป่าจากองค์กรเหล่านั้น อีกกลุ่มหนึ่ง คือองค์กรชาวบ้านที่ดูแลในป่าชุมชนอยู่ในขณะนี้ กลุ่มที่สอง คือ ข้าราชการที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย นักวิชาการ เจ้าหน้าที่และนักวิชาการป่าไม้ เจ้าหน้าที่สำนักงานปฏิรูปที่ดิน เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรที่เน้นการส่งเสริมการอนุรักษ์ในพื้นที่ติดกับป่า และเจ้าหน้าที่อื่นๆ เช่น เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชน เป็นต้น กลุ่มที่สาม คือ เจ้าของที่ดินที่มีกรรมสิทธิ์ที่ขอรับการสนับสนุนตามโครงการส่งเสริมเกษตรกรปลูกป่าของกรมป่าไม้ กลุ่มที่สี่ คือ สมาตำบลซึ่งจำแนกเป็นสมาตำบลที่มีพื้นที่ติดกับพื้นที่ป่า และสมาตำบลโดยทั่วไป กลุ่มที่ห้า คือ เกษตรกรที่ทำการเกษตรอยู่บริเวณพื้นที่ติดกับป่า โดยแยกออกเป็นสองประเภท คือ เกษตรกรที่ทำการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ และเกษตรกรที่ทำการเกษตรในเชิงพาณิชย์ โดยมีแบบสอบถามทั้งหมด 10 ชุด คือ TEI 1 ถึง TEI 10 โดยมีรายละเอียดตามตารางที่ได้แสดงไว้ข้างล่างนี้

ตารางที่ 3

ลักษณะและจำนวนแบบสอบถามที่เก็บมาเป็นตัวอย่างทั้งหมด

ประเภท แบบสอบถาม TEI	กลุ่มเป้าหมาย	วัตถุประสงค์ที่ต้องการจะทราบ	จำนวนตัวอย่าง
1.	องค์กรพัฒนาเอกชน และ องค์กรประชาชน ตลอดจน สมาตำบลที่ดูแลรักษาป่า	เพื่อจะทราบค่าใช้จ่ายในการดูแลรักษา ป่า ตลอดจนพื้นที่ป่าที่ดูแลรักษาไว้ได้ พื้นที่ทำการเกษตรทั้งหมดประโยชน์ที่ ได้รับของพื้นที่การเกษตรจากการ อนุรักษ์พื้นที่ป่าสัดส่วนของเกษตรเพื่อ พึ่งตัวเองในพื้นที่ทำการติดกับป่า (พื้นที่ยุทธศาสตร์)	รวม 59 ชุด องค์กรพัฒนาเอกชน 15 ชุด องค์กรประชาชน 30 ชุด สมาตำบล 14 ชุด

ประเภท แบบสอบถาม TEI	กลุ่มเป้าหมาย	วัตถุประสงค์ที่ต้องการจะทราบ	จำนวนตัวอย่าง
2.	องค์กรพัฒนาเอกชน	เพื่อทราบความเห็นเกี่ยวกับการจัดการพื้นที่กันชน (ตามความหมายของผู้ให้สัมภาษณ์เอง) ในฐานะช่วยลดปัญหาการขัดแย้งระหว่างชาวบ้านที่อยู่ใกล้เคียงบริเวณพื้นที่ป่าอนุรักษ์และพื้นที่เขตหวงห้ามกับเจ้าหน้าที่ของรัฐตลอดจนความเห็นเกี่ยวกับการจัดการพื้นที่กันชนตามข้อเสนอของ MIDAS และความเห็นอื่นๆ ในลักษณะที่อาจจะเป็นทางเลือกที่ดีกว่า	27 ชุด
3.	เจ้าหน้าที่ของรัฐซึ่งแบ่งออกเป็นห้ากลุ่มคือ นักวิชาการ เจ้าหน้าที่ป่าไม้เจ้าหน้าที่สำนักงานปฏิรูปที่ดินการเกษตร เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร และเจ้าหน้าที่อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง	วัตถุประสงค์เช่นเดียวกับ TEI 2 โดยที่แบบสอบถามทั้งสองชุด มีคำถามเหมือนกันทั้งหมด	ตัวอย่างทั้งหมด 128 ชุด นักวิชาการ 20 ชุด เจ้าหน้าที่ป่าไม้ 40 ชุด เจ้าหน้าที่ สปก. 18 ชุด เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร 34 ชุด อื่น ๆ 6 ชุด
4.	เจ้าของที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ์ที่ขอรับการส่งเสริมปลูกไม้มีค่าทางเศรษฐกิจจากกรมป่าไม้	เพื่อทราบสถานภาพของผู้ขอรับการอุดหนุนขนาดเฉลี่ยของพื้นที่ที่จะทำการปลูก และประเภทของไม้ที่จะทำการปลูก	ตัวอย่างทั้งหมด 153 ชุด
5.	สภาตำบลทั่วไป	เพื่อทราบขีดความสามารถในการปลูกป่าชุมชน ในกรณีที่กรมป่าไม้อาจจะมีการปรับเปลี่ยนมาให้การสนับสนุนสภาตำบลนอกเหนือจากราษฎรที่มีเอกสารสิทธิ์ในการปลูกไม้มีค่าทางเศรษฐกิจ	ตัวอย่างทั้งหมด 48 ชุด
6.	สภาตำบลที่มีพื้นที่ติดต่อกับพื้นที่ป่า	เพื่อทราบความคิดเห็นเกี่ยวกับการสนับสนุนให้มีการปลูกป่าชุมชนในบริเวณที่ติดกับป่า	ตัวอย่างทั้งหมด 31 ชุด

ประเภท แบบสอบถาม TEI	กลุ่มเป้าหมาย	วัตถุประสงค์ที่ต้องการจะทราบ	จำนวนตัวอย่าง
7.	องค์กรประชาชนที่มีได้ดูแลรักษาป่า	เพื่อศึกษาความรู้ความเข้าใจองค์กรเหล่านี้ ตลอดจนความสามารถปรับเปลี่ยนบทบาทมาดูแลรักษาป่าหรือเพิ่มบทบาทในการดูแลรักษาป่านอกเหนือจากกิจกรรมที่ทำอยู่ในปัจจุบัน	ตัวอย่างทั้งหมด 22 ชุด
8.	องค์กรประชาชนที่ดูแลรักษาป่า	เพื่อทราบความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการพื้นที่ยุทธศาสตร์ จำนวนพื้นที่ป่าที่รักษาไว้ได้ ผลดีที่มีต่อการเกษตร และความช่วยเหลือจากภายนอก	ตัวอย่างทั้งหมด 30 ชุด
9.	เกษตรกรที่ทำการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์	เพื่อทราบว่า การประกอบอาชีพในลักษณะที่เป็น การเกษตรอนุรักษ์ จะช่วยให้สามารถดำรงชีพอยู่ได้อย่างดีหรือไม่ ถ้ามีปัญหาควร จะได้รับการแก้ไขอย่างไร	ตัวอย่างทั้งหมด 63 ชุด
10.	เกษตรกรที่ทำการเกษตรเชิงพาณิชย์ (ปลูกพืชเดี่ยว)	เพื่อทราบว่า มีปัญหาในการประกอบอาชีพดังกล่าวหรือไม่ และมีความต้องการจะปรับเปลี่ยนมาเป็นการทำการเกษตรแบบอนุรักษ์บ้างหรือไม่ หรือต้องการจะประกอบอาชีพอื่นหรือย้ายออกไปจากบริเวณพื้นที่ยุทธศาสตร์บ้างหรือไม่	ตัวอย่างทั้งหมด 60 ชุด

ตัวอย่างแบบสอบถามทั้ง 10 ชุด ได้แสดงไว้ใน ภาคผนวก ก.

การทดสอบสมมุติฐานการจัดการพื้นที่ยุทธศาสตร์

ในข้อที่เสนอที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่สอง ประเด็นที่สำคัญที่สุดก็คือการจัดการในพื้นที่รอยต่อกับพื้นที่ป่าที่มีต้นไม้จริงในระยะทางประมาณ 5 กิโลเมตร รวมทั้งพื้นที่ที่มีราษฎรตั้งถิ่นฐานอยู่แล้วในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ หรือที่ในงานวิจัยนี้เรียกว่า ‘พื้นที่ยุทธศาสตร์’ เพื่อให้มีความหมายแตกต่างไปจากความหมายพื้นที่กันชน ที่ใช้ตามแนวการศึกษา MIDAS และใช้ในคำจำกัดความในการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ ตลอดจนเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากต้องการให้เป็นไปตามเกณฑ์เดียวกันกับกรมป่าไม้ ประเด็นที่ต้องการทดสอบในที่นี้ คือ องค์กรพัฒนาเอกชน ตลอดจนเจ้าหน้าที่ฝ่ายต่าง ๆ ของรัฐ

สภาตำบลองค์กรประชาชนที่ดูแลรักษาป่าและที่ไม่ได้ดูแลรักษาป่า ตลอดจนเกษตรกรที่ทำการเกษตรในบริเวณพื้นที่เขตติดต่อกับพื้นที่ป่ามีความเห็นต่อกรณีนี้อย่างไร โดยที่คำถามองค์กรพัฒนาเอกชนและเจ้าหน้าที่ของรัฐนั้นจะเน้นความหมายไปในการเป็นพื้นที่กันชนตามแนวความคิดของ MIDAS ในขณะที่กลุ่มที่เหลือนั้นจะเน้นความคิดพื้นที่ยุทธศาสตร์ตามแนวความคิดของงานวิจัยนี้ โดยมีกลุ่มคำถามแยกเป็นสองกลุ่มสำหรับองค์กรพัฒนาเอกชนและเจ้าหน้าที่ของรัฐ มีคำถามดังนี้ “มีนักอนุรักษ์และนักวิชาการป่าไม้จำนวนหนึ่งให้ความเห็นว่า เขตกันชนนั้นเป็นแนวคิดที่ดีที่จะลดปัญหาการขัดแย้งระหว่างชาวบ้านที่อยู่ใกล้เคียงบริเวณพื้นที่เขตป่าอนุรักษ์และพื้นที่เขตหวงห้ามกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ ช่วยส่งเสริมให้ชาวบ้านพัฒนาอาชีพที่สอดคล้องกับการอนุรักษ์ ขณะเดียวกันก็ช่วยให้สามารถรักษาพื้นที่ดังกล่าวเพื่อประโยชน์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและความหลากหลายทางชีวภาพร่วมกัน ท่านเห็นด้วยหรือไม่”

คำถามดังกล่าว คือ คำถามในข้อ (3) ของแบบสอบถาม TEI 2 และ TEI 3 สำหรับกลุ่มอื่น ๆ เนื่องจากเกรงว่าจะไม่เข้าใจความหมาย “เขตกันชน” “พื้นที่กันชน” หรือ “แนวกันชน” จึงทำคำถามเป็นชุดสามคำถาม เพื่อช่วยอธิบายให้ผู้ตอบได้เข้าใจความหมายที่ละน้อย อันจะนำไปสู่ประเด็นที่สำคัญภายหลัง เพื่อให้มั่นใจว่าผู้ตอบคำถามมีความเข้าใจความหมายของคำถามอย่างแท้จริง โดยมีชุดของคำถามดังต่อไปนี้

“ถ้าเปรียบว่าป่าเป็นบ้านและเขตกันชนคือรั้วบ้าน ท่านมีความเห็นว่าการที่จะรักษาพื้นที่ป่าไม่ให้ได้ดี ควรมีเขตรั้วหรือพื้นที่กันชนหรือไม่?”

“ถ้าอธิบายว่า พื้นที่กันชนคือพื้นที่ที่แบ่งพื้นที่ป่าที่มีต้นไม้จริง ๆ กับพื้นที่ทำมาหากินของชาวบ้านโดยทั่วไป ท่านคิดว่าการมีพื้นที่กันชนเพื่อส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์พื้นที่ป่าที่มีต้นไม้ให้คงอยู่ ท่านเห็นด้วยหรือไม่?”

“ถ้าจะอธิบายเพิ่มเติมว่า พื้นที่กันชนนั้นมิได้ห้ามราษฎรเข้าไปทำมาหากินในพื้นที่ดังกล่าว แต่สามารถเข้าไปทำมาหากินได้โดยที่ไม่ทำลายสภาพแวดล้อมของป่า เช่น ทว่านเกษตร ทำการเกษตรผสมผสาน คือมีปลูกไม้ผล เลี้ยงปลา และเลี้ยงสัตว์บ้าง หรือทำไร่นาสวนผสม หรือเกษตรธรรมชาติได้ในรูปแบบอื่น หรือส่งเสริมให้สภาตำบลหรือหมู่บ้านปลูกป่าชุมชน และช่วยกันดูแลใช้สอยเพื่อใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในระยะยาว และมีการช่วยดูแลไม่ให้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าที่มีต้นไม้อยู่เดิมมากขึ้น ทำให้การรักษาพื้นที่ยังเป็นไปได้จริง ขณะเดียวกันก็เพิ่มพื้นที่ที่มีสภาพใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติมากขึ้นท่านเห็นด้วยหรือไม่?”

คำถามชุดทั้งสามข้อนั้น คือ คำถามใน ข้อ (1-3) ในแบบ TEI 6 - TEI 8 และข้อ (2-4) ในแบบ TEI 9 และ TEI 10 ผลปรากฏดังตารางที่จะแสดงต่อไปนี้

ตารางที่ 4
ความเห็นในการจัดการพื้นที่ยุทธศาสตร์

คำถามข้อ	แบบสอบถาม	เห็นด้วย	ไม่เห็นด้วย	ไม่มีความเห็น	ร้อยละ		
					เห็นด้วย	ไม่เห็นด้วย	ไม่มีความเห็น
3	TEI 2	17	11		60.7	39.3	-
3	TEI 3	108	15	1	85.7	11.9	7.9
	นักวิชาการ	16	4	-	80.0	20.0	-
	เจ้าหน้าที่ป่าไม้	33	7	-	82.5	17.5	-
	เจ้าหน้าที่สปก.	16	-	1	88.9	5.5	5.5
	เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร	28	4	-	87.5	12.5	-
	อื่น ๆ	15	1	-	93.8	6.2	-
1.	TEI 6	27	2	1	90.0	6.7	3.3
2.	TEI 6	30	-	-	100.0	-	-
3.	TEI 6	30	-	-	100.0	-	-
1.	TEI 7	21	1	-	95.4	4.6	-
2.	TEI 7	22	-	-	100.0	-	-
3.	TEI 7	22	-	-	100.0	-	-
1.	TEI 8	26	3	1	86.7	10.0	3.3
2.	TEI 8	28	1	1	93.3	3.3	3.3
3.	TEI 8	27	1	3	90.0	3.3	6.7
2.	TEI 9	56	5	2	88.9	7.9	3.2
3.	TEI 9	57	4	2	90.5	6.3	3.2
4.	TEI 9	62	-	1	98.4	-	1.6
2.	TEI 10	55	4	-	93.2	6.8	-
3.	TEI 10	55	2	2	93.2	3.4	3.4
4.	TEI 10	54	2	3	91.5	3.4	5.1

จะเห็นว่าคำตอบทั้งหมดจากกลุ่มผู้ตอบคำถามต่างกันโน้มเอียงไปในการเห็นด้วยกับการจัดการในพื้นที่ยุทธศาสตร์ โดยกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนเห็นด้วยตามความหมายของ MIDAS (ข้อ (3) TEI 2) ร้อยละ 60.7 กลุ่มข้าราชการเห็นด้วยตามความหมายดังกล่าวร้อยละ 85.7 ส่วนความหมายของ "พื้นที่ยุทธศาสตร์" คือคำตอบในข้อ (3) ของ

(TEI 6-TEI 8) ซึ่งประกอบด้วยสภาตำบลเห็นด้วย ร้อยละ 100.0 องค์การประชาชนที่มีได้ทำหน้าที่อนุรักษ์ป่าเห็นด้วยร้อยละ 100.0 องค์การที่ทำหน้าที่อนุรักษ์ป่าเห็นด้วยร้อยละ 90.0 และคำตอบในข้อ (4) ของ (TEI 9-TEI 10) เกษตรกรที่ทำการเกษตรแบบอนุรักษ์เห็นด้วยร้อยละ 98.4 เกษตรที่ทำการเกษตรเชิงพาณิชย์เห็นด้วยร้อยละ 91.5

เมื่อเปรียบเทียบคำตอบของแต่ละกลุ่มและกลุ่มย่อยภายในกลุ่มใหญ่แล้ว สำหรับคำจำกัดความพื้นที่กันชนตามแนวคิดของ MIDAS มีข้อสังเกตที่ควรนำมาพิจารณาเพิ่มเติมดังนี้ ในบรรดาองค์กรพัฒนาเอกชนนั้น มีสัดส่วนของการเห็นด้วยต่ำกว่ากลุ่มอื่น ๆ เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มข้าราชการ ซึ่งเห็นด้วยสูงถึง ร้อยละ 87.3 และในบรรดากลุ่มข้าราชการนี้ เห็นด้วยจากนักวิชาการต่ำที่สุด คือ ร้อยละ 80.0 ตามด้วย เจ้าหน้าที่ป่าไม้ ขณะที่เจ้าหน้าที่กลุ่มอื่น ๆ เห็นด้วยสูงสุด คือ ร้อยละ 93.8 ตามด้วย เจ้าหน้าที่ สปก. ร้อยละ 88.9 และเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรร้อยละ 87.5 ตามลำดับ

สำหรับแนวคิดการจัดการพื้นที่ยุทธศาสตร์โดยกลุ่มอื่น ๆ นั้นมีข้อสังเกตที่น่าสนใจดังนี้ เมื่อถามในข้อแรกโดยเปรียบเทียบเขตกันชนเหมือนรั้วบ้านนั้น มีความเห็นที่ไม่เห็นด้วยหรือไม่แน่ใจอยู่มากกว่า เพราะผู้ตอบส่วนใหญ่เข้าใจว่าการดูแลรักษาป่าอาจจะไม่จำเป็นจะต้องมีการแบ่งเขตกันรั้วที่ชัดเจนเหมือนกับการมีรั้วบ้าน แต่พอมาถึงในส่วนที่สองความคิดเริ่มชัดเจนขึ้น กล่าวคือ เริ่มเห็นว่าน่าจะจะมีพื้นที่ที่แบ่งพื้นที่ป่าและพื้นที่ทำกินของราษฎรออกจากกัน และเมื่ออธิบายต่อไปว่าพื้นที่กันชนมิได้ห้ามราษฎรเข้าไปทำมาหากิน แต่ควรจะทำมาหากินในลักษณะที่อนุรักษ์สภาพป่าเอาไว้ก็ยังมีความเห็นด้วยเพิ่มขึ้น ทุกแบบมีลักษณะเป็นเช่นนี้ยกเว้น TEI 10 ซึ่งถามผู้ประกอบการอาชีพทำการเกษตรเชิงพาณิชย์ด้วยการปลูกพืชเดี่ยว ซึ่งอาจจะไม่สนใจแนวคิดเชิงอนุรักษ์มากนัก แบบแผนของคำตอบจึงค่อนข้างจะไม่เป็นไปตามลักษณะที่กล่าวมาแล้ว

เป็นที่น่าสังเกตว่าในบรรดาคำตอบที่เห็นด้วยต่ำที่สุด โดยเปรียบเทียบภายในกลุ่มสองกลุ่มคำถาม คือ กลุ่มขององค์กรพัฒนาเอกชนและข้าราชการกลุ่มหนึ่งกับกลุ่มของ สภาตำบล องค์การประชาชนที่มีได้ดูแลรักษาป่า องค์การประชาชนที่ดูแลรักษาป่าเกษตรกรที่ทำการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ และเกษตรกรที่ทำการเกษตรพืชเชิงเดี่ยวนั้น กลุ่มขององค์กรพัฒนาเอกชน และองค์การประชาชนที่ดูแลรักษาป่า เห็นด้วยในสัดส่วนที่ต่ำ คือ ร้อยละ 60.7 และร้อยละ 90.0 ตามลำดับ

เหตุผลที่เป็นเช่นนี้อธิบายได้โดยมีความแตกต่างกันเพียงเล็กน้อย ในกรณีขององค์กรพัฒนาเอกชนส่วนที่ไม่เห็นด้วยนั้นเนื่องจากมีความเห็นว่าการจัดการพื้นที่กันชนในแบบของ MIDAS นั้นเป็นการแยกคนออกจากป่าโดยชัดเจน ซึ่งก็จะขัดแย้งกับหลักการที่ว่าคนกับป่าควรจะอยู่ร่วมกันได้ หรืออีกนัยหนึ่งคนเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศป่า ส่วนในกรณีขององค์การประชาชนนี้ดูแลรักษาป่าส่วนใหญ่ดูแลพื้นที่ป่าอนุรักษ์อยู่ในปัจจุบัน ถ้าหากมีการแบ่งพื้นที่ออกมาชัดเจนส่วนที่ยืนยันไม่เห็นด้วย มีความไม่มั่นใจว่าจะมีโอกาสดูแลรักษาป่าเหมือนอย่างที่เคยเป็นมาในอดีตได้หรือไม่

ส่วนความเห็นของนักวิชาการที่ไม่เห็นด้วยก็มีแนวโน้มของความคิดไปในทิศทางเดียวกันกับขององค์กรพัฒนาเอกชน ในขณะที่เจ้าหน้าที่ป่าไม้ที่ไม่เห็นด้วยนั้นเกรงว่าไม่มีผลในทางรักษาพื้นที่ป่าได้อย่างแท้จริง ยกเว้นมีคำตอบหนึ่งจากหกคำตอบหรือ ร้อยละ 16.7 เห็นว่าเป็นการแยกคนกับป่าออกจากกัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่ามีเจ้าหน้าที่ป่าไม้บางส่วนถึงแม้จะยังเป็นส่วนน้อยตั้งข้อสงสัยเช่นเดียวกับองค์กรพัฒนาเอกชนและนักวิชาการ

สำหรับเหตุผลของผู้ที่ไม่เห็นด้วยโดยเฉพาะอย่างยิ่งขององค์กรพัฒนาเอกชนนั้น เริ่มจากไม่แน่ใจว่าเขตกันชนมีความหมายว่าอย่างไร ซึ่งจะมีผลต่อไปคือ เกรงว่า เมื่อมีการจัดการพื้นที่ป่ากันชนแล้วราษฎรจะไม่สามารถเข้าไปดูแลพื้นที่ป่าอนุรักษ์ได้ หรือจะต้องถูกอพยพออกมาจากพื้นที่ป่าอนุรักษ์ดังที่เป็นความจริงส่วนมากที่เกิดขึ้นในขณะนี้ จึงไม่เห็นด้วย อีกส่วนหนึ่งนั้น เห็นว่า “คน” จะเป็นผู้ทำหน้าที่อนุรักษ์ธรรมชาติได้ดีที่สุด คนคือแนวกันชนที่ดีที่จะป้องกันไม่

ให้คนนอกพื้นที่เข้าไปในพื้นที่อนุรักษ์ ขณะเดียวกันก็จะเป็นผู้อนุรักษ์และดูแลป่าที่มีอยู่แล้วได้ถ้าหากมีการจัดการที่ดี อีกกลุ่มหนึ่งนั้นเห็นว่าปัญหาการทำลายป่ามาจากการพัฒนาเศรษฐกิจที่ผ่านมาและการสร้างโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ เช่นถนน ถนนยุทธศาสตร์ เขื่อนและอ่างเก็บน้ำเป็นต้น ส่วนราษฎรเป็นผู้อนุรักษ์ป่าอยู่แล้ว และมีผู้เกรงไปว่าจะมีการเอาพื้นที่กันชนไปปลูกพืชเชิงเดี่ยวให้เป็นแนวกันชนถ้าหากทางราชการเป็นผู้กำหนด

ส่วนความเห็นของนักวิชาการที่ไม่เห็นด้วยนั้นก็ด้วยเหตุผลที่เกรงว่าจะมีการแยกคนออกจากป่า โดยที่แนวคิดดังกล่าวไม่มีความเชื่อมั่นในความคิดเขตกันชนในฐานะที่เป็นวัฒนธรรมที่ชุมชนได้สร้างขึ้น โดยคนสามารถอยู่ร่วมกับป่าในลักษณะที่เป็นการเกื้อกูลซึ่งกันและกันในลักษณะของการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ การพิจารณาพื้นที่กันชนน่าจะเป็นแนวคิดแบบราชการมากกว่าที่เป็นการส่งเสริมให้คนอยู่ร่วมกับป่าและรักษาป่าให้ได้ผล

ส่วนความเห็นของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ มีความเกรงไปว่าไม่มีหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรงเข้าดำเนินการให้เป็นรูปธรรม และเกรงว่าอาจจะต้องไปเอาพื้นที่ป่าอนุรักษ์ทำเป็นพื้นที่กันชน ซึ่งจะทำให้ลดพื้นที่ป่าอนุรักษ์ลง อีกส่วนหนึ่งเห็นว่าเป็นปัญหาที่เกิดจากความยากจนจึงจะต้องแก้ปัญหาที่ความยากจนของชาวบ้าน ไม่ใช่แก้ไขโดยการจัดการพื้นที่กันชน และยังเกรงว่าชาวบ้านยังไม่มีวินัยและไม่เคารพกฎหมายโดยเคร่งครัด ที่สำคัญคือ กรมป่าไม้ยังไม่ได้มีการแบ่งเขตป่าอนุรักษ์และเขตพื้นที่หวงห้ามออกจากแนวกันชนให้เด่นชัด และขาดการประชาสัมพันธ์ที่ดี จึงอาจจะทำให้ชาวบ้านไม่ทราบข้อมูลและเข้าไปใช้พื้นที่อนุรักษ์นั้น ส่วนข้าราชการอื่นๆ มีความเห็นว่าชาวบ้านเป็นทั้งผู้สร้างและผู้ทำลาย แต่ ความไม่พอดีของชาวบ้านมีมากกว่า จึงไม่แน่ว่าแนวคิดพื้นที่กันชนจะแก้ปัญหาได้ เกรงไปว่าจะมีการบุกเข้าไปในพื้นที่อนุรักษ์ต่อไปได้ง่ายขึ้นเหมือนกรณีพื้นที่ป่าสัมปทานที่เกิดขึ้นในอดีต ในขณะที่ปัจจุบันพื้นที่ป่าอนุรักษ์ก็มีน้อยอยู่แล้ว

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าเหตุผลของทางฝ่ายองค์กรพัฒนาเอกชนและนักวิชาการมีความใกล้เคียงกันคือ ไว้ใจราษฎรแต่ไม่ค่อยแน่ใจเกี่ยวกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ ในขณะที่เจ้าหน้าที่ของรัฐนั้นยังไม่แน่ใจในเรื่องความแนชัดของความคิดตลอดจนไม่แน่ใจว่าราษฎรจะดูแลรักษาป่าไม่ได้ เนื่องจากมีเงื่อนไขที่สำคัญคือปัจจัยความยากจนของราษฎรเป็นตัวกำหนด ความแตกต่างดังกล่าวเป็นความแตกต่างที่ต่างก็ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความเป็นจริง แต่ถ้าหากเอาแนวคิดพื้นที่ยุทธศาสตร์มาใช้ เชื่อว่าประเด็นที่ไม่เห็นด้วยจากฝ่ายนักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชนจะลดลงไปมาก ในขณะที่ความไม่เห็นด้วยหรือความไม่มั่นใจของฝ่ายเจ้าหน้าที่ของรัฐอาจจะมียุทธศาสตร์เท่าเดิมหรือเพิ่มมากขึ้น

อย่างไรก็ตามประเด็นที่สำคัญที่สุดก็คือ แนวคิดการจัดการพื้นที่ยุทธศาสตร์ ตามข้อเสนอของงานวิจัยนี้ เป็นแนวความคิดที่องค์กรประชาชนทั้งที่ทำการดูแลรักษาป่าและมิได้ดูแลรักษาป่าเห็นด้วยรวมทั้งราษฎรที่ทำการเกษตรโดยเฉพาะอย่างยิ่งการเกษตรแนวอนุรักษ์รอบพื้นที่ป่าต่างเห็นด้วยเช่นกัน ขณะเดียวกันข้อโต้แย้งจากทางฝ่ายนักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชนก็อาจจะลดลง อาจจะมีก็เพียงเจ้าหน้าที่ของรัฐจำนวนหนึ่งซึ่งอาจจะไม่เห็นด้วยมากขึ้นกว่าเดิม เพราะพื้นที่ยุทธศาสตร์อาจจะเป็นพื้นที่ที่เป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์เดิมก็ได้ ถ้าไม่มีต้นไม้อยู่แล้ว ขณะเดียวกันก็มีเจ้าหน้าที่ป่าไม้อีกส่วนหนึ่งโดยเฉพาะอย่างยิ่งส่วนที่เคยทำงานคลุกคลีกับราษฎรในงานอนุรักษ์พื้นที่ป่าและได้เห็นด้วยกับภาพในการรักษาป่าของราษฎรเป็นอย่างดี ก็คงจะให้ความเห็นชอบกับแนวคิดการจัดการพื้นที่ยุทธศาสตร์ดังกล่าว ดังนั้นผลจากการศึกษาในงานภาคสนามเพื่อทดสอบข้อสมมุติฐานที่สำคัญของงานวิจัยนี้ที่เน้นการจัดการในบริเวณพื้นที่ยุทธศาสตร์จึงน่าจะผ่านเมื่อพิจารณาจากคำตอบและกรณีแวดล้อมทั้งหมด

การทดสอบสมมุติฐานการส่งเสริมเกษตรกรปลูกป่า

การทดสอบสมมุติฐานในข้อนี้ได้ข้อมูลจากแบบ TEI 4 ประเด็นหลักที่ต้องการจะทดสอบก็คือ การส่งเสริมการปลูกไม้มีค่าทางเศรษฐกิจโดยกรมป่าไม้ในพื้นที่ที่มีเอกสารสิทธิ์ เพื่อเกษตรกรได้หันมาประกอบอาชีพปลูกไม้ยืนต้นเป็นรายได้เสริมหรือปรับเปลี่ยนจากอาชีพการทำนาทำไร่ที่อาจจะมีปัญหา สมมุติฐานนี้เป็นความจริงหรือไม่ เพราะถ้าหากไม่เป็นความจริง สมควรที่กรมป่าไม้จะหันมาสนใจส่งเสริมการปลูกไม้มีค่าทางเศรษฐกิจในลักษณะที่เป็นแนวกันชน หรือเป็นป่าชุมชน ซึ่งก็ควรที่จะสนับสนุนให้กับสภาตำบล แทนที่จะดำเนินการในลักษณะที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

การเก็บข้อมูลในช่วงแรกที่ได้กระทำในพื้นที่ภาคเหนือ นั้น กระทำโดยการสุ่มตัวอย่างตามรายชื่อผู้ขอรับความช่วยเหลือจากป่าไม้อำเภอ หลังจากนั้นได้ออกไปสัมภาษณ์ผู้ที่ขอรับความช่วยเหลือโดยตรง ซึ่งผลปรากฏว่าได้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์โดยตรง 20 ราย แต่ต้นทุนในการจัดเก็บสูงมากเนื่องจาก ตัวอย่างอยู่อย่างกระจัดกระจาย ภายหลังจากทดลองทำเช่นเดียวกันที่อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย โดยใช้เวลาทั้งวันเก็บตัวอย่างได้เพียง 4 ตัวอย่าง ที่เหลือจึงเปลี่ยนวิธีการมาเป็นการเก็บข้อมูลจากใบสมัครขอรับการสนับสนุนอีกชั้นหนึ่ง โดยไม่ได้มีการสัมภาษณ์โดยตรง

โดยมีการกระจายของตัวอย่างดังต่อไปนี้ ตัวอย่างทั้งหมดมี 152 ตัวอย่าง จำแนกเป็นผู้ประกอบอาชีพการเกษตร 84 ตัวอย่าง รับราชการ 32 ตัวอย่าง ค้าขายหรือประกอบธุรกิจ 25 ตัวอย่าง รับจ้างและอื่น ๆ เช่น เป็นนักศึกษา ข้าราชการบำนาญ แม่บ้าน 11 ตัวอย่าง โดยจำแนกการกระจายตามภูมิภาคดังต่อไปนี้ ภาคเหนือ 33 ตัวอย่าง ภาคอีสาน 54 ตัวอย่าง ภาคใต้ 65 ตัวอย่าง จากลักษณะการกระจายดังกล่าวจะเห็นได้ว่าผู้ที่ขอรับสมัครที่เป็นเกษตรกร มีเพียงร้อยละ 55.3 ของผู้สมัครตามตัวอย่าง จึงเห็นได้ชัดว่า ถึงแม้จะมีเกษตรกรมากกว่าร้อยละ 50 แต่ผู้สมัครขอรับความช่วยเหลือที่มีอาชีพนอกการเกษตรก็มีเป็นจำนวนมากเช่นกัน ถ้าหากมีการกระจายผู้ที่สมัครขอความช่วยเหลือโดยจำแนกเป็นอาชีพการเกษตรและอื่น ๆ เป็นรายภาคจะมีลักษณะการกระจายดังนี้

ตารางที่ 5

การกระจายของผู้รับสมัครรับความช่วยเหลือในการปลูกไม้มีค่าทางเศรษฐกิจจำแนกโดยอาชีพและภูมิภาค

จำนวนตัวอย่างแยกตามอาชีพ	ภาคเหนือ	อีสาน	ใต้	รวม
เกษตรกร	17	29	38	84
ชาวนาชาวไร่	14	29	7	50
ชาวสวน	3	-	31	34
ความสัมพันธ์ระหว่างที่อยู่อาศัยและพื้นที่สมัครขอรับความช่วยเหลือ				
พื้นที่เดียวกัน	16	25	34	75
จังหวัดเดียวกัน	1	2	4	7
ภาคเดียวกัน	-	1	-	1
คนละภาค	-	1	-	1
อาชีพอื่น ๆ	16	25	27	68

	ภาคเหนือ	อีสาน	ใต้	รวม
ความสัมพันธ์ระหว่างที่อยู่อาศัยและพื้นที่ที่สมัครขอรับความช่วยเหลือ				
พื้นที่เดียวกัน	11	17	16	44
จังหวัดเดียวกัน	3	2	8	13
ภาคเดียวกัน	-	1	1	2
คนละภาค	2	5	2	9
ร้อยละ				
เกษตรกร	51.5	53.7	58.5	55.3
ชาวนาชาวไร่	42.4	53.7	10.8	32.9
ชาวสวน	9.1	-	47.7	22.4
ความสัมพันธ์ระหว่างที่อยู่อาศัยและพื้นที่ที่สมัครขอรับความช่วยเหลือ				
พื้นที่เดียวกัน	48.5	46.3	52.3	49.3
จังหวัดเดียวกัน	3.0	3.7	6.1	4.6
ภาคเดียวกัน	-	1.9	-	0.7
คนละภาค	-	1.9	-	0.7
อาชีพอื่น ๆ	48.5	46.3	41.5	44.7
ความสัมพันธ์ระหว่างที่อยู่อาศัยและพื้นที่ที่สมัครขอรับความช่วยเหลือ				
พื้นที่เดียวกัน	33.3	31.5	24.6	28.9
จังหวัดเดียวกัน	9.1	3.7	12.3	8.6
ภาคเดียวกัน	-	1.9	1.5	1.3
คนละภาค	6.1	9.3	3.1	5.9

ตัวเลขในตารางข้างบนนี้ให้ข้อสังเกตที่น่าสนใจบางประการ ภาคเหนือมีเกษตรกรที่ขอรับการช่วยเหลือในสัดส่วนที่ต่ำที่สุด คือ ร้อยละ 51.5 ภาคอีสาน ร้อยละ 53.7 ในขณะที่ภาคใต้สูงถึงร้อยละ 58.5 ตัวเลขดังกล่าวสอดคล้องกับข้อเท็จจริงที่ว่าในภาคใต้นั้นมีผู้ประกอบการอาชีพชาวสวนในสัดส่วนที่สูง คือร้อยละ 47.7 ในขณะที่ภาคอีสานนั้นไม่มีผู้ประกอบการอาชีพเป็นชาวสวนเลย ส่วนในภาคเหนือนั้นมีเพียงร้อยละ 9.1 จะเห็นได้ว่าเป็นการง่ายกว่าสำหรับเกษตรกรที่เป็นชาวสวนอยู่แล้วที่จะปรับตัวมาปลูกไม้มีค่าทางเศรษฐกิจด้วย เพราะเป็นการปลูกไม้ยืนต้นเหมือนกัน ข้อนี้จึงอธิบายได้ว่าเพราะเหตุใดภาคใต้จึงมีสัดส่วนของเกษตรกรที่ขอรับความช่วยเหลือเป็นสัดส่วนสูงกว่าภาคอื่น

ถ้าหากจะศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างที่อยู่อาศัยและพื้นที่ที่สมัครขอรับความช่วยเหลือ ก็จะมีแบบแผนที่ค่อนข้างจะชัดเจน คือ เกษตรกรมักจะอาศัยอยู่ในพื้นที่ที่ขอรับความช่วยเหลือหรือในจังหวัดเดียวกัน เช่น กรณีของภาคเหนือและภาคใต้ ส่วนในภาคอีสานเนื่องจากประชาชนของภาคนั้นจะมีการอพยพไปประกอบอาชีพอื่นด้วย ฉะนั้นจึงมีเกษตรกรที่อาศัยอยู่คนละจังหวัดและคนละภาคกับพื้นที่ที่ขอรับการสนับสนุนด้วย ในขณะที่ผู้ที่มีอาชีพอื่น เป็นต้นว่า ข้าราชการ นักธุรกิจ หรืออาชีพค้าขาย จะมีที่อาศัยอยู่คนละภาคกับพื้นที่ที่ขอรับการสนับสนุนด้วย

อนึ่งเป็นที่น่าสังเกตเพิ่มเติมว่า เกษตรกรในภาคเหนือมีน้อยกว่าร้อยละ 50 มีพื้นที่ทำกินโดยเฉลี่ยค่อนข้างต่ำ (ไม่เกิน 5 ไร่) โดยเฉพาะผู้ที่มิใช่เอกสารสิทธิ์จะยังมีจำนวนน้อย การกำหนดพื้นที่ขอรับการสนับสนุนอย่างต่ำ 5 ไร่ สำหรับภาคเหนือนี้จะต้องถือว่าเป็นผู้ที่มีฐานะปานกลางหรือค่อนข้างดี ด้วยเหตุผลสัดส่วนของเกษตรกรในภาคเหนือที่ขอรับความช่วยเหลือจึงต่ำกว่าเกษตรกรในภาคอื่น ขณะเดียวกันก็มีผู้ประกอบการอื่นจากภายนอกมาขอรับการสนับสนุนในสัดส่วนที่สูงกว่า เป็นต้นว่า ในกรณีของภาคเหนือผู้ขอรับการสนับสนุน ประกอบอาชีพในจังหวัดนนทบุรีและปทุมธานี ส่วนภาคอีสานนั้น มีผู้ที่ประกอบอาชีพในจังหวัดสุราษฎร์ธานี กทม. สุพรรณบุรี ส่วนของภาคใต้ก็มีที่ประกอบอาชีพอยู่ที่นครสวรรค์ และนนทบุรี แต่นับว่ามีสัดส่วนต่ำที่สุดเมื่อเทียบกับภาคเหนือและภาคอีสาน

จากข้อมูลที่ได้จากการศึกษาในขั้นต้นอาจนำไปสู่ข้อสรุป ได้ว่า ถึงแม้จะมีเกษตรกรขอรับสมัครปลูกไม้มีค่าทางเศรษฐกิจมากกว่าร้อยละ 50 แต่ก็นับว่าไม่สูงมากนักเนื่องจากยังมีผู้มีอาชีพอื่นๆ ถึง 44.7 ขอรับความช่วยเหลือด้วย ส่วนเกษตรกรที่ขอรับความช่วยเหลือนั้นในภาคใต้จะมีสัดส่วนสูงสุด เพราะส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีอาชีพทำสวนอยู่แล้ว ถ้าพิจารณาจากแง่มุมของงานอนุรักษ์จะไม่ให้ผลแตกต่างมากนักเพราะพื้นที่สวนก็มีระบบนิเวศไม่ต่างกับพื้นที่ปลูกไม้มีค่าทางเศรษฐกิจเท่าใดนัก เมื่อผลปรากฏออกมาเช่นนี้จึงน่าจะระดมทรัพยากรไปใช้ในพื้นที่ยุทธศาสตร์โดยสนับสนุนให้มีการปลูกไม้ยืนต้นเป็นแนวกันชนน่าจะได้ผลทางด้านอนุรักษ์ดีกว่า ในกรณีที่มีผู้ประกอบการอื่น ๆ ขอรับความช่วยเหลือถึงร้อยละ 44.7 ก็น่าที่จะทำส่วนนี้มาให้องค์กรในท้องถิ่น เช่น สภาตำบลเป็นผู้ปลูกไม้มีค่าทางเศรษฐกิจด้วย ทั้งนี้เพราะในทางทฤษฎีสภาตำบลจะไม่มีปัญหาเกี่ยวกับแรงกดดันในการมีรายได้ในระยะสั้นมากนัก ในระยะยาวรายได้จากการปลูกไม้มีค่าทางเศรษฐกิจของตำบลจะเป็นรายได้ ที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่สภาตำบลอาจจะนำมาใช้พัฒนาตำบลได้ เป็นการเพิ่มขีดความสามารถในการจัดการให้แก่สภาตำบลและมีส่วนช่วยให้บริหารงานส่วนท้องถิ่นมีความเข้มแข็งอันเป็นส่วนสำคัญของการพัฒนาประชาธิปไตย อย่างไรก็ตามสัดส่วนของอาชีพดังกล่าวเป็นเพียงภาพเบื้องต้นเท่านั้น เพราะถ้าหากจะพิจารณาพื้นที่ขอรับการสนับสนุนประกอบด้วย จะเห็นได้ว่า เงินสนับสนุนที่จะตกไปถึงมือเกษตรกรเมื่อพิจารณาจากพื้นที่ที่ขอรับการสนับสนุนแล้วจะมีสัดส่วนที่น้อยกว่าร้อยละ 50 เสียอีก

ตารางที่ 6
การกระจายของขนาดพื้นที่จำแนกตามกลุ่มอาชีพ

อาชีพ	ขนาดของพื้นที่		
	5-14 ไร่	15-29 ไร่	30-50 ไร่
ค่าเฉลี่ย	7.23	26.90	38.2
เกษตรกร จำนวนตัวอย่าง	47	2	35
ร้อยละ	56.0	1.4	41.6
ค่าเฉลี่ย	9.67	26.0	43.08
ค้าขายและธุรกิจ จำนวนตัวอย่าง	10	2	13
ร้อยละ	40.0	8.0	52.0

อาชีพ	ขนาดของพื้นที่		
	5-14 ไร่	15-29 ไร่	30-50 ไร่
ค่าเฉลี่ย	8.73	20.07	45.89
รับราชการ จำนวนตัวอย่าง	13	3	16
ร้อยละ	40.6	9.4	50.0
ค่าเฉลี่ย	7.14	19.00	50.00
อื่น ๆ จำนวนตัวอย่าง	7	1	3
ร้อยละ	63.6	9.1	27.3
ค่าเฉลี่ย	7.79	23.13	41.57
รวม จำนวนตัวอย่าง	77	8	67
ร้อยละ	50.7	5.3	44.0

ข้อมูลดังกล่าวชี้ให้เห็นว่ามีการแบ่งกลุ่มระหว่างผู้มีฐานะด้อยกับผู้มีฐานะดีอย่างชัดเจน กล่าวคือ ผู้ที่ขอรับการส่งเสริมที่มีพื้นที่ขนาดกลางคือ ระหว่าง 15-29 ไร่ จะมีไม่มาก จะมีพื้นที่ขนาดเล็ก ซึ่งเฉลี่ยได้ 7.8 ไร่ ร้อยละ 50.7 และที่ขนาดใหญ่เฉลี่ยได้ 41.6 ไร่ ร้อยละ 44.0 ผู้ที่มีอาชีพการเกษตรจะมีพื้นที่เฉลี่ยขนาดเล็กต่ำกว่าตัวเลขเฉลี่ยรวมคือ 7.2 ไร่ และมีสัดส่วนผู้สมัครสูงกว่าค่าเฉลี่ยคือร้อยละ 56.0 ในขณะที่ข้าราชการและผู้มีอาชีพค้าขายและทำธุรกิจ ตัวเลขถือครองในกลุ่มนี้โดยเฉลี่ยจะสูงกว่า ขณะที่สัดส่วนของถือครองจะต่ำกว่าตัวเลขโดยเฉลี่ย ซึ่งแสดงฐานะโดยเปรียบเทียบที่สูงกว่าของกลุ่มอาชีพทั้งสองกับกลุ่มเกษตรกร ส่วนในด้านค่าเฉลี่ยด้านสูงนั้นขณะที่พื้นที่ถือครองโดยเฉลี่ยของเกษตรกรมีเพียง 38.3 ไร่ และมีจำนวนผู้ถือครองรวมร้อยละ 41.6 ผู้ประกอบธุรกิจหรือค้าขาย และข้าราชการมีที่ถือครองเฉลี่ย 43.1 และ 45.9 ไร่ ตามลำดับ โดยที่มีสัดส่วนของการถือครองในกลุ่มนี้ร้อยละ 52 และ 50 ตามลำดับ

ดังนั้นตัวเลขที่ปรากฏออกมาในลักษณะเช่นนี้ เงินที่กรมป่าไม้ให้ความสนับสนุนไร่ละ 3,000 บาท นั้น มีส่วนไปสนับสนุนผู้ที่มีฐานะดีที่มีใช้เกษตรกรประมาณร้อยละ 21.1 และไปสนับสนุนเกษตรกรที่มีฐานะดีอยู่แล้วประมาณร้อยละ 22.9 ของจำนวนที่ขอรับการสนับสนุนทั้งหมด ส่วนเกษตรกรที่ฐานะด้อย จะมีเพียงร้อยละ 30.9 เท่านั้น

แต่ถ้าหากจะคำนวณออกมาเป็นยอดเงินที่จะต้องจ่ายเพื่อการอุดหนุนตามสัดส่วนของพื้นที่ที่ขอรับการสนับสนุนจะพบว่า ผู้ที่มีฐานะดีที่มีใช้เกษตรกรจะได้รับเงินอุดหนุนร้อยละ 51.3 ส่วนเกษตรกรที่มีฐานะดีอยู่แล้ว (ขอปลูกในพื้นที่ 15 ไร่ขึ้นไป) จะได้รับส่วนแบ่งของเงินอุดหนุนร้อยละ 39.0 ของเงินอุดหนุนทั้งหมด รวมทั้งสองกลุ่มเป็นร้อยละ 90.3 ของเงินอุดหนุนทั้งหมด เกษตรกรรายย่อยจะได้รับส่วนแบ่งของเงินอุดหนุนจริงๆ เพียงไม่ถึงร้อยละ 10.0 เท่านั้น ดังนั้นเงินอุดหนุนในลักษณะดังกล่าวจะไม่มีผลในการช่วยในการกระจายรายได้และช่วยยกฐานะเกษตรกรที่ยากจนแต่อย่างใด แต่จะยิ่งทำให้การกระจายรายได้เลวลง ขณะที่ผลทางด้านอนุรักษ์ก็ได้ไม่เต็มที่ เนื่องจากมิได้เน้นพื้นที่ยุทธศาสตร์เป็นสำคัญ

จากการสอบถามความเห็นเกี่ยวกับเงินอุดหนุนจำนวน 3,000 บาท ว่ากำลังดีหรือมากเกินไปหรือน้อยเกินไป ส่วนใหญ่คือร้อยละ 58.3 ตอบว่าน้อยเกินไปพร้อมเสนอตัวเลข 5,000 บาท ส่วนที่เหลือของอีกสองกลุ่ม ร้อยละ 20.8 ตอบว่าควรจะเป็น 6,000 บาท และอีกกลุ่มหนึ่ง ร้อยละ 20.8 เห็นว่าพอดีแล้วคือ 3,000 บาท เป็นที่น่าสังเกตว่าผู้ที่ตอบว่าพอดีแล้วล้วนแต่มีอาชีพเป็นเกษตรกรทั้งสิ้น และขอสนับสนุนใบพื้นที่ขนาดเล็ก (5-14 ไร่) พิจารณาจากคำตอบต้นทุนจริงน่าจะใกล้เคียงกับ 5,000 บาท ทั้งนี้โดยที่โครงการปลูกป่าของสมาคมพัฒนาประชากรที่ดำเนินการที่บ้านซับใต้ ตำบลพญาเย็น อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา ก็รายงานว่าขอเก็บเงินจากผู้อุดหนุนในอัตราไร่ละ 5,900 บาท ในขณะที่ยอดเงินอุดหนุนของกองทุนสงเคราะห์ยางก็ให้ในอัตราไร่ละ 6,800 บาท ในระยะเวลาเพียง 3 ปี การที่ตั้งงบประมาณที่อาจจะต่ำกว่าต้นทุนจริง จะยิ่งทำให้มีอุปสรรคต่อผู้ที่มีฐานะไม่ดีที่จะขอรับการสนับสนุนเพราะจะต้องมีการลงทุนเพิ่มเติม ในขณะเดียวกันก็เป็นการอุดหนุนผู้ที่มีฐานะดีอยู่แล้ว เป็นการลดต้นทุนให้แก่บุคคลเหล่านั้นซึ่งอาจจะดำเนินการปลูกอยู่แล้วถึงแม้จะไม่มีเงินอุดหนุน

ในระหว่างที่ทำการวิจัยโดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคเหนือ ได้พบว่าเกษตรกรรายย่อยเป็นจำนวนมากที่มีพื้นที่ตั้งแต่ 1 งาน (100 ตารางวา หรือ 1/4 ไร่) จนถึง 2-3 ไร่ แสดงความสนใจที่จะเข้าร่วมโครงการปลูกต้นไม้ที่มีค่าทางเศรษฐกิจเป็นจำนวนมาก แต่ไม่สามารถทำได้เนื่องจากมีขนาดของพื้นที่ต่ำกว่าที่กรมป่าไม้กำหนด 5 ไร่ เกษตรกรเหล่านี้ แม้จะถึงแม้จะไม่ได้เงินสนับสนุนก็ยังอยากจะทำ ขอเพียงให้ทางการให้ความสนับสนุนในด้านกล้าไม้อย่างเดียว โดยเฉพาะอย่างยิ่งกล้าไม้สักก็เพียงพอแล้ว ข้อมูลดังกล่าวสะท้อนความจริงที่ว่า สำหรับเกษตรกรที่มีที่ดินไม่มาก (ไม่เกิน 5 ไร่) การปรับเปลี่ยนมาปลูกต้นไม้ยืนต้นจะต้องทำในลักษณะค่อยๆ ทำไป เนื่องจากจะต้องเอาที่ส่วนหนึ่งปลูกข้าวและพืชล้มลุกหมุนเวียน ดังนั้นการกำหนดพื้นที่ขั้นต่ำ 5 ไร่ และตัวเงิน 3,000 บาท เมื่อมีการเริ่มโครงการเป็นครั้งแรก จึงเป็นอุปสรรคที่สำคัญสำหรับเกษตรกรรายย่อยที่จะเข้าร่วมโครงการดังกล่าว

ในส่วนสุดท้ายของแบบสอบถามนี้คือ ชื่อของต้นไม้ที่จะทำการปลูก เนื่องจากตัวอย่างในภาคใต้มีขนาดร้อยละ 42.8 ของตัวอย่างทั้งหมด ดังนั้นต้นไม้ยอดนิยมสำหรับภาคใต้คือ สะเดาช้างหรือสะเดาเทียม ซึ่งนอกจากจะเป็นข้อเสนอในภาคใต้แล้วยังเป็นข้อเสนอในภาคอีสานด้วย ในขณะที่ต้นไม้ยอดนิยมของภาคเหนือและอีสานคือ สักหรือสักทอง นอกจากนั้นได้มีการเอ่ยถึงรองลงมาแต่ในลักษณะที่ถูกทิ้งห่าง คือ ประดู่ สะตอ ยูคาลิปตัส และมะค่าโมง ที่มีการเอ่ยถึงบ้างเล็กน้อย คือ ยางนา กันเกรา ตะเคียนทอง พยอม มะฮอกกานี จั้ว และคูณ

โดยสรุปการทดสอบสมมุติฐานในโครงการส่งเสริมเกษตรกรปลูกป่าในพื้นที่ที่มีเอกสารสิทธิ์นั้น มีเกษตรกรเกินกว่าร้อยละ 50 เพียงเล็กน้อย (ร้อยละ 55.3) ที่ขอรับการสนับสนุน มีข้าราชการและพ่อค้าตลอดจนนักธุรกิจที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี ประมาณร้อยละ 21.1 และเกษตรกรที่มีฐานะดีอยู่แล้วประมาณร้อยละ 22.9 ซึ่งถ้าจะคิดเป็นยอดเงินที่ได้รับการสนับสนุนจะสูงถึงร้อยละ 90.3 ของยอดเงินอุดหนุนทั้งหมด ส่วนเกษตรกรที่มีฐานะด้อย (ซึ่งไม่ได้หมายความว่าเกษตรกรที่มีฐานะยากจน) มีเพียงร้อยละ 30.9 เท่านั้นและจะได้รับส่วนแบ่งของเงินอุดหนุนเพียงร้อยละ 9.7 เท่านั้น เนื่องจากต้นทุนในการปลูกและดูแลรักษาสูงกว่าจำนวนเงินที่กรมป่าไม้จ่ายให้ประมาณไร่ละ 2,000 บาท จึงทำให้ยังเป็นการยากที่จะให้ความช่วยเหลือเหล่านี้ตกไปถึงมือเกษตรกรที่ฐานะยากจนที่ต้องการปรับเปลี่ยนอาชีพจากการทำนาทำไร่มาเป็นปลูกไม้ยืนต้นที่มีค่าทางเศรษฐกิจ ขณะเดียวกันผลทางอนุรักษ์อาจจะไม่มากเท่าที่ควร เพราะในภาคใต้ส่วนใหญ่เป็นเรื่องการเปลี่ยนพื้นที่สวนยางและสวนผลไม้มาเป็นการปลูกไม้ยืนต้นแทน ดังนั้นถ้าหากจะระดมเงินในโครงการดังกล่าวไปลงในพื้นที่ยุทธศาสตร์ โดยเน้นการมีส่วนร่วมของเกษตรกรรายย่อยมากขึ้น ไม่มีการกำหนดเงื่อนไขพื้นที่ขั้นต่ำ 5 ไร่ โดยไม่จำเป็นต้องให้เป็นตัวเงิน 3,000 บาท ต่อไร่ แต่อาจจะสนับสนุนในรูปของกล้าไม้ ก็จะช่วยให้มีการปลูกไม้ยืนต้นที่มีค่าทางเศรษฐกิจเป็นเขตกันชนในพื้นที่ยุทธ-

ศาสตร์มากขึ้น ตลอดจนช่วยให้มีการปรับเปลี่ยนอาชีพของเกษตรกรที่ปลูกพืชเชิงเดี่ยวในพื้นที่ยุทธศาสตร์เหล่านี้เป็นเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ ขณะเดียวกันน่าจะมีการขยายโครงการไปสู่สภาพลบาง อาจจะช่วยให้เกิดผลดีในแง่ของการอนุรักษ์มากกว่า รวมทั้งมีผลดีต่อการกระจายรายได้และการพัฒนาประชาธิปไตยในระดับพื้นฐานไปพร้อมกัน ประเด็นที่จะต้องพิจารณาต่อไป คือ สภาพลมีขีดความสามารถในรองรับโครงการลักษณะเช่นนี้มากน้อยเพียงใด

การศึกษาขีดความสามารถของสภาพลในการปลูกป่าชุมชนในพื้นที่ยุทธศาสตร์

ในการศึกษาขีดความสามารถของสภาพลในการปลูกป่าชุมชนนั้น ก่อนอื่นจำเป็นต้องศึกษาโครงสร้างของพื้นที่ในตำบล ซึ่งได้จากตัวเลขจากแบบสอบถามของตำบลในภาคเหนือ 15 ชุด ภาคอีสาน 13 ชุด และภาคใต้ 20 ชุด ตัวเลขดังกล่าวคงไม่อาจจะนำไปใช้เป็นตัวแทนของตำบลในภาคต่าง ๆ และทั้งประเทศได้ เนื่องจากขนาดของตัวอย่างมีน้อยประกอบกันเป็นข้อมูลจากการสัมภาษณ์ในระยะเวลาสั้น ย่อมจะต้องมีปัญหาความแม่นยำของข้อมูลอย่างแน่นอน การนำเอาตัวเลขดังกล่าวมาแสดงจึงเพียงต้องการจะแสดงภาพโดยสังเขปของตำบลที่ได้มีการศึกษาทั่วประเทศทั้งสิ้น 48 ตำบล ในแต่ละภาค ตลอดจนภาพรวมของตำบลที่ได้มาจากการคำนวณดังกล่าว

ตารางที่ 7

จำนวนหมู่บ้าน ครอบครัวย และการใช้พื้นที่ของตำบลในภาคต่าง ๆ

	ภาคเหนือ	อีสาน	ภาคใต้	รวมทั้งประเทศ
จำนวนหมู่บ้านต่อตำบล	9.4	12.2	9.0	10.0
จำนวนครัวเรือนต่อตำบล	1,173	1,284	1,517	1,307
ประชากรต่อตำบล (คน)	6,274	5,963	5,380	5,820
ป่าและภูเขา (ไร่) (ป่าสงวน หรืออนุรักษ์)	17,217	15,892	19,120	18,086
พื้นที่ป่าเอกชน (ไร่) (ป่าที่มีเอกชนเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์)	667	108	1,660	929
ทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ (ไร่)	73	1,905	636	804
ที่สาธารณะ (ไร่)	1,300	377	364	660
-ป่าชุมชน (ไร่) ส่วนหนึ่งของที่สาธารณะ	519	377	72	294

	ภาคเหนือ	อีสาน	ภาคใต้	รวมทั้งประเทศ
พื้นที่เพื่อการเกษตร (ไร่) *	27,185	25,550	47,332	35,595
พื้นที่เพื่อการเกษตร(ไร่) **	26,518	25,442	45,672	34,666
พื้นที่ทั้งหมด (ไร่)	45,775	43,725	67,452	55,595
พื้นที่เพื่อการเกษตรต่อครอบครัว(ไร่) (รวมพื้นที่ป่าเอกชน)	23.2	19.9	31.2	27.2
พื้นที่เพื่อการเกษตรต่อครอบครัว (ไร่) (ไม่รวมพื้นที่ป่าเอกชน)	22.6	19.8	30.1	26.5

* รวมพื้นที่ป่าเอกชนแต่ไม่รวมทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์และที่สาธารณะ

** ไม่รวมพื้นที่ป่าเอกชนทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์และที่สาธารณะ

ตัวเลขที่ควรจะนำพิจารณาคือทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์และที่สาธารณะ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่สภาพลอาจจะนำมาใช้ปลูกป่าชุมชนได้ ตัวเลขดังกล่าวตำบลโดยเฉลี่ยในภาคเหนือมีพื้นที่เพียง 1,373 ไร่ ภาคอีสาน 2,282 ไร่ ภาคใต้มีเพียง 1,000 ไร่ ในพื้นที่ดังกล่าว สภาพตำบลในภาคเหนือมีพื้นที่ป่าชุมชนนอกพื้นที่ป่าสงวนเฉลี่ยตำบลละ 519 ไร่ จึงมีพื้นที่ที่อาจจะพิจารณาไปปลูกป่าชุมชนได้ เพียง 854 ไร่ ส่วนภาคอีสานนั้นมีพื้นที่ซึ่งเป็นทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ทั้งหมด 1,905 ไร่ ขณะที่ภาคใต้อาจจะมีที่ดินของสภาพลเพื่อการปลูกป่าชุมชน 928 ไร่ เป็นที่น่าสังเกตว่าในภาคใต้พื้นที่ที่ติดกับป่าส่วนใหญ่เป็นสวนยางพาราและสวนผลไม้อยู่แล้ว ประกอบกับภาคใต้จะเป็นภาคที่มีพื้นที่ป่าเอกชนค่อนข้างมาก ตัวเลขจากตัวอย่างนี้ ภาคใต้มีพื้นที่ป่าเอกชนต่อตำบลเท่ากับ 1,660 ไร่ เมื่อเปรียบเทียบกับภาคเหนือซึ่งมีเพียง 667 ไร่ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีเพียง 108 ไร่ ในกรณีของภาคใต้ จึงไม่มีความจำเป็นที่จะส่งเสริมให้สภาพลปลูกป่าชุมชน ในลักษณะการปลูกไม่มีค่าทางเศรษฐกิจที่กรมป่าไม้ทำการส่งเสริมอยู่ในปัจจุบัน

ถ้าพิจารณาจากพื้นฐานตัวเลขที่แสดงไว้ จุดเน้นให้สภาพลปลูกป่าชุมชนตามโครงการของกรมป่าไม้น่าจะอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมากที่สุด อย่างไรก็ตามปัญหาที่แสดงโดยตัวเลขชุดดังกล่าวซึ่งเป็นปัญหาร่วมกันของตำบลทุกแห่งในประเทศไทยก็คือ ตำบลไม่มีพื้นที่ที่จะนำมาปลูกป่าชุมชนได้ เนื่องจากทั้งพื้นที่ทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์และที่สาธารณะของตำบลเหลือน้อยมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เรียกว่าที่สาธารณะนั้น ไม่แน่ว่าจะมีการเข้าไปจับจองทำประโยชน์เต็มพื้นที่หมดแล้วหรือยัง ดังนั้นถ้าหากจะส่งเสริมให้สภาพลที่มีพื้นที่อยู่ในพื้นที่ยุทธศาสตร์ ปลูกป่าชุมชน ในลักษณะของการปลูกไม่มีค่าทางเศรษฐกิจในลักษณะที่เป็นแนวกั้นชนด้วยแล้ว อาจจะต้องมีมาตรการสนับสนุนเป็นพิเศษให้แก่สภาพล นั่นก็คือการจัดสรรงบประมาณให้แก่สภาพลเพื่อซื้อที่ดินจากราษฎรมาใช้ปลูกป่าด้วย ในงานวิจัยเรื่อง "การศึกษาขีดความสามารถขององค์กรประชาชนในการบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสภาวะแวดล้อม" จากกรณีศึกษาสภาพลของ อภิชัย พันธเสน และคณะ (2536) ได้มีการเสนอโดยกรมการสภาพล บางแห่งที่ตอบแบบสอบถาม เสนอให้สภาพลมีพื้นที่ป่าชุมชนอย่างน้อยตำบลละ 10,000 ไร่ กระจายอยู่ตามหมู่บ้านต่างๆ ซึ่งถ้าหากตำบลโดยเฉลี่ยประกอบด้วยประมาณ 10 หมู่บ้าน เช่น ตัวเลขจากงานวิจัยดังนี้ ก็หมายความว่าแต่ละหมู่บ้านควรมีพื้นที่ป่าชุมชนหมู่บ้านละ 1,000 ไร่ ในกรณีที่หมู่บ้าน

ไม่มีพื้นที่ดังกล่าวควรที่จะสนับสนุนให้หมู่บ้านค่อยขยายการซื้อที่ดินจากราษฎรโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ดินที่ไม่เหมาะสมกับการเกษตรเพื่อมาทำเป็นพื้นที่ป่า และถ้าหากจะให้ดียิ่งขึ้น ก็ควรจะเป็นพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นแนวกันชนให้กับพื้นที่ป่าอนุรักษ์ด้วย

เมื่อถามสภาตำบลว่าพื้นที่ป่าของตำบลมีมากพอหรือยัง จำนวนที่ตอบว่ายังไม่มากพอในภาคเหนือ เท่ากับร้อยละ 40 ภาคอีสานร้อยละ 46 และภาคใต้ก็ตอบเช่นเดียวกันร้อยละ 40 สะท้อนว่าประมาณร้อยละ 40 ของตำบลที่ถึงแม้จะอยู่ใกล้พื้นที่ป่าเป็นส่วนใหญ่แล้วก็ยังต้องการมีพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะในภาคอีสานนั้นมีความต้องการสูงกว่าในภาคอื่น ส่วนจำนวนพื้นที่ที่ต้องการเพิ่มโดยเฉลี่ยของทุกตำบลที่ตอบว่าต้องการพื้นที่เพิ่มจะมีจำนวน 10,040 ไร่ ใกล้เคียงกับตัวเลขที่เคยมีผู้เสนอไว้ โดยตัวเลขของภาคเหนือ คือ 16,667 ไร่ ภาคอีสาน 7,300 ไร่ และภาคใต้ 7,144 ไร่ตามลำดับ

เมื่อถามต่อไปว่ามีวิธีการใดบ้างที่จะให้ได้พื้นที่เพิ่มเพื่อปลูกป่า ก็มีคำตอบหลากหลาย เป็นต้นว่า “ส่งเสริมให้เอกชนปลูกป่าในที่ที่มีเอกสารสิทธิ์ ให้ราษฎรที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ที่ใช้พื้นที่บริเวณต้นน้ำและภูเขาถอยออกมา ให้สภาตำบลดำเนินการในแง่ของเศรษฐกิจ ขอรับบริจาคที่ดินจากผู้ที่มีจิตศรัทธา ให้ทางการเป็นผู้จัดหาให้ พื้นที่ป่าสงวนที่เหลือจาก สปก. ควรนำมาทำเป็นป่าชุมชน ให้รัฐจัดสรรมาจากผู้ที่มีที่ดินมากอยู่แล้ว”¹⁴ และกันพื้นที่ออกมาจากป่าอนุรักษ์ให้ตำบลดูแลให้เป็นสัดส่วน

ข้อเสนอเหล่านี้ล้วนแต่มีทางเป็นไปได้ทั้งนั้นขึ้นอยู่กับเงื่อนไขในแต่ละท้องที่ ดังนั้นถ้าหากจะมีหน่วยงานขององค์กรเอกชนเข้าไปกระตุ้นให้เกิดความคิด โดยมีรัฐเข้ามาให้การสนับสนุนถ้าหากมีปัญหา ข้อเสนอเหล่านี้จะนำไปสู่การปฏิบัติที่เกิดผลจริงได้ แต่ถ้าหากมีการจัดการในรูปแบบเดียวกันทั่วทั้งประเทศ แบบการดำเนินงานในระบบราชการไทย นอกจากจะไม่เป็นการแก้ปัญหาแล้วยังอาจจะสร้างปัญหาใหม่ขึ้นมาได้

เมื่อถามต่อไปว่า “ถ้าหากตำบลเป็นนิติบุคคลแล้วและมีความสามารถในการจัดการดูแลป่าของตนเองได้หรือไม่ ท่านต้องการให้สภาตำบลมีป่าเพิ่มขึ้นหรือไม่” คำตอบโดยเฉลี่ยก็คือ 11,220 ไร่ ซึ่งย้ำถึงเจตจำนงที่จะมีพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้นเมื่อมีความคล่องตัวในการบริหารเพิ่มขึ้น

เมื่อถามต่อไปว่า “ทราบหรือไม่ว่าขณะนี้กรมป่าไม้มีโครงการที่จะส่งเสริมให้เอกชนปลูกป่าไม่มีค่าทางเศรษฐกิจในพื้นที่ที่มีเอกสารสิทธิ์โดยจ่ายให้ไร่ละ 3,000 บาท เป็นค่าปลูกและดูแลรักษาในระยะเวลา 5 ปี หลังจากนั้นไม่ดังกล่าวจะตกเป็นกรรมสิทธิ์ของผู้ปลูก สามารถตัดขายได้เมื่อไม่เหล่านั่นใดเต็มที่” ภาคเหนือตอบไม่ทราบร้อยละ 20 ภาคอีสานตอบไม่ทราบร้อยละ 81.8 และภาคใต้ตอบไม่ทราบร้อยละ 10 ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผู้ที่ตอบในภาคอีสานไม่ทราบโครงการนี้เป็นส่วนมาก

คำถามต่อไปถามว่า “ถ้าหากกรมป่าไม้ให้สภาตำบลเข้าร่วมโครงการดังกล่าวท่านคิดว่าสมาชิกส่วนใหญ่ในสภาตำบลของท่านจะอนุมัติให้สภาตำบลเข้าร่วมโครงการหรือไม่” ร้อยละ 84.4 ตอบว่าเข้าร่วม จำแนกเป็นร้อยละ 73.3 ของภาคเหนือร้อยละ 81.8 และร้อยละ 90.0 ของภาคอีสานและภาคใต้ตามลำดับ สำหรับเหตุผลบางประการของผู้ที่มีความเห็นว่าจะไม่เข้าร่วมในภาคเหนือมีดังนี้

¹⁴ คงหมายถึง การปฏิรูปที่ดินที่จำกัดการถือครองรังสูงสุดไม่เกิน 50 ไร่ ยกเว้นที่ดินเพื่อการเลี้ยงสัตว์อาจจะมีได้ถึง 100 ไร่ เพื่อนำเอาส่วนเกินจากจำนวนดังกล่าวมาให้ตำบลปลูกป่า

“สภาพตำบลไม่มีขีดความสามารถจะจ้างให้ชาวบ้านมาปลูกป่าไม้ ไม่มีพื้นที่เพราะที่สาธารณะประโยชน์ถูกจับจองหมดแล้ว ถ้าปลูกเพื่อเศรษฐกิจนายทุนทำได้อยู่แล้ว สภาพตำบลควรมุ่งแต่จะคืนธรรมชาติให้แผ่นดินเป็นหลัก”

เมื่อถามต่อไปว่า “คิดว่าสภาพตำบลของท่านจะสามารถบริหารการปลูกต้นไม้ที่มีค่าทางเศรษฐกิจได้ เช่นเดียวกับเอกชนหรือไม่” มีการกระจายคำตอบดังนี้

	ภาค			
	เหนือ	อีสาน	ใต้	รวม
ได้ ไม่มีปัญหา	7 (50.0)	8 (61.5)	5 (25.0)	20 (42.6)
ได้ มีปัญหาบ้างแต่แก้ไขได้	3 (21.4)	5 (38.5)	14 (70.0)	22 (46.8)
คงจะยาก	4 (28.6)	- (0.0)	1 (5.0)	5 (10.6)

(ตัวเลขในวงเล็บคือ ร้อยละ)

เกือบร้อยละ 90.0 คิดว่า สภาพตำบลสามารถดำเนินโครงการดังกล่าวได้ เมื่อให้ตอบว่า “ถ้าหากตำบลจะทำโครงการปลูกป่านั้น จะปลูกอย่างต่ำกี่ไร่ และอย่างสูงกี่ไร่” ซึ่งก็มีคำตอบกระจายค่อนข้างมาก โดยภาคเหนือมีค่าเฉลี่ยสูงสุด ภาคอีสานมีค่าเฉลี่ยต่ำสุด แต่เมื่อคำนวณค่าเฉลี่ยรวมออกมาแล้ว ตัวเลขต่ำสุดคือ 2,000 ไร่ ส่วนตัวเลข สูงสุดคือ 3,000 ไร่

สำหรับไม้ที่มีการเสนอให้ปลูก ภาคเหนือเน้นสักทอง เพราะมีราคาดี นอกนั้นก็ยังมี ประดู่ มะค่าโมง ตะบก ตะแบก สะเดาช้าง และไม้เนื้อแข็งที่มีอยู่ในพื้นที่ ภาคอีสานเสนอไม้ยูคาลิปตัส สัก ประดู่ มะค่า เต็ง และรัง โดยเน้นไม้เนื้อแข็งที่โตเร็วและใช้น้ำน้อย เหมาะกับพื้นที่อีสาน ภาคใต้เน้น สะเดาช้าง สักทอง ตะเคียนทองและไม้โตเร็ว เช่น สน ยูคาลิปตัส กระถิน เทพา และไม้ประจำถิ่น ตะลุมพอก ยาง ยุง รวมทั้งไม้ผลภาคใต้ เช่น มังคุด ลาดสาด ลองกอง หมากร สะตอ จำปาตะไผ่ และไม้เนื้อแข็งอื่นๆ เช่น อินทนิล ตะแบก พยอม การเสนอชื่อไม้ของภาคใต้ค่อนข้างจะหลากหลาย ในขณะที่อีสานเน้นไม้โตเร็ว ภาคเหนือเน้นไม้มีค่าทางเศรษฐกิจและไม้ประจำถิ่น

เมื่อถามถึงเงินสนับสนุน 3,000 บาท ว่ามากเกินไปหรือพอดีแล้วหรือน้อยเกินไป คำตอบค่อนข้างจะหลากหลาย โดยที่อีสานนั้นมีการกระจายในทางต่ำเพราะมีการระบุ 2,000 และ 2,500 บาทก็พอด้วย ส่วนภาคใต้นั้นมักจะเป็นตัวเลขสูง เนื่องจากกองทุนทดแทนสวนยางได้จ่ายถึง 6,800 บาทต่อไร่ จึงเน้นตัวเลขไร่ละ 5,000 ถึง 6,000 บาทเป็นส่วนมาก ในขณะที่ภาคเหนือเน้นตัวเลข 5,000 บาทมากที่สุด โดยรวมแล้วคำนวณได้ค่าเฉลี่ย 4,500 บาท ซึ่งก็ใกล้เคียงกับตัวเลข 5,000 บาท ในกรณีที่สอบถามจากผู้ประกอบการสนับสนุนจาก กรมป่าไม้

ประเด็นต่อไปถามว่า “กรณีที่ได้รับเงินจากกรมป่าไม้มาไร่ละ 3,000 บาท สภาพตำบลจะนำเงินนั้นไปพัฒนาตำบลหรือทำอย่างอื่น เช่น ซื้อที่ดินจากราษฎรมาปลูกป่า โดยขอให้ชาวบ้านช่วยกันหากกล้าไม้ และช่วยกันปลูกและบำรุง

รักษา ทั้งนี้ เพราะถ้าสภาตำบลสามารถทำเช่นนั้นได้ก็จะมีเงินมาพัฒนาตำบลเพิ่มขึ้น ในกรณีที่ได้รับอนุมัติจากกรมป่าไม้ ให้ปลูกตำบลละ 2,000-3,000 ไร่ดังกล่าว คำตอบมีการกระจายในลักษณะดังนี้

	เหนือ	อีสาน	ใต้	รวม
ได้	9 (69.2)	3 (25.0)	7 (35.0)	9 (42.2)
ไม่ได้	4 (30.8)	1 (8.3)	10 (50.0)	15 (33.3)
ไม่แน่ใจ	- (0.0)	8 (66.7)	3 (15.0)	16 (24.4)

(ตัวเลขในวงเล็บคือตัวเลข ร้อยละ)

การกระจายของแต่ละภาคสะท้อนลักษณะทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมที่แตกต่างกันของแต่ละภาค ภาคเหนือนั้นยังค่อนข้างมีความมั่นใจสูงว่า สภาตำบลสามารถขอความร่วมมือร่วมใจจากราษฎรได้ (ร้อยละ 69.2) ในขณะที่ภาคอีสานมีความไม่มั่นใจว่าจะทำเช่นนั้นได้ค่อนข้างสูง (ร้อยละ 66.7) ซึ่งสะท้อนถึงสังคมอีสานที่เน้นการใช้เงินจ้างมากขึ้น โดยความร่วมมือร่วมใจลดลง ส่วนในภาคใต้นั้นเป็นภาคที่แบ่งออกเป็นสองฝ่ายที่ชัดเจน คือฝ่ายหนึ่งยังเชื่อว่าความร่วมมือร่วมใจเป็นไปได้เพราะผลประโยชน์ตกแก่ราษฎรร่วมกัน อีกส่วนหนึ่งนั้นเห็นว่าไม่ได้แน่นอน

คำถามต่อมาก็คือ "หลังจากไม่โตพอใช้การได้ 15 ปีขึ้นไป สภาตำบลจะเอาไม่มาทำอะไร" ซึ่งมีการกระจายของคำตอบดังต่อไปนี้

	เหนือ	อีสาน	ใต้	รวม
- ปล่อยทิ้งไว้เป็นป่าเพื่อการอนุรักษ์	3 (25.0)	1 (8.3)	1 (5.3)	5 (11.6)
- ให้ชาวบ้านตัดเอาไม้ไปปลูกสร้างบ้านได้	1 (8.3)	1 (8.3)	6 (31.6)	8 (18.6)
- จำหน่ายไม้เหล่านั้นเพื่อเอามาพัฒนาสภาตำบล	4 (33.3)	- (0.0)	2 (10.5)	6 (14.0)
- อนุญาตให้ชาวบ้านนำไปใช้บ้าง จำหน่ายเพื่อพัฒนาตำบลบ้าง	4 (33.3)	10 (83.3)	10 (52.6)	24 (55.8)

(ตัวเลขในวงเล็บคือ ร้อยละ)

คำตอบในข้อ (1) และ (2) มีความหมายเป็นการปลูกเพื่อการอนุรักษ์ ส่วน (3) และ (4) นั้นเป็นการปลูกเพื่อผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจ เป็นที่น่าสนใจว่าในภาพรวมคำตอบของสภาตำบลร้อยละ 30 เน้นการปลูกเพื่อการอนุรักษ์ อีกร้อยละ 70 เน้นการปลูกเพื่อการพัฒนา โดยภาคเหนือเน้นการอนุรักษ์แบบปล่อยเอาไว้เฉยๆ เพื่อให้เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารอันเป็นประเพณีสืบเนื่องมาช้านานของภาคเหนือ ส่วนภาคใต้นั้นเป็นการอนุรักษ์ที่ยอมให้ชาวบ้านเข้าไปตัดไม้ ไปปลูกสร้างบ้านได้ ซึ่งก็เป็นข้อเสนอของกลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนในภาคใต้ในปัจจุบัน ส่วนภาคอีสานนั้น มีแนวโน้มที่จะเน้นการปลูกเพื่อการพัฒนาโดยเน้นการปลูกไม้โตเร็วเพื่อจำหน่าย ซึ่งก็อาจจะสะท้อนข้อเท็จจริงและ ความจำเป็นในภูมิภาคนั้น

เมื่อขอให้ผู้สัมภาษณ์ได้ออกความเห็นในตอนสุดท้าย ปรากฏว่ามีความเห็นที่น่าสนใจมากมาย หลายคำตอบเน้นว่า “อยากให้โครงการเช่นนี้เป็นจริงและขอให้รัฐดำเนินการอย่างจริงจัง พร้อมทั้งให้มีการประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนทราบถึงโครงการอย่างชัดเจน เพราะเป็นการคำนึงทั้งด้านเศรษฐกิจและอนุรักษ์เป็นประโยชน์ต่อดำบล รัฐควรปฏิบัติให้จริง โดยกำหนดเวลาผู้รับผิดชอบให้แน่นอน ควรทำความเข้าใจกับประชาชนก่อนปลูกป่า มีกฎหมายที่เกี่ยวข้องรองรับอย่างชัดเจน และควรมีหน่วยราชการเริ่มดำเนินการเพื่อให้ประชาชนได้ศึกษาเป็นตัวอย่าง” และที่สำคัญที่สุดก็คือ “อยากให้ มีพระราชบัญญัติสภาตำบลเป็นนิติบุคคล พระราชบัญญัติป่าชุมชน และมีการตัดแบ่งเขตพื้นที่ป่าสงวนมาเป็นป่าชุมชนให้ตำบลดูแล”

ทั้งหมดนี้เป็นการแสดงถึงความพร้อมในส่วนของสภาตำบลที่จะรองรับโครงการในลักษณะนี้จากกรมป่าไม้ ถ้าหากกรมป่าไม้จะเริ่มมีความคิดริเริ่มไปในทิศทางดังกล่าว แต่จุดที่สำคัญก็คือ จะต้องมีวิธีการที่จะหาพื้นที่สำหรับปลูกป่าเพิ่มขึ้นให้แก่สภาตำบล ซึ่งก็ไม่ว่าจะมันโยบายที่ตายตัวอย่างใดอย่างหนึ่งไปทีเดียว เพราะมีข้อเสนอที่หลากหลายมากจนารับฟังทั้งสิ้น ข้อเสนอแต่ละข้อเสนอม่าจะมีความเหมาะสมในแต่ละพื้นที่ ประเด็นที่สำคัญก็คือ การเน้นการจัดการในทางเศรษฐกิจ ประกอบกับวิธีการอื่นๆ ตามความเหมาะสม ซึ่งอาจจะต้องอาศัยหน่วยงานองค์กรพัฒนาเอกชนในพื้นที่ลงไปช่วยกระตุ้นให้เกิดความคิดและแนวทางในการแก้ปัญหา รวมทั้งประสานกับหน่วยราชการให้ช่วยเหลือในการแก้ปัญหาเหล่านั้นตามความจำเป็น

ถ้าสามารถจัดอุปสรรคเหล่านี้ไปได้แล้ว สภาตำบลจะมีศักยภาพในการเพิ่มพื้นที่ป่า ทั้งเพื่อผลประโยชน์ในการอนุรักษ์ ขณะเดียวกันก็เพิ่มปริมาณไม้มีค่าทางเศรษฐกิจไปพร้อมกัน ประเด็นที่ต้องการเน้นอีกครั้งหนึ่งก็คือ โครงการสนับสนุนการปลูกไม้มีค่าในทางเศรษฐกิจของกรมป่าไม้นั้น ถ้าจัดการให้ถูกทางเป็นโครงการที่ดี แต่ควรจะเน้นพื้นที่เป้าหมาย คือ พื้นที่ยุทธศาสตร์ โดยการเพิ่มการเน้นการมีส่วนร่วมของสภาตำบลในโครงการดังกล่าวให้มากขึ้น หาวิธีการแก้ปัญหาไม่มีที่ดินปลูกต้นไม้ให้สภาตำบล โดยน่าจะมึจุดเน้นที่ภาคอีสาน ตามมาด้วยภาคเหนือ และภาคใต้ ตามลำดับ ในขณะที่เดียวกันก็ควรให้ความสำคัญแก่เกษตรกรรายย่อยที่มีพื้นที่ตั้งแต่หนึ่งงานขึ้นไปด้วย ในรูปของการส่งเสริมหากกล้าไม้ให้ปลูก และรับจดทะเบียนต้นไม้ที่เกษตรกรเหล่านั้นปลูก เพื่อประโยชน์ในการตัดจำหน่ายในภายหลังด้วย ถ้าดำเนินการในลักษณะดังกล่าว จะเพิ่มพื้นที่สีเขียวที่มีสภาพใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติได้มาก มีผลดีแก่การอนุรักษ์และผลดีทางเศรษฐกิจในระยะยาวด้วย

การทดสอบความคิดเห็นโครงการป้องกันจัดการและพัฒนาเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์

ในลำดับต่อไปจะได้เสนอผลการศึกษาความคิดเห็นโครงการป้องกันจัดการและพัฒนาเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ตามที่ปรากฏรายละเอียดในรายงานวิจัยของ MIDAS Agronomics Company Limited ที่เสนอรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ต่อกรม

ป่าไม้ เมื่อเดือนตุลาคม 2536 ที่ผ่านมา (MIDAS (a), 1993) ทั้งนี้ เพื่อศึกษาว่าองค์กรพัฒนา เอกชน นักวิชาการ และเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ได้ทำการสอบถาม มีความเห็นต่อกรณีนี้อย่างไร เพราะงานดังกล่าว ก็มีแนวคิดไปในทางเดียวกับงานวิจัยนี้ แต่กำหนดเป็นพื้นที่กันชนไว้ชัดเจนแตกต่างจากข้อเสนอพื้นที่ยุทธศาสตร์ของงานวิจัยนี้ และมีแผนงานที่เตรียมการปฏิบัติ รวมทั้งค่าใช้จ่ายเพื่อการปฏิบัติงานอย่างชัดเจน

การศึกษาดังกล่าวอยู่ในแบบสอบถาม TEI 2 และ TEI 3 ตั้งแต่ข้อ (5) ไปถึงข้อ (11) โดยจะมีแยกกลุ่มคำตอบออกเป็นสี่กลุ่มดังนี้ คือ องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ เจ้าหน้าที่ป่าไม้ และเจ้าหน้าที่หน่วยงานอื่นๆ ของรัฐ คำถามในข้อ (5) คือ "ท่านทราบหรือไม่ว่า ธนาคารโลก (World Bank) และเงินกองทุนสิ่งแวดล้อมโลก (Global Environment Facility) กำลังศึกษาเพื่อเตรียมการก่อนลงทุนในโครงการป้องกันจัดการและพัฒนาเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ โดยใช้พื้นที่กันชนเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญเพื่อจะทำการอนุรักษ์ ได้แก่ พื้นที่บริเวณทุ่งใหญ่นเรศวร ห้วยขาแข้งทางด้านตะวันตก บริเวณกลุ่มป่าภูเขียว/น้ำหนาว ทางด้านภาคตะวันออก เชียงเหนือ กลุ่มป่าเขาสอยดาวทางด้านตะวันออก และกลุ่มป่าแก่งกระจาน/แม่น้ำภาชีทางด้านตะวันตก ท่านเห็นด้วยกับความคิดในการลงทุนดังกล่าวหรือไม่?" ซึ่งมีการกระจายของคำตอบดังต่อไปนี้

	องค์กรพัฒนาเอกชน	นักวิชาการ	เจ้าหน้าที่ป่าไม้	เจ้าหน้าที่ของรัฐอื่นๆ	รวม
เห็นด้วย	14 (51.9)	12 (60.0)	31 (77.5)	52 (76.5)	109 (70.3)
ไม่เห็นด้วย	11 (40.7)	5 (25.0)	4 (10.0)	4 (5.9)	24 (15.5)
ไม่มีความเห็น	2 (7.4)	3 (15.0)	5 (12.5)	12 (17.6)	22 (14.2)

(ตัวเลขในวงเล็บคือ ร้อยละ)

จะเห็นว่าโดยภาพรวมร้อยละ 70.3 เห็นด้วยกับโครงการนี้ ร้อยละ 15.5 ไม่เห็นด้วย และร้อยละ 14.2 ไม่มีความเห็น แต่ถ้าหากจำแนกตามกลุ่มของผู้ออกความเห็นแล้ว องค์กรพัฒนาเอกชนจะไม่เห็นด้วยค่อนข้างมาก คือร้อยละ 40.7 ตามมาด้วยนักวิชาการร้อยละ 25.0 เจ้าหน้าที่ป่าไม้ร้อยละ 10.0 และเจ้าหน้าที่ของรัฐอื่น ๆ ร้อยละ 5.9 ตามลำดับ

สำหรับกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนที่ไม่เห็นด้วยนั้น ได้ตั้งประเด็นในลักษณะที่สงสัยในพฤติกรรมของ ธนาคารโลกในโครงการดังกล่าว ไม่เห็นด้วยกับแนวความคิดการแยกคนออกจากป่า ซึ่งเป็นแนวความคิดที่มีอยู่ เบื้องหลังแนวคิดพื้นที่กันชน (buffer zone) เห็นว่าเป็นเรื่องทางเทคนิคที่ละเอียดปจจัยสำคัญทางด้านวัฒนธรรม ในการดำรงชีวิตของคน ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

“ความหมายแนวเขตกันชนของธนาคารโลกต่างจากชาวบ้าน เป้าหมายเพื่อเข้ามาศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อเป็นประโยชน์ทางการค้า และป้องกันบุคคลภายนอกไม่ให้เข้าไปใช้ประโยชน์ เหมือนลัทธิอาณานิคมที่เคยมีมาในอดีต การอนุรักษ์ต้องทำไว้เพื่อคนไทยไม่ใช่เพื่อผลประโยชน์ของบริษัทข้ามชาติ ที่เข้ามาใช้เทคโนโลยีกอบโกยประโยชน์จากการอนุรักษ์ภายหลัง ไม่แน่ใจว่าธนาคารโลกมีเจตจำนงอย่างไร ยุทธศาสตร์ดังกล่าวให้ความสำคัญกับสิทธิอำนาจและการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงขององค์กรชาวบ้านเพียงใด ไม่แน่ใจว่าธนาคารโลกและกองทุนสิ่งแวดล้อมโลกจะมองว่าป่าร้อยละชีวิต คน สัตว์ พืช จริงๆ หรือเปล่า หรือเห็นแต่ทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพเท่านั้น การอนุรักษ์ต้องทำไว้เพื่อคนไทยไม่ใช่ผลประโยชน์ของบริษัทข้ามชาติที่เข้ามาใช้เทคโนโลยีกอบโกยผลประโยชน์จากการอนุรักษ์ในภายหลัง

ไม่เห็นด้วยในหลักการของพื้นที่กันชน การเพิ่มพื้นที่สีเขียวให้ใกล้เคียงธรรมชาติ เป็นรายละเอียดในทางปฏิบัติ คนที่รักป่าจะดูแลป้องกันอนุรักษ์ป่าได้ดีกว่าการใช้พื้นที่เป็นแนวป้องกัน จะนำไปสู่การอพยพคน โดยเฉพาะคนพื้นเมือง ซึ่งมีวิถีชีวิตกลมกลืนกับธรรมชาติ การย้ายก็เท่ากับเป็นการทำลายวัฒนธรรมความเชื่อดั้งเดิม ซึ่งเท่ากับเป็นการทำลายความหลากหลายทางชีวภาพนั่นเอง จะทำให้ฝ่ายชาวบ้านชาตที่ทำกิน ส่งผลให้เกิดการรุกร้าเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ประสบการณ์ของความล้มเหลวในอดีตมีมากจนน่าจะสรุปได้ว่า ปัญหาจริงๆ อยู่ที่หลายฝ่ายไม่ใช่อยู่ที่ประชาชนแต่ฝ่ายเดียว

แผนการดำเนินงานไม่ได้เกิดจากการเสนอจากท้องถิ่นหรือองค์กรที่ปฏิบัติงาน แต่มาจากส่วนกลางซึ่งขาดความสอดคล้องกับความเป็นจริง เป็นโครงการใหญ่ที่ใช้เงินมหาศาลโดยมีผลตอบแทนน้อย อาจจะไม่สำเร็จตามเป้าหมายก็ได้

ในส่วนของนักวิชาการที่ไม่เห็นด้วยก็มีประเด็นคล้ายๆ กับขององค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ “อาจจะมีเบื้องหลัง คือ ประเทศที่มีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีชีวภาพมาใช้ประโยชน์ได้อย่างเสรี โดยที่ประเทศไทยไม่ได้รับผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม พื้นที่กันชนไม่มีความสำคัญสำหรับความคิดของชาวบ้าน ควรให้ชาวบ้านเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของและหวงแหนป่าจะดีกว่า เป็นความคิดแบบตะวันตกของ MIDAS คนไทยจะมีปัญญาคิดหาทางแก้ไขปัญหาเองได้หรือไม่ แนวความคิดดังกล่าวจะไม่ได้ผลในการรักษาป่า ทั้งในด้านปริมาณ โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านคุณภาพ ไม่เกิดความเป็นธรรมในสังคมเพราะต้องกวาดต้อนชาวบ้านออกจากถิ่นฐานเดิมมาอยู่ในเขตกันชน ปัญหาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเกิดจากคนเห็นแก่ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากฝ่ายผู้มีโอกาสและมีอำนาจและทรัพย์สิน การสูญเสียพื้นที่ป่าที่สำคัญมาจากเหตุนี้ ถ้าหากมีการกระจายอำนาจทางการเมืองราษฎรคงจะรักษาป่าได้”

ในส่วนของผู้เจ้าหน้าที่ป่าไม้ที่ไม่เห็นด้วยเห็นว่าเป็นการใช้งบประมาณมากและอาจจะไม่ได้แก้ปัญหาที่สาเหตุ โดยมีรายละเอียดดังนี้ “ไม่สำเร็จ สิ้นเปลืองงบประมาณ เสียเวลา เสียความคิด และเสียแรงงาน ต้อง ใช้เงินลงทุนสูงและทำได้เฉพาะพื้นที่บางพื้นที่เท่านั้นเอง หากกำหนดเขตกันชนแต่ราษฎรไม่มีวินัยไม่เคารพกฎหมาย ยังคงมีการบุกรุกป่าต่อไป จะทำให้มีการทำลายสภาพแวดล้อมมากขึ้น”

เหตุผลของทั้งสามกลุ่มที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้ ถึงแม้จะไม่ได้เป็นเสียงส่วนใหญ่ แต่ข้อสังเกตหลายประเด็นนั้น มีน้ำหนักและน่ารับฟังเป็นอย่างยิ่ง ในข้อต่อไปเป็นการเสนอเพื่อให้พิจารณารายละเอียดของแผนการทำงานตามโครงการดังกล่าว ซึ่งมีคำถามดังต่อไปนี้

“จากแผนงานของโครงการดังกล่าว จะมีการตั้งสำนักงานในภาคสนามมาทำงาน ซึ่งจะมีคณะกรรมการอำนวยการประกอบด้วย เจ้าหน้าที่ของรัฐจากหน่วยงานต่าง ๆ อาทิเช่น กรมป่าไม้ กรมส่งเสริม การเกษตร สำนักงานปฏิรูปที่ดิน กรมการปกครอง กรมพัฒนาชุมชน ตัวแทนของ NGO ในพื้นที่ โดยทำหน้าที่ส่งเสริมให้ประชาชนที่อยู่ในบริเวณพื้นที่เขตกันชนประกอบอาชีพที่สอดคล้องกับการอนุรักษ์พื้นที่ป่า ประกอบกับมีรายได้เสริมจากการประกอบอาชีพอื่น ๆ รวมทั้งช่วยให้มีการโยกย้ายประชาชนจากพื้นที่เขตหวงห้ามและเขตอนุรักษ์ออกมาด้วยความสมัครใจ ท่านเห็นด้วยกับวิธีการทำงานในลักษณะเช่นนี้หรือไม่?”

ผลปรากฏว่าสัดส่วนการเห็นด้วยโดยรวมเพิ่มขึ้นมากกว่าเดิมเล็กน้อย (ร้อยละ 71.9) โดยเพิ่มจากกลุ่ม เจ้าหน้าที่ของรัฐอื่น ๆ เป็นหลัก ในส่วนขององค์กรพัฒนาเอกชนและเจ้าหน้าที่ป่าไม้ไม่เห็นด้วยลดลง คือ มีสัดส่วน ร้อยละ 48.1 และ 72.5 ตามลำดับ ฝ่ายนักวิชาการลดการไม่เห็นด้วยลง (เหลือร้อยละ 21.1) โดยมีการกระจาย ของคำตอบดังต่อไปนี้

	องค์กรพัฒนาเอกชน	นักวิชาการ	เจ้าหน้าที่ป่าไม้	เจ้าหน้าที่ของรัฐอื่น ๆ	รวม
เห็นด้วย	13 (48.1)	13 (68.4)	29 (72.5)	55 (82.1)	110 (71.9)
ไม่เห็นด้วย	12 (44.4)	4 (21.1)	8 (20.0)	5 (7.5)	29 (19.0)
ไม่มีความเห็น	2 (7.4)	2 (10.5)	3 (7.5)	7 (10.4)	14 (9.1)

(ตัวเลขในวงเล็บคือ ร้อยละ)

ประเด็นของความไม่เห็นด้วยส่วนใหญ่ของทุกฝ่ายคือเกรงว่าจะมีการย้ายราษฎรออกจากพื้นที่ ซึ่งเป็นประเด็นที่ทั้งองค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการและเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ที่ไม่เห็นด้วยต่างพากันเป็นห่วงในเรื่องนี้ นอกจากนั้นก็ยังมีรายละเอียดแตกต่างกันไปในแต่ละกลุ่มบ้าง เช่น ขาดกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ชัดเจน โครงสร้างรณรงค์สลับซับซ้อนไม่คล่องตัว โดยมีรายละเอียดของความเห็นแต่ละกลุ่มดังนี้

ในส่วนขององค์กรพัฒนาเอกชน “ไม่ควรมีการย้ายประชาชนออกจากพื้นที่ จะให้คนเหล่านี้ไปอยู่ที่ไหน พื้นที่ใหม่จะมีความเหมาะสมในการทำมาหากินหรือไม่ โครงสร้างยังรณรงค์สลับซับซ้อนไม่คล่องตัว ยังมองว่าคนไม่สามารถอยู่กับป่าได้ไม่แก้ปัญหาหลัก ขาดกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน ควรเข้าไปช่วยทำงานร่วมกับประชาชนที่อยู่รอบ ๆ พื้นที่

อนุรักษ์ด้วยกันเลย ควรส่งเสริมให้องค์กรชาวบ้านเข้ามาทำงานมากกว่าหน่วยงานของรัฐ รัฐควรเป็นแต่เพียงที่ปรึกษาเท่านั้น”

ส่วนความเห็นของนักวิชาการมีรายละเอียดดังนี้ “ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดแนวก้นชนตั้งแต่ต้น ต้องเอาแนวก้นชนทางวัฒนธรรมมาพิจารณาขยายผลออกไปให้กว้างขวาง ไม่คิดว่าวิธีการนี้จะได้ผล ไม่มีความสมัครใจเกิดขึ้นแน่ในสังคมไทย ส่วนใหญ่จะใช้วิธีบีบบังคับทั้งโดยตรงและโดยอ้อม การโยกย้ายประชาชนจะทำให้เกิดความขัดแย้งเรื่องวัฒนธรรมเป็นการทำลายวัฒนธรรมชาวบ้านอย่างหนึ่ง เชื่อว่าทำกันไม่จริงจัง และสิ่งที่สำคัญก็คือชาวบ้านไม่ได้เป็นผู้จัดการเอง ความผิดพลาดในอดีตเกิดขึ้นมากมายกับโครงการลักษณะคล้ายคลึงกันเช่นนี้ เช่น โครงการ คจก.”

ส่วนความเห็นของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ที่ไม่เห็นด้วย แบ่งเป็นสามส่วน ส่วนหนึ่งนั้นไม่ต้องการให้มีการโยกย้ายราษฎรออกมา อีกส่วนนั้นไม่เห็นด้วยกับวิธีการทำงาน และส่วนสุดท้ายไม่เชื่อมั่นในความสามารถดูแลรักษาป่าของราษฎร “ประชาชนเขาผูกพันกับพื้นที่ดังกล่าวอยู่ ไม่แน่ว่าควรจะย้ายประชาชนออกมาหรือไม่ เกรงว่าจะย้ายออกมาทั้งหมดไม่ใช่สมัครใจ ยากที่จะย้ายประชาชนโดยสมัครใจ” ในส่วนที่ไม่เห็นด้วยกับวิธีการมีดังนี้ “เปลืองงบประมาณ เอาหลายฝ่ายมารวมกันจะขัดแย้งกัน การประสานงานจะไม่ค่อยดี เป็นแผนงานควบคุมโดยกฎหมายและแผนงานบริหารจากรัฐ แต่ขาดแผนกระตุ้นจิตสำนึก สร้างพลังปัญหาขึ้นมาสร้างพลังชุมชน” และในส่วนสุดท้ายเห็นว่า “ควรดำเนินงานเมื่อราษฎรมีวินัยดีแล้ว”

ข้อต่อไปเป็นความเห็นว่ารัฐบาลควรจะดำเนินการหรือไม่ หลังจากได้พิจารณาวัตถุประสงค์ของโครงการ ในข้อ (5) วิธีการดำเนินงานในข้อ (6) และประมาณค่าใช้จ่ายในข้อ (7) แล้ว โดยมีคำถามดังต่อไปนี้

“จากการเสนอดังกล่าว ได้มีการทำโครงการในขั้นต้นระยะเวลา 5 ปี ซึ่งคาดว่าจะใช้เงินทั้งสิ้น ประมาณ 2,400 ล้านบาท โดยที่กองทุนสิ่งแวดล้อมโลกจะให้ความช่วยเหลือไม่เกิน 500 ล้านบาท เงินกู้จากแหล่งอื่นๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะใช้เพื่อความช่วยเหลือทางเทคนิคจากต่างประเทศ รวมทั้งจากธนาคารโลกประมาณ 1,000 ล้านบาท ที่เหลือเป็นการจ่ายสมทบโดยรัฐบาลไทย ท่านคิดว่าการลงทุนในลักษณะดังกล่าว เป็นการคุ้มค่าสมควรที่รัฐบาลไทยจะดำเนินการหรือไม่”

โดยที่มีการกระจายของคำตอบดังนี้

	องค์กรพัฒนาเอกชน	นักวิชาการ	เจ้าหน้าที่ป่าไม้	เจ้าหน้าที่ของรัฐอื่นๆ	รวม
ควร	14 (50.0)	12 (60.0)	28 (70.0)	47 (71.2)	101 (65.6)
ไม่ควร	12 (42.9)	6 (30.0)	8 (20.0)	7 (10.6)	33 (21.4)
ไม่มีความเห็น	2 (7.1)	2 (10.0)	4 (10.0)	12 (18.2)	20 (13.0)

(ตัวเลขในวงเล็บคือ ร้อยละ)

เป็นที่น่าสังเกตว่าร้อยละของที่เคยเห็นด้วยลดลงคือที่ตอบว่า “ควร” เหลือร้อยละ 65.6 โดยที่มันักวิชาการมีความไม่เห็นด้วยเพิ่มขึ้น รวมทั้งเจ้าหน้าที่ส่วนอื่นๆ ของรัฐมีความไม่แน่ใจและไม่เห็นด้วยเพิ่มขึ้น ประเด็นที่ไม่เห็นด้วยส่วนใหญ่เห็นว่า ใช้งบประมาณมากเกินไปควรใช้งบประมาณดังกล่าวมาส่งเสริมชุมชนให้มีศักยภาพในการป้องกันรักษาป่ามากกว่า ซึ่งแม้เจ้าหน้าที่ป่าไม้จำนวนหนึ่งก็มีความเห็นเช่นนี้ ดังจะสรุปความเห็นของกลุ่มต่างๆ ได้ดังนี้

ความเห็นขององค์กรพัฒนาเอกชน

“คนท้องถิ่นเสียหาย ใช้เงินมหาศาลสิ้นเปลือง ไม่จำเป็นต้องใช้จ่ายสูงและเป็นหนี้ต่างประเทศมากมาย กลัวว่า จะไม่ได้ผล รัฐบาลต้องดู การช่วยเหลือทางเทคนิคไม่โปร่งใส มีการแอบแฝงผลประโยชน์ของกลุ่มทุนที่ช่วยเหลือ ควรเป็นการระดมทุนจากกลุ่มธุรกิจภายในประเทศ ทำด้วยตัวเองใช้ภูมิปัญญานักวิชาการของเราเอง เอาเงินดังกล่าวไปสร้างการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน เพื่อให้ชาวบ้านรักษาป่าด้วยตนเองจะดีกว่า”

ส่วนนักวิชาการมีความเห็นว่า “ประเทศไทยจะเป็นหนี้มากขึ้น ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างประชาชนกับรัฐบาล ไม่คุ้มค่าการลงทุน ยังไม่มีข้อมูลเพียงพอที่จะยืนยันประโยชน์ที่จะได้รับจากโครงการ รวมทั้งต้นทุนทางสังคมด้วย ถ้าหากทำไม่สำเร็จจะขัดแย้งในพื้นที่ ถ้าหากทำเข้ารูปดื้อจะขยายไปทั่วประเทศเกิดการนองเลือดทั้งประเทศ ควรเอาเงินไปช่วยส่งเสริมชาวบ้านในการทำป่าชุมชนดีกว่า วิธีการดังกล่าวนอกจากจะไม่ได้ผลตามที่ตั้งไว้แล้ว ยังไม่เหมาะสมกับการเมืองร่วมสมัย (การมีส่วนร่วมของประชาชน)”

ความเห็นของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ “ใช้งบประมาณมากเกินไป สร้างหนี้สินให้ลูกหลาน นำเงินไปพัฒนาด้านอื่นดีกว่า ควรนำเงินมาใช้ในการส่งเสริมชุมชนให้มีศักยภาพในการป้องกันรักษาป่ามากกว่า”

คำถามต่อไปเป็นการศึกษาว่ามีทางเลือกในการดำเนินงานบ้างหรือไม่ เพื่อเป็นการตรวจสอบกับคำถามที่ถามไปแล้ว ถ้าส่วนใหญ่เห็นว่าไม่มีหรือไม่มีความเห็น ก็เท่ากับยืนยันว่าเห็นด้วยกับโครงการดังกล่าว แต่ถ้าหากมีผู้มีความเห็นว่ามีทางเลือกอื่น ก็หมายความว่าอาจจะไม่เห็นด้วยกับข้อเสนอตามแนวทางของ MIDAS โดยมี คำถามดังต่อไปนี้

“ท่านคิดว่ามีรูปแบบและวิธีการทำงานที่จะให้ได้ผลดีเท่าเทียมกัน และอาจจะมีค่าใช้จ่ายที่ต่ำ กว่านี้บ้างหรือไม่”
โดยมีการกระจายของคำตอบดังต่อไปนี้

	องค์กรพัฒนาเอกชน	นักวิชาการ	เจ้าหน้าที่ป่าไม้	เจ้าหน้าที่ของรัฐอื่นๆ	รวม
มี	20 (71.4)	12 (66.7)	20 (51.3)	21 (31.3)	73 (48.0)
ไม่มี	1 (3.6)	1 (5.6)	4 (12.3)	7 (10.4)	13 (8.6)
ไม่มีความเห็น	7 (25.0)	5 (27.8)	15 (38.5)	39 (58.2)	66 (43.4)

(ตัวเลขในวงเล็บคือร้อยละ)

จะเห็นได้ว่าที่มีความเห็นที่แตกต่างกันไปของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ และเจ้าหน้าที่ของรัฐอื่น ๆ มีเพิ่มมากขึ้น มีผลทำให้สัดส่วนของยอดรวมที่แสดงความคิดเห็นสูงถึงร้อยละ (48.0) หรือในทางกลับกันก็อาจจะตีความใหม่ได้ว่า มีผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับข้อเสนอของ MIDAS ที่อาจจะสูงถึงร้อยละ 48.0 ก็ได้ ซึ่งก็หมายความว่า ส่วนที่เห็นด้วยจนถึงขั้นว่ารัฐบาลควรดำเนินการ อาจจะต่ำกว่าตัวเลขคำตอบในคำถามก่อนหน้านี้คือร้อยละ 65.6 ก็ได้¹⁵

สำหรับข้อเสนอที่มีแนวโน้มตรงกันของทุกฝ่ายก็คือ ให้รัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และราษฎรร่วมมือกัน โดยเน้นบทบาทของราษฎรเป็นผู้ดำเนินการ รัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นผู้ให้ความสนับสนุนเท่านั้น นอกจากนั้นก็เป็นข้อเสนอเชิงเทคนิคจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ประกอบด้วย

สำหรับความเห็นขององค์กรพัฒนาเอกชนมีดังนี้ “ควรให้หน่วยงานของรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และ ชาวบ้านทำกันเอง โดยให้องค์กรชาวบ้านดูแลปลูกป่ากันชน ไซ้กล้าและพันธุ์ไม้ของรัฐ จัดซื้ออุปกรณ์ป้องกันไฟฟ้า และดูแลรักษา โดยรัฐเป็นผู้ให้การสนับสนุนด้านงบประมาณ เน้นชุมชนใกล้เคียงป่าเป็นผู้ดูแลจัดการ โดยการค้นหาคัญภาพของชุมชนในการรักษาพื้นที่ป่าชุมชน มีการออกพระราชบัญญัติป่าชุมชน (ฉบับประชาชน) ออกมารองรับ ปฏิบัติต่อผู้ที่มีลักลอบจากถิ่นอื่นอย่างเข้มงวด สนับสนุนให้ชุมชนรอบป่าพัฒนาอาชีพวนเกษตร เน้นการทำงานร่วมกันขององค์กรพัฒนาเอกชนกับองค์กรท้องถิ่นและองค์กรของชุมชน”

ในส่วนของนักวิชาการมีข้อเสนอต่อไปนี้ “ให้ชาวบ้านทำงานร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน โดยรัฐเข้าไปช่วยเหลือเน้นชุมชนที่เคยอยู่เดิมในพื้นที่ แยกคนนอกที่เพิ่งเข้าไปอาศัยอยู่ในพื้นที่ออกมา ป้องกันอิทธิพลจากภายนอก ผู้มีอิทธิพล ข้าราชการ ตำรวจ โดยใช้ยุทธศาสตร์ของการจัดการป่าชุมชน ให้ชุมชนจัดการกันเอง เพราะทรัพยากรเหล่านี้คือความอยู่รอดโดยตรงของพวกเขา จัดการให้มีป่ากันชนในรูปของป่าชุมชนที่ชาวบ้านมีส่วนร่วม”

ในส่วนของเจ้าหน้าที่ป่าไม้นั้น อาจจะแบ่งเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งคือข้อเสนอในด้านแนวคิดซึ่งก็ต้องสอดคล้องกับขององค์กรพัฒนาเอกชนและของนักวิชาการ แต่อีกส่วนหนึ่งนั้นเน้นประเด็นทางเทคนิคและวิธีการ ในส่วนที่เป็นแนวความคิดมีรายละเอียดดังนี้ “พัฒนารายได้ของราษฎร ซึ่งถึงความสำคัญของพื้นที่อนุรักษ์ส่งเสริมให้ประชาชนรักธรรมชาติสิ่งแวดล้อมโดยจัดกิจกรรมต่าง ๆ รมงคลให้ชาวบ้านร่วมมือร่วมใจกันดูแลรักษาป่าชุมชน สร้างพลังปัญญา สร้างพลังผู้นำชุมชน แล้วนำพลังดังกล่าวไปสู่ที่ชาวบ้าน สนับสนุนให้เกิดกิจกรรมสิทธิเกี่ยวกับการแก้ปัญหาของชาวบ้าน รัฐควรให้การสนับสนุนให้ประชาชนจัดการดูแลในรูปคณะกรรมการป่าชุมชน ทำเขตกันชนในเฉพาะส่วนพื้นที่ที่ล่อแหลมก่อน ส่วนที่เชื่อมกับป่าที่สมบูรณ์แล้วไม่ต้องทำ เพราะเป็นการทำลายป่าทางหนึ่ง” ในส่วนที่เป็นข้อเสนอเชิงเทคนิคมีข้อเสนอต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ “ปักแนวป่าสงวนแห่งชาติให้ชัดเจน ออกกฎหมายควบคุมห้ามเข้าไปดำเนินการใด ๆ ทั้งสิ้น ปลดปล่อยทั้ง 30 ปี ตามธรรมชาติ ทำแนวป่ากันชนให้ชาวบ้านใช้ได้ การปฏิรูปที่ดินที่มีอยู่ในปัจจุบันดีอยู่แล้ว ปลุกต้นไม้เป็นรั้ว ขุดคลอง” ในส่วนที่เป็นความเห็นที่น่าสนใจอื่น ๆ “ควรมีองค์กรท้องถิ่น เช่น สภาจังหวัดเข้าร่วมด้วย ควรเริ่มจากแผนแม่บทแล้วมีการศึกษาอย่างรอบด้าน จัดสรรงบประมาณให้กรมป่าไม้กับกรมการปกครองร่วมกันดูแล เพราะมีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรง ส่งเสริมให้ราษฎรมีวินัยเคารพกฎหมาย”

¹⁵ คือ ค่าคู่ค้อจะเป็นตัวเลขร้อยละ 52.0 ซึ่งก็หมายความว่ามากกว่าครึ่งหนึ่งยังเห็นด้วยกับข้อเสนอของ MIDAS อยู่ดี แต่นั่นน่าจะอยู่กับฝ่ายตรงข้าราชการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าหน้าที่ของรัฐอื่นๆ ค่อนข้างมาก โดยที่เจ้าหน้าที่ป่าไม้เองก็มีข้อเสนอทางเลือกอยู่บ้างพอสมควร

จะเห็นได้ว่าข้อเสนอขององค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ และเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ในส่วนที่เป็นแนวคิด มีความสอดคล้องกับข้อเสนอของงานวิจัยนี้ได้กล่าวไว้ในบทที่ 2 แล้วอย่างน้อยก็ในลักษณะที่เป็นภาพกว้าง ดังนั้นข้อเสนอของงานวิจัยนี้จึงน่าจะเป็นที่ยอมรับได้ขององค์กรพัฒนาเอกชน และนักวิชาการเป็นส่วนมาก รวมทั้งเจ้าหน้าที่ป่าไม้จำนวนหนึ่งด้วย

เนื่องจากในขณะที่ทำการวิจัยมีแนวโน้มที่จะใช้แนวความคิดของ MIDAS ที่จะขยายการดำเนินงานในพื้นที่ป่าอนุรักษ์แห่งอื่นทั่วทั้งประเทศ จึงได้มีคำถามต่อไปในข้อที่ (9) ว่า “ท่านคิดว่านอกจากพื้นที่ป่าสี่แห่งที่กล่าวมาข้างต้น ควรใช้แนวความคิดพื้นที่กันชนดังกล่าวไปใช้เพื่อการอนุรักษ์พื้นที่ป่าที่มีอยู่เดิมและเพิ่มพื้นที่สีเขียวที่มีความใกล้เคียงกับธรรมชาติทั่วทั้งประเทศ ได้หรือไม่” ซึ่งมีการกระจายของคำตอบดังนี้

	องค์กรพัฒนาเอกชน	นักวิชาการ	เจ้าหน้าที่ป่าไม้	เจ้าหน้าที่ของรัฐอื่น ๆ	รวม
ใช้ได้	18 (66.7)	12 (60.0)	27 (67.5)	57 (83.8)	114 (73.5)
ใช้ไม่ได้	8 (29.6)	7 (35.0)	11 (27.5)	7 (10.3)	33 (21.3)
ไม่แน่ใจ	1 (3.7)	1 (5.0)	2 (5.0)	4 (5.9)	8 (5.2)

(ตัวเลขในวงเล็บคือ ร้อยละ)

เป็นที่น่าสังเกตว่า คำตอบว่าไม่แน่ใจในกรณีนี้ค่อนข้างน้อย แต่มีการแบ่งคำตอบกันชัดเจนระหว่าง ใช้ได้กับใช้ไม่ได้ โดยมีนักวิชาการและเจ้าหน้าที่ป่าไม้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าหน้าที่ป่าไม้เองมีจำนวนมากพอสมควร สำหรับเหตุผลของผู้ที่ไม่เห็นด้วย มีดังนี้

สำหรับความเห็นขององค์กรพัฒนาเอกชนเห็นว่า “การดำเนินงานตามแนวทางดังกล่าวประกอบด้วยบุคคลที่เกี่ยวข้องเป็นจำนวนมาก ขณะที่ความคิดยังไม่ชัดเจนจะมีปัญหาว่าจะร่วมมือกันทำงานได้หรือไม่ ผิดหลักการการมีส่วนร่วมของประชาชน เพราะไม่มีแผนงานที่จะให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างชัดเจน มีลักษณะเป็นการวางแผนจากบนลงล่างเหมือนเดิม ไม่เป็นการแก้ปัญหาแต่ประการใด ควรใช้แนวความคิดป่าชุมชนในแต่ละพื้นที่ เนื่องจากป่าแต่ละแห่งมีความแตกต่างกันในรายละเอียดของความสำเร็จและลักษณะของพื้นที่”

ในส่วนของนักวิชาการที่ไม่เห็นด้วยมีความเห็นว่า “ไม่เห็นด้วยกับความคิดแนวกันชน ไม่เห็นด้วยกับการที่จะมีการโยกย้ายชาวบ้านทั่วไปหมด สถานการณ์ในแต่ละพื้นที่ไม่เหมือนกัน”

เจ้าหน้าที่ป่าไม้ที่ไม่เห็นด้วย มีรายละเอียดดังนี้ “ทำไม่ได้ในทางปฏิบัติเนื่องจากบางแห่งมีการบุกรุก จนติดพื้นที่ป่า โดยที่พื้นที่รอบ ๆ เป็นเมืองไปหมดแล้ว แนวกันชนไม่มี เป็นความคิดแยกคนออกจากป่า ซึ่งเป็นความคิดที่ขัดแย้งกันเอง ควรแก้ปัญหานี้ด้วยการส่งเสริมอาชีพด้านอื่น ๆ ตลอดจนเน้นความกินดีอยู่ดี การให้การศึกษาประชาชนให้สูงขึ้น ควรจะให้กรมการปกครองและเจ้าหน้าที่ป่าไม้ดูแล”

ในส่วนสุดท้ายจะได้นำความเห็นทั่วไปของกลุ่มต่างๆ ที่ได้แสดงไว้ในข้อ 11 ของแบบ TEI 2 และ TEI 3 ที่เห็นความเห็นว่าน่าจะเป็นประโยชน์มาสรุปไว้ในช่วงท้ายของส่วนนี้

ความคิดขององค์กรพัฒนาเอกชน “ผู้ที่กำหนดนโยบายการอนุรักษ์ป่า ควรเคารพในภูมิปัญญา ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และศักยภาพของประชาชนที่อยู่กับป่า มีความเชื่ออย่างชัดเจนว่า การพัฒนากับการอนุรักษ์ธรรมชาติต้องควบคู่กันไปและมีความสมดุล การจะทำอะไรก็ตามควรจะต้องดูข้างเคียงหรือชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ก่อน ปัญหาเกิดจากความแตกต่างในแนวคิดพื้นฐาน เนื่องจากแนวความคิดเขตกันชนนั้นเป็นแค่เพียงเทคนิคอย่างหนึ่งเท่านั้น น่าจะนำเสนอหลักการและวิธีการเป็น “ทางเลือก” ให้หลากหลายกว่า “พื้นที่กันชน” เพื่อได้พิจารณาเปรียบเทียบร่วมกัน การจัดการป่าอนุรักษ์และการปกป้องป่าอนุรักษ์ให้คงอยู่ได้ ควรใช้คนในพื้นที่เดิมเป็นแนวกันชนเพื่อป้องกันคนจากภายนอกเข้าไปบุกรุกอีกที โดยการให้ความรู้กับประชาชนที่อยู่เดิมและองค์กรชาวบ้าน รวมทั้งสภาตำบลให้มีความรู้ความเข้าใจในการอนุรักษ์ ควบคู่กับการพัฒนาเศรษฐกิจของประชาชนในพื้นที่ ด้วยการสร้างจิตสำนึกและให้เขาได้รับรู้ว่า เขาได้ประโยชน์อะไรบ้างจากการอนุรักษ์นั้น”

ส่วนนักวิชาการมีความเห็นที่น่าสนใจดังต่อไปนี้ “ไม่เห็นด้วยกับพื้นที่กันชนที่จะทำทั่วประเทศ ควรใช้วิธีการกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นจัดการทรัพยากรธรรมชาติเองจะดีกว่า การกระจายอำนาจการจัดการทรัพยากร การบริหารระบบการศึกษาที่เน้นแสวงหาภูมิปัญญาของไทย ผสมผสานกับภูมิปัญญาทางศาสนา น่าจะเป็นวิธีการแก้ปัญหาที่มีผลยั่งยืนอย่างแท้จริง ต้องตีความคำว่า “มรดกโลก” ให้แตกต่างเป็นมรดกของใครแน่ บริษัทข้ามชาติใช้หรือเปล่า ต้องพิจารณาเรื่องสิทธิบัตรทางปัญญาร่วมกับ “ภูมิปัญญา” ท้องถิ่นด้วย ถึงเวลาแล้วที่รัฐบาลควรหยุดผูกขาด แทรกแซง ให้ประชาชนได้ทำในสิ่งที่เขาเองถูกกีดกันและเจ็บช้ำกับผลที่เกิดขึ้นโดยน้ำมือของราชการ ที่รู้ๆ กันอยู่ว่าเต็มไปด้วยประโยชน์ส่วนตน อวิชชา และไร้ความสามารถ”

ส่วนความเห็นสรุปที่น่าสนใจจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ มีดังต่อไปนี้ “ความคิดสิ่งแวดล้อมเป็นความคิดทั้งระบบ ความเสียหายจะเกิดขึ้นถ้าหากแนวความคิดผิดพลาด การช่วยเหลือแก้ไขจึงต้องเริ่มจากการระดมความคิดอย่างรอบคอบของทุกฝ่าย สถานการณ์ในปัจจุบันเป็นที่ยอมรับแล้วว่า วิกฤตสิ่งแวดล้อมถึงระดับที่ทุกคนจะต้องร่วมกันรับผิดชอบ ความร่วมมือในการแก้ไขจะต้องเกิดขึ้นจากทุกระดับ โดยรวมพลังความสามารถของทุกฝ่าย โดยไม่มีการกล่าวโทษที่ใช้อคติมาเป็นตัวตัดสิน เห็นควรให้มีแนวพื้นที่กันชนกับป่าอนุรักษ์ทุกแห่งทั่วประเทศ เพื่อสะดวกในการตรวจป้องกันของพนักงานเจ้าหน้าที่ และประชาชนรอบๆ พื้นที่ป่าได้ทราบถึงแนวเขตป่าอนุรักษ์ พื้นที่ที่จะดำเนินการเป็นพื้นที่กันชน ควรจะเป็นหน่วยงานพิเศษที่ตั้งขึ้นและมีการตรวจสอบพื้นที่ป่าอย่างจริงจัง ดำเนินการที่ละชั้นที่ละจังหวัด เพราะการขอข้อมูลจากส่วนกลางนั้น โดยมากจะได้ข้อมูลไม่แน่นอนแม่นยำ ป่าไม้ควรให้ประโยชน์กับคนในท้องถิ่น และคนในท้องถิ่นควรจะต้องเป็นผู้รักษาลงทุน รัฐบาลกลางต้องกำกับดูแลเสริมทางด้านการเงินบางส่วน”

จะเห็นได้ว่าแนวความคิดที่ดีเหล่านี้ ถ้าหากนำมาปรับเข้าหากันควรจะเปิดโอกาสให้มีข้อสรุปที่ดีและมีประโยชน์ต่อส่วนรวมได้โดยไม่ยาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวความคิดในการร่วมมือกันทุกฝ่าย โดยเปิดโอกาสให้ราษฎรได้เข้ามาจัดการทรัพยากรร่วมรับผิดชอบและร่วมรับผลประโยชน์จากการจัดการมากขึ้น

ส่วนข้อสรุปจากการศึกษา โครงการป้องกันจัดการและพัฒนาเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ เห็นได้ชัดว่ายังมีข้ออ่อนที่สำคัญคือการใช้เงินเป็นจำนวนค่อนข้างมาก และไม่แน่ใจว่าจะมีผลประโยชน์จากต่างชาติภายนอกแอบแฝงอยู่บ้างหรือ

ไม่ จุดที่อ่อนแอประการหนึ่งที่สำคัญคือ แนวคิดพื้นฐานยังแยกคนออกจากป่าดังที่เจ้าหน้าที่ป่าไม้ผู้หนึ่งมีความเห็นว่าเป็นความคิดที่ขัดแย้งกับการที่จะให้คนรักป่าและดูแลป่า ซึ่งก็มีผลทำให้เมื่อมีการจัดทำแผนงานออกมาจึงมีแนวโน้มในลักษณะที่เป็นการวางแผนจากส่วนบน มากกว่าจะให้ราษฎรโดยองค์กรประชาชนมีบทบาทเป็นตัวนำในการอนุรักษ์ป่าโดยที่มีองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นที่ปรึกษา และรวมทั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นผู้ให้คำปรึกษาและให้ความสนับสนุนทางการเงิน

ผลพลอยได้จากการศึกษาในประเด็นนี้มีส่วนยืนยันสมมติฐานของการจัดการพื้นที่ยุทธศาสตร์ ตามที่ได้เสนอในงานวิจัยนี้ในบทที่ 2 ให้มีความหนักแน่นยิ่งขึ้นไปอีก อย่างไรก็ตามในข้อเสนอขององค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาที่ใช้เหตุผลในเชิงวัฒนธรรมและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเพื่ออธิบายว่าคนสามารถอยู่กับป่าได้ ซึ่งเท่ากับเป็นการสนับสนุนข้อเสนอของงานวิจัยนี้ ก็ยังมีจุดอ่อนที่สำคัญคือ พิจารณาจากภาพที่เป็นอุดมคติเพียงด้านเดียวซึ่งก็เป็นสิ่งที่สมควรจะกระทำ แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นการวิเคราะห์สถานการณ์ที่เป็นดุลภาพหรือภาพสถิต (static) ขาดพลวัตที่เป็นจริง จึงไม่สามารถพิจารณาในลักษณะที่เป็นกรณีทั่วไปได้ เพราะในความเป็นจริง คนที่อยู่รอบป่าทำลายป่าก็ยังมีปรากฏให้เห็นอยู่เช่นกัน ดังนั้นจึงต้องวิเคราะห์จากสถานการณ์ที่เป็นพลวัต (dynamic) คือศึกษาปัจจัยที่ส่งผลทั้งในเชิงบวกและลบ ซึ่งเป็นประเด็นที่งานวิจัยนี้ได้คำนึงถึงเป็นการสะท้อนภาพจากข้อเท็จจริงที่ได้จากการวิจัยภาคสนามที่จะกล่าวในส่วนถัดไป โดยที่โครงการป้องกันจัดการและพัฒนาเขตพื้นที่ป่านุรักษ์ โดยธนาคารโลกและเงินกองทุนสิ่งแวดล้อมโลกได้ระงับไปแล้ว จึงยังมีความจำเป็นที่จะต้องริบเร่งแก้ปัญหาในแนวทางจัดการพื้นที่ยุทธศาสตร์ ซึ่งจะทำให้มีการแก้ไขปัญหาย่างเป็นระบบเช่นกัน แต่จะมีส่วนของการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ในสัดส่วนที่สูงกว่าข้อเสนอในรายงานของ MIDAS มาก

การศึกษาความสามารถของสภาตำบลและองค์กรประชาชนที่ยังไม่ได้ดูแลและที่ดูแลป่าชุมชนในพื้นที่ยุทธศาสตร์

การศึกษาในส่วนนี้จะแบ่งออกเป็นสามส่วน คือ สภาตำบล องค์กรประชาชน ที่ไม่ได้ดูแลป่าชุมชน เพื่อทราบความคิดเห็นขององค์กรเหล่านี้ที่มีต่อการดูแลรักษาป่าชุมชน เพราะในพื้นที่ที่ยังไม่มีองค์กรประชาชนที่ดูแลรักษาป่า แต่ถ้ามีองค์กรประชาชนในรูปแบบอื่นอยู่แล้วและเห็นความสำคัญ ย่อมเป็นการง่ายที่จะมีการขยายบทบาทขององค์กรดังกล่าวให้ทำหน้าที่ดูแลรักษาป่าด้วย หรือมีฉะนั้นอาจจะจัดตั้งองค์กรขึ้นมาใหม่เพื่อทำหน้าที่ดังกล่าวโดยเฉพาะ ในส่วนสุดท้ายจะพิจารณาถึงองค์กร ประชาชนที่กำลังดูแลรักษาป่าชุมชนในภาคต่าง ๆ ในขณะนี้ ซึ่งจะมีการกล่าวถึงลักษณะของแต่ละองค์กรโดยย่อในภาคผนวก (ข) ข้อมูลดังกล่าวจะได้จากแบบสอบถาม TEI 6 จากข้อ (4-7) TEI 7 จากข้อ (4-9) และ TEI 8 จากข้อ (4-12) ตามลำดับโดยมีขนาดของตัวอย่างดังนี้ TEI 6 28 ตัวอย่าง TEI 7 22 ตัวอย่าง และ TEI 8 30 ตัวอย่าง

ในกรณีของสภาตำบลที่อยู่ในพื้นที่ยุทธศาสตร์ เริ่มจากคำถามในข้อ (4) ดังนี้ “ท่านคิดว่าเป็นการดีหรือไม่ที่สภาตำบลส่งเสริมให้มีการปลูกป่าชุมชนในพื้นที่กันชน เพื่อการรักษาพื้นที่ป่าที่มีอยู่เดิมและเพื่อเพิ่มพื้นที่สีเขียวที่มีสภาพใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติมากขึ้น”

ร้อยละ 92.2 เห็นว่าเป็นการดี อีกร้อยละ 7.1 ไม่มีความเห็น คำถามในข้อต่อไปคือ “มีความเป็นไปได้จริง ๆ หรือไม่ที่สภาตำบลของท่านจะสนับสนุนให้มีการดูแลรักษาป่าชุมชนในพื้นที่กันชน” มีคำตอบให้เลือกสามทางได้ดังนี้ เป็นไปได้จริง จะเป็นจริงได้ต้องแก้ปัญหาเหล่านี้ และไม่มีทางเป็นไปได้ คำตอบว่าไม่มีทางเป็นไปได้มีร้อยละ 14.3 เป็นไปได้จริงโดยไม่มีปัญหา ร้อยละ 32.1 เป็นไปได้โดยจะต้องมีการแก้ไขปัญหา ร้อยละ 53.6 ซึ่งก็หมายความว่าถ้ามีการจัดการดี ก็อาจจะช่วยให้สภาตำบลที่อยู่ในพื้นที่ยุทธศาสตร์ปลูกดูแลป่าชุมชนในพื้นที่ติดกับป่านุรักษ์ได้ โดยมีความเป็นไปได้ร้อยละ 86.7

ส่วนที่ตอบว่าเป็นไปไม่ได้มันมีเหตุผลดังต่อไปนี้ “เจ้าหน้าที่ไม่ทำงานอย่างจริงจังและมีผลประโยชน์จากนายทุน และไม่มีพื้นที่ จะเห็นได้ว่าปัญหาทั้งสองถึงแม้จะยากหน่อยแต่ก็สามารถแก้ไขได้เช่นกัน ถ้าหากมีมาตรการที่เหมาะสม เฉพาะพื้นที่

ในส่วนที่คิดว่าทำได้ถ้ามีการแก้ปัญหา ได้เสนอปัญหาและวิธีการแก้ไขดังนี้ “รัฐบาลจะต้องมีนโยบายที่เกี่ยวกับ เรื่องนี้อย่างจริงจังและชัดเจน มีการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง มีการกำหนดพื้นที่แบ่งเขตให้แน่นอน ให้ความรู้ด้าน อนุรักษ์ สร้างจิตสำนึกและทำความเข้าใจกับชาวบ้าน ไม่เอาพื้นที่ของชาวบ้านมาปลูกป่า จัดตั้งคณะกรรมการขึ้นมาใน หมู่บ้านเพื่อทำหน้าที่ดูแลรักษาป่า โดยได้รับความสนับสนุนเห็นชอบรวมทั้งให้ความรู้จากเจ้าหน้าที่ มีการออกกฎหมาย รับรองสิทธิในการดูแลใช้สอยให้ชัดเจน มีการสนับสนุนทางด้านเงินทุน ส่งเสริมการประกอบอาชีพที่สอดคล้องกับผล ผลิตจากป่า ออกเอกสารสิทธิให้ชัดเจน”

จะเห็นว่าความคิดเห็นของสภาตำบลที่น่าเสนอนั้นล้วนแต่เป็นเงื่อนไขที่สำคัญและเป็นเช่นเดียวกับเงื่อนไขที่งานวิจัย นี้ได้เสนอในบทที่สอง จึงเป็นการยืนยันสมมุติฐานดังกล่าวด้วย ขณะเดียวกันก็มีข้อเท็จจริงที่น่าสนใจว่า สภาตำบลและราษฎร ก็อาจจะเป็นตัวปัญหาเสียเองก็ได้เพราะ มีอีกส่วนหนึ่งระบุปัญหาว่า “กรรมการสภาตำบลต้องให้ความสำคัญกับประโยชน์ ส่วนรวมมากกว่าและจะต้องแก้ปัญหาสิทธิพลของสภาตำบลให้ได้ด้วย ขณะเดียวกันก็ต้องแก้ปัญหาการบุกรุกของรา ษฎรด้วย” ผลการศึกษาเชิงประจักษ์ดังกล่าวจึงสะท้อนความจริงทั้งสองด้าน

ในข้อต่อไปถามว่า “ในกรณีที่เป็นไปได้จริงท่านคิดว่าสภาตำบลสามารถดำเนินการได้โดยไม่ต้องพึ่งความช่วยเหลือจากภายนอกได้หรือไม่” มีคำตอบให้เลือกคือ ไม่จำเป็นและจำเป็นต้องพึ่งความช่วยเหลือจากภายนอก โดยที่ตอบว่าไม่ จำเป็นมีเพียงร้อยละ 10.7 คือมีเพียงส่วนหนึ่งของผู้ตอบว่าเป็นไปได้จริงในข้อ (4) ร้อยละ 32.1 ที่ตอบว่าเป็นไปได้จริงเท่า นั้น ที่เหลือล้วนแต่ต้องการความช่วยเหลือ ส่วนที่ต้องการความช่วยเหลือมีร้อยละ 67.9 ที่เหลือไม่มีความคิดเห็น โดยส่วนที่ ต้องการความช่วยเหลือมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ “ต้องการมีกองทุนหมุนเวียนประมาณตำบลละหนึ่งแสนบาท เพื่อใช้ดอก ผลในการเป็นเบี้ยเลี้ยงให้กรรมการที่ทำหน้าที่ดูแลรักษาป่า และเบี้ยเลี้ยงกรรมการที่เข้าไปทำการดับไฟป่า ต้องการให้ มีการอบรมให้ความรู้เพิ่มเติมเพื่อให้มีการดูแลรักษาป่าอย่างถูกวิธี ต้องการความสนับสนุนด้านกล้าไม้และพันธุ์ไม้ อุปกรณ์การดับไฟป่า ควรส่งเสริมให้ความรู้ในการทำเกษตรผสมผสานและสนับสนุนด้านการตลาด และต้องการให้มี การแบ่งพื้นที่ป่าสงวนมาให้สภาตำบลดูแลด้วย”

จากคำตอบดังกล่าวจะเห็นได้ว่า การดำเนินการดูแลรักษาป่าชุมชนนั้น ควรที่จะต้องสามารถเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ ในด้านเศรษฐกิจเข้าสู่กองกลางได้ด้วยจำนวนหนึ่ง มิฉะนั้นคณะกรรมการที่บริหารจัดการดูแลรักษาป่าจะไม่สามารถทำหน้าที่ นี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งเป็นข้อเตือนใจว่า ผู้ที่เน้นวัฒนธรรมชุมชนแต่เพียงอย่างเดียวจะต้องให้ความสำคัญต่อผลตอบ แทนในทางเศรษฐกิจด้วย เพราะคำตอบทั้งหมดสะท้อนประเด็นทางเศรษฐกิจค่อนข้างจะชัดเจน

สำหรับคำถามสุดท้ายเป็นข้อสังเกตทั่วไปของสภาตำบล ในเรื่องเกี่ยวกับการดูแลรักษาป่าชุมชน ได้มีการตั้งข้อ สังเกตสรุปได้ดังนี้ “รัฐควรมี นโยบายที่จะสนับสนุนและมีมาตรการที่ชัดเจน กำหนดเวลาและผู้รับผิดชอบอย่างชัดเจน ให้ความรู้แก่ประชาชน ประกาศเป็นเขตกันชนให้แน่นอน ส่งเสริมอาชีพและการเกษตรแบบอนุรักษ์ให้แก่คนที่อยู่ใน พื้นที่ติดป่า ควบคุมการบุกรุกของนายทุน มีกฎหมายคุ้มครองอย่างชัดเจน มีเจ้าหน้าที่ดูแลและเป็นประจำ ถ้ามีการออก

สปก. ให้หมด ก็จะสามารถชวนชาวบ้านปลูกป่าในพื้นที่กันชนได้ และถ้าหากมีการทำตามหลักการของป่าชุมชนการบุกรุกก็จะหมดไป”

กลุ่มที่จะพิจารณาในอันดับต่อไปก็คือ องค์กรประชาชนที่มีได้ดูแลรักษาป่าในปัจจุบัน เริ่มจากคำถามในข้อที่ (4) “ท่านเห็นด้วยหรือไม่ที่จะให้มีการรวมตัวของชาวบ้านหรือองค์กรประชาชนดูแลรักษาป่าชุมชนในพื้นที่กันชน เพื่อเป็นการอนุรักษ์พื้นที่ป่าที่มีอยู่เดิมและเพิ่มพื้นที่สีเขียวในสภาพที่ใกล้เคียงกับธรรมชาติเพิ่มมากขึ้น” มีคำตอบให้เลือก 3 ทาง คือ คิดว่าเป็นการดี ไม่มีความเห็น ไม่เห็นด้วยทั้งหมดแม้ว่าเป็นการดี ทั้งหมดตอบว่าเป็นการดี คำถามต่อไปคือ “ท่านคิดว่ามีเงื่อนไขที่จำเป็นอะไรบ้างที่จะช่วยให้ชาวบ้านรวมตัวกันในรูปขององค์กรประชาชนในการดูแลรักษาป่าชุมชนในพื้นที่กันชน” โดยมีคำตอบที่ประมวลได้ดังนี้ “ทำความเข้าใจกับชาวบ้านให้ชาวบ้านมีความรักหวงแหนทรัพยากรป่าของชุมชน เห็นประโยชน์จากการมีป่าร่วมกัน จะต้องมีผู้นำที่จะต้องเป็นผู้ทำหน้าที่เหล่านี้ มีคณะกรรมการที่แน่นอน คณะกรรมการจะต้องมีอำนาจเด็ดขาดในการตัดสินใจ จัดการดูแล มีกฎกติกาในการรักษาป่าอย่างชัดเจน ระบุหน้าที่ของทุกคน และผลประโยชน์ตอบแทนให้ชัดเจน ขณะเดียวกันก็มีเงื่อนไขความเท่าเทียมกันในการครอบครองพื้นที่” จะเห็นได้ว่ากรรมการในองค์กรประชาชนที่ให้สัมภาษณ์จะเน้นบทบาทหน้าที่และความสำคัญของกรรมการเป็นหลัก ตลอดจนเงื่อนไขเบื้องต้น เช่น เรื่องอาชีพ ความเท่าเทียมกันในการครอบครองพื้นที่ โดยให้ความสำคัญกับนโยบายของรัฐและบทบาทของเจ้าหน้าที่ของรัฐไม่มากนัก

ในประเด็นต่อไปได้ขอให้ผู้สัมภาษณ์กล่าวถึง องค์กรประชาชนที่ทำหน้าที่ดูแลป่าชุมชนในตำบลของตนเพื่อศึกษาว่าบุคคลอื่นๆ จากภายนอกในหมู่บ้านหรือตำบล มีความรู้ความเข้าใจการทำงานขององค์กรประชาชนที่ดูแลรักษาป่าดีเพียงใด โดยมีรายละเอียดเกี่ยวกับชื่อขององค์กร หมู่บ้าน พื้นที่ป่าชุมชนที่รักษาไว้ได้ จำนวนสมาชิกขององค์กร จำนวนชาวบ้านที่ได้รับประโยชน์คิดเป็นจำนวนครัวเรือนและจำนวนคน ซึ่งถ้าตอบหมดทุกข้อแสดงถึงการมีความรู้เป็นอย่างดีเกี่ยวกับองค์กรประชาชนที่ดูแลรักษาป่า โดยที่ผลปรากฏว่า ร้อยละ 68.0 มีความรู้เป็นอย่างดี ส่วนร้อยละ 32 รู้พอสมควรซึ่งส่วนมากจะไม่ทราบรายละเอียด จำนวนสมาชิกและจำนวนผู้ที่ได้รับผลประโยชน์

ข้อต่อไปคือ “ท่านคิดว่าองค์กรเหล่านี้ต้องการความช่วยเหลือจากภายนอกบ้างหรือไม่? ร้อยละ 90.1 ตอบว่าต้องการ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

“การฝึกอบรมและการดูงานจากหมู่บ้านที่ประสบความสำเร็จ ตลอดจนอบรมความรู้ด้านเทคนิคต่างๆ มีการจัดหาเครื่องมือ อุปกรณ์ดับไฟ เงินทุนหมุนเวียนเพื่อเป็นเบี้ยเลี้ยงและค่าจ้างให้แก่ผู้ปฏิบัติงาน เสริมอาชีพให้แก่ชุมชนที่รักษาป่าเพื่อให้มีรายได้เพียงพอ ให้อำนาจคณะกรรมการออกกฎระเบียบข้อบังคับและมีเจ้าหน้าที่มาร่วมดูแลรักษาด้วย” คำตอบดังกล่าวสะท้อนความเข้าใจปัญหาของกรรมการในองค์กรเหล่านี้ในฐานะที่เป็นคนนอกเป็นอย่างดี และที่น่าสนใจก็คือ เน้นให้เจ้าหน้าที่ข้างนอกเข้ามาช่วยดูแลรักษาด้วย ซึ่งเป็นการแสดงถึงความพร้อมที่จะให้ความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ

“ถ้าตำบลของท่านไม่มีองค์กรประชาชนที่ดูแลป่าชุมชนในปัจจุบัน ท่านคิดว่าสมควรที่จะมีองค์กรชาวบ้าน จัดตั้งขึ้นมาเพื่อดูแลป่าชุมชนในพื้นที่กันชนบ้างหรือไม่? คือ คำถามในข้อถัดไป ซึ่งมีคำตอบ 9 คำตอบหรือร้อยละ 40.9 ซึ่งหมายความว่าในตัวอย่าง 22 ตัวอย่าง มีตำบลที่ยังไม่มีองค์กรชาวบ้านดูแลรักษาป่าอยู่ 9 ตัวอย่าง เหตุผลของการมีองค์กรดังกล่าวคือ “เมื่อมีองค์กรแล้ว ชาวบ้านจะเชื่อกฎเกณฑ์และร่วมมือกันอย่างจริงจัง ป้องกันการทำลายป่าช่วยให้รักษาป่าได้ ทำให้อากาศดีและมีน้ำตลอดปี” คำตอบดังกล่าวเป็นการเน้นความจำเป็นของการมีองค์กรประชาชนในการดูแลรักษาป่า เพราะถ้าไม่มีองค์กรก็จะไม่สามารถออกกฎเกณฑ์ให้ทุกคนร่วมมือกันปฏิบัติได้

สำหรับข้อแนะนำหรือความเห็น เกี่ยวกับเรื่องป่าชุมชนในพื้นที่ยุทธศาสตร์ในงานวิจัยนี้ มีความเห็นที่น่าสนใจดังนี้ “มีการออกเอกสารสิทธิในเรื่องที่ดินเพื่อให้เกิดความมั่นใจในการดูแลรักษาป่า กำหนดบทบาทของชาวบ้านให้ชัดเจน และมีคำตอบแทนน้ำใจของชาวบ้าน ให้กรรมการมีอำนาจหน้าที่ในการปราบปรามดูแลให้เป็นไปตามกฎกติกา ยอมรับสิทธิของประชาชนในการดูแลรักษาป่าในพื้นที่เขตอนุรักษ์ มีการกันพื้นที่วนอุทยานออกมาให้ประชาชนเป็นผู้ดูแล มีหน่วยป้องกันไฟป่า ไม่ควรให้เอกชนปลูกป่าเพราะประชาชนไม่ได้ประโยชน์ ช่วยสนับสนุนให้ชาวบ้านมีอาชีพรองรับ โดยจัดให้มีการให้ความรู้วิชาทำไร่สวนผสม ความรู้ในการปลูกพืชในพื้นที่กันชนที่เหมาะสมกับป่าและชุมชน ควรมีการอนุรักษ์ต้นไม้ในพื้นที่ใกล้ไร่โดยเฉพาะไม้ยืนต้นที่ให้ผลคุ้มค่า” จะเห็นได้ว่าได้มีการเน้นประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจค่อนข้างจะเด่นชัด เนื่องจากผู้ตอบคำถามนี้ส่วนใหญ่เป็นองค์กรประชาชนที่ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นหลัก เช่น กลุ่มหัตถกรรมทางการเกษตร กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มจักรสานเครื่องหวาย กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเลี้ยงสัตว์ กลุ่มหน่อไม้ กลุ่มดอกไม้ประดับ กลุ่มธนาคารข้าว เป็นต้น

สำหรับองค์กรชาวบ้านที่ดูแลรักษาป่าได้มีถาวรเริ่มจากคำถามว่า “ปัจจุบันองค์กรของท่านประสบปัญหาอะไรบ้างในการดูแลรักษาป่าชุมชนดังกล่าว” ร้อยละ 56.7 ระบุดังต่อไปนี้ ที่เหลือไม่ได้แจ้งว่ามีปัญหาอะไร “อยากให้ทางการเข้ามาส่งเสริม ขาดที่ปรึกษา มีปัญหาด้านการเงิน มีปัญหาไฟป่า (เนื่องจากมีการมาหาของป่าในตอนกลางคืน) มีการเผาป่าเพื่อให้เกิดเห็ด และเผาป่าเพื่อล่าสัตว์ ไฟไหม้ป่าทุกปีเนื่องจากบุคคลภายนอกเข้ามาจุดไฟ มีผู้ใหญ่บ้านมาลักลอบตัดไม้เป็นตัวอย่างที่ไม่ดี รวมทั้งมีบุคคลภายนอกมาลักลอบตัดไม้มาขายโดยไม่ขออนุญาต ป่าชุมชนยังไม่อุดมสมบูรณ์พอ น้ำเริ่มแห้งในปี 2535 ไม่สามารถเพิ่มพื้นที่ป่าได้เนื่องจากขาดงบประมาณ กรรมการยังไม่มีสมาธิในการเผยแพร่ความรู้ให้กับประชาชนในการรักษาป่าชุมชน ต้องการมีเงินเพื่อจ่ายให้เป็นเบี้ยประชุมของกรรมการ ชาวบ้านไม่มีเอกสารสิทธิ ชาวบ้านขาดแคลนรายได้ รัฐบาลและเจ้าหน้าที่ไม่เข้าใจและเห็นความสำคัญในเรื่องป่าชุมชน เจ้าหน้าที่อาจจะไม่สนใจประโยชน์ในการทำลายป่า เจ้าหน้าที่ป่าไม้มีนโยบายย้ายคนออกจากพื้นที่วนอุทยานเข้ามาทับที่บ้าน ชาวบ้านอาจจะถูกอพยพเนื่องจากมีโครงการสร้างเขื่อนเก็บน้ำ ไม่มีความแน่ใจว่าจะมีกฎหมายมารองรับหรือไม่ไม่สามารถออกกฎระเบียบในการป้องกัน เกรงว่าเมื่อรักษาป่าได้ดีแล้วจะมีการประกาศเขตวนอุทยานมาทับและเจ้าหน้าที่จะให้ออกจากพื้นที่ เกิดความไม่แน่ใจในทางปฏิบัติ เนื่องจากเมื่อคณะกรรมการรักษาป่ามีมติให้ตัดไม้มาสร้างโรงเรียนได้แต่ถูกเจ้าหน้าที่จับกุม”

จะเห็นได้ว่าถึงแม้จะมีองค์กรประชาชนมาดูแลรักษาป่าแล้ว เท่าที่ผ่านมาจนถึงขณะนี้ก็ยังอาจจะมีปัญหามากมายดังเช่นที่ปรากฏในรายละเอียดตามที่ได้แสดงไว้ข้างบนนี้ แต่ปัญหาทั้งหมดนี้สามารถแบ่งเป็นปัญหาสำคัญสองปัญหาคือ ปัญหาความไม่แน่นอนใน นโยบายของรัฐซึ่งมีผลต่อการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ ที่ก่อให้เกิดปัญหาแก่การดูแลรักษาป่าโดยราษฎร ทำให้ราษฎรมีความหวาดวิตกไม่มั่นคง และไม่มีกำลังใจทำงานเต็มที่ ปัญหานี้อาจจะลดลงได้ เมื่อร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนในปัจจุบันถูกนำออกมาบังคับใช้ โดยไม่มีการแก้ไขในสาระที่สำคัญมากนัก จากสถานการณ์ที่ผ่านมาดังกล่าวก่อให้เกิด

เกิดผลกระทบต่อปัญหาที่สองคือ ปัญหาประสิทธิภาพภายในของคณะกรรมการเอง ปัญหาดังกล่าวจะลดลงไปได้มากหากรัฐบาลมีนโยบายที่ชัดเจนและมีเจ้าหน้าที่คอยช่วยเหลือ ตลอดจนมีการสนับสนุนทางการเงินครบวงจร ทั้งหมดนี้สะท้อนให้เห็นว่า ถึงแม้ในปัจจุบันจะมีองค์กรประชาชนมาดูแลปัญหายังมีปัญหามากที่จะต้องได้รับการแก้ไขแต่ปัญหาสำคัญน่าจะเป็นเรื่องของการยอมรับของทางราชการ และสิทธิในที่ทำกินของราษฎร แต่หลังจากนั้นแล้วก็ยังมีปัญหภายในองค์กรของคณะกรรมการด้วย ซึ่งยังต้องการแก้ไขต่อไปอีกด้วย ฉะนั้นประเด็นในเรื่องนี้คงมีใช่เรื่องเพียงการสนับสนุนจากรัฐและการมีองค์กรประชาชนเท่านั้น แต่ถ้าหากไม่มีปัญหาทั้งสองประการแล้ว เชื่อว่าปัญหาเป็นจำนวนมากที่ควรจะลดลงไป แต่ก็คงจะมีปัญหาอื่นๆ ในรูปแบบที่แตกต่างไป ซึ่งก็คงจะต้องมีการปรับปรุงแก้ไขต่อไปอย่างต่อเนื่อง แต่ขณะนี้จุดสำคัญน่าจะรวมศูนย์ที่นโยบายรัฐบาลและการปฏิบัติการของเจ้าหน้าที่เป็นหลัก ลักษณะดังกล่าวสะท้อนออกมาเมื่อมีคำถามในข้อ 5 "ในการจัดตั้งองค์กรของท่าน ท่านได้รับความสนับสนุนจากภายนอกไม่ว่าจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชนในเรื่องใดบ้าง" ซึ่งก็มีคำตอบว่าได้รับความช่วยเหลือจากเจ้าหน้าที่ของรัฐร้อยละ 40 ของคำตอบทั้งหมด และร้อยละ 73.3 ตอบว่าได้รับความช่วยเหลือจากองค์กรพัฒนาเอกชน จะเห็นได้ว่าในเรื่องนี้องค์กรพัฒนาเอกชนดูจะมีบทบาทมากกว่าเจ้าหน้าที่ของรัฐ เนื่องจากนโยบายของรัฐในปัจจุบันคงจะชัดเจนเฉพาะพื้นที่ป่าชุมชนที่อยู่นอกเขตป่าสงวนเท่านั้น ประเด็นนี้น่าจะเป็นประเด็นหลักของสถานการณ์ในขณะนี้

ในส่วนที่เป็นความช่วยเหลือจากรัฐ สรุปได้ดังนี้ "อบรมเรื่องวนเกษตร เรื่องภัยธรรมชาติกับการตัดไม้ทำลายป่า อบรมเรื่องอนุรักษ์ป่าไม้ ส่งเสริมกล้าไม้ ปลุกป่าชุมชน และให้รถไถเตรียมพื้นที่ปลูกป่า ให้งบเพาะชำกล้าไม้ 4,000 บาท ให้งบประมาณหนึ่งหมื่นบาทปลูกป่าสองฝั่งคลอง ปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติฯ ยอมรับการดูแลป่าชุมชนของชาวบ้าน รวมทั้งสนับสนุนงานอนุรักษ์ของชาวบ้าน เข้ามาจับไม้เถื่อน" ทั้งหมดนี้เป็นการดำเนินงานโดยเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ที่ได้รับความยกย่องจากองค์กรชุมชนที่ดูแลรักษาป่า งานลักษณะนี้คืองานที่องค์กรชุมชนที่ดูแลรักษาป่าปรารถนาที่จะให้เจ้าหน้าที่กรมป่าไม้เข้ามามีส่วนร่วมช่วยสนับสนุน เพียงแต่ปัญหาที่มีอยู่ในปัจจุบันนั้น โดยเฉพาะเรื่องการยอมรับของทางราชการในการให้ชุมชนมีสิทธิในการดูแลรักษาป่าไม้อย่างคงจะมีขอบเขตจำกัด ตลอดจนการสนับสนุนของภาครัฐคงจะยังทำไม่ได้กว้างขวางเท่าที่ควร ในส่วนของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรก็มีการช่วยเหลือแนะนำในเรื่อง "ส่งเสริมปลูกไม้ไผ่ตง ส่งเสริมปรับปรุงดินและอินทรีย์วัตถุ ส่งเสริมการทำปุ๋ยหมักและส่งเสริมการปลูกหญ้าแฝกกันการพังทลายของดิน" ซึ่งก็เป็นการช่วยเหลือที่มีประโยชน์ต่อราษฎรเช่นกัน

สำหรับงานสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชน "ช่วยมาแนะนำให้ความคิดเห็น ปลุกจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าพาไปดูงาน ให้คนภายนอกมาดูงาน ทำให้คนภายในเห็นคุณค่าช่วยกันสนับสนุน ให้เงิน 3,400 บาท ทำเรือนเพาะชำทำป้ายติดในป่า แนะนำอาชีพเลี้ยงวัว และปลูกต้นไม้ยืนต้น จัดผ้าป่าหาเงินทุนและกล้าไม้ให้องค์กรชาวบ้าน" จะเห็นได้ว่างานขององค์กรพัฒนาเอกชนนั้นจะเน้นหนักไปในทางด้านให้ความเข้าใจรวมทั้งให้กำลังใจเป็นหลัก ส่วนการสนับสนุนทางการเงินและวัตถุนั้นมีไม่มาก เพราะองค์กรพัฒนาเอกชนมีทรัพยากรจำกัด ดังนั้นถ้าหากมีการร่วมมือกันระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชนในแง่องค์กรพัฒนาเอกชนเข้าไปกระตุ้นความคิดปลุกจิตสำนึกของชาวบ้าน พาไปดูงาน เจ้าหน้าที่ของรัฐให้การสนับสนุนในด้านวัตถุและการเงิน รวมทั้งการปฏิบัติตามกฎหมาย คือ จับตัวผู้กระทำความผิดในการลักลอบตัดไม้ทำลายป่ามาลงโทษ ให้ความรู้ทางวิชาการและให้กำลังใจแก่ผู้ที่รักษาป่า เท่านั้นย่อมจะมีส่วนช่วยองค์กรประชาชนที่กำลังดูแลรักษาป่าได้มาก โดยที่จะต้องขยายบริการทั้งหมดออกไปให้ทั่วถึง แต่ที่สำคัญก็คือการมีกฎหมายรองรับเพื่อให้เจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานด้วยความสะดวกใจ และมีนโยบายที่ชัดเจนในระดับสูง เพื่อเจ้าหน้าที่แต่ละคนจะได้ไม่ต้องเลือกปฏิบัติโดยใช้ดุลพินิจของตนเอง

คำถามต่อไปนี้เป็น "ท่านยังต้องการความสนับสนุนช่วยเหลือจากภายนอกในเรื่องใดบ้าง?" มีคำตอบว่าต้องการร้อยละ 96.7 ส่วนที่ไม่ต้องการมีเพียงร้อยละ 3.3 ส่วนเหตุผลที่ไม่ต้องการคือ "ชาวบ้านอยากดูแลป่าของเขาเองไม่ต้องการให้คนภายนอกมาวุ่นวาย เดี่ยวจะมาตัดไม้ที่เขาดูแล" จะเห็นได้ว่าในกรณีนี้คงจะเป็นกรณี ป่าอนุรักษ์ที่ไม่มีการตัดไม้เลย และราษฎรก็ดูแลได้อย่างดีแล้ว ส่วนที่เหลือยังต้องการความช่วยเหลืออีกมาก โดยมีรายละเอียดดังนี้

"มีกฎหมายรองรับให้คณะกรรมการได้มีหน้าที่ดูแลได้ตามกฎหมาย มีความมั่นใจในเรื่องที่อยู่ทำกิน โดยการออกเอกสารสิทธิให้ถูกต้อง มีการสำรวจแนวป่าให้ชัดเจน มีถนนเป็นแนวกันไฟ ยกเลิกเขตวนอุทยานที่ทับที่ชาวบ้าน มีการพิจารณาผลกระทบต่อการทำลายป่าจากการสร้างเขื่อน อย่างน้อยทางราชการควรรับรู้และให้กำลังใจแก่คณะกรรมการ อยากได้เงินทุนอุดหนุนเป็นเบี้ยประชุมกรรมการจากกรมป่าไม้เพื่อแสดงว่ากรมป่าไม้เห็นชอบด้วย ต้องการให้มีสถานีอนุรักษ์ ติดป้ายชื่อต้นไม้อนุรักษ์เพื่อให้เห็นคุณค่า สนับสนุนเครื่องมือสื่อสาร ให้การอบรมเรื่องไฟป่า และช่วยเหลือในด้านอุปกรณ์ดับไฟป่า มีเงินกองทุนหมุนเวียนของหมู่บ้านเพื่อเป็นเบี้ยเลี้ยงและค่าตอบแทนในการดูแลรักษาป่า ได้รับการสนับสนุนเรื่องกล้าไม้ ต้องการได้เงินเพื่อลอกร่องน้ำ เพื่อจะได้มีแหล่งน้ำ รวมทั้งเครื่องสูบน้ำ ถ้าเป็นไปได้ต้องการมีพื้นที่ป่าไม้เพิ่มขึ้นส่งเสริมอาชีพให้แม่บ้าน รมรณรงค์ให้ผู้รอบป่าปลูกไม้ยืนต้นแทนการปลูกยางพารา" ทั้งหมดนี้จะเป็นข้อเรียกร้องที่มีต่อการเป็นส่วนใหญ่ และเป็นการสะท้อนภาพของป่าอนุรักษ์เป็นส่วนใหญ่ เพราะไม่มีประเด็นที่จะมีรายได้หรือผลตอบแทนทางเศรษฐกิจโดยตรง ในการศึกษาได้มีกรณีตัวอย่างหนึ่งตัวอย่างที่กรมป่าไม้ได้สนับสนุนให้ราษฎรโคกหนองควาย หมู่ที่ 5 บ้านยาง ตำบลท่าลี่ อำเภอท่าลี่ จังหวัดเลย ปลูกป่าชุมชนเป็นไม้ยูคาลิปตัสล้วน ราษฎรจึงมีข้อเรียกร้องที่แตกต่างไปคือ "ต้องการให้สนับสนุนค่าปุ๋ย และประกันราคา" เนื่องจากปัจจุบันต้นยูคาลิปตัสไม่ค่อยสมบูรณ์เต็มที่ และเกรงว่าจะไม่มีแหล่งซื้อหรือมีแหล่งรับซื้อแล้วจะไม่ได้ราคาดีพอควร นับว่าเป็นกรณีพิเศษแตกต่างไปจากกรณีของป่าชุมชนแห่งอื่นๆ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ป่าสงวนหรือป่าอนุรักษ์

คำถามในข้อต่อไปคือ "ท่านคิดว่าการดูแลรักษาป่าชุมชนของท่าน จะดำเนินการได้ตลอดไปหรือไม่ อาจจะมีปัญหาหรืออุปสรรคอะไรที่ท่านคาดว่าจะต้องเผชิญในอนาคตบ้าง" มี 16 ตัวอย่างหรือร้อยละ 53.3 ระบุว่าอาจจะมีปัญหาในขณะนี้ 14 ตัวอย่างหรือร้อยละ 46.6 ไม่คิดว่ามีปัญหาอะไร สำหรับกลุ่มที่คาดว่าจะมีปัญหา ได้มีคำตอบที่ประมวลมาได้ดังนี้คือ "เกรงว่าเมื่อรักษาไปแล้ว ราชการประกาศเป็นวนอุทยานทำให้เข้าไปหาของป่าไม่ได้อีกต่อไป ถ้าไม่ให้เอกสารสิทธิแก่ราษฎรที่อยู่บริเวณรอบพื้นที่ป่าเกรงว่าจะมีการบุกรุกต่อไป ความไม่แน่นอนเกี่ยวกับการสร้างเขื่อนหรือการประกาศเขตวนอุทยานทับพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านอนุรักษ์เอาไว้ อาจจะต้องเผชิญกับนายทุนที่เข้ามากว้านซื้อที่ดินไปทำประโยชน์อย่างอื่น หรือทำอุตสาหกรรม อาจจะมีการลักลอบตัดไม้จากหมู่บ้านอื่นในลักษณะของการกลั่นแกล้ง นายทุนได้สัมปทานชุดแร่แล้วเข้ามารุกพื้นที่ป่าชุมชนของชาวบ้าน อาจจะมีปัญหาไฟป่า เนื่องจากไม่มีอุปกรณ์ดับไฟขณะนี้ ในอนาคตอาจจะดูแลป่าได้ยากเพราะพื้นที่ป่าอยู่ห่างไกลจากหมู่บ้าน กรมป่าไม้อาจจะมีนโยบายย้ายคนออกจากพื้นที่" ประเด็นที่วันเกรงกันมากคือเมื่อราษฎรดูแลอย่างดีแล้วมีการประกาศเป็นเขตอุทยาน พร้อมกันนี้ก็อาจจะมีการอพยพคนออกจากพื้นที่ จุดนี้เป็นจุดสำคัญที่จะต้องสร้างหลักประกันดังกล่าวเพื่อขวัญและกำลังใจของราษฎรผู้รักษาป่าอยู่ในขณะนี้ ซึ่งอาจจะออกมาในรูปมติของคณะรัฐมนตรี ยอมรับการตั้งถิ่นฐานของราษฎรที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน โดยใช้หลักการเดียวกับมติคณะรัฐมนตรีเกี่ยวกับการปฏิรูปที่ดินเมื่อ วันที่ 4 พฤษภาคม 2536 โดยยึดพื้นที่เดียวกันเป็นหลัก แต่ขณะเดียวกันต้องยอมรับการดำรงอยู่ของชุมชนในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ก่อนมติวันที่ 4 พฤษภาคม 2536 ด้วย ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องมีคณะกรรมการนโยบายและจัดการป่าแห่งชาติ ที่จะต้องมาช่วยแก้ปัญหาในลักษณะนี้เป็นกรณีไปตามความเหมาะสม โดยยึด

หลักไม่มีการอพยพคนออกนอกพื้นที่ที่ประกอบอาชีพ ตามที่ได้เสนอไปแล้วในบทที่ 2 ส่วนในกรณีของป่าชุมชนยุคาลิปต์ส นั้น ได้รายงานปัญหาในขนาดว่า “อาจจะมีปัญหาเรื่องตลาดและราคาขาย”

คำถามต่อไปคือ ท่านคิดว่ามีเงื่อนไขอะไรบ้างที่จะช่วยให้การรวมตัวกันของชาวบ้านในรูปแบบขององค์กรประชาชนเพื่อการดูแลรักษาป่าเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด ในกรณีนี้ได้แสดงให้เห็นถึงปัจจัยที่น่าสนใจที่สมควรมาพิจารณาอย่างละเอียดในภายหลังมากมายดังต่อไปนี้ ผลประโยชน์ร่วมของชุมชน เช่น ประโยชน์จากการใช้ลุ่มน้ำเดียวกัน การเก็บของป่าใช้สอย ประกอบกับความเข้มแข็งของคณะกรรมการองค์กรชาวบ้าน มีเงินทุนจากรัฐบาลมาอุดหนุนการรักษาป่า ทำให้ชาวบ้านมีความรู้สึกว่าเป็นของชุมชนมิใช่เป็นของรัฐ ภัยแล้งที่มีผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านอันเกิดจากการตัดไม้ทำลายป่า หรือการที่คนภายนอกพยายามทำลายป่าทำให้เกิดความตื่นตัวในการรักษาป่าของชาวบ้าน ความตื่นตัวของชาวบ้านที่เกรงว่าเจ้าหน้าที่ป่าไม้จะย้ายออกจากพื้นที่ โดยชาวบ้านมีความหวังว่าจะอยู่ได้กับป่าไม่ระยะยาวเนื่องจากไม่มีที่ไปอีกแล้ว ความตระหนักว่าป่าไม้จะหมดไปโดยได้ข้อมูลส่วนใหญ่จากโทรทัศน์ มีการสนับสนุนจากพระสงฆ์และโรงเรียน มีการดูงานในที่ต่างๆ ที่ประสบความสำเร็จ เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ มีอำนาจหน้าที่ในการป้องกันมิให้เจ้าหน้าที่เข้ามาลักลอบตัดไม้ หน่วยราชการเข้ามาทวงคืนในเรื่องการตัดไม้อยู่เสมอ มีโครงการปลูกไม้ผลแทนการปลูกยาง เพราะไม้ผลยังอายุมากยิ่งให้ผลมากเจ้าของยิ่งอยากรักษา ส่วนยางนั้นยิ่งแก่ยิ่งให้น้ำยางน้อยเจ้าของอยากตัด ชาวบ้านมีเอกสารสิทธิ์แน่นอน” ความเห็นทั้งหมดนี้เป็นประโยชน์มากเพื่อช่วยประกอบ การพิจารณาผลกระทบทั้งในทางลบและทางบวก เพื่อให้เกิดแรงจูงใจในการดูแลรักษาป่าอย่างมีประสิทธิภาพ โดยจะต้องมีการพิจารณาเป็นแต่ละกรณีไป ส่วนในกรณีของสวนยุคาลิปต์สของชุมชนนั้นเสนอว่า “มีการประกันราคา และมีตลาดรับซื้อแน่นอน”

คำถามต่อไปคือ “ท่านต้องการมีพื้นที่ป่าชุมชนมากกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบันหรือไม่” มีคำตอบว่าต้องการร้อยละ 66.7 และไม่ต้องการร้อยละ 33.3 ผู้ที่ไม่ต้องการมีเหตุผลสรุปได้ดังนี้ “พื้นที่หมดแล้ว แต่ถ้าหากชาวบ้านปลูกไม้ผลกันมากๆ ก็จะได้ป่าไปเอง ไม่ต้องการเน้นขนาดของพื้นที่แต่เน้นพื้นที่ที่เหมาะสม พื้นที่ที่เหลือติดกับพื้นที่เพื่อการเกษตรของหมู่บ้านยากแก่การดูแล ส่วนที่ต้องการพื้นที่เพิ่มมีเหตุผลดังนี้ “ผลผลิตจากป่าที่ได้ในปัจจุบันยังไม่พอกแก่การใช้สอยของชุมชน ถ้ามีพื้นที่ป่ามากขึ้นจะหาของป่าได้มากขึ้น มีน้ำใช้ตลอดปีช่วยการปลูกข้าวได้ผลดี ทำให้หมู่บ้านมีรายได้ดี มีอาหารและน้ำกินมากขึ้น ขายของป่าได้ราคาดี ต้องการให้ชุมชนมีน้ำอุดมสมบูรณ์เหมือนเดิมจึงต้องมีที่ป่าประมาณ 1,000 ไร่ โดยจะพยายามให้ผู้ที่ทำไร่เลื่อนลอยมาทำการเกษตรในพื้นที่ที่จัดสรรเอาไว้ ถ้าป่าอยู่ในความดูแลของเจ้าหน้าที่ของรัฐป่าจะถูกทำลายอยู่ตลอดเวลา ถ้าชาวบ้านรักษาป่าจะอยู่ได้” สองคำตอบสุดท้าย คือ การให้ผู้ทำไร่เลื่อนลอยมาทำการเกษตรในพื้นที่ที่จัดสรรไว้ และถ้าป่าอยู่ในความดูแลของรัฐจะถูกทำลายอยู่ตลอดเวลา เป็นการสะท้อนความเข้มแข็งขององค์กรประชาชนและความมั่นใจในความสามารถที่จะดูแลรักษาป่าได้

คำถามต่อไปคือ “ท่านคิดว่าอุปสรรคสำคัญที่ทำให้ท่านไม่อาจขยายพื้นที่ป่าได้มากกว่านี้เพราะอะไร?” มีผู้ให้คำตอบถึงอุปสรรคต่างๆ ร้อยละ 83.3 ส่วนที่คิดว่าไม่มีอุปสรรคอะไรนั้นมีเพียงร้อยละ 16.7 สำหรับคำตอบที่น่าสนใจมากกว่าข้อเท็จจริงที่จะตอบเพียงสั้นๆ ว่าไม่มีพื้นที่ป่า เพราะถึงจะมีพื้นที่ป่าให้รักษาก็ยังมีปัญหาอีกมากมาย ก็คือ “ต้องสร้างจิตสำนึกให้ประชาชนที่มีอาชีพตัดไม้ให้มาอนุรักษ์ป่าซึ่งต้องใช้เวลา นาน นโยบายรัฐบาลไม่สนับสนุน กรมป่าไม้ไม่อนุญาตให้ขยายพื้นที่ ขึ้นอยู่กับนโยบายกรมป่าไม้วัดว่าจะแบ่งพื้นที่ป่าสงวนมาเป็นป่าชุมชนได้หรือไม่ พื้นที่รอบป่าเป็นของคนนอกหมู่บ้านนายทุนเข้ามากว้านซื้อหมดแล้ว นายทุนและเจ้าหน้าที่อาจจะเข้ามาลักลอบตัดไม้ ถูกกวาดอุทยานประกาศทับที่ชาวบ้าน ไม่มีพื้นที่อีกแล้ว ถ้าขยายจะเป็นการรุกพื้นที่ป่าไม้ใช้สอยของหมู่บ้าน งบประมาณไม่มี ทำ

อย่างไรถึงจะเก็บเอาผลประโยชน์จากป่ามาใช้เพื่อชุมชนหรือส่วนรวม เพื่อจะทำให้คณะกรรมการเข้มแข็งสามารถจัดหาพื้นที่ป่าเพิ่ม หรือขยายพื้นที่เพื่อจะอยู่ให้ความดูแลเพิ่มได้ คำตอบเหล่านี้ส่วนสะท้อนข้อเท็จจริงที่อยู่เบื้องหลังอีกมาก ซึ่งจะต้องพิจารณาเป็นรายกรณีไม่สมควรที่จะนำมาอภิปรายอย่างละเอียดในที่นี้ แต่ก็ชี้ให้เห็นถึงเหตุผลอื่นๆ ที่มีมากกว่าการไม่มีพื้นที่อย่างเดียว ที่น่าสนใจก็คือเรื่องทุนและการรักษาป่าเพื่อให้มีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจแก่ส่วนรวม ซึ่งถ้าหากทำได้จะลดอุปสรรคในการขยายพื้นที่ป่าลงไปได้มาก เป็นการเน้นการจัดการที่มีประสิทธิภาพที่พิจารณาประโยชน์ของการอนุรักษ์ควบคู่ไปพร้อมกับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเป็นอย่างดี

สุดท้ายเป็นเรื่องของความคิดเห็นที่เปิดกว้างให้องค์กรประชาชนที่ดูแลรักษาป่าฝากให้ผู้สนใจที่ต้องการจะสนับสนุนซึ่งมีความคิดต่างๆ หลายอย่าง พอสรุปได้ดังนี้ "ป่าสงวนเสื่อมโทรมรัฐบาลควรออกเอกสารสิทธิ์เพื่อให้ชาวบ้านมีกำลังใจออกกฎหมายป่าชุมชน ควรให้ความสำคัญกับชาวบ้านภูมิปัญญาชาวบ้าน รัฐควรสนับสนุนแนวคิดของชาวบ้าน โดยให้การรับรองสิทธิของชุมชน มีเจ้าหน้าที่มาช่วยดูแลให้คำแนะนำสนับสนุนกล้าไม้ มีกองทุนเพื่อเป็นเงินตอบแทนคณะกรรมการดูแลรักษาป่า การแก้ปัญหาหน้าไม้ควรสร้างเขื่อนเพราะยังสร้างยังไม่เสร็จ ควรแก้โดยการปลูกป่า ต้องยกเลิกโครงการเขื่อนโดยสิ้นเชิง กองทุนสงเคราะห์ในอดีตมีส่วนทำลายป่าเพราะส่งเสริมให้โค่นป่าปลูกยางแทน ถึงในปัจจุบันจะส่งเสริมให้ปลูกสวนผลไม้แต่ก็กำหนดให้เป็นผลไม้ประเภทเดียวไม่สอดคล้องกับการเพิ่มพื้นที่ป่า ชาวบ้านอยากปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติบ้าง แต่จะปลูกป่าที่กินได้ ในเขตที่ชาวบ้านอยู่แล้วควรอยู่ต่อไปและต้องรักษาป่าด้วยถ้าหากถูกไล่ก็จะต้องแผ้วถางต่อไปไม่เกิดประโยชน์แก่ผู้ใด ไม่ควรให้นายทุนปลูกป่าอีกต่อไปควรให้ประชาชนร่วมมือกันดูแลรักษาป่าชุมชนของตนเอง ~~อยาก~~อยากให้กรมป่าไม้แบ่งพื้นที่ปลูกป่ามาให้ชาวบ้านดูแลรักษาบ้างเพราะของกรมป่าไม้ปลูกมาแล้ว 20 ปียังไม่มีต้นไม้ ชาวบ้านปลูก 7 ปีมีต้นไม้ ถ้าป่าเป็นของชุมชนพื้นที่ป่าจะเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว อยากอนุรักษ์ป่าไม่ให้ใครมาแตะต้องและอยากให้ต้นไม้โตขึ้นเรื่อย ๆ"

ทั้งหมดนี้คือลักษณะพลวัตรขององค์กรประชาชนที่ดูแลรักษาป่าชุมชนที่ยังคงดำรงอยู่ ซึ่งมีทั้งจุดแข็งจุดอ่อนและข้อจำกัดมากมายตามที่ได้อธิบายมาแล้ว ประเด็นที่งานวิจัยนี้ต้องการจะเน้นคือ ความสามารถในการจัดการโดยการเห็นผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในระยะยาวที่สอดคล้องกับผลประโยชน์ในการอนุรักษ์ การศึกษาในภาคสนามก็เป็นเครื่องยืนยันว่าองค์กรประชาชนสามารถที่จะดูแลรักษาป่าได้อย่างมีประสิทธิภาพ ถ้าหากมีความพยายามในการที่จะช่วยลดจุดอ่อนและเสริมจุดแข็งขององค์กรเหล่านี้โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ยุทธศาสตร์

ในที่สุดองค์กรประชาชนที่ดูแลรักษาป่าในพื้นที่ยุทธศาสตร์แต่ละแห่งจะเข้มแข็งเพียงใดขึ้นอยู่กับ ราษฎรที่ประกอบอาชีพการเกษตรรอบๆ พื้นที่เหล่านั้น ซึ่งแยกออกเป็นเกษตรเพื่อการอนุรักษ์และการเกษตรเชิงพาณิชย์ โดยที่มีประเด็นว่าการเกษตรเชิงพาณิชย์นั้นจะสามารถปรับเปลี่ยนมาเป็นการเกษตรเชิงอนุรักษ์ได้มากน้อยเพียงใด โดยที่เกษตรเชิงอนุรักษ์ในความเป็นจริงสามารถอยู่ได้ด้วยตัวเองในระยะยาวหรือไม่อย่างน้อยก็ในกรณีของภาพที่เป็นภาพนิ่งในปัจจุบันถ้าเกษตรเชิงพาณิชย์ประสบความสำเร็จและเกษตรเชิงอนุรักษ์สามารถอยู่รอดได้ในระยะยาวสำหรับราษฎรที่อาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่ยุทธศาสตร์ ข้อนี้จะเป็นเหตุผลที่สำคัญสนับสนุนแนวคิดการจัดการพื้นที่ยุทธศาสตร์ที่ได้ทำการเสนอในลักษณะเป็นข้อสมมติฐานก่อนหน้า ในส่วนต่อไปนี้จะมีความพยายามในการทดสอบข้อสมมติฐานดังกล่าวโดยใช้พฤติกรรมเชิงประจักษ์

สถานการณ์ของเกษตรอนุรักษ์กับเกษตรพืชเดี่ยวในพื้นที่ยุทธศาสตร์

การศึกษาเกษตรอนุรักษ์กับการเกษตรพืชเชิงเดี่ยวนั้น วัตถุประสงค์ที่สำคัญก็เพื่อจะทดสอบสมมติฐานที่ว่า สามารถที่จะส่งเสริมให้เกษตรกรที่ประกอบอาชีพอยู่บริเวณพื้นที่ยุทธศาสตร์ปรับเปลี่ยนการประกอบอาชีพจากการเกษตรที่อาจจะมีผลกระทบต่อระบบนิเวศป่า เนื่องจากต้องใช้สารเคมีเป็นจำนวนมาก มาเป็นการทำการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ คือไม่มีผลกระทบในทางลบต่อระบบนิเวศป่า จะมีทางเป็นจริงได้มากน้อยเพียงใดที่เกษตรกรประกอบอาชีพเกษตรแนวอนุรักษ์สามารถที่จะดำรงชีพอยู่ได้ ผลตอบแทนของการเกษตรในลักษณะดังกล่าวเมื่อเทียบกับการเกษตรเชิงพาณิชย์ที่เน้นการปลูกพืชเดี่ยว อย่างไหนจะได้ผลตอบแทนมากกว่า และในที่สุดมีโอกาสที่จะปรับเปลี่ยนจากเกษตรกรที่ปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการพาณิชย์มาเป็นการทำการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์จะมีความเป็นไปได้มากน้อยเพียงใด เพราะจุดนี้คือยุทธศาสตร์ของการปรับเปลี่ยนที่สำคัญสำหรับข้อเสนอที่เกี่ยวกับการจัดการในพื้นที่ยุทธศาสตร์ทั้งหมด

ก่อนที่จะเข้าไปพิจารณารายละเอียดที่ได้จากการศึกษา จะได้อธิบายความหมายของการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ ซึ่งในบางกรณีอาจจะเรียกว่าเกษตรเพื่อพึ่งตัวเอง ซึ่งมีคำอธิบายดังนี้คือ “ความพยายามผลิตทุกอย่างเพื่อให้มีกินในครอบครัวเหลือจึงขาย ไม่พยายามใช้สารเคมี ยาฆ่าแมลง พยายามใช้แรงงานภายในครอบครัวให้มาก หรือถ้ามีพื้นที่มาก (25 ไร่ขึ้นไป) ก็พยายามลดต้นทุนในการผลิตให้ต่ำที่สุด โดยการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์หลายชนิด เพื่อให้พืชและสัตว์ตลอดจนพืชด้วยกันมีส่วนเกื้อกูลกันและลดศัตรูของพืชและสัตว์ตามธรรมชาติ” โดยปกติที่มีการทำการเกษตรอนุรักษ์ในปัจจุบัน อาจจะมีรูปแบบต่างๆอธิบายโดยย่อดังต่อไปนี้ คือ วนเกษตร ได้แก่ การทำการเกษตรที่มีการปลูกพืชเศรษฐกิจที่เป็นประโยชน์แก่มนุษย์ในสภาพที่มีความใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติ เพื่อให้พืชต่างๆ ช่วยเกื้อกูลกันเอง อันเป็นการลดต้นทุนการผลิตทั้งในแง่อาหารของพืช การป้องกันโรคของพืช ตลอดจนแรงงานของมนุษย์ที่จะต้องเข้าไป จัดได้ว่าเป็นการเกษตรที่มีประสิทธิภาพสูงสุด ใช้เทคโนโลยีขั้นสูง คือความรู้เรื่องพืช เรื่องดิน และการจัดการรวมทั้งการตลาดด้วย จึงเป็นเรื่องยากที่จะทำได้จริง เนื่องจากการเกษตรที่มีประสิทธิภาพสูง ความเข้าใจเกี่ยวกับการเกษตรลักษณะเช่นนี้ยังลึกลับซึ่งจึงมีน้อย ผู้ที่เป็นต้นแบบของการเกษตรดังกล่าวคือ ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม แห่งบ้านห้วยหิน ตำบลลาดกระโทง อำเภอสวนมอญเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา (มูลนิธิภูมิปัญญา, มูลนิธิหมู่บ้าน, 2536) อีกรูปแบบหนึ่งคือเกษตรผสมผสาน มีการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ในลักษณะที่เกื้อกูลกัน อธิบายในเชิงทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ว่าเป็นการจัดการผลิตที่มีกระบวนการผลิตหลายกระบวนการขนานคู่กันไป โดยนำของเสีย (waste) จากกระบวนการหนึ่งมาเป็นปัจจัยนำเข้า (input) ของอีกกระบวนการหนึ่ง ดังนั้นการดำเนินการในลักษณะเช่นนี้จึงเกือบจะไม่มีของเสียออกมาจากระบบการผลิตในขั้นสุดท้ายเลย จะมีก็แต่ผลผลิตสุทธิที่พร้อมในการจำหน่ายหรือการบริโภค จึงเป็นการเกษตรที่มีประสิทธิภาพสูงอีกกระบวนการหนึ่ง ต้นแบบของการเกษตรดังกล่าวได้แก่รูปแบบของ มหาอยู่ สุนทรโรย บ้านสลักไต่ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ รูปต่อไปคือ ไร่นาสวนผสม ซึ่งเป็นรูปแบบการผลิตเน้นการพึ่งตัวเองเป็นหลัก คือมีการปลูกข้าว ปลูกพืชไร่ และทำสวนผลไม้ประกอบไป เน้นการกระจายการผลิต โดยมีเป้าหมายหลักเพื่อผลิตพืชผลทุกชนิดให้เพียงพอกับการบริโภคภายในครัวเรือนของตนเอง และช่วยลดการเสี่ยงในด้านปัจจัยตลาดซึ่งเป็นปัจจัยที่มีผลกระทบต่อเกษตรกรรายย่อยที่ปลูกพืชเชิงเดี่ยวตลอดมา การเกษตรแบบนี้มีรูปแบบที่ง่ายไม่จำเป็นต้องใช้เทคโนโลยีสูงมาก เกษตรกรโดยทั่วไปเข้าใจดีและสามารถปฏิบัติได้ แต่มักจะมีการเข้าใจสับสนกับเกษตรผสมผสานโดยเรียกการเกษตรแบบนี้ว่า เกษตรผสมผสานและให้ความหมายว่า คือการปลูกพืชหลายๆ ชนิดเพื่อการพึ่งตนเอง อีกรูปแบบหนึ่งคือเกษตรธรรมชาติ เน้นการผลิตในลักษณะที่มีการดัดแปลงจากสภาพธรรมชาติให้น้อยที่สุด ความคิดของเกษตรดังกล่าวที่แพร่หลายในประเทศไทย ส่วนหนึ่งมาจากแนวคิดของ มาซิโนบุ ฟูกูโอกะ ซึ่งเขียนหนังสือเล่มแรกเป็นที่รู้จักแพร่หลายในชื่อว่า การปฏิวัติด้วยฟางเส้นเดียว หรือ “One Straw Revolution” โดยตั้งคำถามว่าเกษตรกรไม่จำเป็นจะต้องทำอะไรบ้าง ซึ่งได้พบว่าถ้าต้องการให้กระบวนการของธรรมชาติมีบทบาทที่สำคัญ เกษตรกรไม่ต้องทำอะไรเลย เพียงแต่

พยายามปรับจังหวะของการทำการผลิตให้สอดคล้องกับกระบวนการทางธรรมชาติก็เป็นการเพียงพอแล้ว สำหรับต้นแบบการเกษตรของไทย คือ คำเตื่อง ภาษี บ้านโนนเขว ตำบลดอนมนต์ อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ (มูลนิธิภูมิปัญญา, มูลนิธิหมู่บ้าน, 2536) เป็นรูปแบบของการเกษตรที่เกษตรกรจะต้องปรับวิถีชีวิตตามจังหวะของธรรมชาติ แต่ในยุคหลังมีประยุกต์ในเชิงการค้า คือ เน้นการทำการเกษตรที่ปลอดสารพิษเพื่อตลาดที่เน้นคุณภาพผลผลิตด้วย ไร่นาป่าผสม เป็นรูปแบบการเกษตรที่น่าสนใจโดยกรมป่าไม้ที่นำมาจากจากการทำการเกษตรของชาวกระเหรี่ยงแต่ยุคโบราณ ที่มีการสืบทอดมาถึงปัจจุบัน โดยที่รัฐบาลอาณานิคมอังกฤษที่ปกครองพม่าในปี 2399 ได้สนับสนุนให้ชาวกระเหรี่ยงได้ดำเนินการอย่างเป็นระบบ เพื่อผลประโยชน์ในการส่งเสริมให้มีการปลูกต้นสัก ที่เรียกว่า ระบบวนเกษตรตองยา (taungya forestry system) คือมีการทำไร่ข้าว หรือนาข้าวประกอบกับพืชไร่ในพื้นที่ที่มีการปลูกต้นไม้ยืนต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้นสัก (Bryant, 1994) แต่กรมป่าไม้เรียกระบบนี้ว่า วนเกษตร ในบางพื้นที่มีการแนะนำให้นำสัตว์เลี้ยงประเภทวัวเข้าไปเลี้ยงในพื้นที่ด้วย ระบบนี้ค่อนข้างจะแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับต้นแบบวนเกษตรที่เสนอโดย ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม โดยที่ความคิดตามแบบของรัฐบาลอาณานิคมที่ปกครองพม่านั้นต้องการให้กระเหรี่ยงช่วยดูแลต้นสักในขณะที่ยังเล็กอยู่ เมื่อต้นสักขึ้นสูงไม่สามารถปลูกพืชอย่างอื่นได้แล้ว ก็ขับไล่กระเหรี่ยงให้ไปทำการเกษตรแบบนี้ในพื้นที่ใหม่ต่อไป เท่ากับเป็นการขยายพื้นที่สวนสักให้แก่รัฐบาลของอาณานิคมในขณะนั้น เป็นที่น่าแปลกใจที่ระบบนี้ถูกนำมาเสนอใช้ในประเทศไทยในโครงการหมู่บ้านป่าไม้ ซึ่งอาจจะมีแนวความคิดหลักคล้ายๆ กันก็ได้ นอกจากนั้นอาจจะมีรูปแบบของเกษตรอนุรักษ์อื่นๆ อีกมากมายที่ไม่อาจจะอธิบายให้ครอบคลุมได้หมด เป็นต้นว่า เกษตรธาตุสี่ของ ปะหรน หมัดหลี่ ป่ายาง สวนสองร้อยปี สวนพ่อเผ่า (มูลนิธิภูมิปัญญา, มูลนิธิหมู่บ้าน, 2536) เป็นต้น

เป็นที่น่าสนใจว่า ผลจากการวิจัยในภาคสนามที่ได้จากการแบบสอบถาม TEI 1 พบว่าในบริเวณพื้นที่ป่าชุมชนอนุรักษ์ที่ราษฎรช่วยกันดูแลรักษานั้นมีการทำการเกษตรอนุรักษ์อยู่ในพื้นที่ยุทธศาสตร์ในปัจจุบันร้อยละ 23.2 หรือประมาณเกือบหนึ่งในสี่ของพื้นที่ทำการเกษตรในพื้นที่ยุทธศาสตร์ทั้งหมดที่ได้ทำการศึกษา จึงเห็นได้ว่าจะจะเป็นนิมิตรหมายที่ดีที่จะมีการขยายการทำการเกษตรในลักษณะดังกล่าวต่อไปให้เต็มพื้นที่ดังกล่าว ประเด็นที่จะทำการศึกษาต่อไปก็คือ มีเงื่อนไขที่จะทำเช่นนั้นได้หรือไม่

แบบสอบถามที่นำมาวิเคราะห์ในประเด็นนี้คือ TEI 8 และ TEI 9 ข้อมูลเบื้องต้นที่ต้องการทราบจากทั้งสองแบบก็คือ พื้นที่ดังกล่าวอยู่ในพื้นที่ของโครงการปฏิรูปที่ดินเกษตรกรรมหรือไม่ คำถามข้อนี้ต้องการจะทดสอบดูว่ามีความพยายามเป็นพิเศษของสำนักงานปฏิรูปที่ดินที่จะจัดอันดับความสำคัญให้แก่งานปฏิรูปในการปลูกไม้ยืนต้นเป็นแนวกันชน พร้อมทั้งส่งเสริมการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์อันเป็นเงื่อนไขที่สำคัญในการได้เอกสารสิทธิ์หรือไม่ ซึ่งผลปรากฏดังนี้

	TEI 9	TEI 10	รวม
อยู่	15 (23.8)	8 (13.3)	23 (18.7)
ไม่อยู่	23 (36.5)	16 (26.7)	39 (31.7)
ไม่ทราบ	25 (39.7)	36 (60.0)	61 (49.6)

(ตัวเลขในวงเล็บคือร้อยละ)

โปรดสังเกตคำตอบว่าไม่อยู่นั้นความจริงอาจจะไม่ทราบก็ได้ เพราะทางราชการยังมิได้เข้าไปในพื้นที่ ดังนั้นตัวเลขของการปฏิรูปที่รู้แน่จริงๆ คือ อาจจะอยู่ประมาณร้อยละ 20 ถึงร้อยละ 25 ของพื้นที่ ซึ่งก็ชี้ให้เห็นว่าในช่วงระยะเวลาสำรวจของงานวิจัยนี้ มิได้มีการให้ความสำคัญเป็นพิเศษในระดับนโยบายแก่เจ้าหน้าที่สำนักงานปฏิรูปเกษตรกรรมในพื้นที่ที่จะเร่งรัดออกเอกสารสิทธิ์ให้ในพื้นที่ยุทธศาสตร์ก่อนพร้อมทั้งเงื่อนไขในการอนุรักษ์แต่ประการใด

คำถามข้อต่อไปถามว่า “ท่านเห็นว่า การมีป่าอยู่ใกล้พื้นที่ทำกินของท่าน (ในรัศมีไม่เกิน 5 กม.) จะมีผลต่อการทำการเกษตรของท่านหรือไม่ ?”

ผลปรากฏดังนี้

	TEI 9	TEI 10	รวม
มีผลดี	61 (96.8)	55 (91.7)	116 (94.3)
ไม่มีผลดี	1 (1.6)	4 (6.7)	5 (4.1)
ไม่มีความเห็น	1 (1.6)	1 (1.6)	2 (1.6)

(ตัวเลขในวงเล็บคือร้อยละ)

จะเห็นได้ว่าคำตอบส่วนใหญ่ (ร้อยละ 94.3) จะเห็นผลดีของการมีป่าโดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่ผู้ทำการเกษตรอนุรักษ์ จะเน้นผลดีดังกล่าวมากเป็นพิเศษ (ร้อยละ 96.8) ส่วนเกษตรกรเชิงเดี่ยวมีเพียงร้อยละ 91.7

สำหรับเหตุผลของการเห็นด้วยก็คือ “มีความชุ่มชื้น มีปุ๋ยตามธรรมชาติ ทำให้มีฝนตก มีน้ำ หาพืชป่าและของป่ามากินและใช้สอยง่าย พื้นดินดินอุดมสมบูรณ์ป้องกันการกัดเซาะของดินได้ ช่วยกันลม และมีไม้ใช้สอย” แต่มีเหตุผลหนึ่งที่น่าสนใจคือ “ขยายที่ทำกินได้” นั่นก็คือเมื่อมีเนื้อที่ป่าเหลือถ้าต้องการจะขยายที่ทำกินก็ทำได้ ซึ่งก็สะท้อนตามจริงว่า คนไม่จำเป็นต้องอนุรักษ์ป่าเสมอไปถ้ามีโอกาสหาประโยชน์ให้ตัวเองได้ในระยะสั้นโดยไม่มีผู้อื่นขัดขวาง

ส่วนผู้ที่ไม่คิดว่าเป็นผลดีในกรณีของเกษตรกรอนุรักษ์ให้เหตุผลว่า “ถ้าอยู่ใกล้ป่ากลัวว่าจะถูกหาว่าเป็นผู้บุกรุกป่าสงวน” ซึ่งก็น่าสนใจและไม่ต้องการคำอธิบายเพิ่มเติมส่วนกรณีของผู้ทำการเกษตรเชิงพาณิชย์ อธิบายว่า “พื้นที่รักที่บ่มพืชผักมาปลูกอะไรก็ได้ มีแมลงมาก มะเขือไม่ออกดอก มีหน่อออกจากป่ามาทำลายผลผลิต” ซึ่งในกรณีแรกนั้นคงอยู่ใกล้พื้นที่ป่าและอาจจะถางป่าทำไร่เลื่อนลอยเป็นครั้งคราว ส่วนในกรณีหลังนั้นเป็นกรณีผู้ที่อยู่ในหุบเขาที่ล้อมรอบด้วยป่าเสื่อมโทรมที่บ้านโป่งอาง ตำบลเมืองนะ อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ ราษฎรมีอาชีพปลูกมะเขือม่วงเพื่อ

ส่งไปจำหน่ายยังประเทศญี่ปุ่น เนื่องจากความไม่สมดุลตามธรรมชาติของป่า ประกอบกับมีการปลูกพืชอย่างเดียว จึงทำให้เกิดแมลงศัตรูพืชและหนูมาทำลายผลผลิตมาก ต้องใช้สารเคมีในอัตราสูง ซึ่งเมื่อใช้แมลงและสัตว์เหล่านั้นจะหนีเข้าป่า ทำให้ต้องใช้สารเคมีอีกคราวละมากๆ และต้องใช้บ่อยครั้ง สังเกตว่าราษฎรที่ประกอบอาชีพดังกล่าวสุขภาพไม่ค่อยดี อันเนื่องจากได้รับสารเคมีที่เป็นพิษเข้าไปมาก ดังนั้น คำตอบที่ได้ว่าไม่เป็นผลดีของผู้ตอบคำถามในกรณีนี้ค่อนข้างจะเป็นกรณีพิเศษที่ไม่น่าจะมีน้ำหนักมากนัก แต่ก็ป็นคำตอบที่น่าสนใจที่จะติดตามศึกษาในรายละเอียด

คำถามต่อไปเป็นเรื่องขนาดพื้นที่การถือครอง ซึ่งแบ่งได้เป็นเล็ก กลาง และใหญ่ ตามช่วงของขนาดการถือครองต่างๆ เฉพาะผู้ที่ทำเกษตรอนุรักษ์ดังต่อไปนี้

	จำนวนการถือครอง	พื้นที่โดยเฉลี่ยต่อ (ไร่)	จำนวนสมาชิกในครอบครัวโดย เฉลี่ยที่ทำการเกษตร (คน)	จำนวนสมาชิกหนึ่งคน ต่อพื้นที่ถือครอง (ไร่)
0-14 ไร่	30 (48.4)	6.6	2.9	2.3
15-29 ไร่	18 (29.0)	19.1	3.1	6.2
30 ไร่ขึ้นไป	14 (22.6)	48.9	4.3	11.4

(ตัวเลขในวงเล็บคือร้อยละ)

จะเห็นได้ว่าผู้ที่ทำการเกษตรอนุรักษ์ ไม่จำเป็นจะต้องใช้พื้นที่มาก คือมีพื้นที่เฉลี่ยเพียง 6.6 ไร่เท่านั้น และมีสัดส่วนค่อนข้างจะสูงคือร้อยละ 48.4 ส่วนขนาดกลางคือ 19.1 ไร่ มีจำนวนร้อยละ 29.0 และขนาดใหญ่คือ 48.9 ไร่ มีจำนวนร้อยละ 22.6 จำนวนสมาชิกในครอบครัวโดยเฉลี่ยที่ทำการเกษตรก็จะเปลี่ยนไปตามขนาดพื้นที่ถือครอง กล่าวคือถ้าพื้นที่ถือครองมีขนาดเล็กจำนวนสมาชิกก็น้อยลงไปด้วย แต่ขณะเดียวกันพื้นที่ขนาดเล็กจะใช้แรงงานต่อพื้นที่มากกว่า ซึ่งก็เป็นลักษณะพิเศษหรือลักษณะเฉพาะตัวของเกษตรอนุรักษ์อยู่แล้ว ที่ต้องการแรงงานมากกว่า

ในขณะเดียวกันสำหรับเกษตรกรที่ประกอบอาชีพเกษตรเชิงเดี่ยวนั้น มีลักษณะการกระจายการถือครองของพื้นที่ทำกินดังนี้

	จำนวนตัวอย่าง	ร้อยละ
ต่ำกว่า 10 ไร่	21	35.6
10-24 ไร่	29	49.1
25-50 ไร่	7	11.9
มากกว่า 50 ไร่	2	3.4

เป็นที่น่าสังเกตว่าเกษตรกรพืชเชิงเดี่ยวที่มีขนาดเล็ก (ที่ดินต่ำกว่า 10 ไร่) จะมีสัดส่วนต่ำกว่าเกษตรกรอนุรักษ์ ทั้งนี้เพราะจำเป็นต้องมีพื้นที่มากกว่าเพื่อที่จะผลิตผลให้รายได้เท่ากัน ขณะเดียวกันพื้นที่ขนาดกลางนั้นจะมีสัดส่วนสูงกว่าด้วยเหตุผลเดียวกันคือจะต้องมีพื้นที่ขนาดใหญ่กว่าจึงจะพออยู่ได้ ส่วนพื้นที่ขนาดใหญ่คือ 25-50 ไร่ และมากกว่า 50 ไร่มีรวมกันเพียงร้อยละ 15.3 เท่านั้น น้อยกว่าสัดส่วนของเกษตรกรเพื่อการอนุรักษ์ ทั้งนี้เพราะเกษตรกรพืชเชิงเดียวนั้นโอกาสจะประสบผลสำเร็จยาก โอกาสจะมีรายได้สูงจนสามารถขยายพื้นที่เพาะปลูกจึงมีน้อยกว่า ความแตกต่างดังกล่าวนี้จะชัดเจนมากขึ้นจากข้อมูลที่ได้จากภาคสนามที่จะกล่าวต่อไป

คำถามต่อไปเป็นการศึกษาการกระจายของรูปแบบต่างๆ ของเกษตรกรอนุรักษ์ คือคำถามในข้อ (6) ของแบบสอบถาม TEI 9 โดยมีการกระจายของคำตอบในลักษณะต่อไปนี้

	ขนาดพื้นที่ถือครอง			
	0-14 ไร่	15-29 ไร่	มากกว่า 30 ไร่	รวม
วนเกษตร	2 (6.7)	1 (5.3)	1 (7.1)	4 (6.3)
เกษตรผสมผสาน	17 (56.7)	11 (57.9)	5 (35.7)	33 (52.4)
ไร่นาสวนผสม	6 (20.0)	3 (15.8)	4 (28.6)	13 (20.6)
เกษตรธรรมชาติ	4 (13.3)	1 (5.3)	0 (0.0)	5 (7.9)
อื่นๆ (สวนผสม-สวนผลไม้รวมกับสวนยาง)	1 (3.3)	3 (15.8)	4 (28.6)	8 (12.7)

(ตัวเลขในวงเล็บคือร้อยละ)

จะเห็นได้ว่าการทำการเกษตรอนุรักษ์ส่วนใหญ่จะอยู่ในสองรูปแบบ คือ เกษตรผสมผสานและไร่นาสวนผสม แต่อยากตั้งเป็นข้อสังเกตว่า เนื่องจากผู้ตอบคำถามเองก็มักไม่ค่อยเข้าใจความแตกต่างในเชิงทฤษฎีของการเกษตรทั้งสองรูปแบบ และมักจะคุ้นกับคำว่า "เกษตรผสมผสาน" มากกว่า ตัวเลขจึงอาจจะคลาดเคลื่อนไปทางเกษตรผสมผสาน ซึ่งเข้าใจว่าคำตอบคงจะมีสัดส่วนสูงเกินความเป็นจริง ส่วนไร่นาสวนผสม ตัวเลขที่แสดงไว้อาจจะต่ำกว่าความเป็นจริง จุดแบ่งที่สำคัญที่ผู้สัมภาษณ์ใช้เป็นจุดแบ่งระหว่างเกษตรทั้งสองคือดูว่ามีการเลี้ยงปลาด้วยหรือไม่ ถ้าหากมีการเลี้ยงปลาดูดยก็จะนับให้เป็นเกษตรผสมผสาน เพราะถ้าหากจะไล่เรียงกันเพื่อความกระจ่างชัดคงจะเสียเวลาและยากสำหรับที่ผู้ถูกสัมภาษณ์จะเข้าใจ นอกจากนั้นจุดแบ่งดังกล่าวก็ได้เป็นประเด็นที่สำคัญนัก แต่ที่เห็นได้ชัดก็คือวนเกษตรและเกษตรธรรมชาติมีสัดส่วนค่อนข้างน้อย

เป็นที่น่าสังเกตว่าสัดส่วนของเกษตรกรชาตจะมีค่อนข้างสูงในกลุ่มเกษตรกรรายเล็ก เนื่องจากเป็นความพยายามประหยัดต้นทุนให้ต่ำสุด โดยใช้แรงงานเข้าไปดูแลใกล้ชิด แทนการใช้สารเคมี ซึ่งเหมาะกับเกษตรกรที่มีพื้นที่ทำการเกษตรไม่ใหญ่มากนัก ในขณะที่เกษตรกรที่มีพื้นที่มากไม่มีการทำการเกษตรธรรมชาติ แต่จะเน้นสวนผสมขนาดใหญ่ซึ่งมีสวนผลไม้ล้วน ๆ และสวนผสมกับสวนยาง ซึ่งก็ต้องใช้ทุนค่อนข้างสูงโดยเปรียบเทียบกับเกษตรกรรูปแบบอื่น ดังนั้นการทำสวนผลไม้จึงเด่นสำหรับเกษตรกรบุรุษขนาดกลางและใหญ่มากกว่าขนาดเล็กโดยเปรียบเทียบ

คำถามต่อไป คือ “เหตุใดท่านจึงเลือกทำการเกษตรแบบนี้” โดยมีการแบ่งกลุ่มคำตอบเป็นรายกลุ่ม คือ ขนาดเล็ก ขนาดกลาง และขนาดใหญ่ โดยมีคำตอบของแต่ละกลุ่มดังนี้

ขนาดเล็ก “ปลูกพืชล้มลุกราคาไม่แน่นอน ต้องทำใหม่ทุกปี ปลูกไม้ผลปลูกครั้งเดียว มีความหลากหลายลดความเสี่ยงได้ ทำให้มีรายได้หมุนเวียนต่อเนื่องตลอดปี ลดรายจ่ายในครอบครัว รายได้มั่นคงและมีอัตรามากกว่าเดิม มีกินมีใช้ตลอดปีเลี้ยงครอบครัวได้ ลดอันตรายจากการใช้ยาฆ่าแมลงลง เหมาะสำหรับผู้ที่มีทำกินไม่มากและผู้สูงอายุที่มีเรี่ยวแรงไม่มาก เพิ่มพื้นที่สีเขียว ลดการพังทลายของหน้าดิน”

ขนาดกลาง “เจ้าหน้าที่ของรัฐแนะนำ บรรพบุรุษก็เคยทำแบบนี้มาก่อน เกษตรกรเชิงเดี่ยวอยู่ไม่รอด รายได้ดีกว่าการทำนา ไม่ต้องซื้อผักผลไม้ มีของกินหลายชนิดทุกฤดูกาล มีรายได้ตลอดทั้งปี ช่วยรักษาคุณภาพของดินให้คงไว้ตลอดไป”

ขนาดใหญ่ “ทำมารุ่นปู่ย่า ตายาย พืชชนิดเดียวไม่มีหลักประกัน ไม่สามารถเลี้ยงครอบครัวได้ จึงน่าจะเป็นหนทางออกที่ดีกว่าการทำนาอย่างเดียวน ไม่ต้องเหนื่อยยากเท่า มีรายได้เพิ่มขึ้นพออยู่ได้มีผลผลิตตลอดปี ช่วยรักษาแหล่งน้ำให้ชุ่มชื้น”

จะเห็นว่าพื้นที่ขนาดกลางและขนาดใหญ่อาจจะไม่ต้องใช้เทคนิคใหม่ เพราะทำมาแต่บรรพบุรุษ ก็สามารถอยู่ได้ แต่ถ้าพื้นที่ขนาดเล็กจำเป็นจะต้องมีการจัดการให้มีประสิทธิภาพมากกว่าในรุ่นของบรรพบุรุษ

คำถามต่อไปเป็นคำถามในข้อ (8) ที่มีความสำคัญต่องานวิจัยครั้งนี้เป็นอย่างยิ่งก็คือ “ท่านคิดว่าครอบครัวของท่าน สามารถอยู่ได้ด้วยตัวเองในระยะยาวได้หรือไม่?” ซึ่งมีการกระจายของคำตอบดังต่อไปนี้

	พื้นที่ขนาด			
	เล็ก	กลาง	ใหญ่	รวม
อยู่ได้อย่างสบายมาก	17 (56.7)	11 (61.1)	12 (92.3)	40 (65.6)
อยู่ได้ด้วยความยากลำบาก	9 (30.0)	7 (38.9)	1 (7.7)	17 (27.9)
อยู่ไม่ได้แน่นอน	4 (13.3)	- (0.0)	- (0.0)	4 (6.5)

(ตัวเลขในวงเล็บคือร้อยละ)

จะเห็นได้ว่าพื้นที่ขนาดเล็กจะมีปัญหาบ้าง คือตอบว่าอยู่ไม่ได้แน่นอนมีถึงร้อยละ 13.3 อยู่ด้วยความยากลำบาก ร้อยละ 30.0 แต่แม้กระนั้นผู้ที่ตอบว่าอยู่ได้อย่างสบายมากก็มีกว่าร้อยละ 50 ส่วนขนาดกลางและขนาดใหญ่นั้นไม่มีผู้ใดรายงานว่าอยู่ไม่ได้แน่นอน ขนาดกลางยังมีรายงานว่าอยู่ด้วยความยากลำบากถึงร้อยละ 38.9 แต่ส่วนที่บอกว่าอยู่ได้สบายมากก็เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 61.1 ส่วนในขนาดใหญ่ก็เกือบถือว่าไม่มีปัญหาแต่อย่างใด สำหรับขนาดเล็กที่ตอบว่าอยู่ไม่ได้แน่นอน อธิบายว่า “มีเนื้อที่น้อยถึงจะมีอาหาร แต่รายได้จะต้องมาจากภายนอก ผลผลิตยังไม่พอกิน หรือพออยู่พอกินเท่านั้น ทั้งนี้เพราะเพิ่งเริ่มยังไม่ได้ผลเต็มที่ ผลผลิตและราคาไม่แน่นอน” ดังนั้นสภาพที่อยู่ไม่ได้แน่นอนของกลุ่มนี้จึงเป็นเพียงสภาพในปัจจุบัน ในอนาคตอาจจะดีขึ้นอย่างน้อยสำหรับบางคนในกลุ่มนี้ ส่วนผู้ที่ตอบว่าอยู่ได้ด้วยความยากลำบากอธิบายต่อไปว่า “จะต้องใช้เวลานานจึงจะอยู่ได้สบาย” สำหรับกลุ่มที่มีที่ทำกินขนาดกลางตอบว่า อยู่ได้ด้วยความยากลำบาก อธิบายว่า “ที่ดินน้อย รายได้ขึ้นอยู่กับปริมาณและราคาของผลผลิต มีค่าใช้จ่ายมากในระยะเริ่มต้น ต้องปรับปรุงและใช้เวลา” จุดนี้คือความยากในการปรับเปลี่ยนจากการทำเกษตรเชิงเดี่ยวหรือเกษตรเชิงพาณิชย์มาเป็นเกษตรอนุรักษ์ เพราะจะมีปัญหาการปรับตัวหรือการอยู่ให้รอดในระยะแรก ซึ่งก็อาจจะต้องใช้เวลาเกือบถึง 5 ปี กว่าจะได้ผล ขึ้นกับชนิดของพืชที่ปลูกและความฉลาดในการจัดการ

คำถามต่อไปคือ “ก่อนหน้าที่ท่านจะหันมาทำการเกษตรแบบที่ท่านทำอยู่ ท่านมีอาชีพอะไรมาก่อน” ซึ่งมี การกระจายของคำตอบดังต่อไปนี้

	พื้นที่ขนาด			
	เล็ก	กลาง	ใหญ่	รวม
ทำการเกษตรแบบปลูกพืชเชิงเดี่ยว	22 (73.3)	11 (61.1)	5 (38.5)	38 (62.3)
มีอาชีพนอกการเกษตรของตัวเอง	5 (16.7)	2 (11.1)	1 (7.1)	8 (13.1)
ปลูกพืชเชิงเดี่ยวประกอบกับอาชีพนอกการเกษตรของตัวเอง	3 (10.0)	2 (11.1)	6 (46.1)	11 (18.0)
ไม่เคยประกอบอาชีพมาก่อน	- (0.0)	2 (11.1)	- (0.0)	2 (3.3)
เกษตรอนุรักษ์	- (0.0)	1 (5.6)	1 (7.7)	2 (3.3)

(ตัวเลขในวงเล็บคือร้อยละ)

จะเห็นได้ว่าเกษตรกรขนาดเล็กส่วนใหญ่จะปลูกพืชเชิงเดี่ยวมาก่อน แล้วประสบปัญหาในการอาชีพ ซึ่งเป็นพวกที่มีสัดส่วนสูงที่สุดของทุกๆ กลุ่ม ดังนั้นที่มีผู้รายงาน 17 ราย หรือร้อยละ 56.7 ว่าอยู่ได้อย่างสบายมากก็ต้องถือว่าเกษตรกรอนุรักษ์เปิดโอกาสให้มีทางเลือกใหม่สำหรับเกษตรกรขนาดเล็กที่เคยปลูกพืชเชิงเดี่ยวมาก่อน จุดนี้คงจะเป็นแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ที่ได้รับการยืนยันโดยคำตอบจากกลุ่มเกษตรกรพืชเชิงเดี่ยวจำนวนมากพอสมควร ที่ต้องการจะเปลี่ยนมาทำเกษตรเชิงอนุรักษ์ ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป สำหรับเกษตรกรขนาดกลางและขนาดใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

ขนาดใหญ่ นั้น มีการประกอบอาชีพนอกการเกษตรมาก่อนด้วยในสัดส่วนค่อนข้างจะสูง ซึ่งอาจจะช่วยได้มากในเรื่องเงินทุนตลอดจนความรู้และประสบการณ์

ในกรณีที่เคยประกอบอาชีพอย่างอื่นมาก่อน ซึ่งมีเพียง 2 ราย หรือร้อยละ 3.3 เท่านั้น ที่เคยประกอบอาชีพเกษตรอนุรักษ์มาก่อน ที่เหลือนั้นเป็นการเริ่มต้นใหม่ทั้งสิ้น ซึ่งก็เป็นนิมิตหมายที่ดีที่แสดงว่าการปรับเปลี่ยนไม่ยากจนเกินไปนัก คำถามสำหรับกลุ่มที่เคยประกอบอาชีพมาก่อนคือ “เหตุใดจึงหันมาทำเกษตรแบบนี้?” โดยมีการกระจายของคำตอบดังนี้

	พื้นที่ขนาด			
	เล็ก	กลาง	ใหญ่	รวม
เจ้าหน้าที่ของรัฐมาแนะนำ	5 (16.7)	7 (38.9)	1 (7.7)	13 (21.3)
เจ้าหน้าที่ขององค์กรพัฒนาเอกชนมาแนะนำ	6 (20.0)	2 (11.1)	4 (30.8)	12 (19.7)
ไปศึกษาดูงานมาจากคนอื่น	9 (30.0)	2 (11.1)	1 (7.7)	12 (19.7)
เพื่อนบ้านแนะนำ	4 (13.3)	2 (11.1)	2 (15.3)	8 (13.1)
อื่น ๆ (ศึกษาจากคนรุ่นก่อนและค้นคว้าเอง)	6 (20.0)	5 (27.8)	5 (38.5)	16 (26.2)

(ตัวเลขในวงเล็บคือร้อยละ)

จะเห็นว่าในภาพรวมการกระจายของแหล่งข้อมูลที่ได้รับเพื่อมาเปลี่ยนอาชีพเป็นการทำเกษตรอนุรักษ์ค่อนข้างจะไม่มี ความแตกต่างกันมากนัก ที่น่าสนใจก็คือ บริการจากรัฐและเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน ถึงจะมีส่วนช่วยได้มากแต่ก็มิได้นำนั้หนักมากเป็นพิเศษ เพราะการดูงานเพื่อนบ้าน และการค้นคว้าเองก็มิใช่นั้หนักมากเท่ากัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้นคว้าเอง ทำให้เทคโนโลยีดังกล่าวอาจจะกระจายต่อไปในอนาคตได้โดยไม่ยากนัก ขณะที่ในปัจจุบันในพื้นที่ยุทธศาสตร์ มีเกษตรกรอนุรักษ์อยู่แล้วประมาณร้อยละ 23.2 ของพื้นที่เกษตรกรรมทั้งหมด ในอนาคตเพื่อนบ้านและการค้นคว้าเอาเอง น่าจะมีความสำคัญในการแพร่กระจายของเทคโนโลยีดังกล่าวให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

คำถามต่อไปถามว่า “ท่านคิดว่าท่านต้องการความช่วยเหลือจากภายนอก ไม่ว่าจะเป็นจากทางการหรือองค์กรพัฒนาเอกชนในเรื่องใดบ้างหรือไม่?” ที่น่าสนใจคือมีคำตอบ 10 ชุด หรือร้อยละ 23 ตอบว่าไม่ต้องการความช่วยเหลือแต่อย่างใด โดยกลุ่มพื้นที่ขนาดใหญ่ ร้อยละ 38.5 ตอบว่าไม่ต้องการ กลุ่มพื้นที่ขนาดกลางร้อยละ 5.6 และพื้นที่ขนาดเล็กร้อยละ 13.3 สำหรับพื้นที่ขนาดเล็กแจ้งว่า “ต้องการได้ข้อมูลและความรู้เพิ่มขึ้น ต้องการแหล่งน้ำมากเป็นอันดับสูง เพราะการทำการเกษตรอนุรักษ์จำเป็นต้องอาศัยน้ำมากพอสมควรในตอนต้น ถ้าเกิดภาวะน้ำแล้งก็ไม่สามารถจะทำการเกษตรแบบนี้ได้ ต้องการไฟฟ้าเพื่อจะดูแลสวนให้ได้ดีตอนกลางคืน ต้องการสปริงเกอร์รดน้ำสวนผลไม้ ต้องการให้มีการพยุงราคาและความช่วยเหลือด้านการตลาด” กลุ่มขนาดกลาง “ต้องการให้มีการส่งเสริมอย่างเป็นระบบและจริงจัง โดยช่วยจัดหาเงินทุนเงินกู้อัตราดอกเบี้ยต่ำ ช่วยเสริมความรู้ การดูงาน ปรับปรุงพันธุ์ไม้ แหล่งน้ำ การตลาด และช่วยพยุงราคา” กลุ่มขนาดใหญ่ “ต้องการให้มีการส่งเสริมเรื่องความรู้การเกษตรเพื่อรักษาสิงแวดล้อม พันธุ์ไม้ ตลาด”

จะเห็นได้ว่าเกษตรกรขนาดใหญ่ไม่มีปัญหาเรื่องเงินทุนจึงไม่กล่าวถึง แต่สิ่งที่ต้องการเน้นซึ่งเป็นความจำเป็น ถ้าหากจะมีการขยายกิจกรรมเกษตรอนุรักษ์ให้กว้างขวางในเวลาไม่นานนักในพื้นที่ยุทธศาสตร์ สิ่งแรกที่ควรจะทำ ต้องมีการส่งเสริมอย่างเป็นระบบและจริงจัง มีวิธีการที่จะเผยแพร่ความรู้ จัดให้มีการสัมมนา ดูงานแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างกว้างขวางในช่วงปรับเปลี่ยนที่สำคัญ เกษตรอนุรักษ์ต้องการเงินทุนที่ต้องใช้จ่ายมากในตอนต้นระหว่างรอผลผลิต และแหล่งน้ำ ซึ่งในส่วนหลังนี้จะต้องมีการจัดการอย่างเหมาะสม ซึ่งควรจะเป็นแหล่งน้ำขนาดเล็ก หรือมีละอุนั้นก็เป็นแหล่งน้ำในครอบครัวเพื่อลดโอกาสที่สร้างปัญหาใหม่ให้กับพื้นที่ป่าและสภาพแวดล้อม

คำถามต่อไป (ในกรณีที่ประสบความสำเร็จ) “ท่านมีความยินดีที่จะให้ผู้อื่นมาค้นคว้าดูงานและเรียนรู้จากท่านหรือไม่” ซึ่งมีการกระจายของคำตอบดังต่อไปนี้

	พื้นที่ขนาด			
	เล็ก	กลาง	ใหญ่	รวม
ยินดี	12 (40.0)	10 (55.6)	8 (61.5)	30 (49.2)
ยังไม่มีผลมากนัก ยังไม่อยากให้ใครมาดูงาน	17 (56.7)	8 (44.4)	5 (38.5)	30 (49.2)
ไม่ค่อยจะมีเวลาต้อนรับผู้มาดูงาน	1 (3.3)	- (0.0)	- (0.0)	1 (0.6)

(ตัวเลขในวงเล็บคือร้อยละ)

คำตอบดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ขณะนี้ผู้ทำการเกษตรอนุรักษ์ที่ได้สัมภาษณ์มา มีความพร้อมที่จะให้บุคคลภายนอกมาดูงานได้ถึงเกือบร้อยละ 50.0 ซึ่งแสดงถึงความเชื่อมั่นในความสำเร็จแล้ว ถึงแม้พื้นที่ขนาดเล็กจะยังมีความพร้อมต่ำกว่าพื้นที่ขนาดกลางและใหญ่โดยเปรียบเทียบ แต่ก็พร้อมร้อยละ 40.0 ซึ่งเป็นเครื่องพิสูจน์ถึงโอกาสที่จะมีการขยายตัวของการเกษตรในลักษณะดังกล่าวออกไปในพื้นที่ยุทธศาสตร์ โดยกลุ่มที่มีความพร้อมรายงานว่า ปีที่แล้วผู้มาดูงานเกษตรอนุรักษ์ของตน โดย เฉลี่ยปีละ 32 คน โดยจำแนกเป็นกลุ่มพื้นที่ขนาดเล็กเฉลี่ย 31 คน กลุ่มพื้นที่ขนาดกลาง

เฉลี่ย 41 คน และกลุ่มพื้นที่ขนาดใหญ่เฉลี่ย 23 คน ซึ่งจะมีส่วนสำคัญที่จะช่วยให้มีการขยายความคิดเกษตรเชิงอนุรักษ์ ออกไปให้กว้างขวางอีกทางหนึ่ง

คำถามสุดท้ายคือ “ท่านมีข้อคิดหรือข้อเสนออะไร ในเรื่องการทำการเกษตรอนุรักษ์ในพื้นที่กันชนบ้างหรือไม่?” คำตอบคือ “ขยายแนวคิดไปให้กว้างเพื่อจะส่งเสริมให้มีการทำการเกษตรแบบนี้มาก ๆ เพื่อที่จะได้ทั้งพื้นที่ป่า และได้ไม้ผล การปลูกไม้แบบผสมผสานจะช่วยรักษาดินน้ำเอาไว้ ทำให้มีดินน้ำใช้ตลอดปี ถ้าทุกคนทำได้อย่างนี้ ชาวบ้านก็จะมีชีวิตที่ดีขึ้นไม่มีการลักขโมย ขอให้รัฐช่วยให้การสนับสนุนให้มีการลงมือทำอย่างจริงจัง เพราะต้องมีตลาดรับซื้อที่แน่นอน เอาที่ว่างที่มีอยู่ในป่าไปปลูกไม้กินได้เสริมเข้าไป อยากให้มีป่า มีสมุนไพรในพื้นที่กันชน เพื่อที่จะได้ป่าที่สมบูรณ์ ชาวบ้านน่าจะเป็นผู้กำหนดพื้นที่กันชนเอง โดยทำการเกษตรอนุรักษ์และปลูกไม้ใช้สอยในพื้นที่กันชนให้มาก” จะเห็นได้ชัดจากคำตอบดังกล่าวว่า ผู้ทำการเกษตรอนุรักษ์ในพื้นที่ยุทธศาสตร์ที่ได้ไปสัมภาษณ์มาเป็นจำนวนมาก ต่างมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องการอนุรักษ์ป่า และต้องการให้พยายามในการปรับเปลี่ยนอาชีพของพวกเขาเป็นส่วนประกอบที่สำคัญในการฟื้นฟูและอนุรักษ์พื้นที่ป่าที่มีอยู่เดิมด้วย

จากข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์ที่ได้นำมาแสดงทั้งหมดนี้ชี้ให้เห็นว่า การส่งเสริมเกษตรอนุรักษ์ในพื้นที่ยุทธศาสตร์ทั้งหมดเป็นสิ่งที่เป็นไปได้จริง เพราะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นแล้วและได้รับผลดีเป็นส่วนใหญ่ หน้าที่ของรัฐจึงจะต้องมีนโยบายที่เกี่ยวกับเรื่องนี้อย่างจริงจังและช่วยส่งเสริมให้เป็นระบบ โดยเริ่มจากการเผยแพร่ความรู้เพื่อให้เกิดความคิดในการเปลี่ยนแปลง และเมื่อมีความคิดแล้วอาจจะต้องมีการสนับสนุนในด้านเงินทุนบ้างในรูปของเงินกู้ระยะยาว อัตราดอกเบี้ยต่ำตามความจำเป็น พร้อมทั้งมีหลักประกันที่ดีพอสมควรเกี่ยวกับแหล่งน้ำซึ่งเป็นเงื่อนไขที่สำคัญของการเริ่มต้นในการทำการเกษตรเชิงอนุรักษ์ดังกล่าว

ในอันดับต่อไปจะได้ศึกษาพฤติกรรมของผู้ทำการเกษตรพืชเชิงเดี่ยวในปัจจุบันว่ามีความประสงค์จะปรับเปลี่ยนมาเป็นการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์มากน้อยเพียงใด รวมทั้งพอจะมีความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับเกษตรอนุรักษ์บ้างหรือไม่ ในการวิเคราะห์ช่วงต่อไปนี้จะเริ่มจากคำถามข้อ (5) ของแบบสอบถาม TEI 10 “ปัจจุบันท่านมีรายได้จากทางใดบ้าง” แยกเป็นรายได้จากพืชเชิงเดี่ยวแต่เพียงอย่างเดียว จากกิจกรรมอื่นๆ และจากทั้งสองกิจกรรมรวมกัน ที่รายงานว่ามีรายได้จากพืชเชิงเดี่ยวแต่เพียงอย่างเดียวมีร้อยละ 76.8 ของผู้ที่ตอบคำถามข้อนี้ทั้งหมด จากกิจกรรมสองอย่างร้อยละ 21.4 ส่วนกิจกรรมนอกการเกษตรเพียงอย่างเดียวมีเพียงร้อยละ 1.8 โดยพืชเดี่ยวที่ปลูกเรียงตามลำดับความสำคัญลงมา ได้แก่ ข้าวโพด ข้าว ถั่วเหลือง มันสำปะหลัง ชิง ถั่วลิสง ยาวพารา ประกอบกับพืชล้มลุกอื่นๆ ได้แก่ มะเขือ ถั่วดำ ถั่วแดง ถั่วเขียว ถั่วแขก ถั่วและ หอม กระเทียม รวมทั้งไม้ผลบางชนิด เช่น มะม่วง กล้วย ลิ้นจี่ ลำไย กาแฟ มะขาม และไม้ยืนต้น ไม้แก่ ไม้สัก ส่วนอาชีพอื่นๆ มีอาชีพรับจ้าง ค้าขาย มอเตอร์ไซด์รับจ้าง ขับรถ 10 ล้อ และทำต่อไม้ขาย

คำถามต่อไปนี้เป็นทดสอบความรู้ของผู้ทำการเกษตรพืชเชิงเดี่ยวว่า “เคยได้ยินเกี่ยวกับการทำการเกษตรในรูปแบบดังต่อไปนี้บ้างหรือไม่ ซึ่งประกอบด้วย วนเกษตร เกษตรผสมผสาน ไร่นาสวนผสม เกษตรธรรมชาติ ไร่นาป่าผสม” พร้อมทั้งให้อธิบายตามความเข้าใจผู้ตอบ ในการกระจายของคำตอบมีลักษณะดังต่อไปนี้

	จำนวนคำตอบ	ร้อยละ
ไม่เคยมีความรู้ในเรื่องเหล่านี้เลย	17	27.4
รู้หนึ่งข้อ	21	33.9
รู้สองข้อ	17	27.4
รู้สามข้อ	3	4.8
รู้มากกว่าสามข้อ	4	6.5

สำหรับผู้ตอบว่าไม่เคยมีความรู้ในเรื่องเหล่านี้เลย มีถึงร้อยละ 27.4 ส่วนที่ตอบว่ารู้หนึ่งข้อนั้นส่วนมากจะรู้ไม่จริงแต่มีความคิดว่าเป็นการเกษตรที่ปลูกพืชหลายชนิดพร้อมกันไปเพื่อให้พืชเกื้อกูลกัน จากคำตอบนี้อาจจะประมาณว่าร้อยละ 30-40 ไม่มีความรู้เรื่องเกี่ยวกับเกษตรอนุรักษ์เลย ประมาณร้อยละ 60-70 อาจจะได้ยินหรือเคยรับทราบตลอดจนเคยเห็นมาแล้ว เมื่อเป็นเช่นนี้จึงมีการอธิบายต่อ เพื่อตรวจสอบให้แน่ใจว่ามีความเข้าใจตรงกันก่อนที่จะถามคำถามที่สืบเนื่องในอันที่จะโยงไปสู่ประเด็นการปรับเปลี่ยนอาชีพจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยว มาเป็นการทำการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ โดยมีคำถามดังนี้ “ถ้าจะอธิบายว่าการเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองโดยพยายามผลิตทุกอย่างเพื่อให้มีกินภายในครอบครัวเหลือจึงขาย ไม่พยายามใช้สารเคมี ยาฆ่าแมลง พยายามใช้แรงงานในครอบครัวให้มาก หรือถ้ามีพื้นที่มาก (25 ไร่ขึ้นไป) ก็พยายามลดต้นทุนในการผลิตให้ต่ำสุด โดยการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์หลายชนิด เพื่อให้พืชและสัตว์ตลอดจนพืชด้วยกันมีส่วนเกื้อกูลกันและลดศัตรูของพืชตามสัดส่วนตามธรรมชาติ ท่านคิดว่าจะเป็นการเกษตรที่มีประโยชน์ต่อท่านและครอบครัวของท่านหรือไม่” ซึ่งมีการกระจายของคำตอบดังต่อไปนี้ ร้อยละ 79.0 เห็นว่ามีประโยชน์ ร้อยละ 12.9 เห็นว่าไม่มีประโยชน์ และ ร้อยละ 8.1 ไม่มีความเห็น ผู้ที่เห็นว่ามีประโยชน์ มีความเห็นว่า “สมาชิกในครอบครัวไม่ต้องเสี่ยงกับการได้รับสารพิษจากยาฆ่าแมลง ประหยัดต้นทุนในการเพาะปลูกสามารถเก็บเกี่ยวพืชผลในทางเกษตรได้ตลอดทั้งปี มีผักมีปลากินตลอดทั้งปี มีรายได้เพิ่มขึ้นสามารถเลี้ยงครอบครัวได้เป็นอย่างดี” จะเห็นได้ว่าคำตอบเหล่านี้มีหลายประเด็นที่มีมากกว่าคำถาม ซึ่งอาจจะพิจารณาได้ว่าเป็นคำถามนำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องอันตรายจากสารเคมีและรายได้เพิ่มขึ้น ซึ่งสะท้อนว่าคำตอบเหล่านี้ผู้ตอบหลายคนมีประสบการณ์จากการที่ได้เห็นของจริง ได้รับคำบอกเล่าหรือได้มีโอกาสพูดคุยกับผู้ทำการเกษตรอนุรักษ์มาแล้วบ้างไม่มากนัก ส่วนผู้ที่คิดว่าไม่มีประโยชน์ให้ความเห็นว่า “ถ้าไม่ใช้ปุ๋ยและยาฆ่าแมลงจะไม่ได้ผลผลิตเต็มที่ ควรจะพิจารณากฎเกณฑ์การทำการเกษตร (ซึ่งต้องใช้สารเคมี) แยกออกจากการเลี้ยงสัตว์ สภาพดินไม่มีคุณภาพผลผลิตไม่ดี ไม่คิดว่าจะทำการเกษตรที่ลดสารเคมีลงได้” ในกรณีผู้ที่ปลูกมะเขือม่วงส่งประเทศญี่ปุ่นมีเหตุผลเฉพาะอย่าง “จำเป็นต้องใช้สารเคมี ถ้าเช่นนั้นจะไม่ได้ผล เนื่องจากมีแมลงรบกวนพืชที่ปลูกมาก และมีหนูจากป่าทำลายผลผลิต”

ในกรณีของการปลูกมะเขือที่บ้านโป่งอ่าง อำเภอเชียงดาว นั้น สภาพพื้นที่ป่ารอบข้างเสื่อมโทรมมาก แต่ไม่สามารถนำพื้นที่มาใช้เพาะปลูกได้เพราะเป็นหุบเขาล้อมด้วยภูเขาและหน้าผาที่สูงชัน จึงค่อนข้างจะมีลักษณะพิเศษอันเนื่องจากป่าตามธรรมชาติสูญเสียสมดุล เมื่อถามต่อไปว่า “ท่านคิดว่าท่านและครอบครัวอยากเปลี่ยนจากการประกอบอาชีพที่ทำอยู่ในปัจจุบันมาทำการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์หรือไม่?” ร้อยละ 80.7 ตอบว่าอยากเปลี่ยน ร้อยละ 16.1 ตอบว่าไม่อยากเปลี่ยน ร้อยละ 3.2 ไม่มีความคิดเห็น ซึ่งก็หมายความว่า ผู้ที่ตอบว่าเห็นด้วย ทุกคนบอกว่าอยากเปลี่ยน รวมทั้งผู้ที่ไม่มีความคิดเห็นแต่เดิมส่วนหนึ่งด้วย ในขณะที่ผู้ที่ไม่ได้แสดงความคิดเห็นในคำถามก่อนหน้านี้ก็ยืนยันว่าไม่อยากเปลี่ยนเพิ่มขึ้นด้วย การที่มีผู้ตอบคำถามร้อยละ 80.7 ที่บอกว่าอยากเปลี่ยน ผู้ตอบคำถามร้อยละ 79.0 เห็นว่าเป็นประโยชน์ เป็นการสะท้อนว่าที่ถามคำถามในข้อ (7) ว่า เคยได้ยินเกี่ยวกับการทำเกษตรอนุรักษ์ในรูปแบบต่างๆ มาบ้างหรือไม่ คงจะพอมีความรู้ไม่น้อยกว่าร้อยละ 60-70 ตามที่ได้ประมาณไว้แล้ว ผู้ที่อยากเปลี่ยนได้แสดงเหตุผลเพิ่มเติมดังนี้ “การเกษตรพืชเชิงเดี่ยวที่ทำอยู่ในปัจจุบันมีต้นทุนสูง รายได้ไม่ดี เกษตรอนุรักษ์ทำให้มีพืช

ชุมชนหมุนเวียนตลอดปี สามารถเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ได้ตลอดปี ทำให้มีรายได้ตลอดปีและมีรายได้เพิ่มขึ้น ป้องกันการชะล้างของหน้าดิน และมีการใช้ประโยชน์ที่ดินได้มากยิ่งขึ้น แต่อุปสรรคที่สำคัญก็คือยังไม่มีทุน”

ขี้ได้ว่าทุนเป็นอุปสรรคที่สำคัญที่จะช่วยให้มีการปรับเปลี่ยนเกิดขึ้นได้จริง ก็เป็นประเด็นตรงกันกับความเห็นของผู้ เปลี่ยนไปทำการเกษตรอนุรักษ์แล้วเช่นกัน ในกรณีนี้ผู้สังเกตการณ์ เช่น ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม เคยให้ความเห็นใน ีว่า ความจริงทุนมิได้เป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุด ความมุ่งมั่นในการที่จะเปลี่ยนแปลงจริง ประกอบกับการจัดการที่ถูก คือค่อยๆ ปรับเปลี่ยนไปที่ละน้อย เลือกสรรพพืชที่จะปลูกก่อนหลังเป็นอย่างดี ก็สามารถที่จะเปลี่ยนเป็นเกษตร ณีได้ แต่ข้อเสนอเช่นนี้จะต้องจำกัดอยู่เฉพาะผู้ที่ไม่มีทางเลือกมากนัก ขณะเดียวกันก็มีความสามารถในการ ะห์ตลอดจนการจัดการสูง จึงเป็นการยากที่เกษตรกรที่เคยปลูกพืชเชิงเดี่ยวเป็นจำนวนมากจะทำได้ ส่วนใหญ่จึง ทุนเป็นปัจจัยหลัก ซึ่งก็มีความจริงเป็นส่วนมากเช่นกัน สำหรับกรณีที่ไม่อยากเปลี่ยน อธิบายเหตุผลเพิ่มเติมว่า ีขาดแคลนน้ำ ไม่มีทุน ก็จะได้ไม่ผล ที่ทำก็ติดอยู่แล้ว พื้นที่เหมาะสมสำหรับปลูกข้าวอย่างเดียวนั้นเพราะน้ำ ัง ถ้าปลูกพืชอย่างอื่นจะตายหมด” คำตอบดังกล่าวยืนยันประเด็นเงื่อนไขหลักเบื้องต้นของเกษตรกรอนุรักษ์สอง ารคือ เงินทุนและการขาดแคลนน้ำ ซึ่งถ้าแก้ปัญหานี้ได้ก็จะมีผู้เห็นด้วยเพิ่มขึ้น แต่กรณีที่กลัวจะได้ไม่ผล ที่ทำก็ติด ัว และพื้นที่ไม่เหมาะสมนั้น คงจะเปลี่ยนแปลงได้ยาก ดังนั้นจึงสรุปได้ ณ จุดนี้ว่า สำหรับผู้ที่ประกอบอาชีพเกษตร ีเดียวในขณะนี้ก็อยากจะเปลี่ยนมาทำการเกษตรอนุรักษ์ไม่ต่ำกว่าร้อยละ 80.0

คำถามต่อไปก็คือ “ในกรณีที่ท่านอยากเปลี่ยน ท่านคิดว่าท่านต้องการความช่วยเหลือจากภายนอกในเรื่อง ะหรือไม่?” ซึ่งผู้ที่ตอบว่าต้องการเปลี่ยนทั้งหมด 50 ราย หรือร้อยละ 100.0 ได้ระบุว่าต้องการความช่วยเหลือ ภายนอกทั้งหมด โดยสรุปได้ดังนี้ “ความรู้และเทคนิคในการเพาะปลูก ทุนที่จะนำมาใช้หมุนเวียน น้ำที่จะใช้ใน ะเพาะปลูก อุปกรณ์การเกษตรที่เกี่ยวข้อง กล้าไม้ ตลาดที่จะรับซื้อผลผลิต และราคาสผลผลิต” ประเด็นหลักจึงอยู่ ึ่งความรู้ ทุน และน้ำ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่ถ้าให้ “ความรู้” และ “เทคนิค” ในการจัดการที่ดีพอ ประเด็นเรื่อง ะน้ำอาจจะลดความสำคัญลงไปได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าหากสามารถจัดหาแหล่งน้ำในพื้นที่ของเกษตรกรเองได้ ะมีบ่อหรือสระเก็บน้ำในพื้นที่ของตนเอง ปัญหาอื่นๆ จะลดลงไปมาก

คำถามในข้อต่อไป ถามว่า “(ในกรณีที่เกษตรกรขนาดเล็ก มีพื้นที่ไม่เกิน 14 ไร่) ในกรณีที่ท่านไม่ ะเปลี่ยนอาชีพเป็นการทำการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ และมีปัญหาเศรษฐกิจจากการทำการเกษตรในปัจจุบัน ะจะประกอบอาชีพอะไรบ้าง” มีคำตอบสำหรับคำถามนี้ 21 ชุด ซึ่งก็เท่ากับจำนวนตัวอย่างที่ตอบว่ามีพื้นที่เพาะ ะกว่า 10 ไร่ ซึ่งเป็นการสะท้อนว่า การทำการเกษตรพืชเชิงเดี่ยวในพื้นที่ขนาดเล็กเช่นนี้ คงจะอยู่ได้ด้วยความยาก ะหรือว่าอยู่ไม่ได้แน่นอนเกือบทั้งหมด ซึ่งต่างกับกรณีของการทำการเกษตรอนุรักษ์ โดยที่กว่าร้อยละ 50.0 ตอบว่า ะบายมาก

สำหรับคำตอบในข้อนี้แยกออกเป็น อาชีพนอกเกษตรโดยตั้งถิ่นฐานในที่อยู่ปัจจุบัน กับอาชีพในเมือง ซึ่งหมาย ะต้องย้ายถิ่นฐานด้วย มีจำนวน 15 ตัวอย่าง หรือร้อยละ 71.4 ที่ต้องการอยู่ที่เดิม อีกเพียง 6 ตัวอย่างหรือร้อยละ านั้น ที่ระบุว่าจะไปประกอบอาชีพในเมือง เมื่อให้ระบุอาชีพว่าเป็นอาชีพอะไร ผู้ที่ต้องการจะอยู่ที่เดิมตอบว่า ะมีมือจักสาน ทำเครื่องเงิน อุตสาหกรรมในครัวเรือน เช่น ทำยาสมุนไพรสมุนไพร รับจ้าง ค้าขาย และช่าง ะนผู้ที่ประสงค์จะไปทำงานในเมือง ตอบว่า “ทำงานรับจ้างและงานก่อสร้าง” เมื่อถามต่อไปว่า “มีอุปสรรคอย่าง ะใดบ้างต่อการเปลี่ยนไปประกอบอาชีพเหล่านั้น” คำตอบสำหรับผู้ที่ต้องการอยู่ที่เดิม คือ “ไม่มีการรวมตัวของ ะชีพในหมู่บ้าน ไม่มีความรู้ในอาชีพที่ต้องการจะทำ ไม่มีวัสดุอุปกรณ์ และไม่มีความรู้เรื่องการตลาด ต้อง

ความรู้ในอาชีพที่ต้องการจะทำ ไม่มีวัสดุอุปกรณ์ และไม่มีความรู้เรื่องการตลาด ต้องการคำแนะนำและส่งเสริม สำหรับอาชีพค้าขายนั้นต้องการทุนและพาหนะเพื่อเร่ขายสินค้า ไปเป็นลูกจ้างคนอื่นไม่ชอบและไม่มีความแน่นอน" ส่วนกรณีอุปสรรคของการไปทำงานในเมืองนั้น คือ "ไปทำงานในเมืองไกลบ้าน ชาวเขาไม่อยากจะอยู่ข้างล่าง" จะเห็นได้ว่าการสนับสนุนให้มีอาชีพอย่างอื่นหรืออาชีพเสริมสำหรับเกษตรกรที่ปลูกพืชเชิงเดี่ยวที่มีพื้นที่น้อยและไม่สามารถจะปรับเปลี่ยนเป็นเกษตรอนุรักษ์ได้ ทาง ออกที่ดีที่สุดนั้นคือ จัดหาอาชีพใหม่ให้คนเหล่านั้นทำในหมู่บ้านของตนเอง

คำถามต่อไปคือ "ท่านต้องการความช่วยเหลือจากภายนอกในเรื่องใดบ้าง เพื่อจะช่วยให้ท่านสามารถเปลี่ยนอาชีพได้จริง" ผู้ที่ยืนยันตอบคำถามในข้อนี้มีเพียง 15 ตัวอย่าง หรือร้อยละ 24.2 ซึ่งเท่ากับขอความยืนยันความมั่นใจของผู้ที่ประสงค์จะเปลี่ยนอาชีพจริง จากเดิมที่เคยแสดงความคิดเห็นไว้ 21 ตัวอย่าง และมีอีก 20 ตัวอย่าง หรือร้อยละ 32.3 แจ้งว่าไม่อยากจะเปลี่ยนแต่ต้องการความช่วยเหลือ คือขอมีอาชีพเกษตรกรรมตามเดิม แต่ต้องการใช้ช่วยแก้ปัญหาทำให้มีชีวิตที่พอจะอยู่ได้ อีก 27 ตัวอย่างหรือร้อยละ 43.5 ไม่แสดงความคิดเห็น สำหรับผู้ที่อยากเปลี่ยน นอกจากจะเน้นการแก้ไขอุปสรรคที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นแล้ว มีความเห็นที่น่าสนใจเพิ่มเติมคือ "ให้มีบริษัทในหมู่บ้านหรือชุมชนเพื่อจะได้ไปเป็นลูกจ้าง และขอให้มีการจ้างสูง" ซึ่งสะท้อนความต้องการที่จะอาศัยอยู่ในถิ่นที่อยู่เดิม ไม่ต้องการจะโยกย้ายไปไหน โดยมีหลักประกันในเรื่องรายได้และความมั่นคงในอาชีพตามสมควร เป็นที่สังเกตว่าในกรณีนี้ ในขณะที่เขียนรายงานนี้ (2539) ความคิดธุรกิจชุมชนของบริษัทบางจาก (มหาชน) จำกัด และสมาคมพัฒนาประชากร ได้มีการนำไปปฏิบัติและได้ประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี ซึ่งเชื่อว่าความคิดดังกล่าวจะแพร่หลายต่อไปอย่างรวดเร็วมากขึ้นในอนาคต เป็นผลดีทางอ้อมในการช่วยส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์พื้นที่ป่าในระยะยาวเพิ่มขึ้นด้วย

ในส่วนสุดท้ายของคำถามก็คือ "ท่านอยากแสดงความคิดเห็นหรือข้อสังเกตในเรื่องใดบ้างหรือไม่" คำตอบ ก็คือ "อยากให้ชาวบ้านมีส่วนในการอนุรักษ์ป่าและได้ประโยชน์ด้วย โดยให้รัฐส่งเสริมอย่างจริงจังโดยมีชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วม มีการให้ความรู้แก่ชาวบ้านในเรื่องการอนุรักษ์ ชาวบ้านมีความเห็นตรงกันว่า ป่าชุมชนเป็นสิ่งที่ดี แต่ขณะเดียวกันก็ไม่อยากให้ป่ามรดกที่ทำกินของชาวบ้าน ต้องการให้มีการฝึกอบรมในเรื่องอาชีพ เพื่อจะได้มีอาชีพเสริม ต้องการมีอ่างเก็บน้ำและต้องการให้พืชผลมีราคาสูง"

ทั้งหมดที่นำไปสู่ข้อสรุปขอยอดว่า การส่งเสริมให้ทำการเกษตรอนุรักษ์มีความเป็นไปได้จริงในพื้นที่ยุทธศาสตร์ โดยปัจจุบันมีพื้นที่การเกษตรดังกล่าวอยู่แล้วประมาณร้อยละ 23.2 ของพื้นที่เกษตรทั้งหมดที่อยู่ในพื้นที่ยุทธศาสตร์ ผู้ที่ประกอบอาชีพเกษตรอนุรักษ์เป็นส่วนใหญ่ตอบว่าสามารถอยู่ได้อย่างสบายมากในระยะยาว และแม้แต่ผู้ที่มีพื้นที่น้อย (เฉลี่ย 6.6 ไร่) ก็มีจำนวนเกินกว่าร้อยละ 50.0 ที่ตอบว่าสามารถอยู่ได้อย่างสบายมาก ต่างจากผู้ทำการเกษตรพืชเชิงเดี่ยวที่มีพื้นที่น้อย (ต่ำกว่า 10 ไร่) ซึ่งทั้งหมดประสบปัญหา ที่อยู่ได้ด้วยความยากลำบากหรืออยู่ไม่ได้จำเป็นต้องคิดถึงการเปลี่ยนอาชีพส่วนใหญ่ (ร้อยละ 60-70) ของผู้ที่ประกอบอาชีพเกษตรพืชเชิงเดี่ยวในปัจจุบันตระหนักถึงทางเลือกในการประกอบอาชีพเกษตรอนุรักษ์ และมีความเข้าใจขั้นพื้นฐานในระดับหนึ่งเป็นอย่างดี เมื่อเข้าใจในความหมายที่ชัดเจนยิ่งขึ้น ร้อยละ 80.0 แสดงความประสงค์ที่จะเปลี่ยนจากการประกอบอาชีพเกษตรเชิงเดี่ยวมาเป็นเกษตรอนุรักษ์ แต่อุปสรรคที่สำคัญที่เผชิญอยู่ก็คือความรู้ เทคนิคในการปฏิบัติจริง ตลอดจนปัญหาเรื่องแหล่งน้ำ และเงินทุน ในความเป็นจริง ปัญหาทั้งสามส่วนมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด โดยมีจุดหนักของปัญหาอยู่ที่ความตั้งใจจริง ประกอบความรู้จริงเกี่ยวกับเทคนิคในการปฏิบัติ ซึ่งจะทำให้ปัญหาเรื่องทุนและแหล่งน้ำกลายเป็นปัญหารอง ถึงแม้จะมีความสำคัญมากเช่นกัน ดังนั้น ถ้าหากจะแก้ไขปัญหานี้อย่างได้ผลจะต้องมีนโยบายที่ชัดเจนและมีการทำงานที่เป็นระบบ จุดแข็งที่มีอยู่ในปัจจุบันก็คือ ทั้งรัฐบาลและองค์กรพัฒนาเอกชนมิได้เป็นแหล่งความรู้ที่สำคัญที่สุดแต่เพียงอย่างเดียว การดูตัวอย่างจากเพื่อนบ้าน การไปดูงาน ประกอบการ

ค้นคว้าเองมีส่วนช่วยอยู่มาก สิ่งที่รัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนควรจะทำก็คือกระตุ้นให้มีการดูงานและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกันให้มากขึ้น จะเป็นการสร้างความรู้และความมั่นใจในการปรับเปลี่ยนอาชีพจากเกษตรพืชเชิงเดี่ยวมาเป็นเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ได้อย่างแท้จริง นอกจากนั้นแรงจูงใจในทางลบ คือปัญหาต่าง ๆ ที่ทำให้ผู้มีอาชีพเกษตรเชิงเดี่ยวอยู่ได้อย่างลำบากมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ยุทธศาสตร์ ก็จะเป็นตัวกระตุ้นอย่างดีให้เกษตรกรเหล่านั้นหันมาทำการเกษตรเชิงอนุรักษ์เช่นกัน โดยสรุปในหลักการจึงไม่มีปัญหาใด ๆ ที่จะเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการปรับเปลี่ยนการเกษตรพืชเชิงเดี่ยวให้มาเป็นการเกษตรอนุรักษ์ในพื้นที่ยุทธศาสตร์ทั้งหมด โดยที่เกษตรกรสามารถจะอยู่ได้อย่างสบายมากในระยะยาว และที่สำคัญที่สุดก็คือไม่จำเป็นต้องใช้พื้นที่ขนาดใหญ่มากนัก ซึ่งจะช่วยให้ภาพรวมของการใช้ที่ดินในประเทศไทยเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด

ในส่วนสุดท้ายของบทนี้จะมีการทดสอบสมมติฐานที่สำคัญที่สุดของข้อเสนอในงานวิจัยนี้อีกประการหนึ่ง คือ ประสิทธิภาพของต้นทุน (cost effectiveness) ของการที่สนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่า ซึ่งจะได้มาจากแบบสอบถาม TEI 1 ที่ให้องค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรประชาชนเป็นผู้ตอบคำถาม

ประสิทธิภาพของต้นทุนในการสนับสนุนให้ประชาชนดูแลรักษาป่า

หลังจากที่ได้มีการทดสอบสมมติฐานเป็นขั้น ๆ เริ่มจากขอความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการพื้นที่ยุทธศาสตร์โดยมีผลการศึกษาที่น่าสนใจ คือ องค์กรประชาชนที่ดูแลรักษาป่า องค์กรประชาชนที่มีได้ดูแลรักษาป่า สมาตำบล เกษตรกรที่ทำการเกษตรอนุรักษ์ในพื้นที่ยุทธศาสตร์ และเกษตรกรพืชเชิงเดี่ยวในพื้นที่ดังกล่าว ต่างเห็นด้วยกับการจัดการพื้นที่ยุทธศาสตร์ที่มีการเสนอโดยงานวิจัยนี้ ในส่วนของข้าราชการ ส่วนใหญ่จะเห็นด้วยกับข้อเสนอพื้นที่กันชนของ MIDAS แต่อาจจะไม่เห็นด้วยกับข้อเสนองานวิจัยนี้จำนวนหนึ่งถึงแม้จะไม่มากเท่าจำนวนที่เห็นด้วยกับข้อเสนอของ MIDAS แต่ก็มีจำนวนมากที่ค่อนข้างจะไม่เห็นด้วยกับความคิดพื้นที่กันชน ในฐานะที่เป็นเทคนิคในการแยกคนออกจากป่า แทนที่จะเป็นการยอมรับว่าคนเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศป่า แต่ถ้าหากเสนอความคิดตามข้อเสนอการจัดการพื้นที่ยุทธศาสตร์นี้ เชื่อว่าทั้งองค์กรพัฒนาเอกชนและนักวิชาการส่วนใหญ่จะเห็นด้วย ดังนั้นข้อเสนอในการจัดการพื้นที่ยุทธศาสตร์ตามข้อเสนอของงานวิจัยนี้น่าจะมีทุกฝ่ายเห็นด้วย แต่เจ้าหน้าที่ป่าไม้ที่อาจจะคัดค้านมากหน่อย แต่ถ้าประเมินจากคำตอบที่ได้ในช่วงที่ให้อตอบแบบสอบถาม (พ.ศ. 2537) คงจะไม่เกินร้อยละ 50 อย่างแน่นอน ในปัจจุบัน (2539) เชื่อว่าสัดส่วนดังกล่าวจะลดลงต่ำกว่าร้อยละ 50 มาก

หลังจากนั้นก็ได้มีการทดสอบสมมติฐานของโครงการส่งเสริมเกษตรกรปลูกป่า ผลปรากฏว่าเงินอุดหนุนจากกรมป่าไม้จะตกไปอยู่กับผู้ที่มีฐานะดีอยู่แล้วที่มีใช้เกษตรกร ร้อยละ 51.3 ของเงินอุดหนุนทั้งหมด ส่วนเกษตรกรที่ฐานะดีอยู่แล้ว (ขอปลูกไม้มีค่าทางเศรษฐกิจในพื้นที่ 15 ไร่ขึ้นไป) จะได้รับส่วนแบ่งของเงินอุดหนุนดังกล่าวร้อยละ 39.0 ของเงินอุดหนุน จะเห็นได้ว่า ทั้งสองกลุ่มจะได้รับเงินอุดหนุนรวมกันไม่ต่ำกว่าร้อยละ 90.0 ของยอดเงินอุดหนุนทั้งหมด ดังนั้น เงินดังกล่าวจึงไม่มีส่วนในการช่วยเหลือเกษตรกรรายย่อยให้เปลี่ยนอาชีพจากการทำไร่ทำนาเป็นการปลูกไม้มีค่าทางเศรษฐกิจเท่าใดนัก เพราะจะมีเพียงไม่ถึงร้อยละ 10 ของงบประมาณที่ได้จัดสรรที่จะตกไปอยู่ในมือของเกษตรกรที่มีฐานะปานกลางและยากจนดังกล่าว อีกทั้งเงินอุดหนุนดังกล่าวอาจจะไม่มีผลในการเพิ่มพื้นที่สีเขียวอย่างมีประสิทธิภาพ เพราะมิได้เน้นการปลูกในพื้นที่ยุทธศาสตร์ที่เป็น “แนวกันชน” หรือป่าชุมชนที่ติดกับพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ตามภาพที่ 6 ซึ่งจะเป็นการส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์พื้นที่ป่าอนุรักษ์พร้อมกันไปด้วย จึงสมควรที่จะนำโครงการดังกล่าวมาลงในพื้นที่ยุทธศาสตร์และเน้นการสนับสนุน

สภาตำบล รวมทั้งองค์กรประชาชนปลูกป่ากันชนในพื้นที่ติดกับป่าอนุรักษ์ หรือส่งเสริมเกษตรกรรายย่อยปลูกไม้ยืนต้นให้เป็นแนวกันชนติดกับพื้นที่ป่าอนุรักษ์จะเหมาะสมกว่า ซึ่งจะช่วยเป็นการทำให้ไม้มีค่าทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น และเป็นการป้องกันพื้นที่ป่าอนุรักษ์ไปพร้อมกับสนับสนุนเกษตรกรรายย่อย (ต่ำกว่า 5 ไร่) ให้มากกว่าเดิมโดยไม่จำเป็นต้องเป็นเงินสนับสนุนทั้งหมด เพียงแต่สนับสนุนกล้าไม้และมีการขึ้นทะเบียนต้นไม้ที่ปลูกโดยเกษตรกรก็เป็นการเพียงพอแล้ว

ในส่วนต่อไปก็คือ ถ้าหากสภาตำบลได้รับการส่งเสริมให้ปลูกป่าไม้โตเร็วหรือไม้ที่มีค่าในทางเศรษฐกิจ สภาตำบลสนใจจะปลูกหรือไม่ ซึ่งได้รับคำตอบว่าสภาตำบลส่วนใหญ่ต้องการจะปลูกระหว่าง 2,000-3,000 ไร่ แต่ในกรณีของสภาตำบลนั้น มีปัญหาที่เกี่ยวกับพื้นที่ที่จะนำมาใช้เพาะปลูก ซึ่งจะต้องมีวิธีการส่งเสริมให้สภาตำบลจัดหาพื้นที่เพิ่มเติมได้ ความคิดที่น่าสนใจก็คือ วิธีการทางเศรษฐกิจ นั่นก็คือหารายได้จากการปลูกต้นไม้มาจัดขยายพื้นที่ปลูก โดยสภาตำบลเป็นส่วนมาก มีความเห็นว่าเป็นไปได้คือประมาณร้อยละ 85.7 โดยที่ในจำนวนนี้มีร้อยละ 32.1 ที่ตอบว่าเป็นไปได้จริงโดยไม่มีปัญหา ส่วนร้อยละ 53.6 เห็นว่าเป็นไปได้ถ้าหากช่วยแก้ปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ที่สภาตำบลเผชิญอยู่ โดยมีปัญหาที่สำคัญก็คือ พื้นที่ที่จะใช้ปลูกป่าชุมชน ขณะเดียวกันก็มีความวิตกในอิทธิพลของสภาตำบลและกรรมการที่มีอิทธิพลในสภาตำบล ว่าอาจจะมีการดำเนินการในทางเสริมสร้างอิทธิพลและผลประโยชน์ส่วนตัวมากขึ้นก็ได้

ในการพิจารณาถึงขีดความสามารถขององค์กรประชาชนในพื้นที่ในการที่จะดูแลรักษาป่า โดยศึกษา จากองค์กรที่ทำหน้าที่ดังกล่าวในปัจจุบัน มีข้อสรุปว่า องค์กรเหล่านี้มีศักยภาพในการที่จะดูแลรักษาป่าได้จริง แต่ก็ยังมีปัญหาที่จะต้องแก้ไขอีกเป็นอันมาก ปัญหาที่สำคัญในช่วงเวลาสำรวจ (2537) คือ ความไม่แน่นอนของนโยบายของรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการยอมรับสิทธิของชุมชนในการดูแลรักษาป่า ตลอดจนการขยายพื้นที่ป่าอนุรักษ์ทับพื้นที่ป่าที่องค์กรประชาชนดูแลรักษาไว้แล้วเป็นอย่างดี ผลจากการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ ในลักษณะดังกล่าวทำให้ราษฎรที่สังกัดในองค์กรประชาชนมีความหวั่นวิตกและไม่มีความมั่นใจในการทำงานเต็มที่ ปัญหาความไม่แน่นอนของพื้นที่ทำกินก็เป็นประเด็นปัญหาที่สำคัญอีกปัญหาหนึ่ง ที่สร้างความไม่มั่นคงตลอดจนขวัญและกำลังใจในการอนุรักษ์พื้นที่ป่าดังกล่าว อย่างไรก็ตามคาดว่าปัญหานี้จะลดลงในอนาคต เนื่องจากนโยบายปฏิรูปที่ดินของรัฐบาล ปัญหาความไม่แน่นอนดังกล่าวมีผลกระทบต่อปัญหาที่สอง คือ ประสิทธิภาพภายในของคณะกรรมการเอง ซึ่งได้แก่การจัดการที่เกี่ยวกับการเงินและบุคลากร ซึ่งก็จะต้องได้รับการแก้ไขอย่างต่อเนื่องสืบไป แต่อาจจะกล่าวโดยสรุปว่า ถ้าหากรัฐบาลมีนโยบายที่แน่นอนในการยอมรับสิทธิของชุมชนในการดูแลรักษาป่าและหาประโยชน์ที่ยั่งยืนจากป่าได้ รวมทั้งหยุดยั้งการขยายพื้นที่ป่าอนุรักษ์ หรือถึงแม้จะมีการขยายแต่จะต้องให้องค์กรประชาชนเป็นผู้อนุรักษ์และเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ในลักษณะที่ไม่เป็นการทำลายได้ รวมทั้งราษฎรทุกคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่มีหลักประกันที่แน่นอนในเรื่องเอกสารสิทธิในพื้นที่ทำกินของตนเอง จะเป็นการช่วยเสริมประสิทธิภาพขององค์กรประชาชนในการดูแลรักษาป่าเป็นอย่างดี ถึงแม้จะยังมีปัญหาประสิทธิภาพภายในองค์กรอยู่บ้างก็ตาม

หลังจากที่ได้ข้อสรุปว่า องค์กรประชาชนสามารถทำหน้าที่ในการดูแลรักษาป่าได้เป็นอย่างดี ถ้าหากรัฐบาลมีนโยบายที่แน่นอนในเรื่องที่เกี่ยวข้องทุกเรื่องตามที่ได้อธิบายมาแล้ว ประเด็นสุดท้ายของการทดสอบคือ ศึกษาดูว่าจะสามารถปรับเปลี่ยนเกษตรกรที่ทำการเกษตรที่อาจจะไม่เป็นผลดีต่อการอนุรักษ์ในพื้นที่ยุทธศาสตร์มาเป็นการทำการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ทั้งหมดจะได้หรือไม่ โดยมีเงื่อนไขที่สำคัญอยู่ที่ประเด็นในเรื่องเอกสารสิทธิ ซึ่งดำเนินงานโดยสำนักงานปฏิรูปที่ดินเกษตรกร (สปก.) โดยที่ได้พบว่าในช่วงที่ศึกษา (พฤษภาคม-มิถุนายน 2537) ปรากฏว่า พื้นที่ในเขตยุทธศาสตร์ดังกล่าวอยู่ในโครงการ สปก. จริง ๆ ร้อยละ 18.7 เท่านั้น ซึ่งแสดงถึงว่าในขณะนั้นไม่ได้มีนโยบายหรือความพยายามเป็นพิเศษที่จะให้งานของ สปก. ในพื้นที่ยุทธศาสตร์ดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของความพยายามเพิ่มพื้นที่สีเขียว พร้อมทั้งมีผลในการฟื้นฟูพื้นที่ป่าอนุรักษ์อย่างแท้จริง ทั้งนี้ คงเนื่องจากไม่มีความคิดที่ชัดเจนจากนโยบายของรัฐในขณะนั้นที่จะเน้นให้งานของ สปก.

ในส่วนที่อยู่ในพื้นที่ยุทธศาสตร์มีส่วนสนับสนุนงานอนุรักษ์พื้นที่ป่าแท้จริงด้วย อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่า งาน สปก. อยู่ในพื้นที่ที่มีการทำการเกษตรอนุรักษ์มากกว่า คือ ผู้ทำการเกษตรอนุรักษ์ ร้อยละ 23.8 ตอบว่า พื้นที่ของคนที่อยู่ในโครงการ สปก. ส่วนผู้ทำการเกษตรพืชเชิงเดี่ยวมีเพียงร้อยละ 13.3 เท่านั้น จุดนี้น่าจะอธิบายมูลเหตุจูงใจของการทำการเกษตรอนุรักษ์ส่วนหนึ่งด้วย

ขณะเดียวกัน ข้อมูลจากแบบ TEI 1 ก็ชี้ให้เห็นว่า ปัจจุบันมีพื้นที่ทำการเกษตรอนุรักษ์ในพื้นที่ยุทธศาสตร์ทั้งหมดประมาณร้อยละ 23.2 ซึ่งก็นับว่ามีความสำคัญในการศึกษา จากแบบ TEI 8 และ TEI 9 ได้ข้อสรุปว่า ผู้ทำการเกษตรอนุรักษ์ในพื้นที่ขนาดเล็ก เฉลี่ยครอบครัวละ 6.6 ไร่ มีแรงงานสมาชิกในครัวเรือน 2.9 คน สามารถอยู่ได้อย่างสบายมาก ร้อยละ 56.7 ขนาดกลาง ซึ่งมีพื้นที่เฉลี่ย 19.1 ไร่ และมีสมาชิกในครอบครัวที่ทำงานในพื้นที่เฉลี่ย 3.1 คน ร้อยละ 61.1 ตอบว่าอยู่ได้อย่างสบายมาก ในขณะที่ผู้มีพื้นที่ขนาดใหญ่เฉลี่ย 48.9 ไร่ มีสมาชิกในครอบครัวช่วยงาน 4.3 คน ร้อยละ 92.3 ตอบว่าอยู่ได้อย่างสบายมาก ในขณะที่ผู้ทำการเกษตรพืชเชิงเดี่ยว ซึ่งมีการกระจายของตัวอย่างต่ำกว่า 10 ไร่ ร้อยละ 35.6 ซึ่งมีสัดส่วนที่น้อยกว่าเกษตรอนุรักษ์ (ร้อยละ 48.4) 10-24 ไร่ ร้อยละ 49.1 ซึ่งมีสัดส่วนมากกว่าเกษตรอนุรักษ์ (ร้อยละ 29.0) และ 25 ไร่ขึ้นไปร้อยละ 15.3 โดยที่เกษตรกรที่ปลูกพืชเชิงเดี่ยวเหล่านี้ส่วนใหญ่จะประสบปัญหาในการประกอบอาชีพทั้งสิ้น โดยร้อยละ 80.7 ตอบว่า ต้องการที่จะเปลี่ยนมาทำการเกษตรเชิงอนุรักษ์ ดังนั้นข้อสรุปในที่นี้ก็คือ มีความเป็นไปได้สูงมากที่จะเปลี่ยนการประกอบอาชีพในพื้นที่ยุทธศาสตร์ให้มาเป็นการเกษตรเชิงอนุรักษ์ทั้งหมดได้ซึ่งจะมีผลดีทั้งในแง่ของการอนุรักษ์และในแง่ของการเพิ่มรายได้ รวมทั้งช่วยให้เกษตรกรและครอบครัวที่ทำการเกษตรอนุรักษ์มีความเป็นอยู่ที่ดีตาม อดภาพในระยะยาวด้วย

เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงนำมาสู่ข้อสรุปขอยอดได้ว่า ส่วนใหญ่จะเห็นด้วยกับการบริหารจัดการพื้นที่ยุทธศาสตร์ตามข้อเสนอของงานวิจัยนี้ ผู้ที่มีบทบาทที่สำคัญจะทำหน้าที่นี้ก็คือ องค์กรประชาชนในพื้นที่และสภาตำบล ซึ่งทั้งสององค์กรก็มีศักยภาพที่จะทำได้แต่มีเงื่อนไขที่จะต้องมีการส่งเสริมให้สามารถทำหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพจริง และท้ายที่สุดก็คือ ในบริเวณพื้นที่ยุทธศาสตร์สามารถปรับเปลี่ยนการทำการเกษตรที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน คือ มีการทำการเกษตรอนุรักษ์ร้อยละ 23.2 มาเป็นการทำการเกษตรอนุรักษ์ทั้งหมดได้ โดยมีผลดีทั้งในด้านอาชีพและรายได้แก่ผู้ประกอบการอาชีพนี้ และมีผลดีในแง่ของการอนุรักษ์พื้นที่ป่าไปพร้อมกันด้วย

เมื่อเป็นเช่นนี้จึงนำมาสู่ประเด็นสุดท้าย คือ ประสิทธิภาพของต้นทุน (cost effectiveness) ของการจัดการพื้นที่ยุทธศาสตร์ตามข้อเสนอของงานวิจัยนี้ เมื่อเปรียบเทียบกับวิธีการที่เสนอโดย MIDAS ในการศึกษาค่าใช้จ่ายในการสนับสนุนให้ราษฎรดูแลรักษาป่าชุมชน โดยใช้แบบสอบถาม TEI 1 นั้น เมื่อได้คำตอบได้แบ่งคำตอบเป็นสองประเภทคือ องค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งมีจำนวนคำตอบ 15 ชุด องค์กรชาวบ้านและสภาตำบล ซึ่งมีคำตอบ 44 ชุด โดยเริ่มจากขอทราบค่าใช้จ่ายประเภทต่าง ๆ ดังมีรายละเอียดของค่าใช้จ่ายของทั้งสองกลุ่ม ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 8

ค่าใช้จ่ายตามราคาที่เป็นจริงของแต่ละปีขององค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรประชาชน

(บาท)

	องค์กรพัฒนาเอกชน					องค์กรประชาชน
	2532	2533	2534	2535	2536	2536
1. เงินเดือนเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง	3,033,300 (54.7)	3,585,500 (54.6)	4,368,800 (49.0)	4,774,680 (52.5)	5,143,296 (50.3)	135,000 (47.8)
2. ค่าใช้จ่ายในการดำเนินงาน ค่ายานพาหนะเดินทาง และค่าใช้จ่าย ในสำนักงานที่เกี่ยวข้อง	427,000 (7.7)	522,750 (8.0)	780,100 (8.7)	727,000 (8.0)	1,130,410 (11.1)	4,800 (1.7)
3. ค่าพันธุ์ไม้และกล้าไม้	214,500 (3.7)	275,800 (4.2)	404,000 (4.5)	456,400 (5.0)	686,300 (6.7)	41,600 (14.7)
4. ค่าใช้จ่ายพาชาวบ้านไปดูงานที่ ต่างๆ	655,000 (11.8)	773,900 (11.8)	1,331,600 (14.9)	1,222,800 (13.4)	1,327,500 (13.0)	17,500 (6.2)
5. ค่าใช้จ่ายในการจัดสัมมนา ประชุมปรึกษาและอบรม	386,900 (7.0)	618,000 (9.4)	984,900 (11.0)	978,300 (10.8)	1,061,900 (10.4)	30,700 (10.9)
6. ค่าใช้จ่ายอื่นๆ	833,500 (15.0)	787,000 (12.0)	1,053,380 (11.8)	936,500 (10.3)	871,100 (8.5)	52,900 (18.7)
รวม	5,550,200	6,562,950	8,922,780	9,095,680	10,220,506	282,500
จำนวนองค์กรที่ตอบคำถาม	8	9	12	13	15	33
ค่าใช้จ่ายเฉลี่ยของแต่ละองค์กร	693,775	729,217	743,565	699,668	681,367	8,560

(ตัวเลขในวงเล็บคือร้อยละ)

เนื่องจากมีจำนวนองค์กรที่ตอบคำถามแตกต่างกันในแง่ของจำนวนปี สาเหตุเนื่องมาจากมีหลายองค์กรเพิ่งเริ่มงานไม่ถึง 5 ปี จำนวนตัวเลขขององค์กรที่ตอบคำถามจึงแตกต่างกันแต่ละปี โดยองค์กรที่เริ่มงานภายหลังจะมีลักษณะเป็นองค์กรที่ขนาดเล็กและมีค่าใช้จ่ายต่ำกว่า เมื่อรวมเข้ามามีทำให้ค่าเฉลี่ยของค่าใช้จ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปี 2535 และ 2536 ลดลง เมื่อนำค่าเฉลี่ยต่อองค์กรขององค์กรพัฒนาเอกชนทั้ง 5 ปีมาหาค่าเฉลี่ยก็จะได้ตัวเลข 709,518 บาท หรืออาจจะกล่าวโดยรวมได้ว่า ค่าใช้จ่ายโดยเฉลี่ยขององค์กรเอกชนต่อปี โดยใช้ราคาปี 2534 เป็นปีฐาน (โดยประมาณ) จะมีค่าใช้จ่ายประมาณปีละ 700,000 บาทต่อองค์กร โดยที่ร้อยละ 52.2 เป็นเงินเดือนของเจ้าหน้าที่ ร้อยละ 8.7 เป็นค่าใช้จ่ายในการดำเนินงานและค่าพาหนะ ค่าใช้จ่ายในสำนักงาน ร้อยละ 4.8 เป็นค่าพันธุ์ไม้และกล้าไม้ ร้อยละ 13.0 เป็นค่าใช้จ่ายในการพาชาวบ้านไปดูงาน และร้อยละ 9.7 เป็นค่าใช้จ่ายในการจัดการประชุมอบรมสัมมนา อีกร้อยละ 11.5 เป็นค่าใช้จ่ายอื่น ๆ โดยมีแนวโน้มที่ค่อนข้างจะเด่นชัด ดังนี้ คือ สัดส่วนเงินเดือนของเจ้าหน้าที่มีแนวโน้มจะลดลงเหลือประมาณร้อยละ 50.0 ส่วนค่าใช้จ่ายในการดำเนินงานมีแนวโน้มจะเพิ่มขึ้น ซึ่งน่าจะเป็นส่วนของค่าใช้จ่ายที่เป็นค่าพาหนะ ค่าพันธุ์ไม้และกล้าไม้ จะมีสัดส่วนที่เพิ่มขึ้นตลอดเวลา ค่าใช้จ่ายในการพาชาวบ้านไปดูงานและอบรมประชุมสัมมนามีแนวโน้มที่จะมีสัดส่วนเพิ่มขึ้น ส่วนค่าใช้จ่ายอื่น ๆ จะมีสัดส่วนที่ลดลงตลอดเวลาเมื่อเทียบกับสัดส่วนดังกล่าวขององค์กรประชาชน จะเห็นได้ว่า ตัวเลขที่ค่อนข้างแตกต่างอย่างชัดเจนสองรายการคือ ค่าพันธุ์ไม้และกล้าไม้ ซึ่งร้อยละ 14.7 และค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ซึ่งก็มีค่อนข้างสูงคือ ร้อยละ 18.7 ซึ่งส่วนใหญ่ก็คืออุปกรณ์ในการดับไฟป่า ส่วนเงินเดือนเจ้าหน้าที่นั้นคือเบี้ยประชุมกรรมการและเบี้ยเลี้ยงเจ้าหน้าที่ดับไฟป่าในบางกรณี และแน่นอนที่สุดก็คืองบประมาณขององค์กรชาวบ้านในปี 2536 โดยเฉลี่ยไม่ถึงหนึ่งหมื่นบาทต่อปีองค์กรคือ 8,560 บาท

ข้อมูลอื่น ๆ ที่เป็นประโยชน์ที่ได้จากแบบสอบถาม TEI 1 มีดังนี้

ตารางที่ 9

ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการดูแลรักษาป่าชุมชนขององค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรประชาชน

	องค์กรพัฒนาเอกชน	องค์กรประชาชน
พื้นที่ป่าชุมชนที่รักษาได้ (ไร่)	20,061	9,532
สัดส่วนของสมาชิกของชุมชนที่ดูแลรักษาป่าจะมีคำตอบเป็นสองประเภท คือ คำตอบที่ว่าทุกคนหรือส่วนใหญ่ดูแลรักษาป่า อีกส่วนหนึ่งจะนับเฉพาะกรรมการและราษฎรที่มีหน้าที่ในการตระเวนป่าและดับไฟป่าเท่านั้น		
ส่วนใหญ่ (ร้อยละ)	89.0	97.7
เฉพาะสมาชิกที่เกี่ยวข้อง (ร้อยละ)	16.7	21.0
พื้นที่การเกษตรทั้งหมดที่ได้ประโยชน์จากการดูแลรักษาป่าชุมชนดังกล่าว(ไร่)	11,177	11,599
จำนวนครอบครัวโดยเฉลี่ยที่ได้รับผลประโยชน์ (ครอบครัว)	494	346
จากการดูแลรักษาป่าชุมชน		
จำนวนประชากรโดยเฉลี่ยที่ได้รับผลประโยชน์จากการดูแลป่าชุมชน (คน)	2,148	1,499
พื้นที่การเกษตรอนุรักษ์ในบริเวณที่เกี่ยวข้อง (ไร่)	3,776	2,691
ร้อยละของพื้นที่เกษตรอนุรักษ์	33.8	23.2

จะสังเกตเห็นว่างานขององค์กรพัฒนาเอกชนนอกจากจะส่งเสริมการดูแลรักษาป่าโดยชุมชนแล้ว ส่วนหนึ่งจะส่งเสริมให้ราษฎรทำการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ในบริเวณพื้นที่ยุทธศาสตร์ด้วย ดังนั้นค่าใช้จ่ายในการสนับสนุนให้องค์กรประชาชนดูแลรักษาป่าขององค์กรพัฒนาเอกชนนั้นได้รวมเอาค่าใช้จ่ายในการส่งเสริมให้ราษฎรทำการเกษตรอนุรักษ์เข้าด้วยแล้ว ในกรณีนี้จะเห็นได้ว่าในกรณีปกติราษฎรจะทำการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ประมาณร้อยละ 23.2 แต่เมื่อมีองค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามาส่งเสริมสัดส่วนของพื้นที่ที่จะเพิ่มเป็น 33.8 ส่วนที่เพิ่มขึ้นนี้อีกร้อยละ 10.6 นั้น น่าจะเป็นส่วนที่เกิดจากการส่งเสริมขององค์กรพัฒนาเอกชน ข้อเท็จจริงดังกล่าวสะท้อนโดยตัวเลขสัดส่วนของค่าพันธุ์ไม้และกล้าไม้ที่เพิ่มขึ้นทุกปี รวมทั้งค่าใช้จ่ายในการดูงานและสัมมนาอบรมด้วยที่มีแนวโน้มเพิ่มขึ้น ซึ่งก็จะมีงานส่งเสริมอาชีพเกษตรอนุรักษ์ให้แก่ราษฎรพร้อมกันไป ด้วย โดยเฉพาะภายหลังเมื่อราษฎรรวมตัวกันดูแลรักษาป่าได้แล้ว

เมื่อเปรียบเทียบกับโครงการป้องกันจัดการและพัฒนาเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ที่จะมีการใช้เงินเพื่อการอนุรักษ์พื้นที่ในระยะเวลา 5 ปีแรก ในบริเวณพื้นที่ห้วยขาแข้งและทุ่งใหญ่นเรศวร ซึ่งจะมีพื้นที่กันชนทั้งหมดประมาณ 562,500 ไร่ โดยที่โครงการดังกล่าวมีแผนการที่จะใช้เงินทั้งสิ้น 1,500 ล้านบาท เพื่อการจัดการพื้นที่ดังกล่าว เมื่อคำนวณออกมาเป็นต้นทุนดังกล่าวต่อพื้นที่หนึ่งไร่จะมีราคาต้นทุนประมาณ 2,666.7 บาทต่อไร่ ซึ่งนับว่าสูงมากเมื่อเทียบกับตัวเลขที่คำนวณได้จากตัวเลขขององค์กรพัฒนาเอกชนร่วมกับองค์กรประชาชนที่ใช้ราคาในปี 2536 คือ 36.7 บาทต่อไร่ อย่างไรก็ตามตัวเลขทั้งสองอาจจะไม่สามารถเปรียบเทียบกันได้โดยตรง เนื่องจากตัวเลขขององค์กรพัฒนาเอกชนเป็นตัวเลขของค่าใช้จ่ายในการจัดตั้งองค์กรประชาชนขึ้นมาดูแลรักษาป่า พร้อมทั้งมีการช่วยให้เกษตรกรที่ทำการเกษตรพืชเชิงเดี่ยวจำนวนหนึ่ง ปรับเปลี่ยนมาเป็นห้วยขาแข้งและทุ่งใหญ่นเรศวร อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นพื้นที่พิเศษที่มีความเปราะบางต่อปัญหาความหลากหลายทางชีวภาพที่จำเป็นจะต้องมีการดำเนินการอย่างถูกวิธีการ ซึ่งอาจจะทำให้มีค่าใช้จ่ายสูงกว่าปกติ

เพื่อจะปรับให้อัตราตัวเลขทั้งสองชุดมีความใกล้เคียงพอที่จะเปรียบเทียบกันได้ จะตั้งข้อสมมติฐานเพิ่มเติมเพื่อใช้ในการประกอบการคำนวณเนื่องจากไม่มีตัวเลขที่เก็บได้จากภาคสนาม นั่นคือ สมมติให้ค่าใช้จ่ายขององค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรประชาชนที่ร่วมกันดูแลรักษาป่า คำนวณในราคาของปี 2536 เป็นยอดเงิน 736,202 บาท โดยที่ยอดดังกล่าวแบ่งออกเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งสำหรับใช้ในการจัดตั้งองค์กรประชาชนเพื่อดูแลรักษาป่ารวมทั้งกิจกรรมอื่น ๆ ที่ดำเนินไปเพื่อการดูแลรักษาป่า แต่อีกครึ่งหนึ่งนั้นใช้สำหรับการส่งเสริมให้มีการทำเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ ดังนั้นยอดเงิน 368,101 บาท จำนวนหนึ่งจะใช้ในกิจกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่า อีกจำนวนเท่ากันจะใช้เพื่อส่งเสริมให้มีการทำการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ ซึ่งได้พื้นที่ร้อยละ 10.6 ของพื้นที่ทั้งหมด คิดเป็นเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 1,185 ไร่ ดังนั้นต้นทุนในการส่งเสริมเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ขององค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรชาวบ้าน จะคำนวณออกมาได้ร้อยละ 310.6 บาท ตัวเลขดังกล่าวควรที่จะพอเปรียบเทียบได้ใกล้เคียงกับวิธีคำนวณจากโครงการป้องกันจัดการและพัฒนาพื้นที่ป่าอนุรักษ์ดังกล่าว และเมื่อรวมค่าใช้จ่ายในการอนุรักษ์ป่าต่อไร่ขององค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรประชาชนเข้าไปด้วยซึ่งคำนวณได้ร้อยละ 18.3 บาท ก็จะเป็นยอดเงินทั้งสิ้น 328.9 บาท ซึ่งจะเป็นเงินเพื่อใช้สำหรับการรักษาป่าและการช่วยปรับเปลี่ยนพื้นที่การเกษตรจากเกษตรพืชเชิงเดี่ยวมาเป็นเกษตรอนุรักษ์ด้วยแล้ว และถ้าหากคำนึงถึงปัญหาความขาดแคลนทรัพยากรตามที่ปรากฏเป็นจริงอยู่ในขณะนี้ทั้งทางด้านขององค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรประชาชน อาจจะเพิ่มตัวเลขนี้เข้าไปอีกร้อยละ 21.6 เพื่อให้เป็นตัวเลขจำนวนเต็มคือ ไร่ละ 400 บาท แต่เนื่องจากตัวเลขดังกล่าวเป็นตัวเลขเพียงปีเดียว ถ้าจะเปรียบโดยตรงควรจะใช้ตัวเลข 5 ปีคือ 2,000 บาทต่อไร่ ตัวเลขนี้คงจะเปรียบเทียบกับตัวเลข 2,666.7 บาทต่อไร่ ในโครงการป้องกันจัดการและพัฒนาพื้นที่ป่าอนุรักษ์ได้เป็นอย่างดี โดยที่การมีส่วนร่วมของประชาชนในลักษณะที่เสนอไว้ในงานวิจัยนี้จะช่วยทำให้มีต้นทุนที่ต่ำกว่าการเน้นการดำเนินการโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐและผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศ โดยที่องค์กรพัฒนาเอกชนและราษฎรมีส่วนร่วมไม่มากเท่าที่ควรเหมือนกับในข้อเสนอในงานวิจัยนี้ โดยที่ต้นทุนตามข้อเสนอนี้จะเป็นประมาณร้อยละ 75.0 ของต้นทุนการจัดการตามโครงการป้องกันจัดการ และพัฒนาพื้นที่ป่าอนุรักษ์ดังกล่าว ขอให้สังเกตเพิ่มเติมว่าตัวเลข 2,000 บาทต่อไร่ (ในเวลา 5 ปี) นี้ น่าจะเป็นตัวเลขที่สูงที่สุด เพราะในการดำเนินงานส่งเสริมให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยวมาเป็นเกษตรเพื่อการอนุรักษ์นั้น ต้นทุนในระยะเริ่มแรกอาจจะสูง แต่เมื่อมีเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จในพื้นที่มากขึ้น โดยที่เหลื้อมสามารถเรียนรู้ได้โดยง่ายจากผู้ประสบความสำเร็จแล้ว การปรับเปลี่ยนจะยิ่งทำได้ง่ายขึ้น ซึ่งจะมีผลทำให้ต้นทุนต่อหน่วยลดลงอย่างมาก ดังนั้นตัวเลขเฉลี่ยต้นทุนไร่ละ 2,000 บาทในระยะเวลาโครงการ 5 ปี จึงเป็นการประมาณการด้านสูง (upper limit) เท่านั้น

บทที่ 4

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและข้อเสนอแนะอื่น ๆ

ความเป็นไปได้ในการพึ่งตัวเองในการผลิตไม้เพื่อทำเยื่อกระดาษและไม้ใช้สอย

ในท้ายบทที่ 1 ได้มีการตั้งประเด็นในข้อที่ (4) ว่า มีวิธีการอย่างไรที่จะทำให้มีการบริหารจัดการการใช้พื้นที่อย่างมีประสิทธิภาพ คือ มีพื้นที่ป่าอนุรักษ์ เพื่อรักษาความหลากหลายทางชีวภาพและแหล่งต้นน้ำลำธารที่สำคัญจำนวนหนึ่ง มีพื้นที่ทำการเกษตรพอเพียงที่จะเลี้ยงประชากรทั้งประเทศรวมทั้งการส่งออกด้วย มีพื้นที่ปลูกต้นไม้ที่มีค่าทางเศรษฐกิจเพื่อการใช้สอยสนองความต้องการอย่างเพียงพอภายในประเทศ และท้ายที่สุดมีพื้นที่ปลูกไม้โตเร็วเพื่อสนองความต้องการในการทำเยื่อกระดาษด้วย จากข้อเสนอที่ได้เสนอในงานวิจัยนี้คือ แม้จะไม่มีปริมาณการผลิตการเกษตรเพื่อใช้เป็นอาหารภายในประเทศและเพื่อการส่งออก ก็คาดได้ว่าประเทศไทยจะยังไม่มีปัญหาในด้านการผลิตอาหารไปอีกนานหรือตลอดไป トラบเท่าที่พื้นที่ป่าอนุรักษ์ประมาณร้อยละ 25 ของพื้นที่ทั้งหมดสามารถรักษาเอาไว้ได้¹⁸ ประเด็นที่จะต้องพิจารณาอย่างจริงจังก็คือ จะมีวิธีการอย่างไรที่จะทำให้มีพื้นที่เพื่อปลูกไม้เนื้ออ่อนโตเร็วเพื่อใช้ผลิตเยื่อกระดาษและไม้ที่มีค่าทางเศรษฐกิจเพื่อการใช้สอยภายในประเทศในลักษณะที่สามารถพึ่งตัวเองได้ในอนาคต

ในปัจจุบันประเด็นที่ได้แย้งกันมาก สำหรับไม้เพื่อใช้ทำเยื่อกระดาษก็คือไม้ยูคาลิปตัส ซึ่งถ้าหากมีการปลูกในระบบสวนไม้เชิงเดี่ยว มีแนวโน้มที่จะก่อให้เกิดเป็นปัญหาได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลกระทบต่อระบบนิเวศโดยทั่วไปและผลกระทบต่อการผลิตพืชผลอื่นๆ แต่ถ้าหากมีการปลูกต้นไม้ดังกล่าว นอกพื้นที่ยุทธศาสตร์ “ขั้นแรก”¹⁹ และไม่ควรจะมีการปลูกในลักษณะสวนไม้เชิงเดี่ยวในลักษณะดังกล่าว ผลกระทบก็อาจจะไม่มากหรือไม่มีเลย งานวิจัยนี้เสนอให้ปลูกในพื้นที่ยุทธศาสตร์ “ขั้นสอง”²⁰ เป็นต้นไป และมีข้อเสนอให้ปลูกในบริเวณที่เรียกว่า หัวไร่ปลายนา หรือการ ปลูกรอบพื้นที่อันเป็นการแสดงถึงแนวเขตกรรมสิทธิ์ พร้อมกับใช้เป็นแนวป้องกันลมไปในตัว การปลูกในลักษณะดังกล่าวย่อมไม่น่าจะก่อให้เกิดปัญหาใดๆ อุปสรรคที่สำคัญที่น่าจะ อยู่ที่อุปสงค์ของไม้ยูคาลิปตัสเพื่อเอาไปใช้ทำเยื่อกระดาษ เทียบกับอุปสงค์ที่จะเอาไปใช้เพื่อกิจการอื่น เช่น การทำชิ้นไม้สับเพื่อทำแผ่นไม้อัดคอนกรีต หรือการนำไปทำเสาเข็มและการไปทำรั้วบ้าน เป็นต้น ว่าอย่างใดจะมีความต้องการสูงและเสนอราคาให้ดีกว่ากัน ขณะเดียวกันรายได้จากการปลูกต้นไม้ยูคาลิปตัสของราษฎรจะต้องสูงพอหรือไม่ที่สูงกว่าค่าเสียโอกาสในการใช้พื้นที่เท่ากันเพื่อปลูกไม้ผล หรือเพื่อการปลูกพืชผลอื่นๆ ด้วย นั่นก็คือควรจะเป็นเรื่องให้

¹⁸ หมายความว่า พื้นที่ป่าอนุรักษ์ทั้งหมดที่ยังคงเหลืออยู่ในประเทศไทยในอนาคต อาจจะต่ำกว่าจำนวนที่ได้ประกาศไปแล้วคือ ร้อยละ 27.5 บ้างเล็กน้อย คือแทนที่จะเป็น 88.2 ล้านไร่ อาจจะเหลือเนื้อที่ป่าอนุรักษ์เพียง 80.3 ล้านไร่

¹⁹ ถึงตรงนี้ต้องการจะแยกประเด็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ขั้นแรกกับพื้นที่ยุทธศาสตร์ “ขั้นสอง” นั่นคือพื้นที่ยุทธศาสตร์ขั้นแรก หมายถึง พื้นที่รัศมี 5 กิโลเมตร ห่างจากพื้นที่ป่าที่มีต้นไม้ที่ต้องการจะอนุรักษ์ ส่วนพื้นที่ยุทธศาสตร์ขั้นสองนั้น คือพื้นที่ในรัศมี 5 กิโลเมตรถัดออกไปจากพื้นที่แรก

²⁰ ดูคำอธิบายใน (19)

กลไกราคาของตลาดเป็นตัวกำหนด แทนที่จะต้องมีการส่งเสริมเป็นพิเศษ
พอเพียงที่จะสนับสนุนมาตรการดังกล่าว

ซึ่งไม่มีเหตุผลทางเศรษฐกิจอย่าง

ได้มีการประมาณการโดย PACMAR (1989) ว่าถ้าหากเริ่มมีการปลูกต้นยูคาลิปตัสตั้งแต่ปี 1992 จนถึงปี 1997 ไร่พื้นที่ทั้งหมดประมาณ 3.5 ล้านไร่ จะได้ปริมาณไม้ยูคาลิปตัสพอเพียงกับความต้องการการผลิตเยื่อกระดาษภายในประเทศ โดยที่ PACMAR ได้เสนอพื้นที่เป้าหมายในภาคอีสาน จัดใช้ให้มีความสำคัญในระดับสูง ภาคตะวันตกและภาคตะวันออก มีสำคัญในระดับรอง สำหรับกรณีของไม้ค่าทางเศรษฐกิจเพื่อการใช้สอยให้เพียงพอภายในประเทศได้มีการประเมินพื้นที่ที่ต้องการจัดตามลักษณะการใช้พื้นที่อย่างเข้มข้น ในลักษณะของการปลูกแบบพืชเชิงเดี่ยวและลดหลั่นกันไปตามลำดับ ซึ่งมีผลการศึกษาจากกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการเตรียมแผนแม่บทเพื่อพัฒนาการป่าไม้ของประเทศไทย เมื่อเดือนตุลาคม 2535 ดังนี้ (Royal Forest Department, 1992)

พื้นที่ที่ต้องการภายใต้การจัดการที่เข้มข้นระดับต่าง ๆ

ระดับความเข้มข้นของการจัดการ	จำนวนปีที่มีการหมุนเวียนปลูก		พื้นที่ดินที่ต้องการ (ล้านไร่)
	ไม้กระดาน	อื่นไม้สับ	
สูง	15	5	16.0
กลาง	20	7	21.3
ต่ำ	25	8	26.7
ต่ำมาก	30	10	32.0

จากตารางดังกล่าวถ้าหากจะถือว่าวิธีการปลูกไม้ยืนต้นร่วมกับไม้ผลและพืชผลอื่น ๆ ในลักษณะที่เป็นเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ ในพื้นที่ยุทธศาสตร์ดังกล่าวมาแล้ว ว่าเป็นระดับการจัดการระดับความเข้มข้นต่ำ (จากทัศนคติของการปลูกไม้ต้นไม่เชิงเดี่ยว) ก็จะต้องพื้นที่ทั้งสิ้น 26.7 ล้านไร่ แต่ถ้าหากประเมินว่าเป็นวิธีการจัดการที่ต่ำมากก็จะต้องใช้พื้นที่ทั้งหมด 32 ล้านไร่

อย่างไรก็ตามใครจะขอตั้งเป็นข้อสังเกตเช่นเดียวกับการณ์ของยูคาลิปตัสก็คือ จะต้องมีความสนใจในด้านราคาที่เป็นตัวจูงใจให้เกษตรกรปลูกไม้ยืนต้นเพื่อการใช้เนื้อไม้ดังกล่าวด้วย โดยอาจจะมีการส่งเสริมในระยะต้นพอสมควร เนื่องจากจะต้องใช้เวลายาวนานกว่าจะผลิตได้ แต่ไม่ควรจะมีมาตรการพิเศษในระยะหลัง ควรปล่อยให้ไปไปตามความต้องการของตลาด โดยมีข้อสังเกตที่น่าสนใจที่อาจจะนำมาเป็นตัวอย่างได้ก็คือ กรณีของประเทศญี่ปุ่น ซึ่งปัจจุบันมีพื้นที่ป่าร้อยละ 67 ของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศ เกษตรกรผู้ปลูกต้นไม้เหล่านี้ยืนยันว่า ประเทศญี่ปุ่นสามารถพึ่งตัวเองในการผลิตไม้ภายในประเทศได้เป็นอย่างดี แต่ประเทศญี่ปุ่นก็จำเป็นต้องสั่งซื้อไม้เข้าจากต่างประเทศเป็นจำนวนมาก เนื่องจากต้นทุนในด้านค่าจ้างแรงงานสูงกว่าประเทศอื่นๆ (Puntasen, 1992) จึงทำให้ไม่สามารถตัดไม้ขายได้ โดยที่ป่าไม้ของญี่ปุ่นในปัจจุบันมีสภาพโตเกินที่เก็บพอดีเป็นจำนวนมาก^๑ ดังนั้น การปลูกไม้ยืนต้นเป็นจำนวนมาก ถึงแม้จะมีผลดีต่อระบบนิเวศและสภาพแวดล้อม

^๑ หมายถึง การที่ดินไม่มีอายุเกินจุดที่ควรจะตัดฟันโดยมีผลลบกับแนวทางเศรษฐกิจสูงสุด แต่เมื่อไม่สามารถจะตัดฟันได้เนื่องจากราคาไม่สามารถแข่งขันได้ จึงปล่อยให้โตต่อไป โดยที่เมื่อผ่านจุดผลตอบแทนสูงสุดแล้ว ผลตอบแทนที่เพิ่มขึ้นแต่ละปีจะเริ่มเพิ่มขึ้นในอัตราลดหรืออาจจะไม่เพิ่มก็ได้

ล้อมอย่างแน่นนอน แต่อาจจะไม่คุ้มค่าสำหรับผู้ทำการปลูกก็ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีการปลูกในพื้นที่ที่หวังผลในทางเศรษฐกิจในรูปของรายได้เป็นตัวเงินแก่ผู้ปลูกต้นไม้ดังกล่าว ดังนั้นในกรณีนี้ จำเป็นจะต้องคำนึงถึงต้นทุนค่าเสียโอกาสในการใช้ที่ดินของเกษตรกรโดยไม่มีการยกเว้น เช่นเดียวกับกรณีของยูคาลิปตัสเหมือนกัน แต่ต่างกันที่กรณีของไม้ยืนต้นซึ่งเป็นไม้เบญจพรรณนี้ย่อมไม่มีผลลบต่อระบบนิเวศเหมือนเช่นกรณีของยูคาลิปตัส

วิธีการคิดประกอบข้อเสนอ

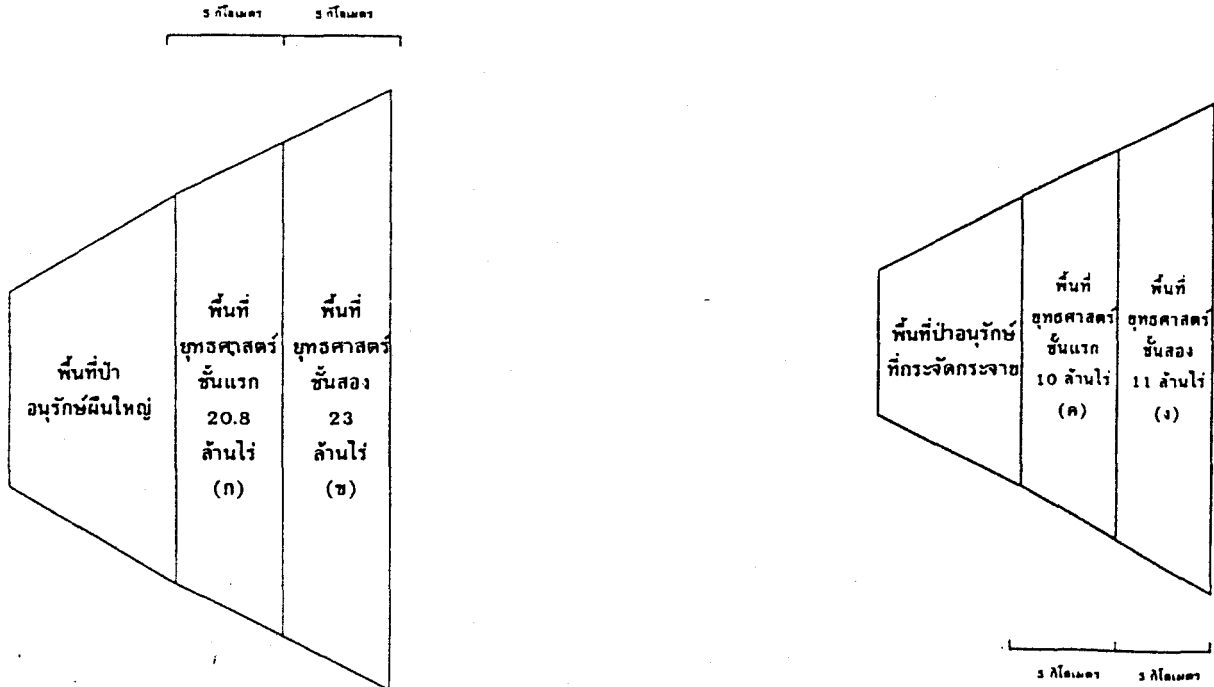
เพื่อให้บรรลุข้อเสนอดังกล่าวคือ นอกจากจะมีพื้นที่ป่าอนุรักษ์ประมาณร้อยละ 25 ของพื้นที่ทั้งหมดแล้ว ควรจะมีพื้นที่สำหรับปลูกไม้ยืนต้นในระดับความเข้มข้นของการจัดการต่ำ คือประมาณ 26.7 ล้านไร่ และมีพื้นที่ปลูกไม้เนื้ออ่อนเพื่อทำเยื่อกระดาษโดยอาจจะเจาะจงลงไปว่าเป็นยูคาลิปตัส 3.5 ล้านไร่ ทั้งนี้ เนื่องจากความต้องการไม้ยูคาลิปตัสเพื่อทำเยื่อกระดาษถูกกำหนดโดยเทคโนโลยีที่ใช้ทำเยื่อกระดาษในประเทศไทยในปัจจุบันที่ต้องใช้ไม้ยูคาลิปตัสเป็นหลัก จึงทำให้ไม่มีทางเลือกอื่นมากนัก

ตัวแบบที่จะนำเสนอต่อไปนี้เป็นเพียงตัวแบบ (model) ของทางเลือกทางหนึ่ง ซึ่งอาจจะมีทางเลือกมากมายหลายทาง ทั้งนี้ เพื่อช่วยให้ผู้อ่านได้ตระหนักว่าแนวคิดดังกล่าวมีรูปธรรมที่สามารถนำไปปฏิบัติได้จริง และเพื่อช่วยให้ผู้อ่านสามารถติดตามเรื่องได้อย่างใกล้ชิด จึงจะได้เสนอข้อสมมติฐานต่างๆ ที่อยู่เบื้องหลังวิธีการคิดดังกล่าว ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. พื้นที่ที่เกี่ยวข้องคือ พื้นที่ยุทธศาสตร์ทั้งสองชั้น ซึ่งประกอบด้วย พื้นที่ยุทธศาสตร์ชั้นแรก และพื้นที่ยุทธศาสตร์ชั้นสอง โดยที่พื้นที่ยุทธศาสตร์ชั้นแรกจะมีพื้นที่ทั้งสิ้นประมาณ 30.8 ล้านไร่ ประกอบด้วยพื้นที่ยุทธศาสตร์ที่ติดกับพื้นที่ป่าผืนใหญ่ที่คำนวณได้ทั้งสิ้น 20.8 ล้านไร่ โดยคำนวณจากรัศมีพื้นที่ป่า จากภาพถ่ายดาวเทียม LANDSAT-5 (TM.) ในปี 1991 โดยมีระวาง 1 : 1,500,000 โดยคิดจากพื้นที่ป่าในรัศมี ก.ม. ติดต่อกับป่าผืนใหญ่ทั้งหมด ส่วนอีก 10 ล้านไร่นั้นคือประมาณการของพื้นที่ยุทธศาสตร์ชั้นหนึ่งรอบพื้นที่ป่าที่เหลือกระจายกระจายเป็นหย่อมเล็กหย่อมน้อยทั่วประเทศด้วยการประมาณการในลักษณะเดียวกัน ส่วนพื้นที่ยุทธศาสตร์ชั้นสองนั้น ประมาณได้ว่าจะมีพื้นที่ทั้งหมด 34 ล้านไร่ แบ่งเป็นพื้นที่ต่อเนื่องจากพื้นที่ยุทธศาสตร์ชั้นหนึ่งที่ติดกับป่าผืนใหญ่ 23 ล้านไร่ และพื้นที่ที่ติดกับพื้นที่ยุทธศาสตร์ชั้นแรกที่ติดกับพื้นที่ป่าที่กระจายกระจาย 11 ล้านไร่ ซึ่งอาจจะแสดงโดยภาพประกอบดังนี้

ภาพที่ 8

แสดงพื้นที่ป่าอนุรักษ์ พื้นที่ยุทธศาสตร์ชั้นแรกและชั้นสอง

รวมพื้นที่ยุทธศาสตร์ 2 ชั้น 64.8 ล้านไร่ ประเด็นที่ต้องพิจารณาคะเน้นอีกครั้งก็คือ ตัวแบบดังกล่าวที่นำเสนอนี้เป็นเพียงแสดงวิธีการที่มีความเป็นไปได้ แต่ในการปฏิบัติจริงจะต้องมีการพิจารณาข้อเท็จจริงในรายละเอียดเกี่ยวกับพื้นที่มากกว่านี้ โดยมีความคิดหลักว่าจะต้องมีการเตรียมแบ่งพื้นที่เป็นสองส่วน ส่วนแรกคือส่วนที่ติดกับพื้นที่ป่า อีกส่วนหนึ่งคือพื้นที่ที่ห่างออกมาระยะหนึ่ง สำหรับกรณีพื้นที่จริง ๆ ที่จะใช้สำหรับปฏิบัติตามข้อเสนอได้จริง ก็คือส่วนต่างระหว่างพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติในปี 2535 จำนวน 147 ล้านไร่ กับพื้นที่ป่าอนุรักษ์ 88 ล้านไร่ ซึ่งก็คือพื้นที่ป่าสงวนนอกพื้นที่ป่าอนุรักษ์จำนวน 59 ล้านไร่ จำนวนนี้อยู่ในความดูแลของสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม 43.9 ล้านไร่ ส่วนต่างอีก 15.5 ล้านไร่ ควรจะยังอยู่ในการดูแลของกรมป่าไม้และหน่วยราชการอื่น ๆ ของรัฐ พื้นที่ทั้งหมดนี้รัฐยังเป็นผู้ทรงสิทธิ์โดยสมบูรณ์ แต่มอบให้เอกชนไปครอบครองทำประโยชน์โดยมิได้มีกรรมสิทธิ์เหนือรัฐแต่อย่างใด ดังนั้นพื้นที่ที่น่าจะดำเนินการได้ทันทีคือพื้นที่ภายใต้การดูแลของสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมทั้งหมด จำนวน 43.9 ล้านไร่ ในฐานะที่เป็นเงื่อนไขหนึ่งของการได้กรรมสิทธิ์ในการทำกินบนพื้นที่ดังกล่าว แต่ในทางปฏิบัติจริง ถ้าราษฎรผู้ใดที่มีพื้นที่ดินที่มีกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลตั้งแต่ระดับ น.ส. 3 ก. ขึ้น ถ้าหากประสงค์จะทำการเกษตรเชิงอนุรักษ์ประกอบการปลูกไม้ผลและไม้ยืนต้นด้วยตามข้อเสนอของพื้นที่ยุทธศาสตร์ เนื่องจากคาดว่าจะได้รับผลตอบแทนทางเศรษฐกิจจากการใช้พื้นที่สูงกว่า ก็น่าจะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้จริงอีกจำนวนหนึ่ง

ดังนั้น การประมาณพื้นที่ยุทธศาสตร์ 2 ชั้น จำนวน 64.8 ล้านไร่ ในตัวแบบ จะไม่ไกลจากข้อเท็จจริงของตัวเลข ป่าสงวนนอกพื้นที่ป่าอนุรักษ์จำนวน 59 ล้านไร่ ประกอบกับพื้นที่เอกสารสิทธิ์ส่วนบุคคลอีกจำนวนหนึ่ง ไม่น่าจะเกินเป้าหมายที่กำหนดไว้ประมาณ 60 ล้านไร่ คือ 30 ล้านไร่หรือครึ่งหนึ่งของพื้นที่ใช้ปลูกไม้ยืนต้น เพื่อการใช้เนื้อไม้อีกครั้งหนึ่ง ควรจะเป็นไม้ผล สมุนไพรรักษา และพืชล้มลุกอื่น ๆ ซึ่งก็จะทำให้มีพื้นที่ปลูกไม้ยืนต้นพอเพียงสำหรับการพึ่งตนเองภายใน

ประเทศ ขณะเดียวกันผู้ที่ปลูกไม้ยืนต้น ก็ยังมีกิจกรรมทางการเกษตรอื่น ๆ ที่ช่วยให้สามารถดำรงชีพอยู่ได้ ระหว่างที่ไม้ยืนต้นยังไม่มีผลตอบแทนในทางเศรษฐกิจ ทำให้ข้อเสนอดังกล่าวเป็นข้อเสนอที่ปฏิบัติได้จริง สำหรับเกษตรกรรายย่อยทุกคน ที่สำคัญก็คือไม่โตเร็วที่อาจจะมีผลทางลบต่อระบบนิเวศอย่างเช่นยูคาลิปตัสนั้น ควรจะจำกัดการปลูกเฉพาะในบริเวณพื้นที่ยุทธศาสตร์ชั้นสอง หรือพื้นที่ที่ห่างจากป่าอนุรักษ์เกินรัศมี 5 กิโลเมตร ทั้งหมดนี้คือ แนวความคิดหลักเบื้องต้นหลังตัวอย่างของตัวแบบที่จะได้นำเสนอต่อไป

2. ระยะเวลาที่จะใช้ส่งเสริมให้มีการปลูกไม้เศรษฐกิจเพื่อการใช้สอยและการปลูกยูคาลิปตัสได้กำหนดไว้เป็นระยะเวลาทั้งสิ้น 15 ปี โดยแบ่งการดำเนินงานเป็น 3 ระยะ แต่ละระยะมีกำหนดเวลา 5 ปี

3. เพื่อที่จะให้ได้พื้นที่ไม้เบญจพรรณทั้งหมดจำนวน 26.7 ล้านไร่ มีขั้นตอนการดำเนินงานดังต่อไปนี้

3.1 ระยะแรก (5 ปี) ปลูกไม้เบญจพรรณยืนต้นในพื้นที่ (ก) 6 ล้านไร่ หรือประมาณน้อยกว่า 1 ใน 3 ของพื้นที่ทั้งหมด (20.8) ล้านไร่เล็กน้อย ทั้งนี้ เพื่อให้เกษตรกรมีที่ดินเหลือสำหรับปลูกพืชยืนต้นหรือพืชหมุนเวียนพอสมควร (14.8 ล้านไร่) เพื่อจะได้มีรายได้พอเพียงในการดำรงชีพ

3.2 ระยะที่สอง (5 ปี) เพิ่มพื้นที่ปลูกไม้เบญจพรรณในพื้นที่ยุทธศาสตร์ชั้นสองในพื้นที่ (ข) 8 ล้านไร่ ด้วยเหตุผลเดียวกับข้อ (3.1) ปรับเปลี่ยนพื้นที่ (ก) และ (ค) มาปลูกไม้เบญจพรรณเพิ่มขึ้นอีก 8 ล้านไร่เพื่อเพิ่มพื้นที่ไม้เบญจพรรณให้มากขึ้นภายหลังจากเกษตรกรสามารถที่จะเลี้ยงตัวเองในทางเศรษฐกิจได้ดีในระดับหนึ่งแล้ว รวมเป็นเนื้อที่ปลูกไม้เบญจพรรณทั้งหมดในระยะเวลา 10 ปี เท่ากับ 22 ล้านไร่

3.3 ระยะที่สาม (5) ปี ดำเนินการส่งเสริมให้ปลูกไม้เบญจพรรณในพื้นที่ (ง) 4 ล้านไร่ ทำให้มีเนื้อที่ปลูกไม้เบญจพรรณทั้งหมดในระยะเวลา 15 ปี เท่ากับ 26 ล้านไร่

ทั้งนี้ จะมีการกระจายของไม้เบญจพรรณในพื้นที่ต่างๆ ดังนี้ พื้นที่ (ก) และ (ค) 14 ล้านไร่ พื้นที่ (ข) 8 ล้านไร่ และพื้นที่ (ง) 4 ล้านไร่

4. เพื่อจะได้พื้นที่ปลูกยูคาลิปตัสทั้งสิ้น 3.5 ล้านไร่ มีขั้นตอนของการดำเนินงานดังนี้

4.1 ระยะแรก (5 ปี) ส่งเสริมให้มีการทำเกษตรผสมผสานพร้อมปลูกยูคาลิปตัสตามหัวไร่ปลายนาและรอบพื้นที่ในพื้นที่ (ข) 5 ล้านไร่ โดยคาดว่าประมาณ 1 ใน 3 หรือน้อยกว่านั้น (1.5 ล้านไร่) จะเป็นเนื้อที่สำหรับปลูกยูคาลิปตัส

4.2 ระยะที่สอง (5 ปี) ส่งเสริมให้มีการทำเกษตรผสมผสาน พร้อมทั้งปลูกยูคาลิปตัสในพื้นที่ (ข) และ (ง) อีก 7 ล้านไร่ โดยมีเป้าหมายเพื่อที่จะให้ได้พื้นที่สำหรับปลูกยูคาลิปตัสประมาณ 2 ล้านไร่

การดำเนินงานในลักษณะดังกล่าว คือใช้พื้นที่ประมาณ 1 ใน 3 หรือน้อยกว่าของพื้นที่ทั้งหมดที่ใช้ทำเกษตรผสมผสานเพื่อปลูกยูคาลิปตัส ก็เพื่อป้องกันผลกระทบในทางลบต่อระบบนิเวศจากการปลูกยูคาลิปตัสในพื้นที่ผืนใหญ่แปลงเดียว ในลักษณะพืชเชิงเดี่ยวดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั่นเอง

การดำเนินการตามขั้นตอนดังกล่าวจะทำให้ในที่สุดได้พื้นที่สำหรับปลูกไม้เบญจพรรณ 26 ล้านไร่ และพื้นที่ปลูกยูคาลิปตัส 3.5 ล้านไร่ตามเป้าหมายในระยะเวลาทั้งสิ้น 15 ปี โดยคาดว่าจะมีความเป็นไปได้จริง เนื่องจากได้มีการพิจารณาผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงรายได้และผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมประกอบไปด้วยแล้ว ทั้งนี้โดยมุ่งที่จะให้มีผลกระทบต่อรายได้ในกรณีของการปลูกไม้เบญจพรรณ (ในระยะสั้น) และสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด (ในกรณีการปลูกยูคาลิปตัส) ในขณะที่จะต้องใช้เงินในการดำเนินการทั้งสิ้น (15 ปี) ซึ่งก็ควรเป็นระยะเวลาที่ไม่นานจนเกินไปนัก ขณะเดียวกันจะต้องย้ำอีกครั้งหนึ่งว่าตัวแบบหรือข้อเสนอดังกล่าวเป็นแต่เพียงทางเลือกทางหนึ่งที่สามารถปฏิบัติได้จริงที่ยกมาเป็นตัวอย่าง เพื่อจะได้เห็นรูปธรรมหรือแนวทางที่จะนำไปปฏิบัติได้ชัดเจนเท่านั้น โดยมีได้คาดหวังจะให้เป็นที่ถกเถียงหรือถกเถียงกันต่อไปที่จะต้องนำไปปฏิบัติให้ได้แต่อย่างใด

แนวคิดเพื่อพัฒนาไปสู่นโยบาย

ก่อนที่จะมีการนำเสนอนโยบายที่จะช่วยให้มีการดูแลรักษาพื้นที่ป่าอนุรักษ์ที่มีอยู่เดิมเป็นอย่างดี และการเพิ่มพื้นที่สีเขียวที่มีความใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติ จำเป็นจะต้องทำความเข้าใจร่วมกันในบางประเด็นให้ชัดเจนเพื่อลดความขัดแย้งเนื่องจากมีความเข้าใจไม่ตรงกัน ข้อเสนอที่เป็นนโยบายควรจะมีผลสืบเนื่องจากข้อเท็จจริงที่จะตกลงกันให้ได้ในหลักการเบื้องต้นที่จะกล่าวต่อไปนี้เป็นประการสำคัญ

1. จะต้องยอมรับร่วมกันว่าการจะ “รักษา” พื้นที่ป่าที่มีอยู่เดิมไม่ให้มีจำนวนลดลงนั้น จำเป็นจะต้องมี “ผู้ดูแล” พื้นที่ป่า ซึ่งจะทำหน้าที่สำคัญสองประการ ประการแรกคือ ป้องกันการลักลอบตัดไม้ทำลายป่าและสัตว์ป่าที่ได้รับการคุ้มครอง เนื่องจากมีความเสี่ยงต่อการสูญเสียพันธุ์สูง รวมทั้งพยายามรักษาความหลากหลายทางชีวภาพให้ดำรงอยู่หรือเพิ่มมากขึ้นถ้ามีโอกาสเป็นไปได้ เนื่องจาก “ผู้ดูแล” จะทำหน้าที่ป้องกันบุคคลภายนอกที่ต้องการหาผลประโยชน์จากผลผลิตของป่าเกินสัดส่วนที่ป่าจะสามารถผลิตได้ทัน หรือเพื่อเอาที่ดินจากป่าไปครอบครองเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนตัวดีกว่าการที่ปล่อยให้ป่าต้องเผชิญกับการถูกบุกรุกโดยไม่มีผู้ดูแล ประการที่สอง คือการป้องกันพื้นที่ป่าจากการถูกทำลายโดย “ไฟป่า” ซึ่งมักจะเกิดโดยน้ำมือของมนุษย์เป็นส่วนใหญ่ แต่อาจจะเกิดจากธรรมชาติก็เป็นได้ เช่น เกิดจากฟ้าผ่า โดยที่โอกาสเช่นนั้นจะมีไม่มากนัก เหตุผลส่วนใหญ่เกิดจาก “คน” ต้องการหาผลประโยชน์จากป่า เช่น เตรียมพื้นที่สำหรับเก็บเห็ด หรือล่าสัตว์ป่า หรือต้องการพื้นที่จากป่าเพื่อการครอบครองเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนตัวเป็นการชั่วคราวหรือถาวร

2. ถ้าหากจะต้องการให้มี “มีพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้น” อาจจะต้องมีพื้นที่เพิ่มจากพื้นที่ป่าที่มีต้นไม้ปกคลุมอยู่เดิมตามความเป็นจริง และมี “ผู้ดูแล” ให้มีการ “ปลูกต้นไม้” เพิ่มในพื้นที่เหล่านั้น หรือ “ดูแล” ให้ต้นไม้เกิดขึ้นเองเพิ่มขึ้นในพื้นที่ใหม่ ขณะเดียวกันมีการ “การรักษา” ต้นไม้ในพื้นที่ใหม่ให้ปกคลุมพื้นที่ที่เพิ่มขึ้นใหม่ตลอดไป พื้นที่ป่าหรือพื้นที่ใกล้เคียงกับป่าจึงจะเพิ่มขึ้น ในบทบาทที่สองนั้นนอกจากต้องการ “คน” ยังต้องการ “พื้นที่” เพิ่มขึ้นด้วย โดยที่ “คน” จะต้องเป็นผู้ดูแล “พื้นที่” ใหม่ไปด้วยเป็นอย่างดี

3. เจ้าหน้าที่ป่าไม้และเจ้าพนักงานอื่นๆ ของรัฐมีอำนาจหน้าที่ในการดูแล ‘รักษา’ ป่าตามกฎหมาย แต่อาจจะไม่เป็นผู้ที่เหมาะสมที่สุดในการดูแลรักษาป่าก็ได้ เนื่องจากระบบแรงจูงใจที่มีอยู่ในปัจจุบันไม่สอดคล้องกับการที่จะให้เจ้าหน้าที่ป่าไม้และเจ้าหน้าที่ของรัฐอื่นๆ อนุรักษ์พื้นที่ป่าในระยะยาว ทั้งนี้ด้วยเหตุผลหลายประการ

ก. ไม่มีผลประโยชน์ร่วมโดยตรงในการรักษาพื้นที่ป่าในระยะยาว เนื่องจากมิได้อยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงป่าในระยะยาว และได้รับผลดีจากการมีพื้นที่ป่าในระยะยาวโดยตรง

ข. ผลประโยชน์ตอบแทนในรูปตัวเงินและสวัสดิการอื่นๆ ที่ได้รับจากรัฐค่อนข้างจะต่ำเมื่อเทียบกับภาระ หน้าที่ ตลอดจนความเสี่ยงที่อาจจะมี จากการปฏิบัติตามหน้าที่อย่างเคร่งครัด

ค. ในทางตรงกันข้ามถ้าหากละเว้นในการปฏิบัติหน้าที่ หรือร่วมมือกับผู้ที่หาผลประโยชน์จากป่าในปริมาณที่มาก ในระยะเวลาสั้น อาจจะได้รับผลตอบแทนในรูปตัวเงิน อาจจะรวมไปถึงตำแหน่งหน้าที่ในราชการที่สูงกว่า โดยที่โอกาสจะถูก ลงโทษในฐานะเป็นผู้กระทำความผิดหรือร่วมมือกับผู้กระทำความผิดมีน้อย

ด้วยเหตุนี้การที่เรียกร้องให้เจ้าหน้าที่ของรัฐที่ไม่มีผลประโยชน์ร่วมโดยตรงกับการมีพื้นที่ป่าในระยะยาว ได้รับผลตอบแทนในทางเศรษฐกิจต่ำ มีความเสี่ยงภัยสูงถ้าหากจะปฏิบัติตามหน้าที่อย่างตรงไปตรงมา โดยมีโอกาสที่จะได้รับผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจสูงและลดความเสี่ยงภัยจากผู้ต้องหาลายป่า ขณะที่โอกาสถูกลงโทษมีน้อย ให้เป็นผู้เสียสละดูแล รักษาป่าอย่างเคร่งครัด จึงเหมือนกับเรียกร้องให้เจ้าหน้าที่ทำตัวเป็นเหมือน ‘มดแดงเฝ้ามะม่วง’ หรือ ‘ใช้แมวให้เฝ้าปลา ย่าง’ จึงน่าจะเป็นการเรียกร้องที่ไม่ค่อยสมเหตุสมผลและไม่ตรงกับข้อเท็จจริง

ทั้งหมดนี้สามารถอธิบายได้ด้วยคำพูดที่สั้นแต่มีความหมายของคุณสิบ นาคะเสถียร อดีตผู้อำนวยการเขต อนุรักษ์ พันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้งที่ได้ล่วงลับไปแล้ว , โดยคำพูดดังกล่าวได้บันทึกไว้เป็นส่วนหนึ่งในอนุสรณ์สถานของท่านที่ห้วยขาแข้ง ซึ่งมีข้อความดังนี้ ‘ผมสนใจงานวิจัยมากกว่าที่จะไปวิ่งไล่จับคน เพราะกฎหมายบ้านเมืองนี้มันใช้ไม่ได้กับทุกคน การที่ คนของรัฐยังไม่ทำหน้าที่ของตนเท่าที่ควร มันทำให้พวกผมลำบากใจ’ การที่คนของรัฐไม่ทำหน้าที่ของตนเท่าที่ควร ก็ เพราะระบบแรงจูงใจที่มีอยู่ไม่สอดคล้องกับการที่จะช่วยให้เจ้าหน้าที่ของรัฐทำหน้าที่ของตนเป็นอย่างดีนั่นเอง

4. ในปัจจุบัน ‘รัฐ’ ไม่อาจจัดหา ‘พื้นที่’ สำหรับขยายพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้นเนื่องจากพื้นที่ ‘ป่า’ ที่ไม่มีต้นไม้ขึ้นปกคลุม นั้น เกือบทั้งหมดถูก ‘บุกเบิก’ โดยราษฎรเพื่อใช้ประกอบอาชีพแล้วทั้งสิ้น การที่ ‘รัฐ’ จะได้พื้นที่ป่า ‘เพิ่มขึ้น’ จึงจะต้องใช้อำนาจที่มีอยู่ตามกฎหมาย ‘ขับไล่’ ราษฎรผู้ทำการ ‘บุกเบิก’ พื้นที่ป่าในฐานะที่เป็นผู้ ‘บุกรุก’ ออกไปจากพื้นที่ดังกล่าว สร้างภาวะความขัดแย้งในปัญหาพื้นที่ทำกิน และจะต้องมีมาตรการในการระงับรักษาอย่างเข้มงวดในระยะต่อมา เนื่องจาก ราษฎรเหล่านั้นหรือราษฎรรายใหม่อาจจะกลับเข้ามา ‘บุกเบิก’ ใหม่ในพื้นที่เดิม หรือไป ‘บุกเบิก’ ในพื้นที่ใหม่ ที่เจ้าหน้าที่ของรัฐไม่สามารถดูแลได้ทั่วถึง เป็นเหตุให้ในความเป็นจริง ‘พื้นที่’ ป่านอกจากจะไม่เพิ่มขึ้นแล้วอาจจะยิ่งลดลง และเกิดความขัดแย้งโดยไม่จำเป็นระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐกับราษฎร ในทางตรงกันข้ามถ้าหากส่งเสริมให้ราษฎรเหล่านั้นได้ทำการ ‘ปลูก’ ต้นไม้และดูแลรักษาโดยที่ต้นไม้เหล่านั้นเป็นของเขาเองในที่สุด ‘พื้นที่’ ป่าจะเพิ่มขึ้นมาได้

5. เหตุผลตั้งแต่ข้อที่ (1) ถึง (4) น่าจะนำไปสู่ข้อสรุปได้ว่าราษฎรที่อาศัยอยู่ใกล้พื้นที่ป่าที่น่าจะมีความเหมาะสมกว่าเจ้าหน้าที่ป่าไม้และเจ้าหน้าที่ของรัฐอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องในการดูแล ‘รักษา’ และ ‘เพิ่ม’ พื้นที่ป่าด้วยเหตุผลสองประการ

ก. ราษฎรที่อาศัยใกล้พื้นที่ป่ามีผลประโยชน์ร่วมกับการมีพื้นที่ป่าในระยะยาว ในแง่ของการช่วยให้พื้นที่ทำการเกษตรมีความอุดมสมบูรณ์และมีผลผลิตจากป่าที่จะช่วยเสริมรายได้และลดรายจ่าย

ข. ราษฎรมี "พื้นที่" ที่จะช่วยให้มีการขยาย "พื้นที่" ป่าได้จริง โดยไม่จำเป็นต้องเกิดปัญหาความขัดแย้งแต่ประการใด

6. อย่างไรก็ตามเหตุผลทั้งสองก็มิได้เป็นหลักประกันที่สมบูรณ์ว่าราษฎรจะไม่ทำลายป่า เพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวในระยะสั้น จึงจำเป็นที่จะต้องมีการเสริมทั้งในทางบวก และทางลบเพื่อป้องกันมิให้เกิดสถานการณ์เช่นนั้น

7. มาตรการในทางลบก็ได้แก่ มาตรการในการสอดส่องดูแลและตรวจสอบ เพื่อป้องกันมิให้ราษฎรเป็นรายบุคคลหาผลประโยชน์ให้แก่ตัวเองในระยะสั้นอันมีผลในการทำลายพื้นที่ป่า วิธีการที่สำคัญก็คือให้องค์กรของชุมชนหรือองค์กรประชาชนในพื้นที่ ทำการออกกฎเกณฑ์ตรวจสอบควบคุมพฤติกรรมของราษฎรในพื้นที่ใกล้ป่าด้วยตนเอง เพราะองค์กรดังกล่าวอยู่ใกล้ชิดกับราษฎรมากที่สุดสามารถทราบถึงพฤติกรรมตลอดจนความเคลื่อนไหวของราษฎรในส่วนที่เกี่ยวข้องกับป่าได้เป็นอย่างดี โดยที่องค์กรดังกล่าวจะต้องถูกควบคุมตรวจสอบอีกชั้นหนึ่งโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐ ทั้งองค์กรของประชาชนและเจ้าหน้าที่ของรัฐจะต้องถูกตรวจสอบอีกชั้นหนึ่งโดยสื่อมวลชนและสาธารณชน ดังนั้น การที่เปลี่ยนบทบาทของเจ้าหน้าที่ของรัฐ จากเป็นผู้ลงมือกระทำการ "รักษา" ป่ามาเป็นการทำหน้าที่ "ตรวจสอบ" องค์กรประชาชนที่ทำหน้าที่ดูแลรักษาป่าแทน น่าจะเป็นบทบาทที่สอดคล้องกับระบบจิตใจที่มีอยู่สำหรับข้าราชการของรัฐในระยะยาว จะทำให้เจ้าหน้าที่ของรัฐปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพดีกว่าเดิม

8. มีมาตรการในทางบวกที่จะจูงใจให้องค์กรประชาชน นอกจากจะดูแลให้ราษฎรไม่ทำลายป่าแล้ว ยังช่วยองค์กรดังกล่าวดูแล "รักษา" ป่าเป็นอย่างดี พร้อมทั้งเพิ่ม "พื้นที่ป่า" มาตรการดังกล่าวก็คือ รัฐจะต้องยอมรับสิทธิขององค์กรประชาชนในการดูแลรักษาป่า ตลอดจนยอมรับกฎระเบียบข้อบังคับที่ออกโดยองค์กรประชาชน เพื่อให้การดูแลรักษาพื้นที่ป่าบังเกิดผลอย่างแท้จริง โดยที่กฎระเบียบเหล่านี้สามารถบังคับใช้กับคนภายนอกที่เข้ามาในพื้นที่ด้วย มิใช่ใช้ได้เฉพาะราษฎรในพื้นที่เท่านั้น

9. มาตรการในทางบวกที่จะช่วยจูงใจให้ราษฎร มีกำลังใจในการดูแลรักษาพื้นที่ป่าในระยะยาวนอกจากผลประโยชน์ที่จะได้รับจากป่าทางอ้อมคือความอุดมสมบูรณ์ที่จะมีต่อพื้นที่ทำการเกษตรดังที่ได้กล่าวไปแล้ว ควรที่จะได้รับผลประโยชน์ทางตรงในรูปผลผลิตจากป่าในรูปแบบต่างๆ ที่ไม่มีผลกระทบต่อการดำรงอยู่ของป่าในระยะยาวแต่อย่างใด ขณะเดียวกันราษฎรจะต้องได้รับหลักประกันที่ทำให้เกิดความมั่นใจว่า สามารถตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ที่ครอบครองอยู่ในระยะยาวได้ด้วยการมีเอกสารสิทธิ์ที่ถูกต้อง

10. มาตรการในทางบวกที่จะช่วยจูงใจให้ราษฎรเพิ่ม "พื้นที่" ป่านอกจากจะต้องมีเอกสารสิทธิ์ที่แน่นอนแล้ว ยังจำเป็นต้องพิสูจน์ได้อย่างแน่ชัดว่าการกระทำดังกล่าวมีผลดีในทางเศรษฐกิจแก่ตัวราษฎรที่ทำเช่นนั้นเอง ถึงแม้จะไม่เป็นผลในระยะสั้น แต่จะต้องเกิดผลดีอย่างน้อยในระยะปานกลางและแน่นอนที่สุดต้องมีผลดีในระยะยาวด้วยเช่นกัน การเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ตามที่ได้อธิบายแล้วในบทที่สามได้พิสูจน์ว่าบังเกิดผลเช่นนั้นจริง

11. เนื่องจากองค์กรประชาชนเป็นตัวเชื่อมต่อที่สำคัญที่สุดระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐและราษฎรโดยตรงในการที่จะมีส่วนสำคัญในการดูแลรักษาป่า ตลอดจนส่งเสริมให้ราษฎรเปลี่ยนอาชีพจากการทำการเกษตรพืชเชิงเดี่ยวมาทำการเกษตร

อนุรักษ์ ประเด็นสำคัญในการดูแล “รักษา” พื้นที่เดิมขณะเดียวกันก็ “เพิ่มพื้นที่ใหม่” มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องจัดตั้งองค์กรประชาชนเหล่านี้ขึ้นมาให้ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการบริเวณพื้นที่รอยต่อเชื่อมกับพื้นที่ป่าที่มีต้นไม้อยู่จริงที่งานวิจัยนี้เรียกว่า “พื้นที่ยุทธศาสตร์” ผู้ที่จะทำหน้าที่นี้ได้ดีที่สุดคือ องค์กรพัฒนาเอกชน เพราะเป็นผู้เข้าถึงและอยู่ใกล้ชิดตลอดจนร่วมดูแลผลประโยชน์ของราษฎรในพื้นที่มากที่สุด จากประสบการณ์ในอดีตเมื่อเปรียบเทียบกับหน่วยงานของรัฐ ทั้งนี้เพราะระบบจิตใจในการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนสอดคล้องกับการทำหน้าที่ดังกล่าว เนื่องจากเป็นวัตถุประสงค์ในการจัดตั้งขององค์กรเอกชนตั้งแต่แรกเพื่อที่จะทำหน้าที่เช่นนั้น โดยที่ระบบจิตใจในการทำงานของเจ้าหน้าที่ของรัฐโดยทั่วไปไม่สอดคล้องกับวิธีการทำงานดังกล่าว ยกเว้นแต่จะมีเจ้าหน้าที่ของรัฐบางคนซึ่งได้ทุ่มเทเป็นพิเศษเป็นการพิสูจน์ความคิดของตนเอง ซึ่งก็เป็นข้อยกเว้นมากกว่ากรณีทั่วไป ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นจะต้องส่งเสริมให้มืองค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อทำหน้าที่จัดตั้งองค์กรประชาชนในพื้นที่ ในระยะแรกเริ่มที่เป็นจุดเชื่อมต่อหัวเลี้ยวหัวต่อ ก่อนที่จะปล่อยให้เจ้าหน้าที่ของรัฐทำหน้าที่ต่อเชื่อมกับองค์กรของประชาชนโดยตรงในภายหลัง ภารกิจขององค์กรพัฒนาเอกชนจึงเป็นภาระเฉพาะกิจที่จำเป็นในระยะสั้นถึงระยะปานกลางเท่านั้น

ถ้าหากสามารถตกลงร่วมกันได้ตามคำอธิบายที่ได้กล่าวมาแล้วทั้ง 11 ข้อ โดยไม่มีข้อโต้แย้งที่มีนัยยะสำคัญ ข้อเสนอที่เป็นนโยบายส่วนที่จะกล่าวถึงต่อไป ก็จะเป็นผลสืบเนื่องโดยตรงจากแนวคิดประกอบคำอธิบายที่ได้กล่าวมาแล้ว

ข้อเสนอในเชิงนโยบาย

1. รัฐจะต้องไม่มีการอพยพโยกย้ายราษฎรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าในปัจจุบันโดยมีเงื่อนไขที่อ้างถึง ณ จุด ๆ หนึ่ง โดยที่ข้อเสนอของงานวิจัยนี้ขอให้ในวันที่ 4 พฤษภาคม 2536 อันเป็นวันที่คณะรัฐมนตรีมีมติให้มีการปฏิรูปที่ดิน ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ให้พิจารณาว่าราษฎรอาศัยอยู่ในพื้นที่ก่อนหรือหลังจากการประกาศพื้นที่ป่าดังกล่าวเป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์เป็นสำคัญ ถ้าหากราษฎรอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ป่าที่อนุรักษ์ภายหลังจากที่ได้ประกาศพื้นที่เป็นป่าอนุรักษ์แล้ว ควรมีมาตรการที่จะส่งเสริมให้ราษฎรย้ายออกจากพื้นที่ได้ถ้าหากเป็นความจำเป็นในทางวิชาการเพื่อการรักษาพื้นที่ป่าและความหลากหลายทางชีวภาพ โดยเน้นประเด็นของการใช้แรงจูงใจทั้งในทางบวกและทางลบ มากกว่าการใช้กำลังและกฎหมายบังคับแต่เพียงประการเดียว

2. รัฐ จะต้องระดมกำลังคนและทรัพยากรตลอดจนปรับโครงการที่มีอยู่ทั้งหมดในปัจจุบัน มาระดมทำงานในพื้นที่ยุทธศาสตร์ โดยเน้นพื้นที่ยุทธศาสตร์ชั้นแรกก่อน (คือพื้นที่ในรัศมี 5 กิโลเมตร โดยประมาณขึ้นอยู่กับข้อเท็จจริงของแต่ละพื้นที่) รวมทั้งพื้นที่ที่มีการตั้งถิ่นฐานของราษฎรภายในพื้นที่ป่าด้วย ขณะเดียวกันก็มีแผนที่จะขยายงานออกไปสู่พื้นที่ยุทธศาสตร์ชั้นสองพร้อมกันไปด้วย

3. รัฐ จะเน้นบทบาทของราษฎรและองค์กรประชาชนในพื้นที่ให้ทำหน้าที่ในการดูแลรักษาและขยายพื้นที่ป่า ในขณะที่เจ้าหน้าที่ของรัฐ จะยังคงดูแลพื้นที่ป่าอนุรักษ์ร่วมกับราษฎรและองค์กรประชาชนด้วย แต่จะเน้นบทบาทในการสนับสนุนช่วยเหลือราษฎรและองค์กรประชาชนเหล่านี้ รวมทั้งบทบาทในการทำหน้าที่ตรวจสอบการทำงานขององค์กรประชาชนเป็นสำคัญ

4. รัฐ จะต้องเสริมให้องค์กรพัฒนาเอกชนมีบทบาทที่สำคัญในระยะเชื่อมต่อในการจัดตั้งองค์กรประชาชน ขึ้นมาดูแลจัดการบริหารทรัพยากรป่า ตลอดจนการเพิ่มพื้นที่ป่าในพื้นที่ยุทธศาสตร์รวมทั้งมีส่วนสำคัญในการปรับเปลี่ยนกิจกรรม

การเกษตรในพื้นที่เหล่านี้ จากการปลูกพืชเดี่ยวมาเป็นการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ ทั้งนี้จนกว่าจะพิสูจน์ได้ว่าองค์กรประชาชนดังกล่าวมีความแข็งแกร่งพอที่จะดำเนินงานต่อไปด้วยตัวเอง ซึ่งก็ไม่ควรจะใช้เวลาทั้งสิ้นเกิน 5 ปี

5. รัฐ จะอนุญาตให้องค์กรประชาชนและราษฎรที่อาศัยอยู่ติดพื้นที่ป่าอนุรักษ์ เข้าดูแลรักษาป่าร่วมกับเจ้าหน้าที่ของรัฐได้ โดยราษฎรในพื้นที่เหล่านี้จะมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากป่าในรูปของผลผลิตจากป่าโดยตรงด้วย ตามความเหมาะสมของสภาพป่านั้นๆ โดยไม่ก่อให้เกิดความเสียหายแก่ความหลากหลายทางชีวภาพและพื้นที่ป่าทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

6. การรับรองสิทธิในการดูแลรักษาป่าของราษฎรโดยองค์กรประชาชน มีพระราชบัญญัติป่าชุมชนที่รับรองสิทธิในการดูแลรักษาพื้นที่ป่าทุกประเภทตามความเหมาะสม มีสิทธิในการรับผลประโยชน์ และสิทธิในการออกกฎระเบียบข้อบังคับขององค์กรประชาชน トラบที่กฎระเบียบดังกล่าวไม่ขัดกับความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีของประชาชน

7. รัฐ ควรประสานนโยบายการออกเอกสารสิทธิ สปก. 4-01 ให้สอดคล้องกับนโยบายการบริหารจัดการพื้นที่ยุทธศาสตร์อย่างแท้จริง

8. ในช่วงแรกของการปฏิบัติงานในทุกพื้นที่ (อย่างน้อยในระยะเวลา 5 ปีแรก) รัฐจะต้องสนับสนุนให้องค์กรพัฒนาเอกชนเป็นผู้ ปฏิบัติงานในพื้นที่ แทนการปฏิบัติงานโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐโดยตรง โดยที่รัฐจะให้ผู้ให้ความสนับสนุนทั้งในด้านการเงิน ตลอดจนทางด้านวิชาการที่จำเป็น เพื่อช่วยให้องค์กรพัฒนาเอกชนปฏิบัติงานร่วมกับองค์กรของประชาชนในพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเจ้าหน้าที่ของรัฐจะเน้นบทบาทให้ความช่วยเหลือและตรวจสอบการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชน รวมทั้งองค์กรประชาชนที่เกี่ยวข้องเป็นสำคัญ

9. เมื่อพ้นระยะ 5 ปีแรกแล้ว รัฐจะส่งเสริมให้องค์กรประชาชนเข้าทำหน้าที่โดยตรง โดยเจ้าหน้าที่ของรัฐจะเป็นผู้ทำหน้าที่ให้ความช่วยเหลือตามจำเป็นและทำการตรวจสอบอย่างสม่ำเสมอ เพื่อป้องกันมิให้องค์กรประชาชนและราษฎรในพื้นที่ล่วงละเมิดสิทธิร่วมของราษฎรทั่วทั้งประเทศ

นโยบายทั้ง 9 ข้อ ถ้าหากรัฐสามารถปฏิบัติได้ทั้งหมดน่าจะมีผลอย่างพอเพียงที่จะทำให้ข้อเสนอทั้งหมดในงานวิจัยนี้มีความเป็นจริงได้ ด้วยเหตุนี้ในส่วนสุดท้ายจะได้มีข้อเสนอแนะที่เป็นรูปธรรมเพื่อให้สามารถนำไปสู่การปฏิบัติได้อย่างแท้จริง

ข้อเสนอแนะเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติ

เนื่องจากข้อเสนอแนะของงานวิจัยนี้หวังผลที่จะก่อให้เกิดผลในทางปฏิบัติอย่างแท้จริง จึงพยายามเสนอที่จะใช้โครงสร้างที่มีอยู่เดิมทั้งหมดมาเป็นเครื่องมือในการดำเนินงาน โดยปรับทิศทางการทำงานของเครื่องมือดังกล่าวให้เข้ากับแนวทางนี้ จะเห็นได้ว่าบรรดาโครงการหรือมาตรการต่างๆ ที่รัฐมีอยู่ในปัจจุบันในการที่จะรักษาพื้นที่ป่าที่มีอยู่เดิมและเพิ่มพื้นที่ป่าให้มากยิ่งขึ้นที่กล่าวใน บทที่ 1 เจ็ดข้อ เริ่มจากโครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติฯ โครงการส่งเสริมเกษตรกรปลูกป่า โครงการป้องกันจัดการและพัฒนาเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ แผนแม่บทเพื่อการพัฒนาป่าไม้ของประเทศไทย การปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พระราชบัญญัติป่าชุมชน พระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล และมาตรการที่สำคัญที่สุดก็คือ แผนแม่บทเพื่อการพัฒนาป่าไม้ของประเทศไทย ซึ่งปัจจุบันยังมีจุดอ่อนเนื่องจากตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิดของนโยบายป่าไม้แห่งชาติ 2528 ดังนั้น จึงควรมีการปรับแผนแม่บทฯ ดังกล่าวให้สอดคล้องกับข้อเสนอของงานวิจัยนี้เป็นอัน

ดับแรก โดยเน้นแนวคิด 11 ข้อ รวมทั้งนโยบายทั้ง 9 ข้อที่ได้กล่าวไปแล้ว มีการระดมทรัพยากรและเจ้าหน้าที่ทั้งหมดไปที่พื้นที่ยุทธศาสตร์ ในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวจำเป็นต้องมีองค์กรที่มีหน้าที่รับผิดชอบในการดูแลเพื่อแก้ไขปัญหา ซึ่งได้เสนอรูปแบบไปแล้วในท้ายบทที่ 2 ที่เรียกว่า “คณะกรรมการนโยบายและการจัดการป่าแห่งชาติ” โดยปรับรูปแบบมาจากคณะกรรมการนโยบายป่าไม้แห่งชาติ คณะกรรมการชุดนี้จะทำหน้าที่หลักในการกำหนดนโยบายเพื่อก่อให้เกิดเป็นมาตรการในการปฏิบัติที่เป็นจริงอย่างน้อยสี่ประการคือ ติดตามศึกษาข้อเท็จจริงเพื่อกำหนดเป็นนโยบาย ตลอดจนหามาตรการและแนวทางในการแก้ไขปัญหา วางแผนปฏิบัติงาน จัดสรรงบประมาณโดยเน้นให้องค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรประชาชนในพื้นที่เป็นผู้ที่ร่วมทำงาน แทนที่จะเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ และประการสุดท้าย คือ การประเมินผลตลอดจนช่วยแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ในระดับต่าง ๆ โดยมีคณะอนุกรรมการที่เกี่ยวข้อง เพื่อช่วยให้คณะกรรมการดังกล่าวได้ทำหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพ

ข้อมูลทั้งหมดที่ได้นำมาเสนอในส่วนนี้ อาจจะสรุปเป็นข้อเสนอแนะเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติจริงได้ดังต่อไปนี้

1. ควรมีองค์กรในระดับชาติที่มีชื่อเรียกว่า คณะกรรมการนโยบายและการจัดการป่าแห่งชาติ โดยนอกจากจะมีข้าราชการการเมืองและข้าราชการประจำในระดับสูง ที่เกี่ยวข้องทั้งหมดแล้ว จะต้องมียุทธศาสตร์ประกอบที่อยู่ภายนอกกระบวนการ ซึ่งประกอบด้วยตัวแทนองค์กรสิ่งแวดล้อมที่ดูแลเรื่องป่า ตัวแทนองค์กรชาวบ้านและพระสงฆ์ที่ดูแลป่าในขณะนี้ ตลอดจนนักวิชาการและสถาบันทางวิชาการที่ดำเนินการในเรื่องนี้ด้วย คณะกรรมการดังกล่าวจะทำหน้าที่ในการวิเคราะห์ปัญหา ตลอดจนร่างนโยบายในการแก้ไขปัญหาอย่างเป็นระบบ มีสำนักงานเลขานุการทำหน้าที่เป็นเลขานุการ เพื่อกำหนดมาตรการในการดำเนินงาน ประสานงาน จัดสรรและจัดหางบประมาณ ลงมือปฏิบัติในส่วนที่มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรง ตลอดจนติดตามประเมินผลความคืบหน้าในการทำงานของทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนที่ได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่ประสานงานระหว่างรัฐและเอกชนในพื้นที่
2. มีการจัดทำแผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์และใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน โดยมีคณะผู้ทำการร่างแผน ซึ่งมีองค์ประกอบคล้าย ๆ กับ คณะกรรมการนโยบายและการจัดการป่าแห่งชาติ โดยที่คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ อาจจะได้รับมอบหมายให้เป็นเจ้าหน้าที่รับผิดชอบดำเนินการในเรื่องนี้
3. ดำเนินการเพื่อให้มีพระราชบัญญัติควบคุมการใช้พื้นที่ยุทธศาสตร์ให้จำกัดเฉพาะการทำการเกษตร เพื่อการอนุรักษ์ตามความหมายที่ได้อธิบายไปแล้ว โดยละเอียดเท่านั้น
4. มีการบริหารจัดการพื้นที่ยุทธศาสตร์ ที่เน้นประเด็นเทคนิคการจัดการ เพื่อบรรลุเป้าหมายการใช้ทรัพยากรที่ดินอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด ทั้งนี้จะต้องปรับงานปฏิรูปที่ดินของสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมทั้งหมดในขณะนี้ ให้เป็นส่วนหนึ่งของการบริหารจัดการพื้นที่ยุทธศาสตร์ รวมทั้งระดมทรัพยากรและกำลังคน ตลอดจนโครงการต่าง ๆ ที่มีอยู่ในปัจจุบันให้มาทำหน้าที่สนองการบริหารจัดการพื้นที่ยุทธศาสตร์ โดยผ่าน คณะกรรมการนโยบายและการจัดการป่าแห่งชาติ
5. พยายามที่จะดำเนินการทุกวิถีทางที่จะช่วยเร่งให้มีการนำมาตรการทางการคลังมาใช้ในฐานะที่เป็นมาตรการในเชิงรุก เพื่อลดปัญหาการใช้ที่ดินเป็นสินค้าเพื่อการเก็งกำไร เพื่อช่วยลดแรงกดดันที่จะมีผลต่อมาตรการในทางดั่งรับทั้ง 4 ข้อที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น เพื่อช่วยให้มาตรการในเชิงดั่งรับมีโอกาสที่ประสบผลสำเร็จมากขึ้นกว่าการดำเนินมาตรการในเชิงรับแต่เพียงประการเดียว
6. เร่งให้มีการผ่านร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนฉบับที่จัดทำ โดยคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ให้มีผลบังคับใช้โดยเร็ว

ทั้งหมดนี้คือนโยบายและข้อเสนอแนะในทางปฏิบัติ ที่จะช่วยให้ประชาชนจะได้มีส่วนร่วมในการดูแล รักษาพื้นที่ป่าอย่างแท้จริง ซึ่งมีผลที่จะทำให้มีพื้นที่ป่าอนุรักษ์อุดมสมบูรณ์กว่าเดิมและมีพื้นที่ใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติเพิ่มมากขึ้น มีผลผลิตทางการเกษตรพอเลี้ยงตัวเองภายในประเทศและส่งออกต่างประเทศ มิไม่ใช่สอยพอเพียงกับความต้องการภายในประเทศ มีวัตถุดิบสำหรับทำเยื่อกระดาษพอเพียงสำหรับการใช้ภายในประเทศ มีส่วนสำคัญที่จะส่งเสริมการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศไทยโดยรวม

บทที่ 5

บทสรุป

งานวิจัยนี้มุ่งที่จะตอบปัญหาสี่ข้อที่ตั้งไว้ในท้ายบทที่ 1 ซึ่งเป็นสาระที่สำคัญที่สุดของงานวิจัยชิ้นนี้ นั่นก็คือ

1. มีวิธีการใดหรือไม่ที่จะหยุดยั้งการทำลายพื้นที่ป่าและสามารถเพิ่มปริมาณพื้นที่ป่าหรือพื้นที่ใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติ (พื้นที่สีเขียว) ให้เพิ่มมากขึ้น
2. มีเงื่อนไขอันใดหรือไม่ที่ทำให้คนสามารถอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างมีสมดุล และมีเหตุปัจจัยอะไรที่เป็นแรงจูงใจให้คนทำลายป่า มีมาตรการใดบ้างหรือไม่ที่จะลดมูลเหตุจูงใจในทางลบขณะเดียวกันก็เพิ่มมูลเหตุจูงใจในทางบวก เพื่อสามารถทำให้คนอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างแท้จริง
3. มาตรการทั้งหมดที่รัฐบาลไทยมีอยู่ในปัจจุบันมีมาตรการและวิธีการใดบ้างที่จะนำมาใช้แก้ปัญหาในข้อที่ (1) และ (2) ได้อย่างเป็นระบบ
4. เมื่อสามารถหยุดยั้งหรือแก้ปัญหาได้ตลอดจนทำให้คนอยู่กับป่าได้แล้ว มีวิธีการอย่างใดหรือไม่ที่จะทำให้มีการบริหารจัดการใช้พื้นที่เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ มีพื้นที่ป่าอนุรักษ์ขั้นต่ำจำนวนหนึ่ง (ร้อยละ 25) มีพื้นที่ปลูกไม้ยืนต้นเพื่อการใช้สอยภายในประเทศระยะยาวจนสามารถพึ่งตัวเองได้ มีพื้นที่ปลูกไม้เพื่ออุตสาหกรรมเยื่อกระดาษภายในประเทศโดยไม่จำเป็นต้องพึ่งการนำเข้าจากต่างประเทศและมีพื้นที่ผลิตอาหารเลี้ยงดูประชาชนทั้งประเทศ รวมทั้งมีบางส่วนที่สามารถจำหน่ายโดยตรงหรือผลิตเป็นอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกอย่างที่เคยเป็นมาในอดีต

การตั้งคำถามในลักษณะดังกล่าวเกิดจากการที่พื้นที่ป่าของประเทศลดลงอย่างต่อเนื่องจาก 224.5 ล้านไร่ หรือประมาณร้อยละ 70 ของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศในปี 2453 เหลือเพียง 83.4 ล้านไร่ หรือร้อยละ 26 ของพื้นที่ทั้งหมดในปี 2536 อันมีผลกระทบสำคัญต่อสภาพแวดล้อมโดยส่วนรวมของประเทศ เกิดปัญหาดินฟ้าอากาศแปรปรวน ปัญหาน้ำแล้ง น้ำท่วมสลับกันอย่างต่อเนื่อง ผลผลิตต่อพื้นที่ลดลงตลอดเวลา ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น เกษตรกรเป็นหนี้สิน สูญเสียพื้นที่ทำกิน จำเป็นจะต้องบุกเบิกพื้นที่ทำกินใหม่มีผลทำให้พื้นที่ป่าลดลงอย่างต่อเนื่อง มีผลกระทบอย่างร้ายแรงต่อปริมาณทรัพยากรและสภาพแวดล้อมในลักษณะที่เป็นวงจรอุบาทว์ที่นับวันยิ่งจะทวีความรุนแรงมากขึ้นทุกที ถ้าหากไม่ได้รับการแก้ไขอย่างฉับพลัน โดยมีมาตรการที่เหมาะสม อันเกิดจากการเข้าใจถึงปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นอย่างดี อันสืบเนื่องมาจากโครงสร้างของระบบจิตใจที่มีอยู่ในปัจจุบันทั้งหมดไม่เอื้ออำนวยให้มีการรักษาสถิตตลอดจนการขยายพื้นที่ป่าในระยะยาว หนทางแก้ไขที่ถูกต้องคือจะต้องสนับสนุนให้ผู้ที่ได้รับผลประโยชน์โดยตรงและโดยอ้อมจากการมีพื้นที่ป่าในระยะยาว ได้เข้ามามีส่วนโดยตรงในการดูแลรักษาพื้นที่ดังกล่าว ซึ่งก็คือราษฎรที่อาศัยอยู่ในบริเวณรอบๆ พื้นที่ป่านั้นเอง

ถ้าพิจารณาจากทัศนคติในการวิเคราะห์ปัญหาของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ผู้ที่มีหน้าที่ในการดูแลรักษาป่าโดยตรงในอดีต บทสรุปมักจะอยู่ที่การบังคับใช้กฎหมายไม่มีประสิทธิภาพ และภาพที่เห็นก็คือราษฎรเป็นผู้ทำลายพื้นที่ป่า จึงไม่คิดว่ามีทางเป็นไปได้ที่ราษฎรจะช่วยฟื้นฟูและอนุรักษ์พื้นที่ป่าเอาไว้ ดังนั้นวิธีการแก้ปัญหาจากแง่มุมของเจ้าหน้าที่ป่าไม้และเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้อง ในระยะแรก ก็มีการปรับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและนโยบายของป่าไม้ให้สอดคล้องกับปริมาณพื้นที่ป่าที่เหลือ

จริงมาโดยตลอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งนโยบายป่าไม้แห่งชาติ ปี 2528 ที่กำหนดให้มีพื้นที่ป่าอนุรักษ์ร้อยละ 15 ป่าเศรษฐกิจ ร้อยละ 25 นั้นเป็นการยอมรับความจริงว่าเจ้าหน้าที่ป่าไม้ไม่สามารถอนุรักษ์ป่าได้ จึงต้องให้ธุรกิจเอกชนและบริษัทข้ามชาติ ได้เข้ามามีส่วนช่วยในการดูแลพื้นที่ป่าในรูปของการปลูกไม้ยืนต้นเดี่ยวเชิงพาณิชย์ ในรูปของ “ป่ากันชน” เพื่อช่วยป้องกันป่า ในพื้นที่อนุรักษ์ และเพื่อนำไม้ไปใช้ป้อนอุตสาหกรรมผลิตเยื่อกระดาษ ซึ่งมีการขยายตัวในอัตราที่สูงอย่างต่อเนื่องตลอด ระยะเวลาสิบปีที่ผ่านมา ในแง่หนึ่งก็มีเหตุผลที่สำคัญเนื่องจากการช่วยปรับสภาพแวดล้อมให้การรักษากฎหมายของเจ้าหน้าที่เป็นไปได้เป็นอย่างดีมีประสิทธิภาพมากขึ้นกว่าเดิมพร้อมกันไปด้วย ซึ่งก็เป็นครั้งแรกที่เมื่อพิจารณาประเด็นของประสิทธิภาพ ของการบังคับใช้กฎหมายโดยมีความพยายามในการแก้ไขสภาวะแวดล้อม เพื่อช่วยให้กฎหมายมีผลบังคับใช้ได้จริงมากขึ้น ด้วย

แต่ปัญหาที่ตามมาภายหลังนโยบายป่าไม้แห่งชาติดังกล่าว คือ ปัญหาความขัดแย้งในพื้นที่ทำกินระหว่างราษฎรและ หน่วยงานของรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรมป่าไม้ ระหว่างราษฎรกับธุรกิจเอกชนที่ปลูกไม้ยืนต้นเชิงเดี่ยวโดยเฉพาะยูคาลิปตัส ซึ่ง ดำเนินการปลูกอย่างเดียวในพื้นที่ขนาดใหญ่จะมีผลข้างเคียงที่ไม่พึงปรารถนาตามมาอีกมาก และเมื่อรัฐเริ่มดำเนินการใน ลักษณะเข้มงวดมากยิ่งขึ้น ในรูปแบบของโครงการจัดสรรที่ทำกินให้ราษฎรผู้ยากไร้ในป่าสงวนเสื่อมโทรม (คจก.) ในยุคของ คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รชช.) โดยที่ในความเป็นจริงก็คือ การอพยพราษฎรออกจากพื้นที่ป่าสงวน หรือป่า อนุรักษ์ หรือพื้นที่ต้นน้ำลำธาร ก็ยังทำให้ความขัดแย้งทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น ขนาดเกิดเป็นสงครามขนาดย่อยระหว่างเจ้า หน้าที่ของรัฐกับราษฎรในหลายพื้นที่ ความล้มเหลวของโครงการ คจก. ที่ดำเนินงานในช่วงปี 2534 ประกอบกับการประกาศ “ปิดป่า” ในช่วงปี 2532 เนื่องจากเกิดอุทกภัยขนาดใหญ่ในปลายปี 2531 ในพื้นที่หลายจังหวัดในภาคใต้ ที่มีสาเหตุสำคัญ จากการตัดไม้ทำลายป่าในปลายปี 2531 เป็นผลทำให้รัฐบาลตัดสินใจที่จะแก้ปัญหาด้วยการขยายพื้นที่ป่าอนุรักษ์เพิ่มมากขึ้น

และเมื่อรัฐบาลหมดความสนใจที่จะยึดนโยบายปลูกป่าเศรษฐกิจที่เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ปี 2528 โดยไม่ประสพ ความสำเร็จแต่อย่างใด ในปี 2535 รัฐบาลได้มีการประกาศพื้นที่ป่าอนุรักษ์ร้อยละ 27.5 ของพื้นที่ทั้งหมด ซึ่งสูงกว่าพื้นที่ป่า ที่มีอยู่จริงในปี 2534 คือร้อยละ 26.7 ของพื้นที่ทั้งหมด อันเป็นสาเหตุให้มีพื้นที่อุทยานทับพื้นที่ทำกินของราษฎรหรือทับ พื้นที่ป่าชุมชนที่ราษฎรช่วยกันรักษาไว้ ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับราษฎรระลอกใหม่ในปัจจุบัน หลังจากการสิ้นสุดของความขัดแย้งก่อนหน้านั้นอันเกิดจากโครงการ คจก. ทั้งนี้เพราะทัศนคติของเจ้าหน้าที่ป่าไม้และเจ้าหน้าที่ของรัฐอื่นๆ จำนวนหนึ่งที่มีประสบการณ์ตรงชุดหนึ่ง เห็นว่าราษฎรไม่สามารถดูแลรักษาป่าได้ ดังนั้นเมื่อเลิกนโยบาย “ป่าเศรษฐกิจ” จึง หันกลับมาเพิ่มพื้นที่ป่าอนุรักษ์ เพื่อให้เจ้าหน้าที่มีกำลังคนและงบประมาณเพิ่มขึ้นในการที่จะดูแลรักษาป่าเองให้ได้

ในขณะเดียวกันก็มีนักวิชาการจำนวนหนึ่ง รวมทั้งเจ้าหน้าที่ขององค์กรพัฒนาเอกชน ที่ทำหน้าที่ในงาน อนุรักษ์ป่า ก็มีประสบการณ์ตรงอีกชุดหนึ่งที่พิสูจน์ให้เห็นได้ชัดว่า เมื่อผลประโยชน์ชุมชนสอดคล้องกับการมีพื้นที่ป่า ชุมชนก็ จะหวงแหนและรักษาพื้นที่ป่านั้นเอาไว้เอง คนกลุ่มนี้จึงผลักดันแนวคิดว่าคุณสามารถอยู่กับป่าได้ ซึ่งก็เป็นประสบการณ์จริง แต่ก็เป็นภาพหนึ่งอีกภาพหนึ่ง และเป็นภาพในอุดมคติ

งานวิจัยนี้จึงเสนอภาพที่เป็นจริงอีกชุดหนึ่ง คือ ภาพที่มีลักษณะเป็นพลวัตร เพื่อที่จะได้ศึกษาดูว่ามีเงื่อนไขใดบ้างที่ จูงใจให้คนรักษาป่าและมีเงื่อนไขใดบ้างที่จูงใจให้คนทำลายป่า การแก้ไขปัญหานี้ก็คือ พยายามลดปัจจัยในทางลบและเพิ่ม ปัจจัยในทางบวก ซึ่งก็เท่ากับเป็นการปรับสภาพแวดล้อมที่สนับสนุนให้การใช้กฎหมายเป็นไปได้เป็นอย่างดีมีประสิทธิภาพเช่นเดียว กับที่เจ้าหน้าที่ของรัฐมีความเชื่อว่า ธุรกิจเอกชนและบริษัทข้ามชาติจะสามารถช่วยปรับสภาพแวดล้อมเพื่อให้การบังคับใช้

กฎหมายมีความศักดิ์สิทธิ์ได้ แต่ในกรณีนี้ผู้ที่ช่วยปรับสภาพแวดล้อม คือ ตัวราษฎร โดยเฉพาะอย่างยิ่งราษฎรที่อาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่ใกล้กับป่า ซึ่งเจ้าหน้าที่ของรัฐไม่ค่อยมีความมั่นใจมาก่อนเลยว่าจะทำหน้าที่รักษาป่าได้

สำหรับตัวอย่างของปัจจัยในทางบวกที่ได้กล่าวมาแล้ว คือ การมีผลประโยชน์อย่างน้อยในทางอ้อม คือ ช่วยให้พื้นที่ทำการเกษตรของชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์ นอกจากนั้นยังมีผลประโยชน์ทางตรงที่ได้จากการหาของกินของใช้จากป่า ในลักษณะที่เป็นการใช้ประโยชน์ที่ยั่งยืน ส่วนตัวอย่างของปัจจัยในทางลบก็คือ ราษฎรไม่มีพื้นที่ทำกิน ต้องดำรงชีพอยู่ด้วยการเข้าไปหาของป่าและตัดไม้ในป่ามาขาย ในลักษณะที่เป็นการทำลายป่าจนเกินขอบเขตที่ป่าจะฟื้นตัวได้เอง หรือมีละเมิดก็มีบุคคลจากภายนอก นายทุน ผู้มีอิทธิพล รวมทั้งเจ้าหน้าที่ที่มีส่วนสนับสนุนการทำลายป่า ทำให้ราษฎรที่อาศัยอยู่ใกล้พื้นที่ป่าไม่อาจมีสภาพเป็นมดแดงเฝ้ามะม่วง จึงเข้าร่วมกับขบวนการทำลายพื้นที่ป่าด้วย การที่ราษฎรไม่มีความมั่นคงในกรรมสิทธิ์ที่ดิน หรือการเป็นหนี้สินอันเกิดจากการประกอบอาชีพเกษตรพืชเชิงเดี่ยวในพื้นที่ขนาดเล็กและปานกลาง ก็เป็นปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้ต้องมีการ บุกรเบิกพื้นที่ทำกินใหม่จากพื้นที่ป่าตลอดไป

มาตรการสำคัญที่จะลดผลกระทบจากปัจจัยทางด้านลบเหล่านี้ก็คือ ส่งเสริมอาชีพทางเลือกให้แก่ราษฎรที่ไม่มีพื้นที่ประกอบอาชีพ สร้างความมั่นคงให้แก่ราษฎรในพื้นที่บริเวณติดต่อกับพื้นที่ป่า โดยการเร่งให้มีการออกเอกสารสิทธิ์ ส่งเสริมอาชีพการเกษตรที่ทำให้เกษตรกรสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างสบายโดยไม่มีปัญหานี้สิน ซึ่งก็ได้พบในงานวิจัยว่า เกษตรอนุรักษ์น่าจะเป็นทางเลือกที่ดีประการหนึ่ง และท้ายที่สุดจำเป็นจะต้องมีองค์กรของประชาชนมาดูแลรักษาป่า แต่องค์กรเหล่านี้จะทำหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ จำเป็นที่จะต้องได้รับการยอมรับเป็นทางการจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ คือ มีกฎหมายรองรับ ซึ่งในกรณีนี้ก็คือ พระราชบัญญัติป่าชุมชน โดยมีมาตรการในการแบ่งผลประโยชน์จากพื้นที่ป่าให้แก่สมาชิกของชุมชนทั้งหมดที่มีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่าอย่างชัดเจน ในลักษณะที่ไม่มีผลกระทบต่อพื้นที่ป่าและความสมบูรณ์ของป่า ตลอดจนความหลากหลายทางชีวภาพทั้งในระยะสั้นและระยะยาวตามความเหมาะสมขึ้นอยู่กับสภาพของป่าในแต่ละพื้นที่ พร้อมทั้งบทลงโทษสำหรับการไม่ปฏิบัติหน้าที่ตามที่ควรจะเป็น ก็คือการเพิกถอนสิทธิในการดูแลรักษาป่า และการได้ประโยชน์จากป่าทั้งหมดของราษฎรและองค์กรประชาชนที่เกี่ยวข้อง

เมื่อได้ข้อสรุปเช่นนี้ ขั้นตอนของการดำเนินงานก็คือ พยายามรักษาพื้นที่ป่าที่มีอยู่เดิมให้คงอยู่พร้อมกับการเพิ่มพื้นที่ป่าหรือพื้นที่ใกล้เคียงกับพื้นที่ป่าธรรมชาติให้มากขึ้น ดังนั้นจุดเน้นของพื้นที่ที่จะดำเนินการคือ พื้นที่รอบๆ พื้นที่ป่านั่นเอง ซึ่งงานวิจัยนี้เรียกว่า พื้นที่ยุทธศาสตร์ คือพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติที่อยู่นอกพื้นที่ป่าอนุรักษ์ และพื้นที่ที่อยู่ในความดูแลของสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมทั้งหมด การบริหารจัดการพื้นที่ยุทธศาสตร์ ซึ่งเป็นข้อเสนอหลักของงานวิจัยนี้ปรับปรุงมาจากแนวคิด “พื้นที่กันชน” ซึ่งได้รับการวิจารณ์ว่ามีข้ออ่อน ในฐานะเป็นข้อเสนอทางด้านเทคนิค เพื่อการป้องกันรักษาพื้นที่ป่าอนุรักษ์ โดยที่ความคิดเบื้องหลังที่ไม่เชื่อว่าคนจะอยู่ร่วมกับป่าได้ ซึ่งก็จะมีผลขัดแย้งกันเองเพราะถ้าหากเชื่อว่าคนไม่สามารถอยู่ร่วมกับป่าได้แล้ว จะให้คนมีส่วนร่วมในการรักษาตามแนวคิดที่ได้อย่างไร แนวคิดพื้นที่ “ยุทธศาสตร์” จึงพยายามจำกัดข้ออ่อนในข้อนี้ คือ ยืนยันความคิดว่าคนอยู่ร่วมกับป่าได้ แต่เน้นเทคนิคในเชิงสัญลักษณ์ที่เป็นเส้นแบ่งระหว่างพื้นที่ป่าอนุรักษ์กับพื้นที่ทำกินของราษฎรให้ชัดเจน โดยใช้ “แนวกันชน” หรือ “ป่าชุมชน” ในพื้นที่ยุทธศาสตร์เป็นจุดแบ่งเชิงสัญลักษณ์ดังกล่าว ในลักษณะที่ต้องการประนีประนอมระหว่างความคิดของทางราชการที่เชื่อว่าคนอยู่กับป่าไม่ได้ กับความคิดของนักวิชาการและองค์กรอนุรักษ์ประกอบกับราษฎรที่มีประสบการณ์ตรงอีกชุดหนึ่งเชื่อว่าคนอยู่กับป่าได้อย่างแน่นอน

เมื่อกำหนดพื้นที่ยุทธศาสตร์แล้วจำเป็นจะต้องมีการจัดการพื้นที่ยุทธศาสตร์เหล่านี้ การจัดการที่สำคัญก็คือการที่ให้สภาตำบลและองค์กรประชาชนอื่นๆ ได้เข้ามามีส่วนร่วมดูแลป่าชุมชนในพื้นที่ยุทธศาสตร์เพื่อเป็น “แนวกันชน” เช่นเดียวกับ

การดูแลพื้นที่ป่าอนุรักษ์ด้วยนั่นเอง ขณะเดียวกันก็จำเป็นจะต้องมีการปรับเปลี่ยนพื้นที่การเกษตรเชิงเดี่ยวในพื้นที่เกษตรเหล่านี้ให้เป็นเกษตรเชิงอนุรักษ์ โดยมุ่งหวังว่าจะมีผลดีทั้งในแง่อนุรักษ์และมีผลดีที่จะทำให้เกษตรกรมีชีวิตดีขึ้นกว่าที่เคยเป็นอยู่เดิม

ทั้งหมดนี้ คือ แนวคิดและข้อสมมติฐานของงานวิจัยนี้ ซึ่งจะต้องมีการทดสอบจากข้อมูลที่ได้จากภาคสนาม โดยมีการเก็บข้อมูลจากกลุ่มต่างๆ ในพื้นที่ทั่วประเทศไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณพื้นที่ที่ยังคงมีป่าเหลืออยู่เป็นจำนวนมาก ในภาคเหนือ ได้แก่ เชียงใหม่ เชียงราย พะเยา ภาคอีสาน ได้แก่ เลย ชัยภูมิ นครราชสีมา ภาคกลาง ได้แก่ นครสวรรค์ อุทัยธานี โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่เขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง ภาคใต้ได้แก่ จังหวัดตรังและสุราษฎร์ธานี โดยมีการเก็บข้อมูลจากนักวิชาการ เจ้าหน้าที่ป่าไม้ และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องอื่นๆ ของรัฐ ตลอดจนองค์กรพัฒนาเอกชน จากผู้ที่สมัครขอรับเงินอุดหนุนในโครงการส่งเสริมเกษตรกรปลูกป่า สอบถามความคิดเห็นจากสภาตำบล องค์การประชาชนที่ไม่ได้ดูแลรักษาป่า องค์การประชาชนที่ดูแลรักษาป่า เกษตรกรที่ทำการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์และเกษตรกรที่ทำการเกษตรพืชเชิงเดี่ยวในพื้นที่ยุทธศาสตร์

ผลจากการศึกษาพบว่าทุกกลุ่มโดยเฉพาะอย่างยิ่งสภาตำบล องค์การประชาชนและราษฎรในพื้นที่ยุทธศาสตร์เห็นด้วยกับแนวคิดพื้นที่ยุทธศาสตร์ ส่วนองค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการและเจ้าหน้าที่ของรัฐต่างมีคำถามและมีความเห็นเกี่ยวกับ “พื้นที่กันชน” ตามความหมายทางเทคนิคที่ได้อธิบายไว้แล้วที่แตกต่างกันไปมากมาย คำตอบดังกล่าวจึงไม่อาจจะนำมาใช้พิจารณาว่าคนเหล่านี้เห็นด้วยกับแนวคิดการจัดการพื้นที่ยุทธศาสตร์ข้อเสนอของงานวิจัยนี้หรือไม่ แต่ถ้าหากวิเคราะห์ให้ลึกลงไปถึงผลที่ได้รับจากการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ด้วยมาตรการดังกล่าวแล้วแล้วจะพบว่าส่วนใหญ่จะเห็นด้วย ยกเว้นเจ้าหน้าที่ป่าไม้จำนวนหนึ่งที่จะอาจจะไม่เห็นด้วยกับข้อเสนอนี้ จึงอาจจะสรุปได้ว่า ผู้ที่ได้รับการสัมภาษณ์ส่วนใหญ่เห็นด้วยกับแนวคิดการจัดการพื้นที่ยุทธศาสตร์ตามข้อเสนอของงานวิจัยนี้

เมื่อศึกษาถึงรายละเอียดของผู้สมัครขอรับเงินอุดหนุนจากโครงการส่งเสริมเกษตรกรปลูกป่า ผลปรากฏว่าการให้การสนับสนุนในลักษณะที่เป็นอยู่ในช่วงเวลาศึกษาในกลางปี 2537 เงินอุดหนุนจะไปตกกับผู้ที่มิได้เป็นเกษตรกรที่มีฐานะดีอยู่แล้วกว่าร้อยละ 50 และตกแก่เกษตรกรที่มีฐานะดีอยู่แล้วอีกจำนวนหนึ่ง รวมทั้งสองกลุ่มจะได้รับเงินอุดหนุนไปร้อยละ 90 ของเงินอุดหนุนทั้งหมด ทำให้สรุปได้ว่าการดำเนินงานตามโครงการดังกล่าวในลักษณะที่ผ่านมาในอดีตไม่ช่วยให้เกษตรกรที่ยากจนเปลี่ยนอาชีพมาเป็นปลูกไม้มีค่าทางเศรษฐกิจได้จริง อีกทั้งไม่มีผลในเชิงอนุรักษ์แต่อย่างใด จึงมีข้อสรุปให้นำโครงการดังกล่าวมารวมกับการส่งเสริมการปลูกป่าชุมชนของสภาตำบลร่วมกับการทำการเกษตรอนุรักษ์ในพื้นที่ยุทธศาสตร์ซึ่งจะมีผลดีกว่า ทั้งนี้โดยมีคำยืนยันจากสภาตำบลว่าต้องการทำโครงการดังกล่าวและสามารถทำได้จริง แต่ต้องมีการช่วยแก้ปัญหาที่สำคัญบางประการของสภาตำบล โดยปัญหาที่สำคัญประการหนึ่งของสภาตำบล คือ การไม่มีที่ดินเพื่อปลูกป่าชุมชนซึ่งก็มีข้อเสนอทางออกที่น่าสนใจมากมาย

ในส่วนขององค์การประชาชนที่ดูแลรักษาป่าก็ยืนยันว่า สามารถดูแลรักษาป่าได้ถึงแม้จะมีอุปสรรคที่สำคัญสองประการ อุปสรรคประการแรกและเป็นประเด็นที่มีความสำคัญมากที่สุดในช่วงเวลาที่ผ่านมามาจนถึงปัจจุบัน คือ ความไม่แน่นอนของสถานภาพในการดูแลพื้นที่ป่าขององค์การประชาชนเหล่านี้ รวมทั้งความไม่แน่นอนในเรื่องปีที่ดูแลจะถูกอุทยานประกาศทับในภายหลัง หรือพื้นที่ที่อนุรักษ์อาจจะถูกนำท่วมจากการทำเขื่อนเป็นต้น รวมทั้งประเด็นที่อาจจะเป็นปัญหาเนื่องจากยังคงมีความไม่แน่นอนในพื้นที่ทำกินของราษฎรที่ร่วมอนุรักษ์พื้นที่ป่านั้นด้วย อุปสรรคอีกประการหนึ่งก็คือ

ประสิทธิภาพภายในองค์กร ซึ่งมีผลกระทบที่สำคัญจากปัญหาในข้อแรกด้วย การที่รัฐมีนโยบายที่ชัดเจนในเรื่องนี้จะช่วยแก้อุปสรรคที่สำคัญทั้งสองประการนี้ได้มาก

ส่วนประเด็นสุดท้ายได้พบว่า เกษตรเพื่อการอนุรักษ์เป็นทางออกที่มีประสิทธิภาพทั้งในแง่ของการส่งเสริมสภาพทางเศรษฐกิจของผู้ประกอบอาชีพนี้ และมีข้อดีต่อการอนุรักษ์พื้นที่ป่าอย่างแท้จริง ดังนั้นข้อเสนอการจัดการพื้นที่ยุทธศาสตร์ที่ได้เสนอไว้ในฐานะที่เป็นแนวคิดและสมมติฐาน จึงได้รับการยืนยันว่าสามารถปฏิบัติได้และคาดว่าจะมีผลได้จากข้อมูลที่ได้รับการยืนยันจากงานวิจัยภาคสนามดังกล่าว

ในส่วนสุดท้ายเป็นการคำนวณหรือศึกษาประสิทธิภาพของต้นทุนระหว่างการทำงานโดยองค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรประชาชนโดยใช้ตัวเลขค่าใช้จ่ายชั้นสูงสุด (upper limit) เพื่อเปรียบเทียบกับข้อมูลที่ได้จากโครงการป้องกันจัดการและพัฒนาเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ โดยมีความแตกต่างที่สำคัญคือการดำเนินงานตามข้อเสนอนี้จะเน้นการมีส่วนร่วมขององค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรประชาชนอย่างมีนัยยะสำคัญ ซึ่งจะช่วยให้ลดต้นทุนได้อย่างน้อยร้อยละ 25 ของค่าใช้จ่ายทั้งหมด

ขั้นต่อไปคือพยายามที่จะตอบคำถามในข้อที่ (4) ว่ามีเป็นไปได้หรือไม่ที่จะมีพื้นที่ป่าอนุรักษ์ พื้นที่ทำการเกษตรเพื่อเลี้ยงดูประชาชนภายในประเทศและเพื่อการส่งออก มีพื้นที่เพื่อปลูกไม้ใช้สอยเพื่อการพึ่งตัวเองภายในประเทศ ตลอดจนมีพื้นที่ปลูกไม้เพื่อทำเยื่อกระดาษพร้อมกันไปด้วย คำตอบในเรื่องนี้ก็คือ ถ้าสามารถจัดการพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ นอกพื้นที่ป่าอนุรักษ์จำนวน 59 ล้านไร่ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยครึ่งหนึ่งของพื้นที่เป็นการทำการเกษตร และอีกครึ่งหนึ่งปลูกไม้ยืนต้น ก็จะได้ผลตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ โดยที่เกษตรกรเป็นส่วนมากจะต้องทำทั้งสองอย่างพร้อมกันไป แล้วค่อย ๆ ปรับเปลี่ยน เริ่มจากการเน้นการเกษตรเพื่อให้เกษตรกรสามารถมีรายได้เลี้ยงตัวได้แน่นอนเป็นหลักก่อน หลังจากนั้นจึงเน้นการเกษตรอนุรักษ์ที่มีเป้าหมายในการปลูกไม้ผลและไม้ยืนต้นประมาณครึ่งหนึ่งของพื้นที่ในภายหลัง

ประเด็นสุดท้ายที่ต้องการจะเน้นในบทสรุปที่จะทำให้ข้อเสนอในงานวิจัยนี้มีผลในการนำไปปฏิบัติอย่างแท้จริงก็คือ ทั้งรัฐบาลและเจ้าหน้าที่ของรัฐต้องยอมรับความจริงว่า เจ้าหน้าที่ของรัฐที่มีอำนาจหน้าที่ในการดูแลรักษาป่าตามกฎหมาย อาจจะเป็นผู้ที่ไม่เหมาะสมที่สุดที่ได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่ดูแลรักษาป่าก็ได้ เนื่องจากระบบแรงจูงใจที่มีอยู่ในปัจจุบันและยังคงจะดำรงอยู่ต่อไปอีกระยะเวลาพอสมควรในอนาคตสำหรับเจ้าหน้าที่ของรัฐ ไม่สอดคล้องกับการอนุรักษ์พื้นที่ป่าในระยะยาว เนื่องจากเหตุผลที่สำคัญก็คือ เจ้าหน้าที่ของรัฐไม่มีผลประโยชน์ร่วมโดยตรงและโดยอ้อมในระยะยาวในการรักษาพื้นที่ป่าในระยะยาว เนื่องจากเจ้าหน้าที่เหล่านี้จะได้ประโยชน์จากการตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงพื้นที่ป่าในระยะยาวเหมือนราษฎร ซึ่งจะได้รับผลประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมจากการรักษาพื้นที่ป่าให้คงอยู่ ประการต่อไปก็คือผลตอบแทนในอาชีพที่เป็นตัวเงินค่อนข้างจะต่ำ ในขณะที่ความเสี่ยงในการปฏิบัติหน้าที่อย่างตรงไปตรงมามีค่อนข้างจะสูง แต่ถ้าหากละเลยไม่ปฏิบัติหน้าที่หรือสมรู้ร่วมคิดกับผู้กระทำความผิด ความเสี่ยงจากผู้ที่มีผลประโยชน์ขัดแย้งจากภายนอกจะไม่มี อาจจะมีผลตอบแทนทางการเงินและตำแหน่งหน้าที่ทางราชการ และที่สำคัญก็คือความเสี่ยงต่อการถูกลงโทษมีน้อย ทั้งหมดนี้เป็นเพราะเป็นการยากที่สาธารณชนจะเข้าไปตรวจสอบการทำงานของเจ้าหน้าที่ของรัฐโดยตรง

/ เมื่อเจ้าหน้าที่ไม่สามารถจะเป็นผู้ที่ลงมือทำการดูแลรักษาป่าได้ดี จึงควรมอบหมายให้ราษฎรที่อาศัยอยู่รอบพื้นที่ป่า ทำหน้าที่เป็น “เจ้าหน้าที่” ดูแลรักษาพื้นที่ป่า ถึงแม้ว่าในปัจจุบันถ้าจะให้ราษฎรทำหน้าที่ดังกล่าว ก็ยังคงมีปัญหาอีกมากมาย แต่ปัญหาเหล่านี้ ซึ่งถึงแม้ว่ายังสามารถแก้ไขได้ง่ายโดยนโยบายของรัฐบาลเอง ในขณะที่เจ้าหน้าที่ของรัฐควรจะมียุทธศาสตร์ที่สำคัญในการตรวจสอบการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรประชาชนและราษฎรในพื้นที่มากกว่า โดยมีสื่อมวลชน และประชาชน ตรวจสอบการทำงานของทุกฝ่ายอีกระดับหนึ่ง

การที่จะคิดถึงวิธีการแก้ปัญหาในลักษณะนี้ได้จะต้องยอมรับความเป็นเหตุเป็นผลเชิงตรรกะในลักษณะที่เป็นพลวัตร แทนที่จะยึดติดกับสถานการณ์สถิตเหมือนที่เคยเข้าใจในอดีต ถ้าหากยังไม่แน่ใจว่า ข้อเสนอทั้งหมดที่เสนอไว้ในบทที่ 4 สามารถปฏิบัติได้จริงหรือไม่ ก็อาจจะเริ่มทำในลักษณะที่เป็นโครงการทดลองขนาดที่ไม่ใหญ่เกินไปนักไปก่อน ในขณะเดียวกันหากยังคงรีรอและไม่ทำอะไรเลย แรงจูงใจในทางลบจากของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องจะมีส่งผลในการทำลายพื้นที่ป่าต่อไปอย่างต่อเนื่อง ทรัพยากรที่มีค่ามากที่สุดในอนาคต คือ ความหลากหลายทางชีวภาพจะถูกทำลายลงอย่างยับเยินในที่สุด โดยไม่มีโอกาสหวนคืนกลับมาอีก ปัญหาความขัดแย้งในพื้นที่ทำกินจะยังคงทวีความรุนแรงจนยากแก่การแก้ไข จึงเป็นหน้าที่ของรัฐบาลและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ที่จะต้องตัดสินใจแก้ไขปัญหายังเป็นระบบ มิใช่ในลักษณะที่เป็นความคิดในการแก้ปัญหาเป็นส่วน ๆ และยังไม่ประสานกันดีอย่างเช่นในปัจจุบัน เพราะจะทำให้เสียโอกาสในการแก้ไขปัญหาที่ตรงประเด็นตั้งแต่เริ่มต้น โดยมีต้นทุนในการแก้ไขปัญหาสูงกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบันมาก และต้นทุนดังกล่าวจะยิ่งเพิ่มขึ้นในอัตราเร่งด้วยในอนาคต

ภาคผนวก ก

ตัวอย่างแบบสอบถาม

สำหรับกลุ่มตัวอย่างต่าง ๆ TEI 1 ถึง TEI 10

แบบ TEI 1

แบบสอบถาม องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชาวบ้านที่ส่งเสริมและดูแลรักษาป่าชุมชน โครงการวิจัยการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดูแลรักษาป่า จัดทำโดย สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย หัวหน้าโครงการ ดร. อภิชัย พันธเสน

ชื่อโครงการ _____

ชื่อองค์กรพัฒนาเอกชน/องค์กรชาวบ้าน _____

ผู้ประสานงาน _____ เลขที่ _____ ถนน _____

ตำบล _____ อำเภอ _____ จังหวัด _____

ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับต้นทุนค่าใช้จ่ายในการที่ NGO สนับสนุนให้ชาวบ้านปลูกป่าและรายละเอียดเกี่ยวกับป่าชุมชน

ประเภทของค่าใช้จ่าย	2532	2533	2534	2535	2536
1. เงินเดือนเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง					
2. ค่าใช้จ่ายในการดำเนินงาน ค่ายานพาหนะเดินทาง และ ค่าใช้จ่ายในสำนักงานที่เกี่ยวข้อง					
3. ค่าพันธุ์ไม้และกล้าไม้					
4. ค่าใช้จ่ายในการพาชาวบ้านไปดูงานที่ต่าง ๆ					
5. ค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการจัดการสัมมนา ประชุมปรึกษาและ อบรม					
6. ค่าใช้จ่ายอื่นๆ					
รวม					

1. จำนวนพื้นที่ป่าชุมชนที่ปลูกและหรือรักษาไว้ได้ _____ ไร่
2. ป่าชุมชนดังกล่าวอยู่ในเขตกันชนหรือไม่ ☐ อยู่ ☐ ไม่อยู่
3. มีชาวบ้านที่ร่วมมือเข้มแข็งเป็นสมาชิกของป่าชุมชนจำนวน _____ คน
คิดเป็นจำนวนครอบครัว _____ ครอบครัว
4. จำนวนชาวบ้านที่ได้รับผลประโยชน์ทั้งหมดจากการมีป่า ประมาณ _____ คน _____ ครอบครัว
5. จำนวนชาวบ้านที่รักษาป่าเมื่อเทียบกับชาวบ้านทั้งหมดที่ได้รับผลประโยชน์จากป่าคิดเป็นร้อยละ _____
6. ในบริเวณหมู่บ้านหรือตำบลที่มีการดูแลรักษาป่าชุมชน (ขึ้นอยู่กับกรรมการที่ดูแลเป็นกรรมการระดับหมู่บ้านหรือกรรมการสภาตำบล) มีพื้นที่ทำการเกษตรเท่าใด _____ ไร่
7. พื้นที่เกษตรทั้งหมดดังกล่าว จำแนกออกเป็นเกษตรเชิงพาณิชย์ _____ ไร่
เกษตรเพื่อการพึ่งตนเอง เช่น วนเกษตร, เกษตรธรรมชาติ, ไร่นาสวนผสม, เกษตรผสมผสาน _____ ไร่
8. เกษตรเพื่อพึ่งตัวเองเหล่านี้ อยู่ในพื้นที่เขตกันชน _____ ไร่ คิดเป็นร้อยละเท่าใดของพื้นที่เกษตรเพื่อการพึ่งตัวเองทั้งหมด _____

⊕ ขอขอบคุณที่กรุณาตอบคำถามทั้งหมดนี้ด้วย ⊕

แบบ TEI 2

แบบสอบถาม

องค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าและทรัพยากรธรรมชาติ

โครงการวิจัยการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดูแลรักษาป่า

จัดทำโดย สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย

หัวหน้าโครงการ ดร. อภิชัย พันธเสน

ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ (ขึ้นกับความสมัครใจ) _____

วันเดือนปี ที่สัมภาษณ์ _____

ชื่อองค์กรพัฒนาเอกชนที่สังกัด _____

ลักษณะการทำงานขององค์กรที่สังกัด _____

1. ท่านทราบความหมายของคำว่า พื้นที่เขตกันชน (Buffer Zone) หรือไม่?

☐

ทราบ

☐

ไม่ทราบ

2. กรุณาให้คำจำกัดความของพื้นที่เขตกันชนตามที่ท่านเข้าใจพอสังเขป

พื้นที่เขตกันชน คือ _____

3. มีนักอนุรักษ์และนักวิชาการป่าไม้จำนวนหนึ่งให้ความเห็นว่า เขตกันชนนั้นเป็นแนวคิดที่ดีที่จะลดปัญหาการขัดแย้งระหว่างชาวบ้านที่อยู่ใกล้เคียงบริเวณพื้นที่เขตป่าอนุรักษ์และพื้นที่เขตหวงห้ามกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ ช่วยส่งเสริมให้ชาวบ้านพัฒนาอาชีพที่สอดคล้องกับการอนุรักษ์ ขณะเดียวกันก็ช่วยให้สามารถรักษาพื้นที่ดังกล่าวเพื่อประโยชน์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและความหลากหลายทางชีวภาพร่วมกัน ท่านเห็นด้วยหรือไม่?

☐

เห็นด้วย

☐

ไม่เห็นด้วย เพราะ _____

4. นอกจากจะทำหน้าที่ป้องกันพื้นที่อนุรักษ์และเขตหวงห้ามแล้ว ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาและจัดการพื้นที่กันชน อาจจะใช้เป็นยุทธศาสตร์ในการป้องกันรักษาพื้นที่ป่าที่มีอยู่ พร้อมทั้งเป็นการเพิ่มพื้นที่สีเขียวที่มีสภาพใกล้เคียงกับป่าตามธรรมชาติเพิ่มมากขึ้นด้วย ท่านเห็นด้วยหรือไม่?

☐ เห็นด้วย

☐ ไม่เห็นด้วย เพราะ _____

5. ท่านทราบหรือไม่ว่า ธนาคารโลก (World Bank) และเงินกองทุนสิ่งแวดล้อมโลก (Global Environment Facility) กำลังศึกษาเพื่อเตรียมการก่อนลงทุนในโครงการป้องกันจัดการและพัฒนาเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ โดยใช้พื้นที่กันชนเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญ เพื่อจะทำการอนุรักษ์ได้แก่ พื้นที่บริเวณทุ่งใหญ่นเรศวร ห้วยขาแข้ง ทางด้านตะวันตก บริเวณกลุ่มป่าภูเขียว/น้ำหนาว ทางด้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กลุ่มป่าเขาสอยดาว ทางด้านตะวันออก และกลุ่มป่าแก่งกระจาน/แม่น้ำภาชี ทางด้านตะวันตก ท่านเห็นด้วยกับความคิดในการลงทุนดังกล่าวหรือไม่?

☐ เห็นด้วย

☐ ไม่เห็นด้วย เพราะ _____

☐ ไม่ทราบหรือไม่มีความเห็น

6. จากแผนงานของโครงการดังกล่าว จะมีการตั้งสำนักงานในภาคสนามมาทำงาน ซึ่งจะมีคณะกรรมการอำนวยการประกอบด้วย เจ้าหน้าที่ของรัฐจากหน่วยงานต่างๆ อาทิ เช่น กรมป่าไม้ กรมส่งเสริมการเกษตร สำนักงานปฏิรูปที่ดิน กรมการปกครอง กรมพัฒนาชุมชน ตัวแทนของ NGO ในพื้นที่ โดยทำหน้าที่ส่งเสริมให้ประชาชนที่อยู่ในบริเวณพื้นที่เขตกันชนประกอบอาชีพที่สอดคล้องกับการอนุรักษ์พื้นที่ป่า ประกอบกับมีรายได้เสริมจากการประกอบอาชีพอื่น ๆ รวมทั้งช่วยให้มีการโยกย้ายประชาชนจากพื้นที่เขตหวงห้ามและเขตอนุรักษ์ออกมด้วยความสมัครใจเพื่อการอนุรักษ์ดังกล่าว ท่านเห็นด้วยกับวิธีการทำงานในลักษณะเช่นนี้หรือไม่?

☐ เห็นด้วย

☐ ไม่มีความเห็น

☐ ไม่เห็นด้วย เพราะ _____

7. จากการเสนอดังกล่าว ได้มีการทำโครงการในขั้นต้นระยะเวลา 5 ปี ซึ่งคาดว่าจะใช้เงินทั้งสิ้นประมาณ 2,400 ล้านบาท โดยที่กองทุนสิ่งแวดล้อมโลกจะให้ความช่วยเหลือไม่เกิน 500 ล้านบาท เงินกู้จากแหล่งอื่นๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะใช้เพื่อความช่วยเหลือทางเทคนิคจากต่างประเทศ รวมทั้งจากธนาคารโลกประมาณ 1,000 ล้านบาท ที่เหลือเป็นการจ่ายสมทบโดยรัฐบาลไทย ท่านคิดว่าการลงทุนในลักษณะดังกล่าวเป็นการคุ้มค่า สมควรที่รัฐบาลไทยจะดำเนินการหรือไม่?

- ☐ เห็นว่ารัฐบาลไทยควรดำเนินการ
- ☐ เห็นว่ารัฐบาลไทยไม่ควรดำเนินการ เพราะ _____
- _____
- ☐ ไม่ทราบหรือไม่มีความเห็น

8. ท่านคิดว่ามีรูปแบบและวิธีการทำงานที่จะให้ผลดีเท่าเทียมกันและอาจจะมีค่าใช้จ่ายต่ำกว่านี้บ้างหรือไม่?

- ☐ มี โปรดอธิบายว่าวิธีการเป็นอย่างไร? _____
- _____
- _____

☐ ไม่มีวิธีการอื่น

☐ ไม่มีความเห็น

9. ท่านคิดว่านอกจากพื้นที่ป่าสีแห่งที่กล่าวมาข้างต้น ควรจะใช้แนวความคิดพื้นที่กันชนดังกล่าวไปใช้เพื่อการอนุรักษ์พื้นที่ป่าที่มีอยู่เดิมและเพิ่มพื้นที่สีเขียวที่มีความใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติทั่วประเทศจะได้หรือไม่?

- ☐ ใช้ได้
- ☐ ใช้ไม่ได้ เพราะ _____
- _____
- _____

10. ถ้าหากจะทำตามแนวคิดในข้อ (9) ทั่วประเทศ โดยที่จะทำให้มีค่าใช้จ่ายต่ำกว่าที่กล่าวมานี้ ท่านจะมีวิธีการทำอะไร?

11. ถ้าท่านมีความคิดเห็นเพิ่มเติมในประเด็นเกี่ยวข้องกับคำถามทั้ง 10 ข้อ ได้โปรดกรุณาให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติมด้วย

✧ ขอขอบคุณที่กรุณาตอบคำถามทั้งหมดนี้ด้วย ✧

แบบ TEI 3

แบบสอบถาม
เจ้าหน้าที่กรมป่าไม้และเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้อง
โครงการวิจัยการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดูแลรักษาป่า
จัดทำโดย สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย
หัวหน้าโครงการ ดร. อภิชัย พันธเสน

ตำแหน่ง และหน่วยงานของผู้ให้สัมภาษณ์ _____

วันที่ เดือน พ.ศ. ที่สัมภาษณ์ _____

1. ท่านทราบความหมายของคำว่า พื้นที่เขตกันชน (Buffer Zone) หรือไม่?

☐

ทราบ

☐

ไม่ทราบ

2. กรุณาให้คำจำกัดความของพื้นที่เขตกันชนตามที่ท่านเข้าใจพอสังเขป

พื้นที่เขตกันชน คือ _____

3. มีนักอนุรักษ์และนักวิชาการป่าไม้จำนวนหนึ่งให้ความเห็นว่า เขตกันชนนั้นเป็นแนวคิดที่ดีที่จะลดปัญหาการขัดแย้งระหว่างชาวบ้านที่อยู่ใกล้เคียงบริเวณพื้นที่เขตป่าอนุรักษ์และพื้นที่เขตหวงห้ามกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ ช่วยส่งเสริมให้ชาวบ้านพัฒนาอาชีพที่สอดคล้องกับการอนุรักษ์ ขณะเดียวกันก็ช่วยให้สามารถรักษาพื้นที่ดังกล่าวเพื่อประโยชน์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและความหลากหลายทางชีวภาพร่วมกัน ท่านเห็นด้วยหรือไม่?

☐

เห็นด้วย

☐

ไม่เห็นด้วย เพราะ _____

4. นอกจากจะทำหน้าที่ป้องกันพื้นที่อนุรักษ์และเขตหวงห้ามแล้ว ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาและจัดการพื้นที่กันชน อาจจะใช้เป็นยุทธศาสตร์ในการป้องกันรักษาพื้นที่ป่าที่มีอยู่ พร้อมทั้งเป็นการเพิ่มพื้นที่สีเขียวที่มีสภาพใกล้เคียงกับป่าตามธรรมชาติเพิ่มมากขึ้นด้วย ท่านเห็นด้วยหรือไม่?

☐

เห็นด้วย

☐

ไม่เห็นด้วย เพราะ _____

5. ท่านทราบหรือไม่ว่า ธนาคารโลก (World Bank) และเงินกองทุนสิ่งแวดล้อมโลก (Global Environment Facility) กำลังศึกษาเพื่อเตรียมการก่อนลงทุนในโครงการป้องกันจัดการและพัฒนาเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ โดยใช้พื้นที่กันชนเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญ เพื่อจะทำการอนุรักษ์ได้แก่ พื้นที่บริเวณทุ่งใหญ่นเรศวร ห้วยขาแข้ง ทางด้านตะวันตก บริเวณกลุ่มป่าภูเขียว/น้ำหนาว ทางด้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กลุ่มป่าเขาสอยดาว ทางด้านตะวันออก และกลุ่มป่าแก่งกระจาน/แม่น้ำภาชี ทางด้านตะวันตก ท่านเห็นด้วยกับความคิดในการลงทุนดังกล่าวหรือไม่?

☐

เห็นด้วย

☐

ไม่เห็นด้วย เพราะ _____

☐

ไม่ทราบหรือไม่มีความเห็น

6. จากแผนงานของโครงการดังกล่าว จะมีการตั้งสำนักงานในภาคสนามมาทำงาน ซึ่งจะมีคณะกรรมการอำนวยการประกอบด้วย เจ้าหน้าที่ของรัฐจากหน่วยงานต่างๆ อาทิ เช่น กรมป่าไม้ กรมส่งเสริมการเกษตร สำนักงานปฏิรูปที่ดิน กรมการปกครอง กรมพัฒนาชุมชน ตัวแทนของ NGO ในพื้นที่ โดยทำหน้าที่ส่งเสริมให้ประชาชนที่อยู่ในบริเวณพื้นที่เขตกันชนประกอบอาชีพที่สอดคล้องกับการอนุรักษ์พื้นที่ป่า ประกอบกับมีรายได้เสริมจากการประกอบอาชีพอื่น ๆ รวมทั้งช่วยให้มีการโยกย้ายประชาชนจากพื้นที่เขตหวงห้ามและเขตอนุรักษ์ออกมาด้วยความสมัครใจเพื่อการอนุรักษ์ดังกล่าว ท่านเห็นด้วยกับวิธีการทำงานในลักษณะเช่นนี้หรือไม่?

☐

เห็นด้วย

☐

ไม่มีความเห็น

☐

ไม่เห็นด้วย เพราะ _____

7. จากการเสนอดังกล่าว ได้มีการทำโครงการในขั้นต้นระยะเวลา 5 ปี ซึ่งคาดว่าจะใช้เงินทั้งสิ้นประมาณ 2,400 ล้านบาท โดยที่กองทุนสิ่งแวดล้อมโลกจะให้ความช่วยเหลือไม่เกิน 500 ล้านบาท เงินกู้จากแหล่งอื่นๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะใช้เพื่อความช่วยเหลือทางเทคนิคจากต่างประเทศ รวมทั้งจากธนาคารโลกประมาณ 1,000 ล้านบาท ที่เหลือเป็นการจ่ายสมทบโดยรัฐบาลไทย ท่านคิดว่าการลงทุนในลักษณะดังกล่าวเป็นการคุ้มค่า สมควรที่รัฐบาลไทยจะดำเนินการหรือไม่?

- ☐ เห็นว่ารัฐบาลไทยควรดำเนินการ
- ☐ เห็นว่ารัฐบาลไทยไม่ควรดำเนินการ เพราะ _____
- _____
- ☐ ไม่ทราบหรือไม่มีความเห็น

8. ท่านคิดว่ามีรูปแบบและวิธีการทำงานที่จะให้ผลดีเท่าเทียมกันและอาจจะมีค่าใช้จ่ายต่ำกว่านี้บ้างหรือไม่?

- ☐ มี โปรดอธิบายว่าวิธีการเป็นอย่างไร? _____
- _____
- _____

☐ ไม่มีวิธีการอื่น

☐ ไม่มีความเห็น

9. ท่านคิดว่านอกจากพื้นที่ป่าสี่แห่งที่กล่าวมาข้างต้น ควรจะใช้แนวความคิดพื้นที่กันชนดังกล่าวไปใช้เพื่อการอนุรักษ์พื้นที่ป่าที่มีอยู่เดิมและเพิ่มพื้นที่สีเขียวที่มีความใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติทั่วประเทศจะได้หรือไม่?

☐ ใช่ได้

☐ ใช่ไม่ได้ เพราะ _____

10. ถ้าหากจะทำตามแนวคิดในข้อ (9) ทั่วประเทศ โดยที่จะทำให้มีค่าใช้จ่ายต่ำกว่าที่กล่าวมานี้ ท่านจะมีวิธีการทำอย่างไร?

11. ถ้าท่านมีความคิดเห็นเพิ่มเติมในประเด็นเกี่ยวข้องกับคำถามทั้ง 10 ข้อ ได้โปรดกรุณาให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติมด้วย

✧ ขอขอบคุณที่กรุณาตอบคำถามทั้งหมดนี้ด้วย ✧

แบบ TEI 4

แบบสอบถาม

ผู้ที่สมัครขอรับเงินจากกรมป่าไม้เพื่อการปลูกไม้มีค่าทางเศรษฐกิจ

โครงการวิจัยการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดูแลรักษาป่า

จัดทำโดย สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย

หัวหน้าโครงการ ดร. อภิชัย พันธเสน

1. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ _____
 ชื่อผู้ขอรับการสนับสนุน _____
 ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ให้สัมภาษณ์กับผู้ขอรับการสนับสนุน _____
2. สถานที่อยู่ปัจจุบันของผู้ที่ได้รับการสนับสนุน บ้านเลขที่ _____ หมู่ที่ _____
 ตำบล _____ อำเภอ _____ จังหวัด _____
3. ที่ตั้งของพื้นที่ที่ขอรับการสนับสนุน ชื่อหมู่บ้าน _____
 หมู่ที่ _____ ตำบล _____ อำเภอ _____
 จังหวัด _____
4. จำนวนเนื้อที่ทั้งหมดที่ผู้ขอรับการสนับสนุนมีอยู่ _____ ไร่
5. จำนวนพื้นที่ที่ขอรับการสนับสนุน _____ ไร่
6. อาชีพหลักของผู้ขอรับการสนับสนุนในปัจจุบัน _____
 ถ้าหากอาชีพหลักเป็นอาชีพทำการเกษตร ให้ถามต่อไปว่า
 ในปัจจุบันทำการเกษตรในพื้นที่ทั้งหมดกี่ไร่ _____ ไร่
 พื้นที่ทำการเกษตรดังกล่าวเป็นของตัวเอง _____ ไร่
 ครอบครองเพื่อทำการเกษตรโดยวิธีอื่น _____ ไร่
7. ท่านคิดจะปลูกไม้อะไรในพื้นที่ที่ขอรับการสนับสนุนบ้าง _____

8. ท่านคิดว่าจำนวนเงินสนับสนุน 3,000 บาทต่อไร่ ในระยะเวลา 5 ปีนี้ เมื่อเปรียบเทียบกับต้นทุนที่ท่านจะลงทุนทำจริง ๆ

☐	มากเกินไป	ต้นทุนจริงเท่าใด	☐	2,500 บาท
			☐	2,000 บาท
			☐	1,500 บาท
☐	พอดีทุน			
☐	น้อยเกินไป	จำนวนที่ควรจะเป็นควรจะเป็นเท่าไร	☐	6,000 บาท
			☐	5,000 บาท
			☐	4,000 บาท

9. ถ้าหากท่านมีอาชีพเป็นเกษตรกรรายย่อย (ทำการเกษตรในพื้นที่ต่ำกว่า 14 ไร่) และไม่มีรายได้สนับสนุนจากทางอื่น ท่านจะปลูกไม้ตามโครงการนี้หรือไม่?

☐	ปลูก เพราะ _____

☐	ไม่ปลูก เพราะ _____

10. ท่านมีข้อเสนอแนะอะไรที่จะช่วยให้โครงการนี้สามารถเพิ่มพื้นที่ปลูกไม้ที่มีค่าทางเศรษฐกิจได้มากกว่านี้บ้างหรือไม่? _____

❖ ขอขอบคุณที่กรุณาตอบคำถามทั้งหมดนี้ด้วย ❖

แบบ TEI 5

แบบสอบถาม
สภาตำบล (นอกและในพื้นที่กันชน)
โครงการวิจัยการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดูแลรักษาป่า
จัดทำโดย สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย
หัวหน้าโครงการ ดร. อภิชัย พันธเสน

ชื่อ ผู้ให้สัมภาษณ์ _____

ตำแหน่งในสภาตำบล _____

ที่ตั้งของตำบล ตำบล _____ อำเภอ _____ จังหวัด _____

จำนวนหมู่บ้าน _____ จำนวนครัวเรือน _____ จำนวนประชากร _____

1. ขณะนี้ตำบลของท่านมีพื้นที่เหล่านี้บ้างหรือไม่?

☐ ป่าและ/หรือภูเขา (ในพื้นที่ป่าสงวน) _____ ไร่☐ พื้นที่ป่าของเอกชน (โดยประมาณ) _____ ไร่☐ หุ่นยนต์เลี้ยงสัตว์ที่อยู่ในความดูแลของสภาตำบล _____ ไร่☐ พื้นที่สาธารณะของหมู่บ้านต่างๆ ที่อยู่ในความดูแลของสภาตำบล _____ ไร่

ในพื้นที่ดังกล่าวมีพื้นที่ป่าชุมชนบ้างหรือไม่

☐ ไม่มี☐ มี _____ ไร่

พื้นที่ดังกล่าวนับรวมอยู่ในพื้นที่สาธารณะแล้วหรือยัง

☐ รวม☐ ไม่รวม☐ ตำบลของท่านมีพื้นที่ทั้งหมด _____ ไร่

2. พื้นที่ป่าและ/หรือภูเขา (ในพื้นที่ป่าสงวน) ที่อยู่ในตำบลของท่าน รวมทั้งป่าชุมชนในพื้นที่สาธารณะของหมู่บ้านต่างๆ ในขณะนี้ท่านคิดว่ามีจำนวนมากเพียงพอหรือยัง

☐ มากพอแล้ว☐ ยังไม่มากพอ☐ ไม่มีความเห็น

3. ถ้ายังไม่มากพอ ท่านคิดว่าจำนวนพื้นที่ป่าทั้งหมดที่ท่านต้องการมีในตำบลของท่าน (พื้นที่ป่าสงวน พื้นที่สาธารณะประโยชน์ และพื้นที่อื่น ๆ) ควรจะมีทั้งหมดประมาณ _____ ไร่
4. ถ้าจำนวนทั้งหมดที่ต้องการมากกว่าพื้นที่ป่าสงวนรวมทั้งภูเขาลี้ภัยสัตว์และที่สาธารณะทั้งหมด ท่านจะมีวิธีการที่จะได้พื้นที่เพิ่มมาปลูกป่าอย่างไรบ้าง?

5. ถ้าหากสภาตำบลมีฐานะเป็นนิติบุคคล และมีความสามารถในการดูแลจัดการป่าของตนเองได้ ท่านต้องการให้สภาตำบลของท่านมีป่าเพิ่มขึ้นหรือไม่?

☐ ต้องการ ต้องการมีทั้งหมด _____ ไร่

ถ้าจำนวนดังกล่าวมากกว่าพื้นที่สาธารณะประโยชน์ ทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์และพื้นที่ป่าสงวนรวมกัน ท่านจะมีวิธีได้พื้นที่เพิ่มโดยวิธีใด _____

☐ ไม่ต้องการ

6. ท่านทราบหรือไม่ว่า ขณะนี้กรมป่าไม้มีโครงการที่จะส่งเสริมให้เอกชนปลูกไม้มีค่าทางเศรษฐกิจในพื้นที่ที่มีเอกสารสิทธิ์ โดยจ่ายให้ไร่ละ 3,000 บาท เป็นค่าปลูกและดูแลรักษาในระยะเวลา 5 ปี หลังจากนั้นไม้ดังกล่าวก็จะตกเป็นกรรมสิทธิ์ของผู้ปลูก สามารถตัดไปขายได้เมื่อไม้เหล่านี้โตเต็มที่

☐ ทราบ

☐ ไม่ทราบ

7. ถ้าหากกรมป่าไม้ให้สภาตำบลเข้าร่วมโครงการดังกล่าวด้วย ท่านคิดว่าสมาชิกส่วนใหญ่ในสภาตำบลของท่านจะอนุมัติให้สภาตำบลเข้าร่วมโครงการหรือไม่?

☐ เข้าร่วม เพราะ _____

☐ ไม่เข้าร่วม เพราะ _____

8. ถ้าท่านคิดว่าจะเข้าร่วม ท่านคิดว่าสภาพตำบลของท่านจะสามารถบริหารการปลูกไม้ที่มีค่าทางเศรษฐกิจได้เช่นเดียวกับเอกชนหรือไม่
- ☐ ได้ ไม่มีปัญหา
- ☐ ได้ มีปัญหาบ้างแต่แก้ไขได้
- ☐ คงจะยาก เพราะ _____
-
9. ถ้าหากท่านคิดว่าสภาพตำบลจะเข้าร่วมโครงการ ท่านคิดว่าสภาพตำบลของท่านควรจะปลูกได้ตามโครงการ ดังกล่าวขั้นต่ำสุด ไม่น้อยกว่า _____ ไร่ ขั้นสูงสุดไม่เกิน _____ ไร่
10. ท่านคิดว่าจะปลูกต้นไม้อะไรบ้าง _____
-
- เพราะเหตุใด _____
-
11. เงินที่กรมป่าไม้จ่ายให้ไร่ละ 3,000 บาท ในการหาพันธุ์ไม้, กำจัดวัชพืช, พรวนดินใส่ปุ๋ยเป็นระยะ, ทำแนวกันไฟทุกปีในฤดูแล้ง เพื่อให้แน่ใจต้นไม้ที่ปลูกอยู่รอดทั้งหมดในระยะเวลา 5 ปี ท่านคิดว่าจะเหมาะสมกับค่าใช้จ่ายที่สภาพตำบลจะต้องใช้จ่ายจริงหรือไม่?
☐ มากเกินไป	จ่ายจริง	☐ 2,500 บาท
		☐ 2,000 บาท
		☐ 1,500 บาท
☐ กำลังดี		
☐ น้อยเกินไป	ควรจะเป็น	☐ 6,000 บาท
		☐ 5,000 บาท
		☐ 4,000 บาท
12. ท่านคิดว่าจะขอร้องให้ชาวบ้านมาช่วยกันหากลำไม้และบำรุงรักษา โดยเอาเงินที่ได้จากกรมป่าไม้ไร่ละ 3,000 บาท มาพัฒนาตำบลจะได้หรือไม่?
- ☐ ได้ เพราะ _____
- ☐ ไม่ได้ เพราะ _____
- ☐ ไม่มีความเห็น ไม่แน่ใจ

13. ตำบลจะเอาไม้เหล่านี้อะไรไปทำอะไร เมื่อไม้โตพอใช้การได้หลังจาก 15 ปีเป็นต้นไป

- ☐ ปล่อยทิ้งไว้เป็นป่าเพื่อการอนุรักษ์
- ☐ ให้ชาวบ้านตัดไม้เอาไปปลูกสร้างบ้านได้
- ☐ จำหน่ายไม้เหล่านี้นเพื่อเอาเงินมาพัฒนาสภาตำบล
- ☐ อนุญาตให้ชาวบ้านนำไปใช้บ้าง จำหน่ายเพื่อเอาเงินมาพัฒนาตำบลบ้าง

14. ท่านมีความคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะเพิ่มเติมใด ๆ เกี่ยวกับโครงการปลูกไม้ที่มีค่าทางเศรษฐกิจของกรมป่าไม้บ้างหรือไม่?

⊕ ขอขอบคุณที่กรุณาตอบคำถามทั้งหมดนี้ด้วย ⊕

แบบ TEI 6

แบบสอบถาม
สภาตำบลในพื้นที่ก้นชน
โครงการวิจัยการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดูแลและรักษาป่า
จัดทำโดย สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย
หัวหน้าโครงการ ดร. อภิชัย พันธเสน

ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ _____

ตำแหน่งในสภาตำบล _____

ที่ตั้งของตำบล ตำบล _____ อำเภอ _____ จังหวัด _____

จำนวนหมู่บ้าน _____ จำนวนครัวเรือน _____ จำนวนประชากร _____

พื้นที่ทั้งหมดของตำบล _____ ไร่

1. ถ้าเปรียบว่าป่าเป็นบ้านและเขตก้นชนคือรั้วบ้าน ท่านมีความเห็นว่าการที่จะรักษาพื้นที่ป่าให้ได้ดีควรจะมีเขตรั้วหรือพื้นที่ก้นชนหรือไม่

☐ จำเป็นต้องมี เพราะ _____

☐ ไม่จำเป็นต้องมี เพราะ _____

☐ ไม่มีความเห็น

2. ถ้าอธิบายว่า พื้นที่ก้นชนคือพื้นที่ที่แบ่งพื้นที่ป่าที่มีต้นไม้จริงๆ กับพื้นที่ทำมาหากินของชาวบ้านโดยทั่วไป ท่านคิดว่าการมีพื้นที่ก้นชนเพื่อส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์พื้นที่ป่าที่มีต้นไม้ให้คงอยู่ ท่านเห็นด้วยหรือไม่?

☐ เห็นด้วย เพราะ _____

☐ ไม่เห็นด้วย เพราะ _____

☐ ไม่มีความเห็น

3. ถ้าจะอธิบายเพิ่มเติมว่า พื้นที่กันชนนั้นมิได้ห้ามราษฎรเข้าไปทำมาหากินในพื้นที่ดังกล่าว แต่สามารถเข้าไปทำมาหากินได้โดยที่ไม่ทำลายสภาพแวดล้อมของป่า เช่น การทำวนเกษตร ทำการเกษตรผสมผสาน คือมีปลูกไม้ผล เลี้ยงปลา และเลี้ยงสัตว์บ้าง หรือทำไร่นาสวนผสม หรือเกษตรธรรมชาติในรูปแบบอื่น หรือส่งเสริมให้สภาดำบล หรือหมู่บ้าน ปลูกป่าชุมชน และช่วยกันดูแลใช้สอยเพื่อใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในระยะยาวและมีคนช่วยดูแล ไม่ให้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าที่มีต้นไม้อยู่เดิมมากขึ้น ทำให้การรักษาพื้นที่ป่าเป็นไปได้จริง ขณะเดียวกันก็เพิ่มพื้นที่ที่มีสภาพใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติมากขึ้น ท่านเห็นด้วยหรือไม่?

☐ เห็นด้วย เพราะ _____

☐ ไม่เห็นด้วย เพราะ _____

☐ ไม่มีความเห็น

4. ในกรณีที่ท่านเห็นด้วยกับข้อ (3) ท่านคิดว่าจะเป็นการดีหรือไม่ที่สภาดำบลจะส่งเสริมให้มีการปลูกป่าชุมชนในพื้นที่กันชนเพื่อการรักษาพื้นที่ป่าที่มีอยู่เดิมและเพื่อเพิ่มพื้นที่สีเขียวที่มีสภาพใกล้เคียงป่าธรรมชาติมากขึ้น

☐ คิดว่าเป็นการดี

☐ ไม่มีความเห็น

5. มีความเป็นไปได้จริง ๆ หรือไม่ที่สภาดำบลของท่านจะสนับสนุนให้มีการดูแลรักษาป่าชุมชนในพื้นที่กันชน

☐ เป็นไปได้จริง

☐ จะเป็นไปได้จริงต้องแก้ปัญหาเหล่านี้

1. _____

2. _____

3. _____

☐ ไม่มีทางเป็นไปได้จริง เพราะ _____

6. ในกรณีที่เป็นไปได้จริง ท่านคิดว่าสภาตำบลสามารถดำเนินการได้โดยไม่ต้องพึ่งความสนับสนุนจากภายนอกได้หรือไม่

- ☐ ไม่จำเป็นต้องพึ่งความสนับสนุนจากภายนอก
- ☐ จำเป็นต้องพึ่งความสนับสนุนจากภายนอกในเรื่องต่อไปนี้

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____

7. ท่านมีข้อคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะอะไรบ้างหรือไม่ในเรื่องเกี่ยวกับพื้นที่กันชนและการดูแลรักษาป่าชุมชนของสภาตำบลในพื้นที่กันชน

✿ ขอขอบคุณที่กรุณาตอบคำถามทั้งหมดนี้ด้วย ✿

แบบ TEI 7

แบบสอบถาม องค์กรประชาชนในพื้นที่กันชน โครงการวิจัยการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดูแลรักษาป่า จัดทำโดย สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย หัวหน้าโครงการ ดร. อภิชัย พันธเสน

ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ _____

ชื่อองค์กรประชาชน _____

ตำแหน่งหน้าที่ของผู้ให้สัมภาษณ์ในองค์กรนี้ _____

ลักษณะการทำงานขององค์กรประชาชน _____

ที่ตั้ง บ้าน _____ หมู่ที่ _____ ตำบล _____

อำเภอ _____ จังหวัด _____

- ถ้าเปรียบว่าป่าเป็นบ้านและเขตกันชนคือรั้วบ้าน ท่านมีความเห็นว่าการที่จะรักษาพื้นที่ป่าให้ได้ดีควรจะมีเขตรั้วหรือพื้นที่กันชนหรือไม่
 - ☐ จำเป็นต้องมี เพราะ _____
 - ☐ ไม่จำเป็นต้องมี เพราะ _____
 - ☐ ไม่มีความเห็น
- ถ้าอธิบายว่า พื้นที่กันชนคือพื้นที่ที่แบ่งพื้นที่ป่าที่มีต้นไม้จริง ๆ กับพื้นที่ทำมาหากินของชาวบ้านโดยทั่วไป ท่านคิดว่าการมีพื้นที่กันชนเพื่อส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์พื้นที่ป่าที่มีต้นไม้ให้คงอยู่ ท่านเห็นด้วยหรือไม่?
 - ☐ เห็นด้วย เพราะ _____
 - ☐ ไม่เห็นด้วย เพราะ _____
 - ☐ ไม่มีความเห็น

3. ถ้าจะอธิบายเพิ่มเติมว่า พื้นที่กันชนนั้นมิได้ห้ามราษฎรเข้าไปทำมาหากินในพื้นที่ดังกล่าว แต่สามารถเข้าไปทำมาหากินได้โดยที่ไม่ทำลายสภาพแวดล้อมของป่า เช่น การทำวนเกษตร ทำการเกษตรผสมผสาน คือมีปลูกไม้ผล เลี้ยงปลา และเลี้ยงสัตว์บ้าง หรือทำไร่นาสวนผสม หรือเกษตรธรรมชาติในรูปแบบอื่น หรือส่งเสริมให้ภาคีตำบลหรือหมู่บ้าน ปลูกป่าชุมชน และช่วยกันดูแลใช้สอยเพื่อใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในระยะยาวและมีคนช่วยดูแลไม่ให้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าที่มีต้นไม้อยู่เดิมมากขึ้น ทำให้การรักษาพื้นที่ป่าเป็นไปได้จริง ขณะเดียวกันก็เพิ่มพื้นที่ที่มีสภาพใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติมากขึ้น ท่านเห็นด้วยหรือไม่?

☐ เห็นด้วย เพราะ _____

☐ ไม่เห็นด้วย เพราะ _____

☐ ไม่มีความเห็น

4. ท่านเห็นด้วยหรือไม่ที่จะให้มีการรวมตัวของชาวบ้านหรือองค์กรประชาชนดูแลรักษาป่าชุมชนในพื้นที่กันชนเพื่อการอนุรักษ์พื้นที่ป่าที่มีอยู่เดิมและเพื่อเพิ่มพื้นที่สีเขียวในสภาพที่ใกล้เคียงกับธรรมชาติเพิ่มมากขึ้น

☐ คิดว่าเป็นการดี

☐ ไม่มีความเห็น

☐ ไม่เห็นด้วย

5. ท่านคิดว่ามีเงื่อนไขที่จำเป็นอะไรบ้างที่จะช่วยให้ชาวบ้านรวมตัวกันในรูปขององค์กรประชาชนในการดูแลรักษาป่าชุมชนในพื้นที่กันชน

1. _____

2. _____

3. _____

4. _____

5. _____

6. ในปัจจุบันมีกลุ่มชาวบ้านหรือองค์กรประชาชนที่ทำหน้าที่ในการดูแลรักษาป่าชุมชนในพื้นที่กันชนในหมู่บ้านหรือในตำบลของท่าน

☐ มี ชื่อองค์กรประชาชน _____

เป็นการรวมตัวของชาวบ้าน หมู่ที่ _____ พื้นที่ป่าชุมชนทั้งหมด _____ ไร่

จำนวนสมาชิกขององค์กร _____ คน ชาวบ้านที่ได้รับประโยชน์ทั้งสิ้นจากป่าชุมชนดังกล่าว

จำนวน _____ ครัว หรือเป็นจำนวน _____ คน

☐ ไม่มี

7. ถ้ามีท่านคิดว่าองค์กรเหล่านี้ต้องการความช่วยเหลือจากภายนอกบ้างหรือไม่

☐ ไม่ต้องการ

☐ ต้องการ

1. _____

2. _____

3. _____

4. _____

8. ถ้าตำบลของท่านไม่มีองค์กรประชาชนที่ดูแลป่าชุมชนในปัจจุบัน ท่านคิดว่าสมควรที่จะมีองค์กรชาวบ้านที่จัดตั้งขึ้นมาเพื่อดูแลป่าชุมชนในพื้นที่กันชนบ้างหรือไม่

☐ ควร เพราะ _____

☐ ไม่ควร เพราะ _____

9. ท่านมีความเห็นหรือข้อแนะนำเกี่ยวกับเรื่องพื้นที่กันชนและป่าชุมชนในพื้นที่กันชนอย่างไรบ้างหรือไม่?

❖ ขอขอบคุณที่กรุณาตอบคำถามทั้งหมดนี้ด้วย ❖

แบบ TEI 8

แบบสอบถาม องค์กรประชาชนในพื้นที่กันชนที่ดูแลรักษาป่าชุมชนอยู่แล้วในขณะนี้ โครงการวิจัยการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดูแลรักษาป่า จัดทำโดย สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย หัวหน้าโครงการ ดร. อภิชัย พันธเสน

ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ _____

ชื่อองค์กรประชาชน _____

ตำแหน่งหน้าที่ของผู้ให้สัมภาษณ์ในองค์กรนี้ _____

ที่ตั้ง บ้าน _____ หมู่ที่ _____ ตำบล _____

อำเภอ _____ จังหวัด _____

1. ถ้าเปรียบว่าป่าเป็นบ้านและเขตกันชนคือรั้วบ้าน ท่านมีความเห็นว่าการที่จะรักษาพื้นที่ป่าให้ได้ดีควรจะมีเขตรั้วหรือพื้นที่กันชนหรือไม่

☐ จำเป็นต้องมี เพราะ _____

☐ ไม่จำเป็นต้องมี เพราะ _____

☐ ไม่มีความเห็น

2. ถ้าอธิบายว่า พื้นที่กันชนคือพื้นที่ที่แบ่งพื้นที่ป่าที่มีต้นไม้จริง ๆ กับพื้นที่ทำมาหากินของชาวบ้านโดยทั่วไป ท่านคิดว่าการมีพื้นที่กันชนเพื่อส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์พื้นที่ป่าที่มีต้นไม้ไคคงอยู่ ท่านเห็นด้วยหรือไม่?

☐ เห็นด้วย เพราะ _____

☐ ไม่เห็นด้วย เพราะ _____

☐ ไม่มีความเห็น

3. ถ้าจะอธิบายเพิ่มเติมว่า พื้นที่กันชนนั้นมีได้ห้ามราษฎรเข้าไปทำมาหากินในพื้นที่ดังกล่าว แต่สามารถเข้าไปทำมาหากินได้โดยที่ไม่ทำลายสภาพแวดล้อมของป่า เช่น การทำวนเกษตร ทำการเกษตรผสมผสาน คือมีปลูกไม้

ผล เลี้ยงปลา และเลี้ยงสัตว์บ้าง หรือทำไร่นาสวนผสม หรือเกษตรธรรมชาติในรูปแบบอื่น หรือส่งเสริมให้สภา ตำบลหรือหมู่บ้าน ปลุกป่าชุมชน และช่วยกันดูแลใช้สอยเพื่อใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในระยะยาวและมีคน ช่วยดูแลไม่ให้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าที่มีต้นไม้ยืนต้นเดิมมากขึ้น ทำให้การรักษาพื้นที่ป่าเป็นไปได้จริง ขณะเดียวกันก็ เพิ่มพื้นที่ที่มีสภาพใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติมากขึ้น ท่านเห็นด้วยหรือไม่?

☐ เห็นด้วย เพราะ _____

☐ ไม่เห็นด้วย เพราะ _____

☐ ไม่มีความเห็น

4. ปัจจุบันองค์กรของท่านประสบปัญหาอะไรบ้างในการดูแลรักษาป่าชุมชนดังกล่าว

1. _____

2. _____

3. _____

4. _____

5. _____

5. ในการจัดตั้งองค์กรของท่าน ท่านได้รับความสนับสนุนจากภายนอกไม่ว่าจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ และองค์กร พัฒนาเอกชนในเรื่องใดบ้าง

เจ้าหน้าที่ของรัฐ

องค์กรพัฒนาเอกชน

1. _____ 1. _____

2. _____ 2. _____

3. _____ 3. _____

4. _____ 4. _____

5. _____ 5. _____

6. ท่านยังคงต้องการความสนับสนุนช่วยเหลือจากภายนอกในเรื่องใดบ้างหรือไม่

☐ ไม่ต้องการ

☐ ต้องการ

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

7. ท่านคิดว่าการดูแลรักษาป่าชุมชนของท่าน จะดำเนินไปได้ตลอดไปหรือไม่ อาจจะมีปัญหาหรืออุปสรรคอะไรที่ท่านคาดว่าองค์กรของท่านจะต้องเผชิญในอนาคตบ้างหรือไม่?

8. ในปัจจุบันมีชาวบ้านที่ร่วมมือเข้มแข็งเป็นสมาชิกของป่าชุมชนจำนวน _____ คน

คิดเป็นจำนวนครอบครัว _____ ครอบครัว

จำนวนชาวบ้านที่ได้รับผลประโยชน์ทั้งหมดจากการมีป่าประมาณ _____ คน _____ ครอบครัว

พื้นที่ป่าที่รักษาไว้ได้ _____ ไร่

9. ท่านคิดว่ามีเงื่อนไขอะไรบ้างที่จะช่วยให้การรวมตัวกันของชาวบ้านในรูปแบบขององค์กรประชาชนเพื่อดูแลรักษาป่าชุมชนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____

10. ท่านต้องการมีพื้นที่ป่าชุมชนมากกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบันหรือไม่

☐ ต้องการ เพราะ _____

☐ ไม่ต้องการ เพราะ _____

11. ท่านคิดว่าอุปสรรคที่สำคัญของท่านที่ทำให้ไม่อาจขยายพื้นที่ป่าได้มากกว่านี้ เพราะอะไร?

1. _____

2. _____

3. _____

4. _____

12. ท่านมีข้อคิดและข้อเสนอแนะที่จะฝากให้ผู้สนใจสนับสนุนองค์กรประชาชนดูแลรักษาป่าชุมชนในพื้นที่กันชนอย่างไรบ้างหรือไม่?

⊕ ขอขอบคุณที่กรุณาตอบคำถามทั้งหมดนี้ด้วย ⊕

แบบ TEI 9

แบบสอบถาม
ประชาชนที่ตกเป็นตัวอย่างในพื้นที่ก้นชนที่ทำการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์
โครงการวิจัยการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดูแลรักษาป่า
จัดทำโดย สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย
หัวหน้าโครงการ ดร. อภิชัย พันธเสน

ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ _____

ที่อยู่ บ้านเลขที่ _____ ชื่อหมู่บ้าน _____ หมู่ที่ _____

ตำบล _____ อำเภอ _____ จังหวัด _____

พื้นที่นี้อยู่ในพื้นที่ของโครงการ ส.ป.ก. หรือไม่ _____

1. ท่านมีความเห็นว่า การมีป่าไม้อยู่ใกล้พื้นที่ทำกินของท่าน (ในรัศมีไม่เกิน 5 กม.) จะมีผลดีต่อการทำการเกษตรของท่านหรือไม่?

☐ มีผลดี เพราะ _____

☐ ไม่คิดว่าจะมีผลดี

☐ ไม่มีความเห็น

2. ถ้าเปรียบว่าป่าเป็นบ้านและเขตก้นชนคือรั้วบ้าน ท่านมีความเห็นว่า การที่จะรักษาพื้นที่ป่าให้ได้ดีควรจะมีเขตรั้วหรือพื้นที่ก้นชนหรือไม่?

☐ จำเป็นต้องมี เพราะ _____

☐ ไม่จำเป็นต้องมี เพราะ _____

☐ ไม่มีความเห็น

3. ถ้าอธิบายว่า พื้นที่ก้นชนคือพื้นที่ที่แบ่งพื้นที่ป่าที่มีต้นไม้จริงๆ กับพื้นที่ทำมาหากินของชาวบ้านโดยทั่วไป ท่านคิดว่า การมีพื้นที่ก้นชนเพื่อส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์พื้นที่ป่าที่มีต้นไม้ให้คงอยู่ ท่านเห็นด้วยหรือไม่?

☐ เห็นด้วย เพราะ _____

☐ ไม่เห็นด้วย เพราะ _____

☐ ไม่มีความเห็น

4. ถ้าจะอธิบายเพิ่มเติมว่า พื้นที่กันชนนั้นมิได้ห้ามราษฎรเข้าไปทำมาหากินในพื้นที่ดังกล่าว แต่สามารถเข้าไปทำมาหากินได้โดยที่ไม่ทำลายสภาพแวดล้อมของป่า เช่น การทำวนเกษตร ทำการเกษตรผสมผสาน คือมีปลูกไม้ผล เลี้ยงปลา และเลี้ยงสัตว์บ้าง หรือทำไร่นาสวนผสม หรือเกษตรธรรมชาติในรูปแบบอื่น หรือส่งเสริมให้สภาพป่าหรือหมู่บ้าน ปลูกป่าชุมชน และช่วยกันดูแลใช้สอยเพื่อใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในระยะยาวและมีคนช่วยดูแลไม่ให้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าที่มีต้นไม้อยู่เดิมมากขึ้น ทำให้การรักษาพื้นที่ป่าเป็นไปได้จริง ขณะเดียวกันก็เพิ่มพื้นที่ที่มีสภาพใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติมากขึ้น ท่านเห็นด้วยหรือไม่?

☐ เห็นด้วย เพราะ _____

☐ ไม่เห็นด้วย เพราะ _____

☐ ไม่มีความเห็น

5. ปัจจุบันท่านประกอบอาชีพการเกษตรในพื้นที่ _____ ไร่ มีสมาชิกในครัวเรือนรวมทั้งตัวท่านเองทำการเกษตร _____ คน

6. การทำการเกษตรแบบที่ท่านทำอยู่ท่านจะเรียกว่าอย่างไร?

ความเห็นของผู้สัมภาษณ์

☐ วนเกษตร

☐ เกษตรผสมผสาน

☐ ไร่นาสวนผสม

☐ เกษตรธรรมชาติ

☐ อื่น ๆ (ระบุ) _____

☐ วนเกษตร

☐ เกษตรผสมผสาน

☐ ไร่นาสวนผสม

☐ เกษตรธรรมชาติ

☐ อื่น ๆ (ระบุ) _____

7. เหตุใดท่านจึงเลือกที่จะทำการเกษตรแบบนี้

8. ท่านคิดว่าท่านและครอบครัวสามารถอยู่ได้ด้วยตัวเองในระยะยาวได้หรือไม่

☐ ได้อย่างสบายมาก เพราะ

☐ ได้ด้วยความยากลำบาก เพราะ

☐ ไม่ได้แน่นอน เพราะ

9. ก่อนหน้าที่ท่านจะหันมาทำการเกษตรแบบที่ท่านทำอยู่ท่านมีอาชีพทำอะไรมาก่อน

☐ ทำการเกษตรแบบปลูกพืชเดี่ยว

☐ มีอาชีพนอกจากการทำการเกษตรของตัวเอง

☐ ปลูกพืชเดี่ยวประกอบกับอาชีพนอกจากการทำการเกษตรของตัวเอง

10. ถ้าท่านเคยประกอบอาชีพอย่างอื่นมาก่อน เหตุใดท่านจึงหันมาทำการเกษตรแบบนี้

☐ มีเจ้าหน้าที่ของรัฐมาแนะนำ

☐ มีเจ้าหน้าที่ขององค์กรพัฒนาเอกชนมาแนะนำ

☐ ไปศึกษาดูงานมาจากคนอื่น

☐ เพื่อนบ้านแนะนำ

☐ อื่น ๆ (ระบุ)

11. ท่านคิดว่าท่านต้องการความช่วยเหลือจากภายนอก ไม่ว่าจะเป็นจากทางการหรือองค์กรพัฒนาเอกชนในเรื่องใดบ้างหรือไม่?

12. (ในกรณีที่ประสบความสำเร็จ) ท่านมีความยินดีที่จะให้ผู้อื่นมาศึกษาดูงานและเรียนรู้จากท่านบ้างหรือไม่

- ☐ ยินดี ปีที่แล้วมีคนมาดูงานที่นี่ทั้งสิ้นประมาณ _____ คน
- ☐ ยังไม่มีผลดีมากนัก ยังไม่อยากให้ใครมาดูงาน _____
- ☐ ไม่ค่อยจะมีเวลาว่างที่จะคอยต้อนรับผู้มาดูงาน _____

13. ท่านมีข้อคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะอะไรในเรื่องการทำเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ในพื้นที่กันชนบ้างหรือไม่?

⊕ ขอขอบคุณที่กรุณาตอบคำถามทั้งหมดนี้ด้วย ⊕

แบบ TEI 10

แบบสอบถาม

ประชาชนที่ตกเป็นตัวอย่างในพื้นที่กันชนที่ทำการเกษตรแบบปลูกพืชเดี่ยว
และหรือการประกอบอาชีพที่อาจจะส่งผลกระทบในทางลบต่อพื้นที่ป่าที่มีอยู่

โครงการวิจัยการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดูแลรักษาป่า

จัดทำโดย สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย

หัวหน้าโครงการ ดร. อภิชัย พันธเสน

ที่อยู่ ชื่อหมู่บ้าน _____ หมู่ที่ _____ ตำบล _____

อำเภอ _____ จังหวัด _____

พื้นที่นี้อยู่ในพื้นที่ของโครงการ ส.ป.ก. หรือไม่ _____

1. ท่านมีความเห็นว่า การมีป่าไม้อยู่ใกล้พื้นที่ทำกินของท่าน (ในรัศมีไม่เกิน 5 กม.) จะมีผลดีต่อการทำการเกษตรของท่านหรือไม่?

☐ มีผลดี เพราะ _____

☐ ไม่คิดว่าจะมีผลดี

☐ ไม่มีความเห็น

2. ถ้าเปรียบว่าป่าเป็นบ้านและเขตกันชนคือรั้วบ้าน ท่านมีความเห็นว่า การที่จะรักษาพื้นที่ป่าให้ได้ดีควรจะมีเขตรั้วหรือพื้นที่กันชนหรือไม่

☐ จำเป็นต้องมี เพราะ _____

☐ ไม่จำเป็นต้องมี เพราะ _____

☐ ไม่มีความเห็น

3. ถ้าอธิบายว่า พื้นที่กันชนคือพื้นที่ที่แบ่งพื้นที่ป่าที่มีต้นไม้จริง ๆ กับพื้นที่ทำมาหากินของชาวบ้านโดยทั่วไป ท่านคิดว่าควรมีพื้นที่กันชนเพื่อส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์พื้นที่ป่าที่มีต้นไม้ให้คงอยู่ ท่านเห็นด้วยหรือไม่?

☐ เห็นด้วย เพราะ _____

☐ ไม่เห็นด้วย เพราะ _____

☐ ไม่มีความเห็น

4. ถ้าจะอธิบายเพิ่มเติมว่า พื้นที่กันชนนั้นมิได้ห้ามราษฎรเข้าไปทำมาหากินในพื้นที่ดังกล่าว แต่สามารถเข้าไปทำมาหากินได้โดยไม่ทำลายสภาพแวดล้อมของป่า เช่น การทำวนเกษตร ทำการเกษตรผสมผสาน คือมีปลูกไม้ผล เลี้ยงปลา และเลี้ยงสัตว์บ้าง หรือทำไร่นาสวนผสม หรือเกษตรธรรมชาติในรูปแบบอื่น หรือส่งเสริมให้สาคาดำบลหรือหมู่บ้าน ปลูกป่าชุมชน และช่วยกันดูแลใช้สอยเพื่อใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในระยะยาวและมีคนช่วยดูแลไม่ให้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าที่มีต้นไม้อยู่เดิมมากขึ้น ทำให้การรักษาพื้นที่ป่าเป็นไปได้จริง ขณะเดียวกันก็เพิ่มพื้นที่ที่มีสภาพใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติมากขึ้น ท่านเห็นด้วยหรือไม่?

☐ เห็นด้วย เพราะ _____

☐ ไม่เห็นด้วย เพราะ _____

☐ ไม่มีความเห็น

5. ปัจจุบันท่านมีรายได้จากทางใดบ้าง?

☐ การเกษตรแบบปลูกพืชเดี่ยว ระบุชื่อพืช _____

☐ กิจกรรมอื่น ๆ (ระบุเท่าที่จะระบุได้) _____

ผู้สัมภาษณ์ กรุณาเติมข้อมูลที่สืบทได้จากแหล่งอื่นลงไปด้วย ถ้าทราบ _____

6. (ถ้าหากผู้ให้สัมภาษณ์ทำการเกษตรแบบปลูกพืชเดี่ยว) เนื้อที่ที่ใช้ในการเพาะปลูกทั้งสิ้นมีกี่ไร่?

☐ ต่ำกว่า 10 ไร่

☐ 10-24 ไร่

☐ 25-50 ไร่

☐ มากกว่า 50 ไร่

ถ้าหากตั้งแต่ 25 ไร่ขึ้นไป ตามต่อไปว่า ถ้าหากจะเสนอให้แลกพื้นที่ของท่านปัจจุบันกับพื้นที่ที่ใกล้เคียงความเจริญมากกว่า ท่านจะต้องการหรือไม่

☐ ต้องการ

☐ ไม่ต้องการ เพราะ _____

7. ท่านเคยได้ยินเกี่ยวกับการทำเกษตรในรูปแบบอย่างนี้บ้างหรือไม่

ก ☐ วนเกษตร โปรดอธิบายตามความเข้าใจของท่าน _____

ข ☐ เกษตรผสมผสาน โปรดอธิบายตามความเข้าใจของท่าน _____

ค ☐ ไร่นาสวนผสม โปรดอธิบายตามความเข้าใจของท่าน _____

ง ☐ เกษตรธรรมชาติ โปรดอธิบายตามความเข้าใจของท่าน _____

จ ☐ ไร่นาป่าผสม โปรดอธิบายตามความเข้าใจของท่าน _____

ฉ ☐ ไม่มีความรู้ในเรื่องเหล่านี้เลย

8. ถ้าจะอธิบายว่าการเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองโดยพยายามผลิตทุกอย่างเพื่อให้มีกินภายในครอบครัวเหลือจึงขาย ไม่พยายามใช้สารเคมี ยาฆ่าแมลง พยายามใช้แรงงานภายในครอบครัวให้มาก หรือถ้ามีพื้นที่มาก (25 ไร่ขึ้นไป) ก็พยายามลดต้นทุนในการผลิตให้ต่ำที่สุด โดยการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์หลายชนิดเพื่อให้พืชและสัตว์ตลอดจนพืชด้วยกันมีส่วนเกื้อกูลกันและลดศัตรูของพืชและสัตว์ตามธรรมชาติ ท่านคิดว่าจะเป็นการเกษตรที่มีประโยชน์ต่อท่านและครอบครัวของท่านหรือไม่

☐ มีประโยชน์ เพราะ _____

☐ ไม่มีประโยชน์ เพราะ _____

❖ ขอขอบคุณที่กรุณาตอบคำถามทั้งหมดนี้ด้วย ❖

ภาคผนวก ข

ตัวอย่างของป่าชุมชนในภาคต่าง ๆ ที่ได้จากการศึกษาในภาคสนาม

ภาคเหนือ

จังหวัดเชียงราย

1. ป่าชุมชนบ้านสามเสา ตำบลแม่ยาว อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย ป่าชุมชนดังกล่าวดูแลโดยคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านสามเสา ซึ่งเป็นชาวเขาเผ่ามูเซอ มีพื้นที่ป่าทั้งสิ้น 185 ไร่ อยู่ในพื้นที่ป่าสงวน ซึ่งชาวบ้านได้แบ่งออกเป็นป่าอนุรักษ์ 100 ไร่ คือไม่มีการตัดไม้ในพื้นที่ดังกล่าวอย่างเด็ดขาด อีก 65 ไร่ เป็นพื้นที่ป่าใช้สอยที่ชุมชนทั้งหมดจะใช้ประโยชน์จากการนำไม้ในป่าและผลิตผลจากป่ามาใช้ได้ ชาวบ้านร่วมกันปลูกป่าชุมชนขึ้นใหม่อีก 20 ไร่ โดยมีจำนวนครอบครัวทั้งหมดในหมู่บ้านนี้ 19 ครอบครัว ประชากรทั้งสิ้น 97 คน มีพื้นที่ทำการเกษตร 300 ไร่ มีคณะกรรมการที่ทำหน้าที่อย่างเข้มแข็ง มีจำนวน 10 คนมาจาก 10 ครอบครัว การร่วมกันรักษาป่าชุมชนเพราะเห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อการทำเกษตรร่วมกัน และต้องการจะตั้งถิ่นฐานในระยะยาวเนื่องจากตระหนักดีว่าไม่มีที่อื่นจะไปอีกแล้ว คณะกรรมการในบ้านสามเสาเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนลุ่มน้ำกกในเขตพื้นที่ตำบลแม่ยาว ซึ่งประกอบด้วย 12 หมู่บ้านในตำบลนี้ กรรมการชุดดังกล่าวเริ่มตั้งขึ้นมาได้หนึ่งปีแล้ว ในการดำเนินงานของกรรมการชุดดังกล่าวมีค่าใช้จ่ายในระยะต้น 1,200 บาทต่อปี ซึ่งเป็นค่าอาหารในการจัดประชุมและค่าถ่ายเอกสาร โดยมีรายได้จากการเก็บเงินจากสมาชิกในหมู่บ้านบ้านละ 10 ต่อเดือน เป็นที่น่าสังเกตว่าการทำการเกษตรของราษฎรในหมู่บ้านนี้เป็นการทำการเกษตรอนุรักษ์ในรูปแบบของไร่สวนผสมเต็มทั้งพื้นที่ 300 ไร่

2. ป่าชุมชนบ้านผามูก ตำบลแม่ยาว อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย ป่าชุมชนดังกล่าวดูแลโดยคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านผามูก ซึ่งประกอบด้วยชาวมูเซอและกะเหรี่ยง มีพื้นที่ที่ดูแลรักษาไว้ทั้งสิ้น 1,800 ไร่ เป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ 1,200 ไร่ ป่าใช้สอย 300 ไร่ และป่าชุมชนที่ชาวบ้านร่วมกันปลูกขึ้นใหม่ 300 ไร่ มีพื้นที่เพื่อการเกษตรของราษฎร 400 ไร่ มีราษฎรทั้งหมด 35 ครัวเรือน มีประชากร 173 คน ได้เริ่มงานอนุรักษ์ป่ามา 2 ปีแล้ว ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนลุ่มน้ำกก ในเขตพื้นที่ตำบลแม่ยาว การดำเนินการต่างๆ เหมือนกับกรรมการในหมู่บ้านสามเส้าที่กล่าวมาแล้ว หมู่บ้านนี้มีพื้นที่ทำการเกษตรทั้งสิ้น 400 ไร่ โดยทำการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ทั้งหมดในรูปไร่สวนผสม มีคณะกรรมการที่ทำหน้าที่อย่างเข้มแข็ง 15 คน จาก 15 ครอบครัว โดยที่ประธานกรรมการของหมู่บ้านนี้มีข้อเสนอว่า อยากให้มีการตัดพื้นที่ป่าที่กรมป่าไม้ปลูกต้นไม้มาให้ชาวบ้านดูแลรักษาบ้าง เพราะกรมป่าไม้ปลูกมา 20 ปีแล้วยังไม่มีต้นไม้ ชาวบ้านปลูกไว้เวลา 7 ปีมีต้นไม้ สำหรับโครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติชาวบ้านอยากมีส่วนร่วมบ้าง เนื่องจากชาวบ้านก็เคารพรักพระเจ้าอยู่หัวเหมือนกัน ถ้าได้รับอนุญาตให้ร่วมโครงการจะปลูกป่าที่มีไม้กินได้ในเนื้อที่ 12,000 ไร่ การที่ป่าเสื่อมโทรมเพราะเจ้าหน้าที่ป่าไม้ดูแลไม่ทั่วถึงอยากให้ชาวบ้านได้มีส่วนช่วยดูแลด้วย การแก้ปัญหาภัยแล้งไม่ควรแก้โดยการสร้างเขื่อนยิ่งสร้างยิ่งเกิดปัญหาภัยแล้ง การแก้ปัญหาให้ถูกต้องควรจะเป็นวิธีการเพิ่มพื้นที่ป่า

3. ป่าชุมชนบ้านแคววัวดำ ตำบลแม่ยาว อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย โดยคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านแคววัวดำ ประกอบด้วยชาวเขาหลายเผ่า มีพื้นที่ป่าที่ดูแลรักษา 3,200 ไร่ จำแนกเป็นป่าอนุรักษ์ 1,300 ไร่ ป่าใช้สอย 1,100 ไร่ และป่าชุมชนที่ชาวบ้านช่วยกันปลูก 800 ไร่ มีประชาชนอาศัยอยู่ 194 คน เป็นจำนวน 38 ครอบครัว โดยมีบ้านเรือนทั้งสิ้น 32 หลังคาเรือน มีพื้นที่ทำการเกษตรทั้งสิ้น 950 ไร่ แบ่งเป็นเกษตรพืชเดี่ยว 684 ไร่ เกษตรเพื่อการอนุรักษ์ 266 ไร่ หรือร้อยละ 28 ของพื้นที่ทั้งหมด ชาวบ้านในหมู่บ้านนี้ต้องการจะขยายพื้นที่ปลูกป่าชุมชนเพิ่มขึ้นอีก 1,000 ไร่แต่ไม่ได้รับความเห็นชอบจากกรมป่าไม้ การที่ต้องการมีพื้นที่ป่ามากขึ้น เพราะเห็นประโยชน์จากการมีพื้นที่ป่าช่วยให้หมู่บ้านมีน้ำใช้ตลอดปี ช่วยในการเพาะปลูกพืชโดยเฉพาะอย่างยิ่งการปลูกข้าว

4. ป่าชุมชนบ้านสักงาม ประกอบด้วยราษฎร 2 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 8 และ 9 ตำบลงมหาวัน อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย มีเนื้อที่ป่าสักงาม ซึ่งเป็นพื้นที่ป่าบนภูเขาที่ชาวบ้านช่วยกันอนุรักษ์ไว้ จำนวน 1,060 ไร่ ซึ่งเป็นพื้นที่ป่าที่มีอยู่เดิม โดยที่ตำบลงมหาวันนี้ แต่เดิมเคยเป็นพื้นที่ป่าดิบ สันนิษฐานว่าชื่อเดิมคือดงบันตะวัน คือเป็นดงดิบที่ไม่สามารถเห็นดวงพระอาทิตย์ได้ ต่อมาได้เพี้ยนไปเป็นดงมหาวัน หลังจากที่มีการให้สัมปทานทำป่าไม้และพื้นที่ป่าส่วนใหญ่ถูกทำลาย โดยมีราษฎรจากภายนอกได้ติดตามเข้ามาในพื้นที่เพื่อจับจองปลูกมันสำปะหลังและข้าวโพด จนกระทั่งเหลือพื้นที่ป่าซึ่งเป็นภูเขาซึ่งชาวบ้านช่วยกันอนุรักษ์เอาไว้ในขณะนี้ โดยมีราษฎรสองหมู่บ้านจำนวน 722 คน จาก 147 ครอบครัวยุติช่วยกันดูแลพื้นที่ดังกล่าว พื้นที่ป่าดังกล่าวติดต่อกับพื้นที่ป่าสงวนในเขตอำเภอแม่จันและพื้นที่ทำการเกษตรของราษฎรซึ่งคาดว่าจะขยายพื้นที่ต่อไปไม่ได้ ความหวงแหนของราษฎรที่ดูแลรักษาป่าอยู่ในขณะนั้นก็คือเกรงว่าจะประกาศเป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าพื้นที่ป่าที่ราษฎรช่วยกันดูแลอยู่ในขณะนั้น สำหรับราษฎรในหมู่ที่ 8 นั้น ราษฎรอาศัยอยู่ 377 คน เป็นจำนวน 73 ครัวเรือน มีพื้นที่ทำการเกษตรทั้งสิ้น 937 ไร่ ในจำนวนนี้มีพื้นที่ทำการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ 223 ไร่ หรือร้อยละ 23.8 ของพื้นที่ทั้งหมด ราษฎรที่ดูแลรักษาป่านี้อยากให้มีความหมายรับรองการดูแลป่าของชุมชนอย่างแท้จริงเพื่อให้เกิดความมั่นใจในการทำหน้าที่ต่อไป

5. ป่าชุมชนบ้านห้วยทรายขาว หมู่ที่ 5 ตำบลทรายขาว อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย ป่าชุมชนแห่งนี้เป็นป่าที่ราษฎรช่วยกันอนุรักษ์ดูแลมาหลายร้อยปีแล้ว ตั้งแต่ตั้งหมู่บ้านขึ้นมาเพื่อให้เป็นป่าต้นน้ำลำธารสำหรับไว้ใช้น้ำในหมู่บ้าน จึงมีการดูแลไม่ให้มีการตัดไม้ในพื้นที่โดยเด็ดขาด ในปัจจุบันสภาพป่ายังไม่สมบูรณ์มากนักเนื่องจากในบางช่วงมีการเข้ามาตัดไม้ในพื้นที่ดังกล่าว ทำให้น้ำในห้วยทรายขาวมีไม่ตลอดทั้งปี แต่ปัจจุบันราษฎรได้ตั้งเป้าหมายว่าจะช่วยกันฟื้นฟูสภาพป่าให้กลับอุดมสมบูรณ์ขึ้น เพื่อจะได้มีน้ำใช้ระบบประปาภูเขาได้ในที่สุด จำนวนพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านรักษาเอาไว้ได้ในปัจจุบันมีจำนวน 1,500 ไร่ โดยที่พื้นที่ดังกล่าวไม่สามารถขยายได้อีกแล้ว เนื่องจากติดพื้นที่ทำกินของราษฎรและราษฎรมีพื้นที่ทำกินจำกัด โดยอีกส่วนหนึ่งของพื้นที่ป่านี้เป็นพื้นที่ป่าติดต่อกับพื้นที่ป่าธรรมชาติ พื้นที่ดังกล่าวมีประชากร 900 คน จำนวน 300 ครัวเรือน พื้นที่การเกษตรทั้งหมด 1,120 ไร่ ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่นา และที่เหลือเป็นสวนลิ้นจี่ประมาณ 80 ไร่ มีการทำการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ 30 ไร่ หรือร้อยละ 2.7 ของพื้นที่ทั้งหมด จะสังเกตได้ว่า เนื่องจากพื้นที่ป่าที่ชุมชนดูแลรักษาไว้เป็นพื้นที่ที่ดูแลสืบทอดต่อมา ราษฎรที่ทำการเกษตรทำกันตามปกติ จึงยังไม่มีความตื่นตัวที่จะทำการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์เหมือนพื้นที่ที่ราษฎรรวมตัวกันรักษาพื้นที่ป่าในระยะเวลาที่ผ่านมาไม่เกิน 3 ปี เนื่องจากราษฎรจะมีความตระหนักในการประกอบอาชีพให้สอดคล้องกับระบบนิเวศของป่าเพิ่มมากขึ้น

จังหวัดพะเยา

1. ป่าม่อนปุย้า ดูแลโดยคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าม่อนปุย้า บ้านหาดแพน ตำบลห้วยแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา มีพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านร่วมกันอนุรักษ์เอาไว้ได้ 5,000 ไร่ เป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ 5,000 ไร่และพื้นที่ป่าใช้สอยของหมู่บ้าน 3,000 ไร่ เริ่มการอนุรักษ์ตั้งแต่ปี 2532 โดยโครงการพะเยาเพื่อการพัฒนาเข้ามาชี้แจงเรื่องการอนุรักษ์ป่า ทำให้ราษฎรเข้าใจว่าเมื่อป่าหมดน้ำก็จะไม่มี ประกอบกับการได้ทราบข่าวสารจากทางโทรทัศน์ จึงทำให้ราษฎรรวมตัวกัน เพื่อให้เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ จำนวน 5,000 ไร่ ไม่ต้องการให้ใครมาแตะต้องอยากให้ต้นไม้โตขึ้นเรื่อย ๆ

ปัจจุบันในหมู่บ้านดังกล่าวมีราษฎรจำนวน 2,500 คน จาก 579 ครัวครัวที่ได้รับผลประโยชน์จากการอนุรักษ์พื้นที่ดังกล่าวเอาไว้ โดยที่หมู่บ้านดังกล่าวมีพื้นที่เพื่อการเกษตรทั้งสิ้น 15,000 ไร่ เป็นพื้นที่เกษตรเชิงพาณิชย์ 14,920 ไร่ เกษตรเพื่อการอนุรักษ์ 80 ไร่ หรือร้อยละ 0.5 ซึ่งนับว่าเป็นสัดส่วนที่ค่อนข้างจะน้อยมาก ในปัจจุบันพื้นที่ป่าอนุรักษ์คงจะขยายต่อไปไม่ได้เพราะถ้าขยายก็จะเป็นการรุกล้ำพื้นที่ป่าไม้ใช้สอยของหมู่บ้าน

2. ป่าชุมชนตำบลต้อม โดยกลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนตำบลต้อม อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา มีพื้นที่ป่าที่รักษาเอาไว้ได้ทั้งหมด 5,500 ไร่ สำหรับหมู่ 7 ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่กรรมการผู้หนึ่งเป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ปัจจุบันมีราษฎร 695 คน คิดเป็นจำนวน 183 ครัวครัว มีพื้นที่ทำการเกษตรทั้งหมด 549 ไร่ ในจำนวนนี้พื้นที่การเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ 109 ไร่ หรือร้อยละ 19.9 ของพื้นที่ทั้งหมด ราษฎรในพื้นที่ดังกล่าวต้องการให้มีพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้นเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของชุมชน แต่มีอุปสรรคสำคัญที่ขยายพื้นที่ไม่ได้เพราะติดกับพื้นที่ป่าสงวน ในขณะเดียวกันพื้นที่ทำกินของราษฎรก็มีจำกัด เฉลี่ยเพียงครอบครัวละ 3 ไร่เท่านั้น ราษฎรมีความเห็นว่าควรให้อิสระแก่องค์กรประชาชนในการดำเนินงานป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมให้ประชาชนร่วมมือกันดูแลรักษาป่าชุมชนของตนเองแทนการให้นายทุนปลูกป่า

3. ป่าชุมชนบ้านโพธิ์ทอง ดูแลโดยกลุ่มแม่บ้านโพธิ์ทอง ตำบลคือเวียง อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา ปัจจุบันมีพื้นที่ป่า 1,000 ไร่ มีกรรมการที่ทำงานในการดูแลรักษาป่าชุมชน 10 คน จากจำนวน 4 ครัวครัว โดยมีราษฎรที่ได้รับผลประโยชน์ทั้งสิ้น 280 คน จาก 80 ครัวครัว การที่หมู่บ้านดังกล่าวโดยเฉพาะกลุ่มแม่บ้านที่รวมตัวกันดูแลรักษาพื้นที่ป่าเพราะเห็นว่าป่าช่วยทำให้หมู่บ้านมีรายได้เพิ่มขึ้นและมีอาหารการกินเพิ่มขึ้น จึงมีความคิดที่ต้องการจะมีพื้นที่ป่ามากขึ้น แต่ไม่สามารถจะทำได้เนื่องจากติดกับพื้นที่ที่มีกรรมสิทธิ์

4. ป่าชุมชนตำบลบ้านปิน ทำการดูแลรักษาโดยคณะกรรมการป่าชุมชนของตำบล โดยมีพื้นที่ป่าที่ดูแลรักษาได้ 30,000 ไร่ ราษฎรที่ได้รับผลประโยชน์จากป่าทั้งสิ้น 4,340 คน หรือประมาณ 1,240 ครัวครัว ในกรณีของหมู่ที่ 7 ซึ่งผู้ให้สัมภาษณ์เป็นกรรมการผู้หนึ่ง แสดงความเห็นว่ายังต้องการพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้นเพราะผลผลิตที่ได้จากป่ายังไม่เพียงพอ กับการใช้สอยของชุมชน

5. ป่าชุมชนตำบลศรีถ้อย ทำการดูแลโดยคณะกรรมการป่าชุมชนศรีถ้อย มีพื้นที่ป่าที่ราษฎรร่วมกันรักษาไว้ได้ 15,000 ไร่ โดยประกอบด้วยคณะกรรมการ 10 คน จาก 10 ครัวครัว โดยมีผลติดแก่ราษฎร 235 คน จำนวน 41 ครัวครัวต่อหมู่บ้านโดยประมาณ สาเหตุของการร่วมมือกันอนุรักษ์ป่าเนื่องจากราษฎรประสบปัญหาเนื่องจากฝนตกลงมาแล้วมีน้ำมากเกินไปสาเหตุเป็นเพราะพื้นที่ป่าน้อย จึงมีการประชุมหารือร่วมกันที่สภาตำบล หลังจากนั้นจึงขยายวงการประชุมไปตามหมู่บ้านมีการออกกติกาให้ชาวบ้านช่วยกันดูแลรักษา โดยใช้หลักธรรมทางพุทธศาสนาและนิมนต์พระสงฆ์ให้มาบิณฑบาตที่สำคัญ ปัจจุบันราษฎรยังต้องการพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้น เพราะปริมาณน้ำฝนที่ตกลงมายังมากเกินไป ซึ่งคาดว่าถ้าหากได้รับการร่วมมือจากราษฎรเป็นอย่างดีแล้วคงจะเพิ่มพื้นที่ป่าได้อีก ทั้งนี้กรรมการตั้งความหวังว่าจะได้มีการช่วยกันรักษาป่าให้คงอยู่ต่อไปจนถึงลูกหลาน แต่ขณะเดียวกันก็อยากให้ราษฎรได้มีค่าตอบแทนในการดูแลรักษาป่าบ้างตามสมควร

6. ป่าชุมชนตำบลแม่สุกดูแลโดยกรรมการป่าชุมชนตำบลแม่สุก ตำบลแม่สุก อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ปัจจุบัน มีพื้นที่ป่าที่ราษฎรช่วยกันดูแลรักษาทั้งสิ้น 12,000 ไร่ จำนวนราษฎรที่ได้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าทั้งสิ้น 5,452 คน คิดเป็นจำนวน 1,410 ครัวครัว ซึ่งมีส่วนช่วยพื้นที่การเกษตรทั้งสิ้น 5,000 ไร่ ในพื้นที่ดังกล่าวมีการทำเกษตรพืชเชิงเดี่ยว

3,000 ไร่ และเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ 2,000 ไร่ หรือร้อยละ 40 ของพื้นที่ทั้งหมด ปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้การดูแลรักษาป่าเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพเนื่องจากการประชุมทำความเข้าใจกับราษฎรให้ยอมรับกฎเกณฑ์ในการดูแลรักษาป่า ซึ่งทำให้คาดว่าจะสามารถดำเนินการดูแลป่าชุมชนต่อไปได้ในอนาคตโดยไม่มีอุปสรรค คณะกรรมการดังกล่าวยังต้องการพื้นที่ป่าให้เพิ่มมากขึ้นจากที่มีอยู่ในปัจจุบัน เนื่องจากยังไม่พอกับความต้องการใช้สอย แต่มีอุปสรรคเนื่องจากติดเขตอุทยานแห่งชาติ

จังหวัดเชียงใหม่

1. ป่าชุมชนบ้านป่าจั่ว ดูแลโดยคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านป่าจั่ว ปัจจุบันป่าชุมชนแห่งนี้มีอายุประมาณ 100 ปี มีพื้นที่ทั้งสิ้น 200 ไร่ สภาพของป่าเป็นป่าอนุรักษ์ที่ไม่มีการนำต้นไม้ออกจากพื้นที่โดยเด็ดขาดถึงแม้กระทั่งต้นไม้ทั้งหลายที่ตายหรือโค่นล้มจะถูกปล่อยให้ผุพังไปเองตามธรรมชาติ ในบริเวณพื้นที่ป่าแห่งนี้มีน้ำซับขนาดใหญ่ เข้าใจว่าคงจะมีที่มาจากพื้นที่รับน้ำซึ่งเป็นพื้นที่ป่าเขาตามธรรมชาติบริเวณใกล้เคียงซึ่งชาวบ้านเรียกว่าน้ำรู มีน้ำไหลแรงใสสะอาดอยู่เสมอมาตลอดปี พื้นที่ดังกล่าวตั้งอยู่บ้านป่าจั่ว ตำบลน้ำแพร่ อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ การรักษาป่าแห่งนี้เป็นส่วนหนึ่งของระบบเหมืองฝายในภาคเหนือ น้ำที่ได้จากน้ำรู ที่ออกมาจากพื้นที่ป่าเหล่านี้มีประโยชน์ไม่เฉพาะแต่ราษฎรในบ้านป่าจั่วเท่านั้น แต่ราษฎรที่ได้ประโยชน์ทั้งหมดในตำบลนี้ประมาณ 2,760 คน หรือประมาณ 630 ครอบครัว ป่าแห่งนี้จึงมีคณะกรรมการดูแลทั้งสิ้น 40 คน จาก 40 ครอบครัว เฉพาะในบ้านป่าจั่วมีพื้นที่ทำการเกษตรทั้งสิ้น 1,100 ไร่ เป็นพื้นที่เกษตรเพื่อการอนุรักษ์ 700 ไร่ หรือประมาณร้อยละ 63.6 จึงนับว่าหมู่บ้านและตำบลดังกล่าว มีประสบการณ์ในการอนุรักษ์พื้นที่ป่าและมีการใช้น้ำทำการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์เป็นอย่างดี ในปัจจุบันถ้าหากจะมีการขยายพื้นที่ป่าในหมู่บ้านดังกล่าวก็ยังมีพื้นที่สาธารณะประโยชน์เหลืออยู่อีก 3 ไร่ หลังจากนั้นก็จะไม่มีที่อีกแล้ว อย่างไรก็ตามป่าชุมชนแห่งนี้เป็นป่าชุมชนที่ได้รับการอนุรักษ์อย่างเคร่งครัดเพื่อประโยชน์จากการใช้น้ำเป็นอย่างเดียว แต่ก็เป็นการคุ้มค่าที่มีน้ำสะอาดบริสุทธิ์ปริมาณที่สม่ำเสมอตลอดปีสำหรับประชาชนในตำบลนี้

2. ป่าชุมชนบ้านโป่งยาง ตำบลเมืองนะ อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นจุดต้น ๆ ของแม่น้ำแม่ปิง มีแม่น้ำปิงสายเล็ก ๆ ไหลผ่านพื้นที่ ถ้าหันหน้าไปทางทิศใต้ ป่าชุมชนจะอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำปิง ป่าชุมชนเหล่านี้เพิ่งเริ่มดำเนินการในปี 2536 มีพื้นที่เพียง 10 ไร่ ปลุกต้นสักทั้งหมด นำโดยอาจารย์ใหญ่ของโรงเรียนประถมศึกษาในหมู่บ้าน หมู่บ้านดังกล่าวตั้งอยู่ในบริเวณหุบเขาล้อมรอบด้วยป่าที่มีสภาพค่อนข้างเสื่อมโทรมและประกอบด้วยหน้าผาสูงชันเป็นจำนวนมาก มีพื้นที่ราบเหลืออยู่เพียงบริเวณฝั่งขวาของแม่น้ำปิง 10 ไร่ ซึ่งราษฎรต่างพร้อมใจกันที่จะกันเป็นพื้นที่ป่าชุมชนดังกล่าว ราษฎรโดยทั่วไปมีฐานะค่อนข้างยากจน เพราะมีพื้นที่ทำการเกษตรจำกัดและถูกล้อมรอบด้วยป่าที่เสื่อมโทรม นอกจากจะใช้พื้นที่ทำนาแล้วหลังฤดูทำนารายได้มีอาชีพเสริม โดยมีบริษัทเกษตรอุตสาหกรรมมาสนับสนุนให้ปลูกมะเขือม่วง เพื่อส่งไปขายยังประเทศญี่ปุ่น เนื่องจากพื้นที่ป่ารอบด้านเสื่อมโทรม การปลูกมะเขือเป็นจำนวนมากจึงถูกรบกวนด้วยแมลงมาก เนื่องจากสภาพป่าขาดความสมดุลทางธรรมชาติ และเมื่อยังมีแมลงมากเกษตรกรก็จำเป็นต้องใช้สารเคมีมากในการป้องกันแมลง แต่เมื่อใช้แมลงก็จะหนีเข้าไปอยู่ในป่าจำเป็นต้องพ่นด้วยสารเคมีบ่อยในปริมาณที่มาก (สัปดาห์ละครั้ง) สังเกตเห็นว่าสุขภาพของราษฎรค่อนข้างจะเสื่อมโทรมเนื่องจากพิษของยาฆ่าแมลงดังกล่าว ราษฎรต้องการจะเลิกอาชีพการปลูกมะเขือ แต่ก็ไม่มีช่องทางที่จะหารายได้เสริมที่มีรายได้ใกล้เคียงกันอย่างไร ป่าชุมชนที่ราษฎรร่วมกันปลูกและดูแลรักษาแห่งนี้คงจะยังไม่มีความประโยชน์แก่ราษฎรมากนักในระยะสั้นแต่ก็เป็นจุดเริ่มต้นที่ช่วยให้ราษฎรคิดหาหนทางออกทางอื่นที่อาจจะมีอันตรายต่อชีวิตของราษฎรในระยะยาวน้อยกว่า

3. ป่าชุมชนตำบลแม่ทา ดูแลรักษาโดยคณะกรรมการอนุรักษ์ป่า โดยราษฎรสองหมู่บ้านร่วมกันคือ หมู่ที่ 2 และ 3 ตำบลแม่ทา ถึงอำเภอแม่ออน ซึ่งแยกมาจากอำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ป่าชุมชนแห่งนี้มีพื้นที่ 21,913 ไร่ เป็นพื้นที่ป่าใช้สอย 2,500 ไร่ ที่เหลือเป็นป่าอนุรักษ์ สาเหตุของการที่ราษฎรรวมตัวกันรักษาป่า เนื่องจากมีองค์กรพัฒนาเอกชนได้เข้ามาทำงานจัดตั้งองค์กรประชาชนในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อช่วยแก้ไขปัญหาของราษฎรมา 5 ปีแล้ว แต่มาในปี 2535 เกิดสภาพภัยแล้งอย่างหนักในพื้นที่ที่ราษฎรไม่เคยประสบมาก่อน จึงได้ปรึกษากันว่าสาเหตุน่าจะมาจากการที่พื้นที่ป่าถูกทำลายลงอย่างรวดเร็ว ภายหลังจากที่มีพื้นที่ป่าจำนวนหนึ่งเริ่มจะฟื้นตัวภายหลังจากการเลิกสัมปทานไปแล้ว จาก ประสบการณ์ในการจัดการองค์กรประชาชนมาก่อน การปรึกษาหารือกันเพื่อแก้ไขปัญหาจึงทำได้ไม่ยากนัก ปัจจุบันป่าดังกล่าวมีคณะกรรมการจากสองหมู่บ้านดูแลอยู่ 46 คน จาก 46 ครอบครัว เฉพาะในพื้นที่หมู่ที่ 3 มีราษฎรที่ได้รับผลประโยชน์ทั้งหมดจากป่า 1,385 คน หรือจำนวน 300 ครอบครัว มีพื้นที่ทำการเกษตรทั้งสิ้น 3,169 ไร่ ในจำนวนนี้มีทำการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ 550 ไร่หรือร้อยละ 17 ของพื้นที่ทั้งหมด เป็นที่น่าสังเกตว่าถึงแม้จะสามารถอนุรักษ์พื้นที่ป่าในส่วนที่เป็นป่าอนุรักษ์ไว้ได้แล้วก็ตาม แต่มีราษฎรอย่างน้อยร้อยละ 30 ที่มีที่ดินน้อยหรือไม่มีที่ดินยังมีอาชีพตัดไม้เพื่อจำหน่าย ซึ่งคณะกรรมการก็ได้โน้มน้าวให้ตัดไม้ได้จากป่าใช้สอย แต่มีการควบคุมปริมาณเอาไว้ จะเห็นได้ว่าการดูแลป่าโดยคณะกรรมการที่เป็นราษฎรนั้นใกล้เคียงกับปัญหาที่เกิดขึ้นจริง จึงมีมาตรการที่ผ่อนผันให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นซึ่งจะต่างจากวิธีทำงานของเจ้าหน้าที่ของรัฐ ที่ไม่สามารถพิจารณากรณียกเว้นเช่นนี้ได้ แต่คณะกรรมการก็ยอมรับว่ามาตรการดังกล่าวเป็นเพียงการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ในระยะยาวจะต้องส่งเสริมให้ราษฎรเหล่านี้ได้ประกอบอาชีพอย่างอื่น ข้อวิตกของราษฎรคือเกรงว่าเมื่ออนุรักษ์ไว้แล้ววนอุทยานจะเข้ามาประกาศทับพื้นที่ป่าที่ราษฎรช่วยกันอนุรักษ์เอาไว้

จังหวัดลำพูน

ป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว ซึ่งเป็นป่าน้ำจืด ดูแลโดยคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน บ้านทุ่งยาวเกิดจากการที่มีราษฎรอพยพมาตั้งถิ่นฐานในปี 2458 จำนวน 3-4 ครัวเรือน เพื่อทำไร่ไถ่และมันสำปะหลัง หลังจากนั้นได้มีการอพยพเข้ามาเพิ่มเป็น 35 ครัวเรือน มีการจับจองที่ทำนาและขุดลำเหมืองเพื่อเอาน้ำไปทำนา ได้ขุดมาถึงบริเวณป่าน้ำจืดจึงทำพิธีบวงสรวงผิวน้ำขอแบ่งปันน้ำไปทำนา แล้วจึงเริ่มรักษาป่า ในฐานะที่เป็นป่าเหมืองฝายมีพื้นที่ทั้งสิ้น 60 ไร่ หลังจากนั้นพื้นที่ป่าบริเวณใกล้เคียงได้ถูกให้สัมปทานเพื่อตัดไม้ทำหมอนรางรถไฟ จนพื้นที่ป่ารอบป่าน้ำจืดเหล่านี้หมดไป ในปี 2517 ได้มีนักการเมืองจังหวัดลำพูน นำชาวบ้านจากตำบลล่อโอง มาจับจองพื้นที่ป่า ราษฎรในพื้นที่จึงเดินขบวนประท้วง ผู้ว่าราชการจังหวัดจึงมีคำสั่งให้ราษฎรที่เข้ามาใหม่ออกจากพื้นที่ หลังจากนั้นก็เริ่มมีการขยายพื้นที่ป่าจนถึงปัจจุบันมีพื้นที่ทั้งหมด 2,500 ไร่ มีราษฎรได้ประโยชน์จากการหาของป่าเป็นจำนวนมาก เนื่องจากพื้นที่แห่งนี้มีต้นสักเป็นจำนวนมาก นอกจากจะได้อาหารจากป่า เช่น เห็ด หน่อไม้ ผักหวาน และไก่ป่าแล้ว การเก็บเมล็ดสักเพื่อไปจำหน่ายสำหรับการเพาะกล้าสัก ก็ทำรายได้ให้แก่ราษฎรปีหนึ่งเป็นจำนวนมาก

ปัจจุบันมีราษฎรที่ได้รับผลประโยชน์จากพื้นที่ป่าดังกล่าว 1,102 คน หรือประมาณ 278 ครอบครัว พื้นที่เพื่อการเกษตรมีทั้งสิ้น 4,000 ไร่ เป็นเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ 1,500 ไร่หรือร้อยละ 37.5 ป่าชุมชนแห่งนี้ได้รับรางวัลจากทางราชการเป็นจำนวนมาก มีชาวไทยและชาวต่างประเทศมาดูงานเป็นจำนวนมาก

ภาคอีสาน

1. ป่าชุมชนภูมดอี ดุแลโดยคณะกรรมการป่าชุมชนภูมดอี ตำบลแสงนภา อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย ซึ่งเป็นพื้นที่วิจัยเชิงปฏิบัติการป่าชุมชนของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น พื้นที่ป่าที่ราษฎร ตำบลแสงนภาช่วยกันดูแลรักษา มีทั้งสิ้น 7,500 ไร่ ซึ่งเริ่มจากราษฎรได้รวมตัวกันต่อต้านสัมปทานการทำไม้ ต่อมาภายหลังตัวแทนของราษฎรได้ไปดูงานที่จังหวัดเชียงใหม่ ร้อยเอ็ด และป่าชายเลนในภาคใต้ จึงกลับมารวมตัวกันตั้งเป็นกรรมการป่าชุมชนเพื่อดูแลรักษาป่าดังกล่าว ปัจจุบันมีคณะกรรมการป่าชุมชนดังกล่าวมีจำนวนทั้งสิ้น 39 คน จาก 39 ครอบครัว มีผลดีแก่ราษฎร 640 คนหรือประมาณ 256 ครอบครัว ในจำนวนพื้นที่ป่าทั้งหมด 7,500 ไร่ ได้มีการแบ่งเป็นป่าเพื่อการอนุรักษ์ 2,500 ไร่ ป่าเพื่อการเลี้ยงสัตว์ 2,500 ไร่ และป่าเพื่อการใช้สอย 2,500 ไร่ คณะกรรมการมีความเห็นว่าควรจะมีการขยายพื้นที่ป่าชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่อนุญาตให้ใช้สอยได้เพิ่มอีก 1,000 ไร่ เนื่องจากเกรงว่าเมื่อมีประชากรในหมู่บ้านเพิ่มขึ้น ความต้องการที่จะใช้ผลผลิตจากป่าจะมีมากขึ้น โดยที่จะขอให้ผู้ที่ทำไร่เลื่อนลอยให้มาทำการเกษตรในพื้นที่ที่แบ่งไว้ให้ สำหรับปัญหาที่กรรมการชุดนี้ประสบอยู่ก็คือ ปัญหาการเงิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเงินที่จะสนับสนุนการปลูกและบำรุงรักษาป่า ตลอดจนค่าทดแทนคณะกรรมการดูแลรักษาป่า ปัจจุบันในบ้านป่าก่อ ซึ่งเป็นหมู่บ้านหนึ่งในตำบลแสงนภาแห่งนี้ ซึ่งมีส่วนในการดูแลรักษาป่าชุมชนดังกล่าว มีพื้นที่เพื่อการเกษตร 3,000 ไร่ ในจำนวนนี้มีพื้นที่เกษตรเพื่อการอนุรักษ์ 400 ไร่ หรือร้อยละ 13.3

2. ป่าชุมชนโคกหนองควาย ดุแลโดยคณะกรรมการป่าชุมชนโคกหนองควาย ตำบลท่าลี่ อำเภอท่าลี่ จังหวัดเลย เป็นป่าชุมชนที่สนับสนุนโดยเจ้าหน้าที่ป่าไม้อำเภอท่าลี่ ที่หน่วยราชการต่างยกย่องว่าประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี เพราะสามารถชักจูงให้ราษฎรสองหมู่บ้านมาร่วมกันปลูกป่ายูคาลิปตัสในพื้นที่ต่อกัน ซึ่งโดยปกติกรมป่าไม้จะสนับสนุนให้มีการปลูกอย่างน้อยหมู่บ้านละ 50 ไร่ ดังนั้นการที่ราษฎรปฏิบัติตามนโยบายดังกล่าวจึงนับได้ว่าเป็นความสำเร็จที่สำคัญ ในช่วงเวลาที่สำรวจ (2537) ได้มีต้นยูคาลิปตัสที่มีอายุประมาณ 3 ปี ขึ้นเต็มพื้นที่ ป่าชุมชนดังกล่าวต้องนับว่าเป็นป่าเศรษฐกิจโดยแท้จริง และอาจจะถือว่าเป็นการอนุรักษ์ก็ได้เช่นกัน เพราะบริเวณพื้นที่ที่ใช้ปลูกยูคาลิปตัสนั้นเป็นพื้นที่ดินลูกรังมีความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างจะต่ำ คณะกรรมการที่ดูแลรักษาป่าดังกล่าวรวมทั้งราษฎรในพื้นที่ ต่างเตรียมที่จะขายต้นยูคาลิปตัสเหล่านั้นเพื่อมาเป็นรายได้ให้แก่หมู่บ้านเพื่อนำมาใช้พัฒนาหมู่บ้านต่อไป ในแง่ความชุ่มชื้นตามธรรมชาติที่จะเป็นผลดีแก่การทำเกษตรอันเป็นลักษณะของป่าโดยทั่วไป ราษฎรจะไม่ได้รับประโยชน์จากป่าดังกล่าวมากเท่ากับป่าชุมชนที่เป็นป่าธรรมชาติหรือมีลักษณะใกล้เคียงกับธรรมชาติ ส่วนผลประโยชน์จากการมีป่าเศรษฐกิจที่ราษฎรจะได้รับ สำหรับหมู่ที่ 5 มีจำนวน 1,340 คนหรือประมาณ 360 ครอบครัว แต่ขณะเดียวกันก็มีความกังวลหลายอย่างในบรรดาคณะกรรมการรวมทั้งเจ้าหน้าที่ที่ทำการส่งเสริม ประการแรก คือ เมื่อเป็นการปลูกไม้เชิงเดี่ยวเพื่อการค้าก็มีความกังวลในเรื่องที่จะต้องมีการใส่ปุ๋ยเพื่อให้ต้นไม้มีขนาดใหญ่และได้ราคาดี เนื่องจากพื้นที่ไม่อุดมสมบูรณ์นัก โดยคณะกรรมการเน้นว่าต้องการเงินสำหรับซื้อปุ๋ยมาใส่ต้นไม้ต้นละ 0.5 กิโลกรัม ในขณะเดียวกันก็มีบริษัททำเยื่อกระดาษได้มาดูดต้นไม้แล้วและตีราคาให้ต้นละ 20 บาท ในขณะที่คณะกรรมการคิดว่าควรจะได้ราคาต้นละ 40 บาท ปัญหานี้ทำให้มีความห่วงใยในเรื่องตลาดและราคาขาย ลักษณะดังกล่าวก็เป็นปัญหาเช่นเดียวกันกับที่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรไปส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกพืชชนิดใดชนิดหนึ่งเพื่อจำหน่าย โดยท้ายที่สุดมักจะมีคำถามจากเกษตรกรผู้ประสบความสำเร็จในการทำตามก็คือ จะมีตลาดรับซื้อหรือไม่ จะมีการประกันราคาขั้นต่ำได้หรือไม่ ป่าชุมชนแห่งนี้จึงมีความใกล้เคียงเป็น "พืชเศรษฐกิจ" ที่มีการดูแลร่วมกันโดยชุมชน เหมือนบ่อปลาที่กรมประมงเคยสนับสนุนให้แต่ละหมู่บ้านมีบ่อปลาของหมู่บ้านนั่นเอง แต่เมื่ออยู่ในคราวนี้เป็นงานในหน่วยงานของกรมป่าไม้แทนที่จะเป็นงานของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรหรือเจ้าหน้าที่กรมประมง เมื่ออยากทราบว่าการมีพื้นที่ป่าชุมชนมากกว่านี้หรือไม่ คำตอบก็คือต้องการดำมีรายได้ดี ซึ่งก็เป็นประเด็นของพืชเศรษฐกิจโดยตรงตั้งแต่เพียงเฉพาะที่ "ป่า" เป็นผลพลอย

ได้ สำหรับคำถามว่าอุปสรรคมีอะไร คำตอบก็คือ ขึ้นอยู่กับว่ากรมป่าไม้จะกันพื้นที่ป่าสงวนมาเป็นป่าชุมชนหรือไม่ ซึ่งเป็นปัญหาขององค์กรประชาชนส่วนใหญ่เกือบทุกพื้นที่ แต่ในกรณีนี้เป็นกรณีที่กรมป่าไม้ให้การส่งเสริมเอง จึงไม่แน่ใจว่าข้อเรียกร้องของราษฎรจะได้รับการสนองจากกรมป่าไม้ด้วยดีหรือไม่ ในหมู่บ้านนี้มีพื้นที่ทำการเกษตร 6,000 ไร่ เป็นเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ 2,500 ไร่หรือร้อยละ 41.7 ซึ่งก็นับว่าเป็นสัดส่วนค่อนข้างจะสูง ทั้งที่ประโยชน์ทางอ้อมต่อพื้นที่ทำการเกษตรที่จะได้รับจากป่าชุมชนดังกล่าวจะมีไม่มากนัก

จังหวัดขอนแก่น

ป่าชุมชนบ้านชำผักหนาม ตำบลนาคท่อม อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น ดูแลรักษาโดย ชาวบ้านทั้งหมู่บ้าน ที่น่าสนใจก็คือหมู่บ้านนี้เป็นหมู่บ้านที่ถูกวนอุทยานภูผาม่านประกาศทับพื้นที่ของหมู่บ้าน ก่อนที่จะมีโครงการจัดสรรที่ทำกินสำหรับผู้ที่ยากไร้ในป่าสงวนที่เสื่อมโทรม (คจก.) ดังนั้น เมื่อมีโครงการ คจก. ดังกล่าว หมู่บ้านดังกล่าวจึงถูกอพยพออกมาไปอยู่ที่อำเภอสีชมพู แต่เมื่อโครงการได้รับการคัดค้านอย่างหนัก ในที่สุดราษฎรก็ได้รับการอนุญาตให้กลับไปตั้งถิ่นฐานในที่ทำกินเดิมได้ หมู่บ้านดังกล่าวจึงอยู่บริเวณตรงกลางพื้นที่วนอุทยาน ผลของการที่มีที่ตั้งในลักษณะดังกล่าว ปัจจุบันหมู่บ้านนี้จึงยังมิได้รับการรองรับตามกฎหมายอย่างเป็นทางการ หมู่บ้านจึงไม่มีโรงเรียนให้เด็กได้เรียนหนังสือ ไม่มีวัดในหมู่บ้านเหมือนหมู่บ้านในชนบทโดยทั่วไป ในขณะที่การศึกษา (2537) มูลนิธิดวงประทีปโดยผ่านมูลนิธิช่วยเหลือเด็กขาดแคลนในชนบทได้ให้ความอนุเคราะห์ในการสร้างศูนย์เลี้ยงดูเด็กเล็ก และได้ช่วยจ้างครูมาประจำที่ศูนย์ดังกล่าว ส่วนนักเรียนที่เหลือจะต้องเดินทางไปโรงเรียนที่ห่างไกลออกไป โดยทางมูลนิธิได้สนับสนุนค่ารถสำหรับนักเรียนคนละ 7 บาทต่อหนึ่งวัน ปัจจุบันได้มีการกันพื้นที่ระหว่างอุทยานและที่ทำกินของราษฎรให้เป็นป่าชุมชนในลักษณะที่เป็น "ป่ากันชน" จำนวน 902 ไร่ รอบหมู่บ้าน โดยที่ปัจจุบันหมู่บ้านดังกล่าวมีราษฎรทั้งสิ้น 288 คนหรือ 67 ครอบครัว

เนื่องจากประสบการณ์ตรงที่ได้รับจากโครงการ คจก. ชาวบ้านในหมู่บ้านดังกล่าวจึงมีแนวคิดที่จะอนุรักษ์ค่อนข้างจะสูง ในปัจจุบันหมู่บ้านดังกล่าวมีพื้นที่การเกษตร 2,700 ไร่ มีการทำการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ 1,300 ไร่ หรือร้อยละ 47.0 ของพื้นที่ทั้งหมด สาเหตุที่ยังทำการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ไม่ได้ทั้งหมดร้อยละร้อยในพื้นที่นี้ เนื่องจากราษฎรเพิ่งจะอพยพกลับมาได้พิเศษ จึงยังต้องการรายได้เป็นตัวเงินเพื่อการใช้จ่ายประจำวันค่อนข้างจะสูง การปลูกข้าวเพื่อการบริโภคเองและการทำไร่ข้าวโพดจะช่วยให้ราษฎรมีรายได้ที่จำเป็นสำหรับการใช้จ่ายหมุนเวียนในตอนต้น

ขณะเดียวกันหมู่บ้านดังกล่าวก็ขอร่วมโครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติด้วย โดยยกพื้นที่ส่วนตัวของราษฎรที่อยู่ในหมู่บ้านครอบครัวหนึ่งในบริเวณหุบเขาที่อยู่ที่สูงจำนวน 200 ไร่ เพื่อใช้ปลูกป่าดังกล่าว โดยทางคณะกรรมการของหมู่บ้านได้เตรียมแลกกับพื้นที่ของหมู่บ้านขนาดเล็กกว่า (40 ไร่) เป็นการทดแทน การศึกษากรณีหมู่บ้านชำผักหนามดังกล่าวเป็นกรณีที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะจะเป็นกรณีตัวอย่างที่สำคัญที่จะแสดงให้เห็นในอนาคตว่า คนสามารถจะอยู่กับป่าและช่วยอนุรักษ์ป่าได้เป็นอย่างดีหรือไม่ โดยที่ราษฎรในหมู่บ้านดังกล่าวก็ได้วางแผนที่จะพัฒนาหมู่บ้านของตนเองไปในทิศทางดังกล่าวอยู่แล้ว ในลักษณะที่องค์กรประชาชนได้ร่วมมือกับชาวบ้านในพื้นที่จัดการแก้ไขปัญหาตนเอง

จังหวัดชัยภูมิ

ป่าชุมชนบ้านท่าทางเกวียน ดูแลโดยคณะกรรมการป่าชุมชนท่าทางเกวียน ตำบลท่ามะไฟหวาน อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ กำเนิดของคณะกรรมการป่าชุมชนที่ทำการดูแลป่าชุมชน เกิดจากแรงผลักดันและแรงกระตุ้นพร้อมกัน ด้านที่เป็นแรงผลักดันนั้น เนื่องจากราษฎรได้เห็นเจ้าหน้าที่ป่าไม้มาจัดทำเขตพื้นที่ป่า โดยพื้นที่ราษฎรทั้งหมดอาศัยอยู่ จะอยู่ในพื้นที่ป่าที่กรมป่าไม้จัดทำเขตไว้ ทำให้ราษฎรตื่นตัวร่วมมือกันอนุรักษ์ป่าเพื่อให้เจ้าหน้าที่ได้รับทราบ ว่าราษฎรสามารถ ช่วยรักษาป่าไม้ได้ ส่วนที่เป็นการกระตุ้นนั้นเกิดจากพระชาวญี่ปุ่น ซึ่งมาบวชเป็นพระสงฆ์ในประเทศไทยได้ 7 ปีแล้ว ชื่อ พระยูกิ ได้กระตุ้นให้ชาวบ้านในพื้นที่ช่วยกันอนุรักษ์ป่า โดยมีการทำตัวแบบจำลองของพื้นที่ทั้งหมดของบริเวณป่าในอำเภอแก้งคร้อ ให้ชาวบ้านได้ศึกษาเพื่อวางแผนอนุรักษ์และกำหนดพื้นที่ตลอดจนมาตรการที่แน่นอนเพื่อการอนุรักษ์ดังกล่าว โดยที่วัดที่พระยูกิจำพรรษาคือวัดท่าทางเกวียนก็เป็นวัดในหมู่บ้าน คณะกรรมการดังกล่าวตั้งขึ้นมาก่อนหน้าที่จะมีการสำรวจข้อมูลภาคสนามในงานวิจัยนี้เพียงสองเดือน คือ ในเดือนมีนาคม 2537 ที่ผ่านมา โดยที่หมู่บ้านดังกล่าวตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2521 หรือประมาณ 16 ปีมาแล้ว คณะกรรมการป่าชุมชนท่าทางเกวียนมีกรรมการทั้งสิ้น 20 คน มาจาก 20 ครอบครัว มีราษฎรในหมู่บ้านทั้งสิ้น 350 คน หรือ 67 ครอบครัว พื้นที่ป่าที่จะอนุรักษ์ไว้มีทั้งสิ้น 2,500 ไร่ ปัจจุบันหมู่บ้านดังกล่าวมีพื้นที่ทำการเกษตร 2,000 ไร่ ทำการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ 600 ไร่ หรือร้อยละ 30 ซึ่งราษฎรหว่นวิตกในขณะนี้ คือการถูกย้ายออกจากพื้นที่

ภาคใต้

จังหวัดตรัง

1. ป่าชุมชนตำบลละมอ-น้ำผุด ดูแลรักษาโดยกลุ่มอนุรักษ์ป่าตำบลละมอ-น้ำผุด ตำบลละมอและตำบลน้ำผุด อำเภอนาโยง จังหวัดตรัง ป่าดังกล่าวมีพื้นที่ 25,000 ไร่ เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของราษฎรในสองตำบลที่ประกาศ ‘ปิดไม้’ แต่ ‘ไม่ปิดป่า’ ซึ่งเป็นการเลียนคำพูดของทางราชการที่ประกาศยกเลิกสัมปทานป่าไม้โดยเรียกว่า ‘ปิดป่า’ แต่เมื่อ ‘ปิดป่า’ ปรากฏว่ายังมีการลักลอบตัดไม้ในทุกพื้นที่ของป่า ราษฎรจึงมีความเห็นว่าการ ‘ปิดป่า’ ไม่ได้ช่วยป้องกันไม่ให้พื้นที่ป่าหมดไปได้ จึงประกาศ ‘ปิดไม้’ แทน คือยกเลิกไม้ให้มีการตัดไม้เพื่อเอาไปจำหน่าย แต่ไม่ ‘ปิดป่า’ คือคนจะยังเข้าไปหาประโยชน์จากป่าได้ เช่น ล่าสัตว์ที่ยังมีมาก เช่น ไก่ป่า หมูป่า หาชองป่า เช่น เห็ด สมุนไพร น้ำมันยาง ตลอดจนไม้เพื่อการปลูกสร้างที่อยู่อาศัยของราษฎร

มูลเหตุสำคัญที่ราษฎรตัดสินใจร่วมกันที่จะประกาศ ‘ปิดไม้’ เนื่องจากเกรงว่าอาชีพตัดไม้จะทำให้ไม่มีน้ำ ตลอดจนความความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่การเกษตรของพวกตนจะหมดไปจึงหันมาอนุรักษ์ป่า สำหรับในภาคใต้การตัดสินใจดังกล่าวเป็นเรื่องที่ไม่ยากนัก เนื่องจากราษฎรมีอาชีพหลักอยู่แล้ว คือ การทำสวนยางและสวนผลไม้ ส่วนอาชีพตัดไม้นั้นเป็นอาชีพ ‘เสริม’ เมื่อมีการตัดไม้มากขึ้น ปริมาณ น้ำก็จะลดลง มีผลกระทบโดยตรงต่ออาชีพการทำสวนของราษฎรเอง จึงเป็นมูลเหตุจูงใจที่สำคัญที่ทำให้ราษฎรตัดสินใจร่วมกันว่าจะ ‘ปิดไม้’ ซึ่งก็เป็นการตัดสินใจที่ทำได้ไม่ยากจนเกินไปนัก เพราะเพียงแค่ขาดรายได้เฉพาะหน้าจากอาชีพ ‘เสริม’ เท่านั้น แต่จะมีผลดีต่ออาชีพ ‘หลัก’ คือการทำสวนในระยะยาว นอกจากนั้นต้นทุนที่สำคัญในการดูแลรักษาป่าในภาคเหนือ และอีสานนั้นก็คือ การป้องกันไฟป่าและการดับไฟป่า ในขณะที่ภาคใต้ไม่มีปัญหาเหล่านั้น เนื่องจากมีลักษณะเป็นป่าดิบชื้นไม่ติดไฟง่าย ดังนั้น ทันททีที่ราษฎรพร้อมใจกันประกาศ ‘ปิดไม้’ ก็เพียงแค่ออกกฎเกณฑ์กติกาฉบับใช้กับทุกคน หลังจากนั้นก็มีการตรวจสอบดูแลกันเองมิให้ผู้ใดละเมิดกติกาดังกล่าว ปัจจุบันคณะกรรมการดังกล่าวมีจำนวนกรรมการทั้งสิ้น 20 คน มีราษฎรที่ได้รับผลประโยชน์จากป่าประมาณ 2,000 คนหรือ 400 ครอบครัว มีพื้นที่เพื่อการเกษตรทั้งสิ้นประมาณ 45,000 ไร่ เป็นเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ 13,500 ไร่ หรือร้อยละ 30.0 ของพื้นที่ทั้งหมด

ในขณะที่ทำการศึกษา (2527) ราษฎรในพื้นที่ดังกล่าวต้องเผชิญปัญหากับโครงการสร้างอ่างเก็บน้ำคลองนางน้อย เพื่อจะนำไปใช้เพื่อการขยายตัวของอุตสาหกรรมและธุรกิจของเมือง โดยที่น้ำจากอ่างเก็บน้ำดังกล่าวจะท่วมพื้นที่ 3 หมู่บ้าน ในสองตำบลคือ ตำบลละมอและน้ำผุด ซึ่งจะมีผลทำให้ราษฎรถูกผลักดันออกจากพื้นที่ทั้งหมด ทั้ง ๆ ที่พื้นที่ดังกล่าวมีความอุดมสมบูรณ์สูง เนื่องจากเป็นบริเวณหุบเขามีปริมาณน้ำพอเพียงตลอดทั้งปี จึงเป็นที่น่าเสียดายพื้นที่การเกษตรและพื้นที่ป่าจะถูกทำลาย ถ้าหากโครงการอ่างน้ำดังกล่าวประสบความสำเร็จ

2. ป่าชุมชนทุ่งสัมปอญ อนุรักษ์โดยกลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนทุ่งสัมปอญ บ้านทุ่งสัมปอญ ตำบลละมอ อำเภอนาโยง จังหวัดตรัง โดยมีพื้นที่ป่าทั้งหมด 1,000 ไร่ มีคณะกรรมการดูแลทั้งสิ้น 12 คนจาก 12 ครอบครัว จำนวนราษฎรที่ได้รับผลประโยชน์ทั้งหมด 754 คน หรือ 147 ครอบครัว โดยกรรมการที่ให้สัมภาษณ์มีความเห็นว่า การบุกรุกพื้นที่ป่าเนื่องจากทางการไม่ออกเอกสารสิทธิ์ให้แน่นอน ถ้าหากมีเอกสารสิทธิ์แล้วการบุกรุกจะทำได้ยาก นอกจากนั้นการที่มิบุคคลจากภายนอกมาทำลายพื้นที่ป่า จะทำให้คนในพื้นที่ยังตื่นตัวที่จะอนุรักษ์ป่าเอาไว้ และถ้าจะให้พื้นที่ป่าให้มากกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบันคงจะเป็นไปไม่ได้แล้วเนื่องจากไม่มีพื้นที่ แต่ถ้าหากปลูกไม้ผลแทนยางมาก ๆ พื้นที่ป่าก็จะเพิ่มขึ้นเอง ทั้งนี้เพราะ ไม้ผลยังต้นใหญ่ขึ้นคนยังรักเพราะให้ผลมากขึ้นจึงไม่ต้องการจะตัด ส่วนยางนั้นยังแค่งให้ยางน้อยก็จะต้องมีการตัดและปลูกใหม่อยู่เสมอ บ้านทุ่งสัมปอญมีพื้นที่เพื่อการเกษตร 6,000 ไร่ เป็นพื้นที่เกษตรเพื่ออนุรักษ์ 1,200 ไร่ หรือร้อยละ 20 ของพื้นที่ทั้งหมด

3. ป่าชุมชนบ้านไสขุดหิน อนุรักษ์โดยคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านไสขุดหิน ตำบลน้ำผุด อำเภอเมือง จังหวัดตรัง เป็นพื้นที่ป่าชุมชนขนาดเล็ก มีเนื้อที่ 15 ไร่ เกิดจากการรวมตัวของราษฎรที่ร่วมกันต่อต้านการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำคลองนางน้อย ตั้งแต่ปี 2531 โดยมีความคิดว่าถ้าป่าหมดจะเกิดความแห้งแล้ง จึงมีการร่วมมือกันอนุรักษ์พื้นที่ป่าเอาไว้ และมีความเห็นต่อไปว่าถ้าหากให้เจ้าหน้าที่ของรัฐบาลป่าเอาไว้ พื้นที่ป่าจะถูกทำลายลงไปเรื่อย ๆ แต่ถ้าหากราษฎรเป็นผู้รักษา ราษฎรจะรักษาไว้ได้ แต่ขณะนี้อุปสรรคที่สำคัญของการขยายพื้นที่ป่าชุมชนก็คือ ราษฎรหลายครอบครัวยังไม่เข้าใจถึงความหมายและผลประโยชน์ที่จะได้รับจากการมีป่าชุมชน ปัจจุบันมีสมาชิกที่ดูแลรักษาป่าดังกล่าวอย่างเข้มแข็ง 60 คน จาก 20 ครอบครัว โดยผลประโยชน์ดังกล่าวจะตกอยู่กับราษฎรทั้งหมด 120 คน หรือ 30 ครอบครัว ปัจจุบันบ้านไสขุดหินมีพื้นที่การเกษตร 3,000 ไร่ มีการทำเกษตรอนุรักษ์ในพื้นที่ 553 ไร่ หรือร้อยละ 18.4 ของพื้นที่ทำการเกษตรทั้งหมด

4. อุทยานหาดเจ้าไหม ร่วมดูแลโดยกลุ่มชาวบ้านหาดเจ้าไหม ตำบลเกาะลิบง อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง มีพื้นที่ป่าทั้งหมดประมาณ 6,000 ไร่ โดยมีเจ้าหน้าที่วนอุทยานของกรมป่าไม้ทำการรักษาป่าอยู่ด้วย การที่ราษฎรไม่มีโอกาสดูแลโดยตรง เนื่องจากได้มีการประกาศเขตวนอุทยานทับพื้นที่ทำกินของราษฎร ทำให้ราษฎรถูกอพยพออกจากพื้นที่มาอาศัยอยู่ในพื้นที่กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล ซึ่งอนุญาตให้ชุมชนเข้ามาอาศัยอยู่ได้ เนื่องจากเป็นชุมชนมุสลิมด้วยกันทั้งหมด โดยที่ราษฎรที่ถูกอพยพออกมามีได้คัดค้านขัดขืนตั้งแต่เริ่มแรก ทั้ง ๆ ที่พื้นที่ที่ราษฎรเคยอาศัยอยู่ควรจะกันออกจากเขตอุทยานตั้งแต่เริ่มแรก เนื่องจากมีการตัดถนนลาดยางขนาดสี่ช่องทางจราจรผ่านข้ามหมู่บ้านไปถึงชายหาด เห็นได้ชัดว่าพื้นที่ดังกล่าวไม่ควรจะเป็นพื้นที่วนอุทยาน โดยที่หมู่บ้านได้เคยมีโรงเรียนตั้งอยู่ก่อนแล้วแต่ถูกรื้อถอนไปพร้อมกับ การอพยพของราษฎรออกจากหมู่บ้าน นอกจากนั้นยังมีหลักฐานเป็นสวนมะพร้าว ซึ่งสามารถคำนวณอายุได้ว่าชุมชนนั้นตั้งอยู่มาก่อนมีการประกาศพื้นที่เป็นอุทยานตลอดทั้งมีการยอมรับจากเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ในระดับสูงว่า เป็นความผิดพลาดของเจ้าหน้าที่ในระดับพื้นที่ที่มีได้กันพื้นที่ของหมู่บ้านดังกล่าวออกก่อนประกาศพื้นที่ทั้งหมดเป็นวนอุทยาน ราษฎรส่วนใหญ่ที่อพยพออกมาจึงไม่มีที่ทำกิน มีอาชีพทำการประมงเพียงอย่างเดียว แต่ประสบปัญหาสัตว์น้ำถูกทำลาย เนื่องจากวิธีการทำการประมงที่ไม่เหมาะสม ราษฎรจึงร่วมมือกันอนุรักษ์หอยทะเลด้วยการไม่ให้มีการใช้เครื่องมือจับปลา ชนิดอวนลากและอวนรุน มีผลทำให้หอยทะเลกลับคืนมา มีปลาพะยูนซึ่งเป็นสัตว์หายากในโลกกลับมาหนึ่งฝูงประมาณ 40 ตัว และสัตว์น้ำเริ่มมีชุกชุมมากขึ้นพอที่จะใช้ประกอบอาชีพได้

ส่วนวนอุทยานต้องการส่งเสริมให้มีการท่องเที่ยว นอกจากจะตัดถนนแล้วยังคิดสร้างหอคอยบนหน้าผาเพื่อให้นักท่องเที่ยวได้มาส่งกลองดูฝูงปลาพะยูนได้สะดวก ซึ่งก็ได้รับการต่อต้านจากราษฎรว่าเป็นการทำลายที่อยู่อาศัยของฝูงค่างในป่า

ในขณะที่ทำการศึกษา (2537) ราษฎรเหล่านี้มีปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัยอีกครั้ง เนื่องจากเจ้าของที่ดินบริเวณใกล้เคียงที่ติดอยู่กับชายหาดได้ขายไปในราคาสูงเพื่อพัฒนาเป็นแหล่งที่พักตากอากาศ เจ้าของพื้นที่ที่เหลือจึงต้องการจะขายบ้าง ราษฎรทั้งหมดบ้านจึงไม่มีที่ไป ซึ่งก็คงจะต้องกลับไปอยู่ในที่เดิมทั้งหมด กรณีนี้เป็นตัวอย่างอันดีที่แสดงให้เห็นว่า การที่ทางราชการอพยพราษฎรออกจากพื้นที่ที่เคยตั้งถิ่นฐานอยู่เดิมโดยประกาศพื้นที่วนอุทยานทับที่ทำกินของราษฎรภายหลัง โดยเป็นความผิดพลาดของเจ้าหน้าที่ในระดับพื้นที่เอง แทนที่จะเป็นผลดีที่จะได้ราษฎรช่วยดูแลรักษาป่ากับกลายเป็นความขัดแย้งบาดหมาง แต่ ขณะเดียวกันมูลเหตุจูงใจที่จะมีที่ทำกินและที่ตั้งถิ่นฐานทำให้ราษฎรหันมาอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในทะเลและอนุรักษ์ป่าไปพร้อมกัน ตัวอย่างนี้จึงเป็นตัวอย่างของความขัดแย้งที่น่าศึกษา ราษฎรที่ได้รับผลกระทบจากอุทยาน มีจำนวน 77 ครอบครัว หรือ 415 คน

สุราษฎร์ธานี

1. ป่าชุมชนป่าอม ดูแลโดยคณะกรรมการเฉพาะกิจบ้านป่าอม ตำบลป่าแพ่งเหนือ อำเภอดอนสัก จังหวัดสุราษฎร์ธานี เนื้อที่ที่ราษฎรรักษาไว้ทั้งหมด 60,000 ไร่ ประกอบด้วยราษฎรสามหมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 6 ,หมู่ที่ 9 และหมู่ที่ 11 เป็นการรวมตัวของราษฎรที่เกิดขึ้นเมื่อปี 2535 อันมีสืบเนื่องมาจากการที่ราษฎรได้สังเกตว่ามีปัญหาขาดแคลนน้ำ เนื่องจากคลองครามซึ่งเป็นลำน้ำตามธรรมชาติมีสภาพตื้นเขิน อันเป็นสาเหตุจากการพังทลายของหน้าดิน ที่มีผลสืบเนื่องมาจากการที่พื้นที่ป่าถูกทำลายเป็นส่วนใหญ่ ราษฎรจึงได้ตระหนักถึงปัญหาดังกล่าว และได้ประกาศ “ปิดไม้” ในลักษณะเดียวกันกับในกรณีของป่าชุมชนละมอ-น้ำผุด จังหวัดตรัง นอกจากนั้นทางราชการยังให้ความร่วมมือกับราษฎรเป็นอย่างดี นอกจากจะยอมรับการดำเนินการของราษฎรในระดับหนึ่งแล้ว ยังเข้ามาช่วยดูแลกวาดขันไม้ให้มีการตัดไม้ ทำให้ราษฎรมีความมั่นใจในระดับหนึ่ง และร่วมมือกับทางราชการในการที่จะดูแลรักษาป่าเป็นอย่างดี นับว่าเป็นกรณีตัวอย่างที่ดีอันหนึ่งที่แสดงถึงความร่วมมือเป็นอย่างดีระหว่างราษฎรและหน่วยราชการ ด้วยเหตุนี้ทางคณะกรรมการเฉพาะกิจบ้านป่าอม จึง ต้องการที่จะได้รับการร่วมมือจากทางราชการมากขึ้น คือ อยากให้มีกฎหมายรองรับการทำงานของคณะกรรมการดังกล่าว อยากได้ความสนับสนุนจากรัฐและในด้านเครื่องมือสื่อสารเพื่อส่งข่าวสารติดต่อกัน และต้องการให้กรมป่าไม้เข้ามาตั้งสถานีอนุรักษ์เพื่อจะได้มีการร่วมมือกันดูแลอย่างแท้จริง เป็นที่น่าสังเกตว่าการที่ราษฎรเรียกร้องเช่นนี้ แสดงถึงความสัมพันธ์อันดี ระหว่างราษฎรและเจ้าหน้าที่ของรัฐ ในกรณีนี้หมายถึงเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนเป็นอย่างดี จนได้รับการสนับสนุนจากราษฎร

สำหรับบ้านป่าอม ซึ่งเป็นหมู่ที่ 6 ที่ให้สัมภาษณ์นั้น มีราษฎรทั้งหมด 685 คน หรือประมาณ 137 ครอบครัว มีพื้นที่ทำการเกษตรทั้งสิ้น 11,000 ไร่ ในจำนวนนี้มีเนื้อที่เกษตรเพื่อการอนุรักษ์ 4,400 ไร่ หรือประมาณร้อยละ 40 ของพื้นที่ทั้งหมด ราษฎรมีความประสงค์ที่อยากจะให้มีการขุดลอกคลองคราม ดังเช่นที่ได้กระทำแล้วในพื้นที่ของอำเภอนาसानและพิปูน ที่เกิดปัญหาลำน้ำตื้นเขินเมื่อเกิดปัญหาโคลนถล่มในปลายปี 2531 เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวป่าไม้ถูกทำลายอย่างหนัก

2. ป่าชุมชนป่าคลองคราม ดูแลรักษาโดยคณะกรรมการเฉพาะกิจรักษาป่าคลองครามที่บ้านคลองครามเหนือ หมู่ที่ 11 ตำบลปากแพ่ง อำเภอดอนสัก จังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ป่าที่เป็นต้นน้ำคลองครามที่ราษฎรสาม

หมู่บ้านร่วมกันรักษาไว้ ในส่วนบ้านคลองครามเหนือรับผิดชอบในพื้นที่ 40,000 ไร่ มีจำนวนกรรมการ 10 คน จาก 10 ครอบครัว มีครอบครัวที่ได้รับผลประโยชน์ 1,175 คน จาก 235 ครอบครัว พื้นที่ป่าดังกล่าวส่วนใหญ่จะอยู่ในอำเภอกาญจนดิษฐ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี เหตุผลของการรวมตัวกันก็มีเหตุเช่นเดียวกันกับกรณีของป่าอม เพราะเป็นการแบ่งกันดูแลรักษาป่าผืนเดียวกัน ในหมู่บ้านนี้มีพื้นที่ทำการเกษตร 6,500 ไร่ เป็นการทำการเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ 2,300 ไร่ หรือร้อยละ 35.4 ของพื้นที่ทั้งหมด สิ่งที่ราษฎรหว่นวิตกก็คือเกรงว่า เมื่อรักษาป่าไว้ดีจนสภาพป่าฟื้นตัวเกรงว่ารัฐจะประกาศเป็นเขตอุทยาน จะทำให้ราษฎรเข้าไปหาของป่า เป็นต้นว่า ลุกเหวี่ยงและสะตอไม่ได้ จึงอยากจะได้รับเบี้ยประชุมจากทางราชการสำหรับกรรมการ เพื่อเป็นกำลังใจให้แก่กรรมการที่ปฏิบัติงานและเป็นเครื่องหมายแสดงให้เห็นว่ากรมป่าไม้เห็นด้วยกับการดูแลรักษาป่าของราษฎร

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กรมป่าไม้ (ก). 2536. 'บทคัดย่อสำหรับผู้บริหารและข้อเสนอนโยบายพัฒนาป่าไม้', แผนแม่บทเพื่อการพัฒนาป่าไม้ของประเทศไทย Volume I, กระทรวงเกษตรและสหกรณ์
- กรมป่าไม้ (ข). 2536. 'Main Report', แผนแม่บทเพื่อการพัฒนาป่าไม้ของประเทศไทย Volume III, กระทรวงเกษตรและสหกรณ์
- กองจัดการที่ดินป่าสงวนแห่งชาติ กรมป่าไม้ (ก). 2535. การจำแนกเขตการใช้ประโยชน์ทรัพยากรและที่ดินป่าไม้ในพื้นที่สงวนแห่งชาติ, กระทรวงเกษตรและสหกรณ์
- กองจัดการที่ดินป่าสงวนแห่งชาติ กรมป่าไม้ (ข). ไມ่ระบุ พ.ศ. ที่พิมพ์, ป่าชุมชนในประเทศไทย กระทรวงเกษตรและสหกรณ์
- กองประเมินผล สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2534. ป่าชุมชนและบทบาทของรัฐ เอกสารประกอบการประชุมเชิงปฏิบัติการ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ วันอังคารที่ 19 กุมภาพันธ์ 2534 ห้องกิ่งเพชร โรงแรมเอเชีย ถนนพญาไท กรุงเทพมหานคร
- กองวิชาการและแผนงาน สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, 2537, ตารางที่ 1 ผลงานจัดที่ดินตามโครงการปฏิรูปที่ดินในที่ดินของรัฐ แยกตามรายภาค ปี 2518-2536
- โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการป่าชุมชน, 2536, ร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน (ฉบับประชาชน) คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา 1 ตุลาคม
- ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2528, ป่าไม้สังคมกับการพัฒนาชนบท โครงการศึกษานโยบายสาธารณะ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช และกุสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, 2535, สิ่งแวดล้อมกับความมั่นคง : ความมั่นคงของรัฐกับความไม่มั่นคงของราษฎร สถาบันศึกษาความมั่นคงนานาชาติ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ดาว มงคลสมัย, วัชรียา โตสงวน และชัยยันต์ ดันดีวิสดาการ, 2530, 'อุตสาหกรรมกระดาษและเยื่อกระดาษไทย' รายงานวิจัยเสนอสมาคมอุตสาหกรรมและเยื่อกระดาษไทย (เอกสารอัดสำเนา)
- ประมวลพระราชดำรัสและพระบรมราโชวาท 2530 ที่พระราชทานในโอกาสต่าง ๆ อันเกี่ยวเนื่องกับกฎหมายตั้งแต่พุทธศักราช 2489 จนถึง 2529 คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และธนาคารทหารไทย จำกัด จัดพิมพ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติในศุภมงคลวโรกาสที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายปริญญานิติศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ กรกฎาคม

- ปริชา อุตระกุล, ศิริวรรณ ตั้งบุญธินา, พิเชษฐ เพชรน้ำรอบ, 2536, "นโยบายของรัฐในการจัดสรรที่ทำกิน บทเรียนจาก คจก." เอกสารสำหรับคณะกรรมการรัฐสภา โครงการสำนักวิจัยและวิเคราะห์งบประมาณฝ่ายนิติบัญญัติ สถาบันนโยบายศึกษา
- พงษ์ศักดิ์ วิทวัชชุดิกุล, 2537, "การฟื้นตัวของป่าและลุ่มน้ำที่บ้านแก่ง จังหวัดระยอง" เอกสารประกอบการสัมมนา การฟื้นฟูป่าโดยช่วยให้ต้นไม้สืบพันธุ์ตามธรรมชาติ เมื่อวันที่ 11 เมษายน ณ ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- พระมหาจันทร์ คุณวุฒโท, 2537, "การฟื้นป่าด้วยการรักษาต้นไม้" เอกสารประกอบการสัมมนา การฟื้นฟูป่าโดยช่วยให้ต้นไม้สืบพันธุ์ตามธรรมชาติ เมื่อวันที่ 11 เมษายน ณ ศูนย์ฝึกอบรม วนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- มงคล ด้านธานินทร์, บัญชา แก้วส่อง, ประสิทธิ์ คุณรัตน์, วีระ ภาคอุทัย, ป่าชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รายงานวิจัยเบื้องต้น สนับสนุนโดย สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา และสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น
- มูลนิธิภูมิปัญญา มูลนิธิหมู่บ้าน (2536), ภูมิปัญญาของชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท บรรณาธิการ ดร.เสรี พงศ์พิศ และคณะ เล่มหนึ่ง
- ลำแพน จอมเมือง, 2537, "ประสพการณ์จัดการป่าโดยการสืบพันธุ์ตามธรรมชาติ" เอกสารประกอบการสัมมนา การฟื้นฟูป่าโดยช่วยให้ต้นไม้สืบพันธุ์ตามธรรมชาติ เมื่อวันที่ 11 เมษายน ณ ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาค เอเชียแปซิฟิก มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- วิฑูรย์ ปัญญากุล, 2536, วิพากษ์แผนแม่บทป่าไม้ : ความล้มเหลวในการอนุรักษ์ของรัฐ เขียนโดย Marcus Colchester และ Larry Lohmann สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา
- วิสูตร อยู่คง, 2537, "การฟื้นตัวเองใหม่ของป่าชุมชน จังหวัดอุบลราชธานี" เอกสารประกอบการสัมมนา การฟื้นฟูโดยช่วยให้ต้นไม้สืบพันธุ์ตามธรรมชาติ เมื่อวันที่ 11 เมษายน ณ ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- วีระชัย นาควิบูลย์วงศ์, ชนิทร จารุจันทร์, บุญช่วย อุ่นชัยศรี, นรินทร์ มนะเกษตรธาร, ปณิดา สาธุธรรม, จริยา วงศ์วีระ, 2537, "รูปแบบการจัดที่ดินในป่าเสื่อมโทรมที่สอดคล้องกับความต้องการของเกษตรกรและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติศึกษากรณีบ้านตูปคือ ตำบลกกสะท้อน อำเภอด่านซ้าย และบ้านนาช่างใต้ ตำบลภูกระดึง จังหวัดเลย" เอกสารวิจัยฉบับที่ 85 สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม มกราคม
- วุฒิเทพ อินทปัญญา และคณะ 2534 รายงานการศึกษาเรื่อง ป่าชุมชนในประเทศไทย เสนอต่อคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ดำเนินการโดยศูนย์บริการวิชาการ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
- ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก, 2536, การจัดการเขตกันชนในประเทศไทย รายงานการประชุม, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- สมศักดิ์ สุขวงศ์, 2525, "การเจริญเติบโตของพรรณไม้ในป่าเต็งรัง" วารสารวนศาสตร์ (1) : 1-13

- สมศักดิ์ สุขวงศ์, 2537, 'ศักยภาพในการสืบพันธุ์ตามธรรมชาติของป่าผลัดใบ' เอกสารประกอบการสัมมนา การฟื้นฟูป่าโดยช่วยให้ต้นไม้ได้สืบพันธุ์ตามธรรมชาติ ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชน มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ 11 เมษายน
- สมศักดิ์ สุขวงศ์, วิจิต เจริญไพบูลย์, บุญวงศ์ ไทยอุดม, ทวี แก้วละเอียด และวิสุทธิ์ สุวรรณภินันท์ 2518 'การสืบพันธุ์ตามธรรมชาติในป่าสักแล้งภายหลังการตัดหมด' วิทยาสารเกษตรศาสตร์ 9 (1) : 55-68
- สมศักดิ์ สุขวงศ์, วิสุทธิ์ สุวรรณภินันท์ และสมพงศ์ ภาณุรูป, 2525, 'การสืบพันธุ์ตามธรรมชาติของป่าเต็งรังภายหลังการถูกรบกวนโดยมนุษย์' การประชุมป่าไม้ประจำปี 2521 สาขาวนศาสตร์ทั่วไป กรมป่าไม้ กรุงเทพฯ
- เสน่ห์ จามริก, ยศ สันตสมบัติ, 2536, ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา เล่ม 2 ภาคเหนือ สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา กุมภภาพันธุ์
- เสมอ ลิ้มชูวงศ์, 2536, 'แนวทางการจัดการคนอยู่ร่วมกับป่า : ประสบการณ์โดยสามหมื่น' ในรายงานการประชุมโดยศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก ระหว่างวันที่ 10-11 กรกฎาคม 2536 เรื่อง การจัดการเขตกันชนในประเทศไทย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตร 2536 ปฏิรูปที่ดินเพื่อชาวนาชาวไร่ผู้ไร้ที่ทำกิน วารสารของสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตร ปีที่ 13 ฉบับที่ 4 เดือนกรกฎาคม-กันยายน
- โสภณ ทองปาน, 2537, การส่งเสริมการปลูกป่า, สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย, ตุลาคม
- อภิชัย พันธเสน, 2536, นโยบายและข้อเสนอในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ศึกษาจากประสบการณ์ของโครงการคจก. สมุดปกขาว ฉบับที่ 6 เอกสารสำหรับคณะกรรมการการของรัฐบาล สถาบันนโยบายศึกษา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
- อภิชัย พันธเสน, สมบูรณ์ ศิริประจัน, ชัยยุทธ ปัญญสวัสดิ์สุทธิ์, 2534, วิเคราะห์นโยบายยุคาลิปตัส : จากแง่มุมผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการเมือง สมุดปกขาวฉบับที่ 5 เอกสารสำหรับคณะกรรมการสามัญของรัฐบาล สถาบันนโยบายศึกษา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
- อภิชัย พันธเสน, อภิชาติ สกิดนิรามัย, ดวงมณี เลาวกุล, (ข) 2536, 'การศึกษาขีดความสามารถขององค์กรประชาชน ในการบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสภาวะแวดล้อม:จากกรณีศึกษาสภาตำบล' ใน สมฤดี นิโครพัฒน์ยังยง และคณะ, บรรณาธิการ, สิ่งแวดล้อม '36 ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมจากการประชุมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแห่งประเทศไทย ครั้งที่ 4 ณ หอประชุมแห่งชาติ ศูนย์สิริกิติ์, ธันวาคม
- อานนท์ เอื้อตระกูล, 2535, การเพาะเห็ดฟางแบบกองสูง พิเพิล กราฟฟิค อาร์ต, มกราคม

ภาษาอังกฤษ

- Binswanger Hans, Kosit Panplemraj, et al., 1983, Growth and Employment in Rural Thailand Report No. 3906TH, Washington D.C. East Asia and Pacific Regional Office, The World Bank**
- Bryant, R L , 1994, "Shifting the Cultivation:the Politics of Teak Regeneration in Colonial Burma" Modern Asian Studies, 28**
- Gilmour, D.A. and Blackhus, J.M., 1993 "Buffer Zone Management:Concepts and Issues" A paper presented to the conference on Buffer Zone Management in Thailand แปลเป็นไทย โดย เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์ ในรายงานการประชุม การจัดการเขตกันชนในประเทศไทย จัดโดย ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก ตุลาคม**
- Komon Pragtong, 1992 "Social Forestry in Thailand : Policy Evaluation and Institutional Arrangement" a paper presented to Interim Expert Group Meeting on Social Forestry and Community Development in Thailand 8-12 January, United Nations Center for Regional Development, Nagoya, Japan.**
- Komon Pragtong and David E. Thomas, 1990 "Evolving Management Syatems in Thailand" in Mark Poffengerger (ed). Keepers of the Forest : Land Management Alternatives in Southeast Asia West Hartford, Connecticut, Kumerian Press.**
- Loetsch, F 1958, "Report to the Government of Thailand on Forest Inventory of the Northern Teak Bearing Province", FAO, Rome.**
- MIDAS (a), 1993 Conservation Forest Area Protection, Management and Development Project : Pre-Investment Study , Final Report Volume No.1 "Executive Summary" Global Environment Facility, World Bank, United Nations Development Programme, Kingdom of Thailand, Ministry of Agriculture and Cooperatives, October.**
- MIDAS (b), 1993 Conservation Forest Area Protection, Management and Development Project : Pre-Investment Study Final Report, Volume No. 2 "Main Report", Global Environment Facility, World Bank United Nations Development Programme, Kingdom of Thailand, Ministry of Agriculture and Cooperatives, October.**
- MIDAS (c), 1993 Conservation Forest Area Protection, Management and Development Project : Pre-Investment Study Final Report Volume No. 6 "Annex 7: Financial and Economic Analysis" Global Environment Facility, World Bank, United Nations Development Programme, Kingdom of Thailand, Ministry of Agriculture and Cooperatives, October.**

- MIDAS (d), 1993 Conservation Forest Area Protection, Management and Development Project : Pre-Investment Study Final Report Volume No. 5 "Annex2: Detailed Program for Integrated Conservation and Development Activities in Thungyai Naresuan-Huai Kha Khaeng Complex Buffer Zone"** Global Environment Facility, World Bank, United Nations Development Programme, Kingdom of Thailand, Ministry of Agriculture and Cooperatives, October.
- PACMAR, INC, 1989, Action Plan for A Private Tree Farms' Development Program, Thailand: A Socio-Commercial Approach**, Final Report Volume one; "Main Report", November.
- Puntasen, Apichal, 1992 "Japan's Forest in 1992 : Any Lessons to be Learned by Thailand"** A Research Report, Presented to The National Research Council of Thailand and Japan Society for the Promotion of Science, December 22.
- RECOFTC, 1992 Sustainable and Effective Managemtn System for Community Forestry** Proceedings of a Workshop January 15-17.
- RECOFTC, 1993 Policy and Legislation in Community Forestry** Proceedings of the Wokshop January 27-29.
- Royal Forest Department, 1992, "Wood Supply Strategy for Forest Industries" in Thai Forestry Sector Master Plan**, Volume 1 of 2 Main Report, Ministry of Agriculture and Cooperatives, October.
- Royal Forest Department, 1993, Thai Forestry Sector Master Plan Volume 5, "Subsectional Plan for People and Forestry Environment"**, Ministry of Agriculture and Cooperative.
- Sukwong, S., 1978, "Natural Reproduction 3 Years after Clear Felling in Teak Forest"**, Technical Paper No. 8, Department of Forest Biology, Faculty of Forestry Kasetsart University.